

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ІНСТИТУТ**

**ПРОБЛЕМИ
ПРАВознавства
ТА ПРАВОохоронної
діяльності**

Збірник наукових праць

**№ 1 (52)
2015**

**Виходить 4 рази на рік
Заснований у березні 1998 р.**

**Кривий Ріг
Донецький юридичний інститут МВС України
2015**

УДК 34+351.74] (082)

Рекомендовано до друку вченою радою ДЮІ МВС України 25 лютого 2015 р. (протокол № 5)

**ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗНАВСТВА
ТА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
№ 1 (52) 2015**

Виходить 4 рази на рік

Заснований у березні 1998 р.

Збірник включено до переліку фахових видань, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата юридичних наук (Бюлетень ВАК України. – 2010. – № 4).

У збірнику розглядаються загально-теоретичні та історичні аспекти держави і права, висвітлюються актуальні питання адміністративного, кримінального, трудового та господарського права, проблеми боротьби зі злочинністю

Ø Відповідальність за точність поданих термінів, фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів

Ø Редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів

Ø До друку приймаються статті, відредаговані належним чином, із дискетою 3,5 WinWord 98

Ø Розсилається до наукових бібліотек України, вищих навчальних закладів системи МВС

Засновник та видавець:
Донецький юридичний інститут
Свідectво про державну
реєстрацію
ДК № 3573 від 3 вересня 2009 р.

Адреса редакції та видавця:
Дніпропетровська обл., м. Кривий Ріг,
вул. 7-й Зарічний мікрорайон, 24
Тел.: (056) 495 09 69

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Шелухін Микола Леонідович – доктор юридичних наук, професор (*голова редколегії*);
Зозуля Євген Вікторович – доктор юридичних наук, доцент (*заступник голови редколегії*);
Іванов Іван Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент (*відповідальний секретар редколегії*);
Бесчастний Віктор Миколайович – доктор наук з державного управління, професор;
Мичко Микола Іванович – доктор юридичних наук, професор;
Хараберюш Іван Федорович – доктор юридичних наук, професор;
Стецюк Роман Богданович – доктор юридичних наук, доцент;
Собакарь Андрій Олексійович – доктор юридичних наук, професор;
Дерев'янка Богдан Володимирович – доктор юридичних наук, доцент;
Кононенко Тетяна Володимирівна – доктор філософських наук, доцент;
Балко Марина Володимирівна – доктор філологічних наук, доцент;
Пашутін Вадим Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент;
Горбачов Василь Павлович – кандидат юридичних наук, доцент;
Назимко Єгор Сергійович – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник;
Князькова Любов Михайлівна – кандидат юридичних наук, доцент;
Мердова Ольга Миколаївна – кандидат юридичних наук;
Одерій Олексій Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент;
Волобуєва Олена Олексіївна – кандидат юридичних наук, доцент;
Буга Володимир Васильович – кандидат юридичних наук;
Новікова Ольга Олександрівна – кандидат філологічних наук;

ЗМІСТ

Розділ I ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Зозуля Євген Вікторович МІЖНАРОДНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ (ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ).....	6
Гончаров Андрій Вікторович ДО ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ПРОТЯГОМ 1920-Х – 1930-Х РОКІВ.....	13

Розділ II КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

Мердова Ольга Миколаївна ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ СФЕРИ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ	17
Михайлов Руслан Іванович ОКРЕМІ ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ВИКОНАННЯ ПОСТАНОВ ПРО НАКЛАДЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ СТЯГНЕНЬ.....	22
Сахно Артем Петрович ЗНАЧЕННЯ СУДОВОЇ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ У СФЕРІ ВСТАНОВЛЕНОГО ПОРЯДКУ УПРАВЛІННЯ	28
Гуріна Дарія Петрівна ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ	34
Монастирський Валерій Миколайович ВПЛИВ ПРОФЕСІЙНОГО МИСЛЕННЯ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕННЯ ПРАЦІВНИКАМИ ОВС В ОПЕРАТИВНО-СЛУЖБОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.....	40

Розділ III ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО, ТРУДОВЕ ПРАВО

Кузьменко Сергій Георгійович ПРАВОВЕ ОБГРУНТУВАННЯ ДОЦІЛЬНОСТІ ПРИЙНЯТТЯ В УКРАЇНІ ЗАКОНУ «ПРО ОBOB'ЯЗКОВЕ ДЕРЖАВНЕ МЕДИЧНЕ СТРАХУВАННЯ»	46
Пєфтїєв Олег Володимирович, Хайлова Тетяна Володимирівна ПРАВОВИЙ СТАТУС ОРГАНІВ УПРАВЛІННЯ ОБ'ЄДНАНЬ СПІВВЛАСНИКІВ БАГАТОКВАРТИРНИХ БУДИНКІВ.....	52
Кадала Віталій Віталійович ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ГОСПОДАРСЬКОГО СУДОЧИНСТВА ТА АРБИТРАЖНОГО ПРОЦЕСУ РФ	58
Суюсанова Олена Лутівна ПРАВОВА БАЗА РЕГУЛЮВАННЯ КОМЛАСНС-КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ	64
Буга Володимир Васильович ЦИВІЛЬНА ПРОЦЕСУАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ СТРОКІВ	69

Шульженко Ігор Владиславович, Шурупова Катерина Володимирівна ДИСЦИПЛІНАРНЕ ЗВІЛЬНЕННЯ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ ЗА ВЧИНЕННЯ КОРУПЦІЙНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ	75
---	----

Розділ IV КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

Назимко Єгор Сергійович ЗАПРОВАДЖЕННЯ У НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ЮРИДИЧНОГО ПРОФІЛЮ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ЮВЕНАЛЬНА ПЕНОЛОГІЯ»: НЕОБХІДНІСТЬ, ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ	80
Пилипенко Євгенія Олексіївна ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ В УКРАЇНІ У РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД	85
Закревська Тамара Олексіївна МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД З ПИТАННЯ ЗАХИСТУ СВІДКІВ ВІД ЗЛОЧИННИХ ПОСЯГАНЬ	89
Машлякевич Дмитро Станіславович СУЧАСНІ ПРАВОВІ ЗАСАДИ МЕХАНІЗМУ ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ	93

Розділ V КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Лобойко Леонід Миколайович, Лоскутов Тимур Олександрович НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ КОМЕНТАР ДО § 1, 2 ГЛАВИ 24 КПК	101
Горбачов Василь Павлович ПИТАННЯ ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ, ДІЙ ЧИ БЕЗДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ТА ПРОКУРОРА В РІШЕННЯХ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ	110
Хараберюш Олександр Іванович ОСОБЛИВОСТІ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ КОНТРАБАНДИ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ	120
Котова Вікторія Валеріївна ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОСІБ, ЯКІ ВИКОНУЮТЬ СПЕЦІАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ З РОЗКРИТТЯ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЗОВАНОЇ ГРУПИ АБО ЗЛОЧИННОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ	130
Лань Олексій Юрійович УЧАСТЬ ЗАХИСНИКА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ДОКАЗУВАННІ: ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ	135
Нестеров Денис Ігорович ПОНЯТТЯ РОЗШУКОВОЇ РОБОТИ ПІДРОЗДІЛІВ КРИМІНАЛЬНОЇ МІЛІЦІЇ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ	139
Старенький Олександр Сергійович ДОКАЗУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ	144
Шульга Андрій Олександрович ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ У ДОКАЗУВАННІ ОБСТАВИН, ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА СТУПІНЬ ТЯЖКОСТІ ВЧИНЕНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ І ХАРАКТЕРИЗУЮТЬ ОСОБУ ОБВИНУВАЧЕНОГО, ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ: МОРАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ	152

Бабенко Ірина Юріївна МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ З ПРАВ ЛЮДИНИ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ.....	158
Безруков Дмитро Вікторович ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ ПІДРОЗДІЛАМИ КАРНОГО РОЗШУКУ У ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ	163
Білецька Дарина Юріївна СЛІДОВА КАРТИНА ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІВ ЩОДО ЗАЙНЯТТЯ ГРАЛЬНИМ БІЗНЕСОМ	174
ЗАПРОШУЄМО ДО ДИСКУСІЇ	179
Шелухин Николай Леонидович О ПУТЯХ РАЗВИТИЯ ВЕДОМСТВЕННОГО ЮРИДИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В КОНТЕКСТЕ РЕФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ МВД УКРАИНЫ.....	179
НАШІ АВТОРИ:	187
ПОРЯДОК подання матеріалів для публікації у збірнику наукових праць «ПРОБЛЕМИ ПРАВознавства та правоохоронної діяльності»	189

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 351.74 (477)

Зозуля Євген Вікторович,

професор кафедри загально правових дисциплін

Донецького юридичного інституту МВС України, д.ю.н., доцент

МІЖНАРОДНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ (ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ)

У статті здійснений аналіз основних напрямів міжнародного співробітництва органів внутрішніх справ із міжнародними інституціями та організаціями в реалізації програм реформування системи МВС України, приведення діяльності органів внутрішніх справ у відповідність до міжнародних та європейських стандартів.

Ключові слова: міжнародне співробітництво, органи внутрішніх справ, боротьба зі злочинністю, права і свободи людини, європейські стандарти, реформування системи МВС.

В статье осуществлен анализ основных направлений международного сотрудничества органов внутренних дел с международными институциями и организациями в реализации программ реформирования системы МВД Украины, приведения деятельности органов внутренних дел в соответствие с европейскими стандартами.

Ключевые слова: международное сотрудничество, органы внутренних дел, борьба с преступностью, права и свободы человека, европейские стандарты, реформирование системы МВД.

In the article it is analyzed the main directions of international cooperation of the internal Affairs with international institutions and organizations in the implementation of reform programs of the Ministry of Interior Ukraine, bringing the activity of internal affairs in accordance with the European standards.

Keywords: international cooperation, internal Affairs bodies, the fight against crime, the rights and freedoms.

Європейська інтеграція – ключовий пріоритет зовнішньої політики України, який передбачає проведення системних реформ в усіх сферах життя відповідно до норм та стандартів ЄС. Характерною рисою сучасних державотворчих процесів є утвердження європейського вектору розвитку України, реалізоване в підписанні Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Відтак на порядку денному постає утвердження євроінтеграційних орієнтирів як основного змісту реформування українського суспільства.

Окрім політичного та економічного співробітництва, ця Угода значну увагу приділяє інтеграції України з Європейським Союзом у сфері права та безпеки. Так, стаття третя відповідної Угоди передбачає, що головними принципами для посилення відносин між Україною та Європейським Союзом є верховенство права, належне врядування, боротьба з корупцією, боротьба з різними формами транснаціональної організованої злочинності й тероризмом [1].

У контексті зазначеного важливою складовою діяльності органів внутрішніх справ України є співпраця з правоохоронними органами інших держав та міжнародними інституціями, які опікуються проблемами забезпечення прав і свобод людини, боротьбою з транс-

національними формами злочинності. Розглядаючи проблему діяльності органів внутрішніх справ України щодо міжнародного співробітництва у боротьбі зі злочинністю, реалізації програм реформування системи МВС, необхідно зазначити, що вивчення становлення та розвитку цього важливого напрямку потребує глибокої уваги вітчизняних науковців.

Характеристика та структура міжнародної злочинності, окремі теоретико-правові, міжнародно-правові, організаційно-правові, процесуально-правові, криміналістичні, кримінологічні, тактико-організаційні та інші аспекти міжнародного співробітництва держав або правоохоронних органів у боротьбі з транснаціональними видами злочинності, забезпеченні міжнародних стандартів прав людини, участі в міжнародних миротворчих операціях, особливості і форми міжнародного співробітництва в зазначеному напрямку були предметом досліджень вітчизняних науковців, а саме: О. М. Бандурки, М. О. Баймуратова, М. В. Буроменського, В. Г. Буткевича, В. А. Василенка, М. Г. Вербенського, В. С. Гуславського, Н. А. Дрьоміної (Зелінської), В. О. Заросила, С. В. Ківалова, Н. М. Крестовської, В. А. Ліпкана, О. С. Проневича, Ю. І. Римаренка, О. М. Рудневої, Т. Л. Сироїд, В. Я. Тація, А. Є. Шевченка, Ю. С. Шемшученка, О. Н. Ярмиша, С. С. Яценка та ін.

Водночас бракує ґрунтовних праць, присвячених дослідженню співпраці МВС із міжнародними інституціями та організаціями у боротьбі зі злочинністю, реалізації програм реформування органів внутрішніх справ України відповідно до міжнародних та європейських стандартів правоохоронної діяльності. Зазначеним зумовлена актуальність теми та її практична значущість для визначення шляхів подальшого реформування правоохоронних органів у контексті процесів європейської інтеграції нашої держави.

У зв'язку з цим метою статті є аналіз основних напрямків та досвіду співпраці МВС із міжнародними інституціями та організаціями у боротьбі зі злочинністю, реалізації програм реформування органів внутрішніх справ України відповідно до норм і стандартів Європейського Союзу.

Розпочинаючи безпосереднє висвітлення проблеми, зазначимо, що співпраця з Європейським Союзом та іншими міжнародними інституціями, які опікуються проблемами співробітництва у сфері юстиції та внутрішніх справ, є одним із ключових аспектів європейської інтеграції України.

Аналізуючи співпрацю правоохоронних органів України з відповідними правоохоронними органами та міжнародними інституціями європейських країн та в боротьбі зі злочинністю й здійсненні правосуддя, необхідно зазначити, що системного характеру вона набула після видання Указу Президента України від 11 червня 1998 року за № 615/98, яким було затверджено Стратегію інтеграції України до Європейського Союзу [2].

Співробітництво з Європейським Союзом у сфері юстиції та внутрішніх справ є одним із головних аспектів європейської інтеграції України. Спільною Стратегією ЄС щодо України, схваленою Європейською Радою 11 грудня 1999 року, цю сферу співробітництва визначено як одну з найважливіших [3].

З метою реалізації національної політики поглиблення міжнародного співробітництва у сфері боротьби з транснаціональною організованою злочинністю центральні органи виконавчої влади нашої держави у межах своєї компетенції взаємодіють із відповідними підрозділами визначених міжнародних організацій, зокрема Організації Об'єднаних Націй (ООН), Організації Північноатлантичного договору (НАТО), Європейського Союзу (ЄС), Центральноєвропейської ініціативи (ЦЕІ), Південно-Східної європейської ініціативи (ПСЄІ), Ради Євроатлантичного Партнерства (РСАП), Організації з питань безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), Ради Європи (РЕ), Організації Чорноморського Економічного Співтовариства (ОЧЕС), Міжнародної організації з міграції (МОМ), Співдружності Незалежних Держав

(СНД), Організації за демократію та економічний розвиток – ГУАМ (Грузія, Україна, Азербайджан та Молдова), Міжнародної організації з міграції (МОМ) та ін.

Характеризуючи співпрацю з ООН та іншими міжнародними організаціями у сфері правоохоронної діяльності, забезпечення прав та основних свобод людини, необхідно вказати, що Україна приєдналася до таких основоположних міжнародних документів у сфері прав людини як Загальна декларація прав людини 1948 року; Міжнародний пакт про політичні та громадянські права; Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права; Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації; Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок; Факультативний протокол до Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок; Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання; Факультативний протокол до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання й багатьох інших. Відтак, зазначене покладає на нашу державу відповідні міжнародні зобов'язання.

Варто відзначити, що підмурівок для такого співробітництва закладений Планом дій ЄС у галузі юстиції та внутрішніх справ в Україні від 12 грудня 2001 р., яким передбачений широкий спектр дій, зокрема за напрямками управління кордонами та віз, міграції та притулку, боротьби зі злочинністю і тероризмом, а також у сфері зміцнення судової влади, верховенства права та належного управління [4].

Після останнього розширення Європейського Союзу, яке відбулося 1 травня 2004 р., ЄС і Україна вперше почали межувати і як безпосередні сусіди стикатися зі спільними викликами у боротьбі зі злочинністю, тероризмом та іншими видами незаконної діяльності транскордонного характеру. Відповідно до своїх положень, План дій у сфері юстиції, свободи та безпеки був переглянутий із метою посилення в конкретний спосіб співробітництва між Україною та ЄС із урахуванням розвитку зони свободи, безпеки і юстиції в ЄС та безпосереднього сусідства.

Необхідно зазначити, що правовий і практичний базис для подальшого розвитку відносин Україна – ЄС забезпечений Угодою про партнерство та співробітництво України з ЄС разом із Планом дій «ЄС – Україна», підписаним 21 лютого 2005 року. Це стало ще одним важливим кроком у справі європейської інтеграції нашої держави [5].

Варто відзначити, що за взаємодії з органами влади України РЄ успішно здійснила кілька програм співробітництва з Україною, спрямованих на розв'язання таких актуальних питань як забезпечення свободи пересування на континенті, регулювання міграційних потоків на континенті, боротьба проти торгівлі людьми.

Основні напрями взаємодії України та Ради Європи, зокрема такі як забезпечення прав людини, реформування судової системи, боротьба з корупцією, соціальна єдність, були покладені в основу Плану дій РЄ для України на 2008-2011 роки, ухваленого Комітетом міністрів РЄ в липні 2008 р. План дій є безпрецедентним за змістовністю та обсягом фінансування. Його бюджет становив близько 25 млн. євро. Пропонований План дій на додаток до інших завдань ставив за мету збільшити взаємодію за такими напрямками, як боротьба з корупцією в політичній, економічній і адміністративній сферах; реформа системи правосуддя та правоохоронних органів [6].

Необхідно зазначити, що допомога Україні в рамках Плану дій РЄ для України має форму конкретних проєктів, реалізовуваних в Україні з метою розширення можливостей нашої держави у таких сферах як забезпечення захисту і розвитку прав людини, верховенства права, демократичного виборчого процесу, зміцнення прав жінок та дітей, застосування Європейської конвенції з прав людини, боротьба проти фінансування тероризму, відмиван-

ня грошей та корупції. МВС України у межах своїх повноважень є безпосереднім учасником реалізації зазначених проектів.

Позитивним прикладом практичної реалізації програм правового співробітництва України та європейських інституцій, упроваджуваним у процесі співпраці, серед іншого, і з МВС України, став проект TRES. Проект спрямований на з'ясування низки потреб – зокрема, на потребу забезпечення гендерної рівності та виконання положень Соціальної хартії (недискримінація, насильство щодо жінок), захисту прав дітей (дитяча праця, жорстоке поводження й насильство щодо дітей), а також захист дітей, зокрема, від ризиків торгівлі людьми й сексуальної експлуатації. Також реалізується програма Moli-UA-2, метою якої є запобігання процесу відмивання грошей в Україні та контроль за діяльністю фінансових органів відповідно до європейських стандартів [7].

Серед важливих напрямків співробітництва є співпраця в рамках програми Ради Європи та Європейської Комісії для країн Південного Кавказу, Молдови та України «Боротьба з проявами жорстокого поводження і безкарністю». Зазначена програма є продовженням попередніх програм і була розрахована на 2009-2010 роки. Мета програми – навчання з питань підвищення ефективності розгляду скарг на жорстоке поводження з боку працівників правоохоронних органів, а також притягнення винних до встановленої законом відповідальності [8].

Зрештою, в межах співробітництва з Радою Європи та з метою дотримання статті 3 Статуту Ради Європи під час вступу до РС 9 листопада 1995 року Україна взяла на себе низку зобов'язань, унесених до Висновку Парламентської Асамблеї Ради Європи (далі – ПА-РС) за № 190 (1995). Для реалізації цього важливого напрямку міжнародної співпраці 20 січня 2006 року Указом Президента України за №39/2006 був затверджений План заходів із виконання обов'язків та зобов'язань України, що випливають із її членства у Раді Європи (далі – План заходів). Він передбачає близько 70 заходів, обов'язкових для виконання органами виконавчої влади з метою забезпечення функціонування демократичних інститутів і верховенства права й захисту прав та свобод людини. Зазначені заходи переважним чином стосуються розроблення та прийняття нових законів і підзаконних актів України або змін до вже наявних із метою завершення реформування судової та пенітенціарних систем; здійснення заходів, спрямованих на подолання корупції та легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом; створення в Україні умов для виконання рішень Європейського Суду з прав людини; забезпечення реалізації прав людини у різних сферах; ужиття заходів щодо забезпечення участі України у договорах Ради Європи. Протягом 2006-2010 років було виконано переважну більшість завдань, окреслених Планом заходів із виконання обов'язків та зобов'язань України, що випливають із її членства у РС [9].

До зазначеного, наша держава у напрямку забезпечення прав і свобод людини, правового співробітництва активно співпрацює з низкою Комітетів експертів Ради Європи. Серед них Європейський комітет із кримінальних питань (CDPC) (European Committee on crime problems), що є відповідальним за нагляд та координацію напрямів діяльності Ради Європи у галузі попередження злочинів та контролю за злочинністю; Комітет експертів із питань застосування Європейської конвенції у сфері кримінального судочинства (PC-OC) (Committee of experts on the operation of european conventions on co-operation in criminal matters), головним завданням якого є розроблення напрямів поглиблення міжнародного співробітництва у кримінальних справах та пошуку шляхів розв'язання практичних проблем, окреслених у заявах до конвенцій РС у вказаній сфері.

Міжнародні договори з питань співпраці у кримінальних справах охоплюють такі форми співробітництва як екстрадиція, взаємна правова допомога та передача засуджених

осіб; їх положення, спрямовані на співробітництво з метою виявлення злочинів, що мають транскордонний характер, як от організована злочинність, тероризм і кіберзлочинність.

Також розвивається співпраця з Комітетом експертів із оцінювання заходів у боротьбі з відмиванням брудних коштів MONEYVAL (Committee of Experts on the Evaluation of Anti-Money Laundering Measures and the Financing of Terrorism). Комітет заснований у 1997 році для здійснення контролю за ефективністю систем держав-членів РЄ у боротьбі з відмиванням брудних коштів та фінансуванням тероризму, а також дотримання відповідних міжнародних стандартів у цій сфері. Такими стандартами, наприклад, є рекомендації FATF, включаючи Спеціальні рекомендації щодо фінансування тероризму й терористичних актів та пов'язані з питаннями відмивання грошей, Конвенція ООН про незаконний обіг наркотичних засобів та психотропних речовин 1998 року, Конвенція ООН про боротьбу з транснаціональною організованою злочинністю, відповідні директиви Європейського Союзу з попередження використання фінансової системи для відмивання брудних коштів та Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт і конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом.

Наступною важливою міжнародною інституцією, із якою розвиваються міжнародні відносини, є Група держав Ради Європи проти корупції (GRECO) (Group of States against Corruption), заснована 1999 року Радою Європи з метою здійснення моніторингу, виконання антикорупційних стандартів, затверджених цією міжнародною організацією. Метою GRECO є розширення можливостей країн – членів групи відносно боротьби з корупцією, дотримання ухвалених державами рішень, а також ужиття відповідних антикорупційних заходів. Зазначене сприяє виявленню прогалин у національній антикорупційній політиці держав, прискоренню реалізації необхідних для цього реформ на законодавчому, інституційному та практичному рівнях. Україна приєдналася до Групи держав Ради Європи проти корупції (GRECO) 1 січня 2006 року, ратифікувавши Цивільну Конвенцію проти корупції.

Визначаючи роль МВС у питаннях співпраці з міжнародними організаціями, необхідно зазначити, що Міністерство бере дієву участь у реалізації пріоритетних напрямків зовнішньої політики України і відповідно до своєї компетенції стало виконавцем близько двадцяти заходів Плану дій «Україна – ЄС», зокрема, в галузі «Юстиція, свобода і безпека».

Цілий ряд програм співпраці органів внутрішніх справ здійснювались згідно з планом дій співробітництва Ради Європи з Україною на період 2008-2011 рр. Зокрема, в контексті Плану дій для співробітництва РЄ з Україною здійснювалося шість спільних програм. Зокрема, це «Заохочення демократичних процесів в Україні та на Південному Кавказі», «Міжнародне співробітництво у галузі боротьби з кримінальною злочинністю» та «Підтримка належного врядування: проект проти корупції» із загальним бюджетом понад 3,4 млн. євро, а також підтримка системи правової допомоги в розслідуванні кримінальних справ і сприяння екстрадиції. Спільні дії за «Проектом проти відмивання грошей та фінансування тероризму» із бюджетом 5,3 млн. євро, що передбачав здійснення низки заходів і поглиблення співпраці профільних органів державної влади з європейськими партнерами, завершилися в лютому 2008 року.

Як уже зазначено вище, нині для України є важливим упровадження міжнародних та європейських стандартів, в тому числі і в галузі правоохоронної діяльності, адже присутність нашої країни у РЄ і намагання наблизитися до європейських цінностей вимагає від державних інституцій сприяння і підтримки. Отже, фахівцями українських міністерств і відомств (передусім МЗС, Мінюсту) за участю представників МВС і європейських структур був підготовлений спільний План дій РЄ для України, що здебільшого стосується пра-

воохоронних відомств. Найактуальнішим у вказаному аспекті видається питання продовження реформування правоохоронної системи.

Удосконалення в МВС спрямовані, щонайперше, на захист прав людини і поліпшення послуг, які ОВС надають населенню, на посилення уваги на аспектах міграції та міжнародної правової допомоги. У зазначеній стратегії враховані висновки, зауваження й рекомендації звіту групи експертів РЄ, які у 2006 році вивчали систему українського МВС. Демократичні перетворення і традиції дедалі глибше укорінюватимуться в українські реалії та в діяльність міліції. Європейські структури всебічно підтримуватимуть такі тенденції й надалі готуватимуть із Україною спільні програми та проекти, серед іншого й за фінансування РЄ [10]. Разом із цим, МВС України бере активну участь у роботі Урядового комітету з питань європейської та євроатлантичної інтеграції.

Зрештою, на постійній основі здійснюється моніторинг виконання та підготовка звітів щодо реалізації структурними підрозділами МВС України Заходів щодо виконання Плану дій «Україна – ЄС», Плану-графіка імплементації Плану дій ЄС у сфері юстиції та внутрішніх справ в Україні, Цільового плану «Україна – НАТО» в рамках Плану дій «Україна – НАТО».

Варто відзначити, що в березні 2011 року представники Директорату внутрішнього спостереження Ради Європи разом із фахівцями Міністерства внутрішніх справ України проаналізували виконання Плану дій «Рада Європи – Україна, 2008-2011». Насамперед сторони дослідили стан виконання пунктів Плану, що стосуються пріоритетних напрямів роботи МВС України, зокрема, в частині дотримання прав людини в діяльності органів внутрішніх справ. МВС узяло активну участь у реалізації проекту «TRES», спрямованому, як уже зазначено вище, на розширення прав жінок і дітей в Україні. Тільки в його рамках проведено 145 заходів: семінарів, тренінгів, зустрічей. До речі, разом із МВС у цій програмі були задіяні Міністерство освіти і науки, відповідні інститути Верховної Ради України. Як наслідок, був розроблений і поданий до Верховної Ради проект змін до Закону України «Про захист прав жінок і дітей» [11].

Заходи з реформування Міністерства внутрішніх справ України та внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України є здійснюваними також у рамках виконання щорічних національних програм із підготовки України до набуття членства в Організації Північноатлантичного договору. В основу цього процесу покладено принципи структурної цілісності та оптимізації функціонування системи Міністерства внутрішніх справ України, визначення його пріоритетних завдань і функцій, ефективного використання ресурсів, прозорості його діяльності, а також взаємодії з іншими суб'єктами правоохоронної діяльності.

Конкретним прикладом практичного результату за програмами міжнародного співробітництва Міністерства внутрішніх справ України є реалізація за підтримки Європейського Союзу проекту Твінінг «Впровадження та розвиток управління якістю в українській міліції та внутрішніх військах». Цей проект є механізмом інституційного розвитку, розробленим у процесі розширення Європейського Союзу – нині ж він став доступним і для країн-сусідів ЄС. Також із червня 2006 року в МВС України було розпочато реалізацію проекту Ради Європи та Європейської Комісії для України в галузі боротьби з корупцією «Підтримка належного урядування: протидія корупції в Україні».

Принагідно зазначимо, що Україна як держава, яка є активно інтегрованою до європейських структур, провадить політику врахування позитивного досвіду, накопиченого країнами Європи в такій важливій сфері як етнополітика, а саме у виробленні механізму захисту прав національних меншин [12]. У контексті зазначеного важливим напрямком діяльності МВС є запобігання правопорушенням на ґрунті расизму та нетерпимості. На цьому на-

прямку МВС співпрацює з Європейською комісією проти расизму та нетерпимості (ECRI), до складу якої входять представники всіх 47 країн Євросоюзу.

Також ефективно розвивається співпраця між МВС України та Регіональним представництвом Управління Верховного Комісара ООН із питань біженців у Республіці Білорусь, Молдові та Україні (далі – УВКБ ООН) як щодо проблем біженців, так і загалом стосовно протидії нелегальній міграції. В рамках цього співробітництва Державна міграційна служба України, як центральний орган виконавчої влади, діяльність якого координується Міністром внутрішніх справ України, бере активну участь у започаткованій ще 2001 року УВКБ ООН ініціативі щодо сприяння діалогу з питань притулку й міграції серед країн Східної Європи – Седеркопінгському процесі. Участь у цьому процесі дозволяє представникам відповідних служб МВС стати активними учасниками міжнародних зустрічей, на яких вони мають змогу висвітлювати міграційну ситуацію в Україні, отримують можливість зорієнтуватися у міграційній політиці світу, обмінятися думками та виробити єдино прийнятну стратегію боротьби з незаконною міграцією [13]. До речі, як відомо, наразі вибудовується нова система управління державою, яка передбачатиме й нову систему управління питаннями міграції та біженців.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що в сучасних умовах із урахуванням досвіду діяльності європейських правоохоронних інституцій та напрацьованих результатів за вищезазначеними напрямками міжнародного співробітництва в українській міліції розпочато масштабну трансформацію якою передбачено низку заходів, ужиття яких повинна гарантувати позитивний остаточний результат: міліція має максимально відійти від каральних методів, акцентуючись на профілактичній роботі з недопущення правопорушень. Головним завданням реформування є перетворення МВС на цивільний орган європейського зразка.

Відтак, європейська інтеграція України передбачає забезпечення ефективного функціонування інститутів, які гарантуватимуть верховенство права, додержання прав і свобод людини і громадянина, їх ефективний захист. У зв'язку з підписанням Угоди про асоціацію між ЄС та Україною, в сучасних умовах основними завданнями програм, за якими з європейськими структурами співпрацюють правоохоронні органи України, є зміцнення спроможності України в плані забезпечення імплементації європейських міжнародних договорів у сфері протидії криміналу. Безумовно, багато ініціатив було впроваджено в життя, але за викликом сучасності чимало проблем у правовому полі потребує подальшої спільної уваги.

Серед нагальних завдань, які підлягають нагальному розв'язанню в рамках міжнародного співробітництва з міжнародними та європейськими інституціями на шляху подальшого реформування органів внутрішніх справ України, є необхідність отримання більш детальної інформації з приводу міжнародних й європейських стандартів у роботі поліції, протидії злочинності, охорони громадського порядку, виконання заходів із дотримання прав людини в діяльності органів внутрішніх справ як пріоритетного напрямку в роботі відомства, забезпечення можливості більш широкого доступу до європейських наукових ресурсів.

Список використаних джерел:

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами – членами, з іншої сторони від 27.06.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_Ukraine-EU_Association_Agreement_%28body%29.pdf – Назва з екрану.
2. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу: Указ Президента України від 11.06.1998, № 615/98. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/615/98> – Назва з екрану.

3. Спільна стратегія Європейського Союзу щодо України: схвалена Європейською Радою 11.12.1999 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_492 – Назва з екрану.

4. План дій Європейського Союзу в галузі юстиції та внутрішніх справ: погоджений на IV засіданні Комітету з питань співробітництва між Україною та ЄС 12.12.2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_494 – Назва з екрану.

5. План дій Україна-ЄС: затв. на засіданні Ради з питань співробітництва між Україною та ЄС, що відбулося 21 лют. 2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kmi.gov.ua/kmi/control – Назва з екрану.

6. План дій Ради Європи для України на 2008-2011 роки: інформація М-ва закордонних справ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/content/46640.htm – Назва з екрану.

7. Програми співробітництва з Радою Європи: інформація М-ва юстиції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.minjust.gov.ua/4660 – Назва з екрану.

8. Боротьба з проявами жорстокого поводження і безкарністю у країнах Південного Кавказу, Молдові й Україні. Короткий огляд заходів проекту: інформ. матеріали Офісу Ради Європи в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.coe.kiev.ua/en/web/kyiv – Назва з екрану.

9. Виконання зобов'язань України перед Радою Європи: інформ. матеріал / Урядовий портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kmi.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=223566290&c – Назва з екрану.

10. Карпюк Г. РЄ підтримує «європейськість» МВС / Г. Карпюк // Іменем Закону. – 2007. – № 51. – С. 4.

11. Гаврилюк О. Рада Європи – Україна: план у дії / Оксана Гаврилюк // Іменем Закону. – 2001. – № 2. – С. 2.

12. Бородінов В.Д. Україна – ЄС: захист прав національних меншин в контексті інтеграційних процесів / В.Д. Бородінов, О.Л. Круподер // Наука. Релігія. Суспільство – 2008. – № 3. – С. 21.

13. ООН опікується біженцями та мігрантами – за допомогою МВС: Інформація МВС України // Іменем Закону. – 2010. – № 41. – С. 2.

УДК 340.13

Гончаров Андрій Вікторович,

доцент кафедри загально-правових дисциплін

Донецького юридичного інституту МВС України, к.ю.н.

ДО ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ПРОТЯГОМ 1920-Х – 1930-Х РОКІВ

У даній роботі автором досліджуються деякі законодавчі акти у сфері соціального захисту населення України протягом 1920-х – 1930-х років. Особлива увага приділяється розвитку інституту соціального захисту працездатного і непрацездатного населення (людей похилого віку, безробітних, осіб з втратою працездатності у зв'язку з каліцтвом тощо).

Ключові слова: соціальний захист населення, соціальне забезпечення, пенсійне забезпечення, працездатне і непрацездатне населення,

В данной работе автором исследуются некоторые законодательные акты в сфере социальной защиты населения Украины на протяжении 1920-х – 1930-х годов. Особое внимание уделяется развитию института социальной защиты трудоспособного и нетрудоспособного населения (людей преклонных лет, безработных, лиц с потерей трудоспособности в связи с увечьем, др.).

Ключевые слова: *социальная защита населения, социальное обеспечение, пенсионное обеспечение, трудоспособное и нетрудоспособное население,*

In this paper, the author examines some legislative acts in the sphere of social protection of the population Ukraine during 1920 – 1930's. Particular attention is paid to the development of social security institutions capable and workable population (people of old age, the unemployed, those with loss of efficiency due to an injury, etc.).

Keywords: *social protection, social security, pensions, and working-age disabled population.*

Відповідно до Конституції України наша країна є соціальною державою. Кожна людина має право на соціальний захист, але сутністю гарантій права на соціальний захист є умови, що створюються державою для реалізації права на соціальний захист. Питання стану соціального захисту в будь-який історичний період відіграло важливе значення, оскільки становище малозахищених верств населення відображає загальний економічний добробут держави.

Протягом першої половини ХХ ст. системи державного соціального забезпечення були упроваджені в усіх цивілізованих державах світу. В окремих державах було прийнято Кодекси соціального забезпечення, а також окремі закони відносно пенсійного забезпечення та надання соціальної допомоги.

Якщо на початку ХХ ст. суб'єктами соціального захисту населення в основному були тільки трудящі та члени їхніх сімей, то наприкінці століття ці системи у розвинутих країнах охоплювали вже все населення. Поступово відбувалося розширення соціального забезпечення та його включення в більш широкі системи соціального захисту, які поряд із традиційним соціальним забезпеченням передбачають заходи спеціального та додаткового соціального захисту для окремих категорій населення, введення спеціальних цільових і комплексних соціальних програм, державне фінансування за рахунок податків [1, с. 9–10].

На даний час в Україні створено єдину державну систему соціального захисту населення, яка передбачає централізоване правове регулювання, що гарантує на всій території країни однакові умови та норми, рівні можливості здійснення громадянами свого одного з найважливіших конституційних прав – права на соціальний захист.

Актуальність роботи полягає у необхідності дослідження історичного досвіду управління соціальним захистом населення з метою його подальшого використання в процесах реформування апарату держави та удосконалення сучасного законодавства в даній сфері.

Метою цієї роботи є дослідження деяких аспектів розвитку законодавства у сфері соціального захисту населення України протягом 1920-х – 1930-х років.

Поступово відбувається розширення соціального забезпечення і включення його більш широкі системи соціального захисту, які поряд із традиційним соціальним забезпеченням передбачають заходи спеціального та додаткового соціального захисту для окремих категорій населення, введення спеціальних цільових і комплексних соціальних програм, державне фінансування за рахунок податків тощо.

У перші роки радянської влади проблеми соціального забезпечення досліджували Л. Забелін, Н. Семашко, В. Дурденевський та ін. Зокрема, за визначенням Л. Забеліна, соціальне забезпечення – це частина заробітної плати робітничого класу, а також сукупність окремих актів, заходів, настанов, тобто діяльність людей, спрямована на підтримання стабільності майнового становища пролетаріату при настанні тих небезпек, які йому загрожують [2, с. 19–56].

За висновком В. С. Андрєєва, соціальне забезпечення становить сукупність певних соціально-економічних заходів, пов'язаних із забезпеченням матері і дитини, громадян у ста-

рості та в разі непрацездатності, з медичним лікуванням і обслуговуванням як важливим засобом профілактики і поновлення працездатності [3, с. 31].

В 20-ті роки одним із важливих напрямів діяльності державних органів соціального забезпечення була боротьба з дитячою безпритульністю. Дана проблема вирішувалась шляхом відкриття дитячих будинків, трудових комун, виховних колоній [4, с. 29].

Наприкінці 1922 р. було створено СРСР, а в 1924 р. прийнята Конституція СРСР, за якою творення основних законів про працю й охорону здоров'я було віднесено до відання СРСР.

З метою створення єдиних для всієї країни норм і умов забезпечення поширилася практика прийняття загальносоюзних нормативних актів у сфері соціального забезпечення.

28 серпня 1925 р. ЦВК і РНК затвердили перший загальносоюзний закон про пенсії за соціальним страхуванням – Положення про забезпечення в порядку соціального страхування інвалідів праці та членів сімей померлих або безвісно відсутніх застрахованих та інвалідів праці.

Постановою СРСС при НКП СРСР від 5 січня 1928 р. «Про надання пенсійного забезпечення престарілим робітникам підприємств текстильної промисловості» введено страхування у зв'язку зі старістю для однієї з груп промислових робітників-текстильників. Це перший нормативний акт в СРСР, у якому забезпечення у зв'язку зі старістю було сконструйовано не як різновид пенсії у зв'язку з інвалідністю, а як самостійний вид соціального забезпечення [1, с. 340].

Таким чином, пенсійне забезпечення, пов'язане зі старістю, на той час не мало всеохоплюючого характеру. Лише в 1932 р. після обстеження робітників, які виходили на пенсію через інвалідність із втратою працездатності, воно було поширене на робітників усіх галузей народного господарства.

Соціальне забезпечення селян не увійшло до державної системи і здійснювалось за рахунок організацій селянської взаємодопомоги, створення яких передбачалось Положенням про селянські товариства взаємодопомоги від 28 вересня 1924 року. Внаслідок колективізації виникли нові форми соціального забезпечення колгоспників. Примірний Статут колгоспу передбачав створення у колгоспі фонду допомоги престарілим і непрацездатним колгоспникам.

На початку 30-тих років ХХ століття відбуваються важливі зміни в організації соціального страхування. Так, у 1930 році припинила своє існування програма соціального страхування щодо надання допомоги по безробіттю, оскільки вважалось, що безробіття немає.

У 30-і роки основним завданням соціального забезпечення було проголошено роботу з працевлаштування і навчання інвалідів; забезпечення сімей червоноармійців та інвалідів війни пенсіями; організацію кас взаємодопомоги у колгоспах; надання допомоги сліпим і глухим тощо. У сфері добробуту народу головна увага зосереджувалась насамперед на підвищенні оплати праці низькооплачуваних категорій робітників [5, с. 499–504].

Отже, протягом 1920-х – 1930-х років влада намагалася відновити та покращити функціонування системи соціального захисту та забезпечення населення надати певні соціальні гарантії найбільш вразливим його верствам – інвалідам, особам похилого віку, членам сімей загиблих на виробництві або під час виконання службового обов'язку тощо.

Побудова системи соціального захисту населення України відбувалася в умовах подолання наслідків краху Російської імперії, жовтневого перевороту, грабіжницької політики військового комунізму, знешкодження паростків української державності і пов'язаних з усім цим глибокої кризи та руйнації економіки, механізму та апарату держави, системи за-

конодавства тощо. Досвід формування цієї системи може бути використаний у сучасних процесах державного будівництва і законотворчості у даній сфері.

Список використаних джерел:

1. Захаров М. Л. *Право социального обеспечения России* : учеб. / М. Л. Захаров, Э. Г. Тучкова. – 3-е изд., испр. и перераб. – М. : БЕК, 2004. – 608 с.
2. Забелин Теория социального обеспечения / Л. В. Забелин. – М., 1924. – 203 с.
3. Андреев В. С. *Правовые проблемы социального обеспечения в СССР* / В. С. Андреев // *Советское государство и право*. – 1967. – С. 29–37.
4. Юрченко Ю. Д. *Управління в сфері соціального захисту населення: організаційно-правові аспекти* : дис. ... кандидата наук з держ. управ. : 25.00.01 / Юрченко Юрій Дмитрович. – К., 2005. – 204 с.
5. Гончаров А. В. *Деякі аспекти розвитку законодавства у сфері соціального захисту населення радянської України протягом 1920-х – 1930-х років* / А. В. Гончаров // *Наукова спадщина професора В. С. Кульчицького (1919–2009) і сучасність: матеріали XXIV Міжнародної історико-правової конференції 28 квітня – 1 травня 2011 р., м. Львів* / ред. колегія: А. М. Бойко (голова), І. Б. Усенко (заступник голови), І. Й. Бойко (відпр. секр.), Б. Й. Тицик, О. Н. Ярмиш, І. В. Музика, М. М. Бедрій, С. В. Ромінський. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2011. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – С. 499–504.

Розділ II

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

УДК 342.92

Мердова Ольга Миколаївна,

доцент кафедри спеціальних дисциплін та адміністративної діяльності
Донецького юридичного інституту МВС України, к.ю.н.

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ СФЕРИ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ

Статтю присвячено дослідженню актуальних питань децентралізації сфери надання адміністративних послуг. Наголошується на необхідності делегування повноважень щодо надання адміністративних послуг органам місцевого самоврядування, які повністю відповідатимуть за організацію надання адміністративних послуг через відповідні центри, встановлення єдиних критеріїв ціноутворення за їх надання та впровадження ІТ технологій у зазначену сферу. Автором проаналізовано нормативно-правові акти в зазначеній сфері і визначено шляхи їх удосконалення.

Ключові слова: адміністративні послуги, децентралізація адміністративних послуг, ціна на адміністративні послуги, органи місцевого самоврядування.

Стаття посвячена дослідженню актуальних питань децентралізації сфери надання адміністративних послуг. Відзначається необхідність делегування повноважень щодо надання адміністративних послуг органам місцевого самоврядування, які повністю відповідатимуть за організацію надання адміністративних послуг через відповідні центри, встановлення єдиних критеріїв ціноутворення за їх надання та впровадження ІТ технологій у зазначену сферу. Автором проаналізовано нормативно-правові акти в зазначеній сфері і визначено шляхи їх удосконалення.

Ключевые слова: административные услуги, децентрализация административных услуг, цена на административные услуги, органы местного самоуправления

The article is devoted to topical issues of decentralization of the provision of administrative services. The necessity of delegation of authority regarding the provision of administrative services to local governments, which would be fully responsible for the organization and the provision of administrative services through the respective centers, the establishment of common criteria for the pricing of their provision and implementation of IT technologies in this field. The author analyzes the normative-legal acts in this area and the ways of their improvement.

Keywords: administrative services, decentralization of administrative services, the price of administrative services, organs of local self-government

Пошук нових підходів в організації системи публічного управління в Україні закономірно спричиняє відмову від традиційного типу управлінської раціональності (жорстка вертикаль влади) і актуалізують процеси самоорганізації і самоуправління соціальних систем, підвищення соціальної ефективності державного управління, спрямування його на задоволення потреб населення, у тому числі через надання їм адміністративних послуг. Одним з важливих напрямків процесу публічного адміністрування в Україні є питання децентралізації влади, яке керівництвом країни визнано на сьогоднішній день одним з першочергових

для вирішення з одночасним формуванням і розвитком нового юридичного явища – державних і муніципальних (публічних) послуг, які потребують ґрунтовного теоретичного осмислення і практичного впровадження. Дослідженню загальнотеоретичних положень щодо надання адміністративних послуг в Україні було присвячено як фундаментальні роботи вчених-адміністративістів: В.Б. Авер'янова, Т.О. Коломоець, Н.Р. Нижник, так і низку робіт сучасних вчених таких, як Н.Л. Добрянська, О.В. Курінний Г.М. Писаренко. В свою чергу питання децентралізації сфери надання адміністративних послуг тільки знаходять своє наукове опрацювання, зокрема, в роботах таких вчених як Ю.М. Ільницька, В.П. Тімошук. Не дивлячись на це, багато питань щодо надання адміністративних послуг органами місцевого самоврядування залишаються актуальними і сьогодні. Все це обумовлює актуальність запропонованої нами теми статті.

Метою цієї статті є дослідження актуальних питань децентралізації сфери надання адміністративних послуг.

На сьогодні, центральні органи виконавчої влади і місцевого самоврядування надають громадянам і юридичним особам достатньо широкий спектр адміністративних послуг. Завданням адміністративної реформи стає упорядкування цієї сфери, підвищення якості державних послуг, їх доступності громадянам. Результатом реалізації цього напрямку повинно стати створення такого правового поля і реального його втілення в адміністративно-правову практику, при якому споживачі адміністративних послуг будуть володіти широким колом прав і повноважень. Певні кроки для досягнення вищезазначеної мети вже зроблено. Так, був прийнятий Закон України «Про адміністративні послуги» [1], який визначив поняття адміністративної послуги, суб'єктів, строки та плату за надання адміністративних послуг, розмежував господарські послуги і владні повноваження у сфері надання адміністративних послуг тощо. Крім того, прийнято ряд підзаконних нормативно-правових актів, що стосуються сфери регулювання надання адміністративних послуг, серед яких Постанова Кабінету Міністрів України від 30.01.2013 року №57 «Про порядку ведення Реєстру адміністративних послуг» [2], Постанова Кабінету Міністрів України від 01.08.2013 року №588 «Про затвердження Примірною регламенту центру надання адміністративних послуг» [3], Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.05.2014 року №523-р «Деякі питання надання адміністративних послуг органів виконавчої влади через центри надання адміністративних послуг» [4] та інші. Але поки, що зарано казати про реалізацію всіх програмно-цільових установок адміністративної реформи у сфері надання публічних послуг, у тому числі щодо їх децентралізації. Дуже багато проблем для громадян та суб'єктів господарювання у сфері адміністративних послуг досі зберігається, зокрема, це: завелика кількість адміністративних послуг (за офіційними даними Мінекономрозвитку – понад 1500), складність відповідних процедур/регулювання, невпорядкованість відносин щодо оплати адміністративних послуг, незручність отримання адміністративних послуг в окремих підрозділах центральних органів виконавчої влади [5, с. 40]. Спробуємо їх проаналізувати і надати власне бачення на проблему їх вирішення.

Як відомо, адміністративна послуга як об'єкт адміністративного права є законодавчо врегульованою доцільною діяльністю державного органу або іншого суб'єкта, якому делеговано право надання послуг від імені держави, що спрямована на досягнення корисності іншого суб'єкта і полягає в наданні споживачеві таких матеріальних і нематеріальних благ, які мають загальний публічний інтерес.

Аналіз зазначеного визначення адміністративної послуги дає нам підстави виділити такі основні її ознаки:

- це специфічна діяльність суб'єкта уповноваженого на надання адміністративної послуги;

- вона є юридичним фактом;
- має конкретний адресний характер;
- виникає за ініціативою фізичної або юридичної особи;
- тягне за собою настання позитивних для суб'єкта звернення наслідків.

Слід відзначити, що не всі послуги, що надаються публічними органами є адміністративними. Належність послуг до адміністративних визначається за такими критеріями:

- повноваження адміністративного органу щодо надання певного виду послуг визначається законом;

- послуги надаються адміністративними органами шляхом реалізації владних повноважень;

- послуги надаються за зверненням фізичних та юридичних осіб;

- результатом розгляду звернення є адміністративний акт, що має індивідуальний характер (паспорт, свідоцтво, ліцензія, дозвіл тощо);

- надання послуг пов'язане із забезпеченням створення умов для реалізації фізичними та юридичними особами прав, свобод і законних інтересів.

З метою подальшої оптимізації механізму надання адміністративних послуг політика держави повинна бути продуманою і побудованою у відповідному комплексному аналізі адміністративно-правового регулювання державних послуг відповідно до сучасних реалій. Одним з головних напрямків удосконалення надання адміністративних послуг повинна стати оптимізація адміністративного процесу. Великого значення при цьому набуває впровадження механізмів, які дозволять скоротити тривалість адміністративних процедур, їх кількість в межах одного адміністративного процесу, мінімізувати можливості для корупції. Потенціал адміністративної реформи може бути реалізований при одночасному удосконаленні економічного механізму діяльності органів державної влади різного рівня з одночасним орієнтуванням їх на пріоритет задоволення потреб суспільства. Певні кроки в цьому напрямі вже зроблено через створення центрів надання адміністративних послуг у містах обласного значення та при районних державних адміністраціях, проте, ефективність їх діяльності, на нашу думку, знижується, у зв'язку з тим, що велика кількість найбільш популярних серед населення адміністративних послуг залишається у веденні центральних органів виконавчої влади і не надається інтегрованими офісами, які підпорядковуються муніципальним органам влади. Основними причинами, на думку громадян, які негативно впливають на діяльність щодо надання адміністративних послуг, є територіальна роз'єднаність органів, що надають адміністративні послуги, необхідність неодноразового відвідування органу, що їх надає, доволі довгі строки виконання процедур, що у підсумку призводить до створення корупційних схем у цій сфері. Вирішення цієї проблеми вбачається в децентралізації сфери надання адміністративних послуг, що передбачає делегування повноважень щодо надання адміністративних послуг органам місцевого самоврядування, які повністю відповідатимуть за організацію надання адміністративних послуг через відповідні центри. Наприклад, вже сьогодні керівництво МВС України анонсує децентралізацію адміністративно-реєстраційних послуг, що знаходяться в їх веденні, протягом двох років. Проте, це не означає, що центральні органи виконавчої влади повністю втрачатимуть повноваження у сфері надання адміністративних послуг. З цього приводу вважаємо правильною позицію авторів наукового видання «Адміністративні послуги: стан і перспективи реформування», які зазначають, що у будь-якому разі держава повинна мати ефективні інструменти впливу на виконання делегованих повноважень, це зокрема:

- формування відповідної політики/законодавства. Це повноваження завжди має залишатися у компетенції певного міністерства. І стосується воно як процедур надання певних послуг, так і вимог щодо їх сплати та інших важливих елементів;
- право держави бути держателем відповідних реєстрів (баз даних), гарантуючи їх цілісність та правила ведення, доступу до інформації і її використання;
- повноваження держави в окремих сферах здійснювати допуск посадових осіб місцевого самоврядування до роботи в цих сферах;
- обов'язок центрального органу виконавчої влади, відповідального за реалізацію політики, контролювати операції у відповідних реєстрах, відслідковуючи ризиковані та неправомірні дії [5, с. 43].

На нашу думку, концепція нового публічного адміністрування в Україні повинна передбачити децентралізацію сфери надання адміністративних послуг за рахунок розширення повноважень і відповідальності органів місцевого самоврядування, надання цим суб'єктам влади можливості самостійно вирішувати організаційні проблеми і контролювати якість надання публічних послуг. Такий підхід цілком відображатиме цінності місцевого самоврядування – автономію, демократію і ефективність.

Одночасно з проблемою децентралізації сфери надання адміністративних послуг залишається проблема відсутності їх стандартів, які повинні містити сукупність характеристик адміністративної послуги, що визначають її спроможність задовольняти потреби суб'єктів звернення. Безумовно, новелою нового законодавства стало закріплення норми щодо створення Реєстру адміністративних послуг, наступним кроком у адміністративно-правовому регулюванні адміністративних послуг повинно стати чітке закріплення адміністративних процедур їх надання.

Зазначимо, що правове регулювання адміністративних процедур в зарубіжних країнах здійснюється по-різному, залежно від приналежності до тієї чи іншої правової системи. У країнах континентальної системи права регулювання здійснюється законом певною мірою універсально для органів державного управління та основних форм їх владної публічної діяльності. Так, наприклад, в Німеччині діє Закон ФРН про адміністративну процедуру. Ангლოსаксонська правова система характеризується в цій частині тим, що в країнах цієї правової сім'ї приймаються нормативно-правові акти для кожного виду адміністративної процедури та кожного органу державного управління – адміністративні регламенти [6].

В чинному Законі України «Про адміністративні послуги», у статті 5, зазначено, що виключно законами встановлюється перелік адміністративних послуг, вимоги до їх надання; перелік та вимоги до документів, необхідних для отримання адміністративної послуги; платності або безоплатності; граничного строку надання адміністративної послуги; переліку підстав для відмови у наданні адміністративної послуги [1], проте, на сьогодні значна частина законодавства, яка регулює питання надання адміністративних послуг, є підзаконними нормативно-правовими актами, що є прямим порушенням норм базового закону. Як бачимо, Україна в питаннях регулювання процедури надання адміністративних послуг обрала досвід країн ангლოსаксонської системи, саме тому основним напрямком удосконалення правового регулювання адміністративних процедур повинна стати розробка і прийняття законів для певних адміністративних послуг, чи групи адміністративних послуг, які визначатимуть процедуру надання послуги і закріплять приписи щодо якості цього сервісу.

Крім того, залишається не визначеним питання ціноутворення адміністративних послуг. За загальним правилом, адміністративні послуги повинні бути платними, тому що:

- 1) це справедливо, адже одні особи не звертаються за певними послугами жодного разу в житті, тоді як інші звертаються регулярно;

2) це може запобігати корупції, адже «безкоштовна невизначеність» змушує шукати шляхи для позазаконної визначеності;

3) плата за послуги може бути дієвим інструментом для стимулювання службовців надавати послуги якісно в разі, якщо від цих коштів залежатиме фінансування відповідно адміністративного органу та преміювання службовців.

Однією з проблем ціноутворення адміністративних послуг вважаємо проблему відсутності уніфікації і зрозумілості їх собівартості, оскільки на практиці існують випадки, коли за одну адміністративну послугу необхідно сплатити декілька різних сум. Відповідно до чинного законодавства Розмір плати за надання адміністративної послуги (адміністративного збору) і порядок її справляння визначаються законом з урахуванням її соціального та економічного значення [1]. Однак, в реалії Методика визначення собівартості платних адміністративних послуг, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України [7]. Зазначені питання мають бути також приведені у відповідність до вимог Закону України «Про адміністративні послуги». Крім того, ціна за адміністративної послуги повинна бути єдиною, тобто не складатися з різних сум, що сплачуються за певні дії. Повинен діяти принцип: «одна послуга – один платіж».

Крім того, як відомо, адміністративні послуги надаються органами публічного адміністрування як на платній, такі і безоплатній основі. Зокрема, у ч. 2 ст. 11 Закону України «Про адміністративні послуги» встановлено, що надання адміністративних послуг у сфері соціального забезпечення громадян здійснюється на безоплатній основі [1], проте, які це послуги, законодавчо не визначено. В коментарі до Закону України «Про адміністративні послуги» зазначено, що адміністративними послугами у сфері соціального забезпечення громадян є послуги, пов'язані з призначенням державних допомог, субсидій тощо [8, с. 177]. Саме тому, потребує чіткого визначення перелік адміністративних послуг, які надаються органами публічного адміністрування на безоплатній основі.

Отже, вкрай необхідною є розробка і нормативне визначення питання ціноутворення адміністративних послуг, з обов'язковим визначенням єдиних критеріїв і встановленням співмірності ціни і якості відповідної адміністративної послуги.

Слід звернути увагу на те, що рівень використання сучасних інформаційних технологій в сфері надання адміністративних послуг все ще залишається недостатнім для кардинального підвищення ефективності діяльності органів публічного управління. Саме тому, особливої актуальності набувають питання розроблення механізму впровадження у сферу надання адміністративних послуг інформаційно-комунікативних технологій, які дозволять задовольнити потреби громадян в адміністративних послугах через спеціально створені електронні технології, оскільки надання електронних послуг ґрунтується на принципі універсального доступу і передбачає надання послуги суб'єктам звернення у режимі реального часу.

Отже, удосконалення розвитку сфери надання адміністративних послуг, в тому числі з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, стає для нашої країни важливим і актуальним у науково-практичному плані завданням. Вважаємо за необхідне впровадження ІТ технологій як найважливішого компоненту розвитку адміністративних послуг. З цією метою необхідно здійснити моніторинг адміністративних послуг на предмет можливості їх надання електронним способом.

Впорядкування та подальший розвиток системи надання адміністративних послуг на чітко визначених правових засадах дозволить забезпечити потреби споживачів адміністративних послуг, захистити їх права та інтереси гарантовані та охоронювані законом.

Підсумовуючи зазначимо, що перерозподіл повноважень у сфері надання адміністративних послуг між рівнями публічної влади та удосконалення законодавства у цій сфері

сприятиме створенню ефективної системи надання адміністративних послуг, підвищенню їх якості та доступності, а також стане стимулом активації суспільства у вирішенні питань місцевого самоврядування. Тільки грамотне і комплексне поєднання і використання різних форм децентралізації в процесі публічного управління дозволить зробити його дійсно ефективним, оперативним, раціональним, а отже демократичним.

Список використаних джерел:

1. Про адміністративні послуги : Закон України від 06 вересня 2012 року № 5203-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – №32. – Ст. 409.
2. Про порядку ведення Реєстру адміністративних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 січня 2013 року №57 // Офіційний вісник України. – 2013. – №9 – Ст. 339.
3. Про затвердження Примірного регламенту центру надання адміністративних послуг : Постанова Кабінету Міністрів України від 01.08.2013 року №588 // Офіційний вісник України. – 2013. – №66 – Ст. 2396.
4. Деякі питання надання адміністративних послуг органів виконавчої влади через центри надання адміністративних послуг : Розпорядження Кабінету міністрів України від 16 травня 2014 року №523-р // Офіційний вісник України. – 2014. – №45 – Ст. 1193.
5. Адміністративні послуги: стан та перспективи реформування : [Збірник матеріалів] / [В.П. Тимошук, Н.Л. Добрянська, О.В. Курінний та ін.]; за ред.. В.П. Тимошука, О.В. Курінного. – К., 2015. – 428с.
6. Мицкевич Л. Иллюзия прямого действия / Л.Мицкевич // Наш красноярский край. – 27.06.2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gnkk.ru/articles/illyuziya-pryamoogo-deystviya.html>
7. Про затвердження Методики визначення собівартості платних адміністративних послуг : Постанова Кабінету Міністрів України від 27 січня 2009 року №66 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 6. – Ст. 260.
8. Науково-практичний коментар до Закону України «Про адміністративні послуги» / За заг. ред.. В.П. Тимошука. – К. : ФОРМ МОСКАЛЕНКО О.М. – 392 с.

УДК: 342.92

Михайлов Руслан Іванович,

начальник кафедри спеціальних дисциплін та адміністративної діяльності
Донецького юридичного інституту МВС України, к.ю.н.

ОКРЕМІ ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ВИКОНАННЯ ПОСТАНОВ ПРО НАКЛАДЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ СТЯГНЕНЬ

Статтю присвячено особливостям стадії виконання постанов у справах про адміністративні правопорушення. Вивчення зазначених особливостей дозволило виявити ряд проблем нормативно-правового характеру, які потребують вирішення. Автором запропоновано ряд змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та прийняття спеціалізованих нормативно-правових актів, що регламентують порядок виконання окремих видів адміністративних стягнень.

Ключові слова: виконання постанов, виконання стягнень, штраф, конфіскація предмета, арешт, арешт з утриманням на гауптвахті.

Статтю посвящено особливостям стадии исполнения постановлений по делам об административных правонарушениях. Изучение указанных особенностей позволило выявить ряд проблем нормативно-правового характера, которые нуждаются в разрешении. Автором предложено ряд изменений в Кодекс Украины об административных правонарушениях и принятие специализированных нормативно-правовых актов, регламентирующих порядок исполнения отдельных видов административных взысканий.

Ключевые слова: *исполнение постановлений, исполнение взысканий, штраф, конфискация предмета, арест, арест с содержанием на гаунтвахте.*

The article is devoted to the peculiarities of the stage of execution of decisions on Affairs about administrative offences. The study of these features revealed a number of problems of legal nature that require resolution. The author proposed a number of amendments to the Code of Ukraine on administrative offences and the adoption of specialized regulatory legal acts, regulating the procedure of execution of certain types of administrative penalties.

Keywords: *enforcement of judgments, enforcement of penalties, fines, confiscation of the object, arrest, the arrest of the content in the brig.*

Завершальною стадією провадження у справах про адміністративні правопорушення є стадія виконання постанови про накладення адміністративного стягнення, загальні положення застосування якої закріплено в розділі п'ятому Кодексу України про адміністративні правопорушення. Зазначена стадія є особливим видом правової діяльності уповноважених на те органів, і полягає в реалізації адміністративно-правової санкції. Під час цієї стадії складаються специфічні адміністративно-процесуальні правовідносини, що відрізняються від правовідносин, характерних для інших стадій, об'єктом і суб'єктом складом. Сутність стадії виконання, полягає в практичній реалізації адміністративного стягнення, призначеного правопорушнику юрисдикційним органом (посадовою особою). У процесі виконання постанови особа, яка вчинила адміністративне правопорушення, зазнає відповідних збитків та обмежень особистого, морального або матеріального характеру [1, с. 725]. Саме тому, зазначені питання потребують належного нормативно-правового визначення, для забезпечення верховенства права, реалізації прав, свобод і інтересів людини та громадянина під час виконання постанов у справах про адміністративні правопорушення.

Загально-теоретичним питанням стадії виконання постанов у справах про адміністративні правопорушення присвячено багато праць відомих вчених-адміністративістів таких, як Ю.П. Битяк, Д.М. Бахрах, І.П. Голосніченко, Т.О. Коломоець, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, Д.М. Лук'янець та інших. Не дивлячись на це, в положеннях глави п'ятої чинного Кодексу України про адміністративні правопорушення залишаються не визначеними ряд питань щодо виконання постанов про адміністративні правопорушення, мають місце правові прогалини у визначенні порядку виконання різних видів стягнень, що свідчить про актуальність питань, що розглядаються в статті. Саме тому, метою нашої статті є удосконалення законодавства щодо виконання постанов про накладення адміністративних стягнень у справах про адміністративні правопорушення.

Виконання постанови у справах про адміністративні правопорушення є організаційними діями уповноважених на те органів, посадових осіб спрямованих на реалізацію приписів, що містяться в постанові. Своєчасним і точним виконанням постанови забезпечується ефективність і досягнення мети адміністративного стягнення за вчинення правопорушення. Саме тому, зазначені дії повинні бути чітко регламентованими з метою забезпечення одностороннього їх застосування суб'єктами виконання постанов у справах про адміністративні правопорушення. Як вже зазначалося, у чинному Кодексі України про адміністративні правопорушення п'ята глава присвячена порядку та умовам виконання різних видів стягнень, що можуть бути застосовані до осіб, яких притягнуто до адміністративної відповідальності [2]. Аналіз положень зазначеної глави дозволяє нам виділити певні недоліки в нормативно-

правовому регулюванні порядку виконання стягнень за постановами у справах про адміністративні правопорушення.

Одним із проблемних моментів виконання постанов у справах про адміністративні правопорушення, на нашу думку, є строк їх виконання. Установлення строку давнини виконання постанов має важливе практичне значення, оскільки невірне його визначення може привести до скорочення або подовження цього терміну. Згідно зі ст. 303 КУпАП, загальний строк давнини виконання постанови про накладення адміністративного стягнення становить три місяці. Однак, законодавством передбачено можливість встановлення законами України більш тривалих строків для виконання постанов про окремі види адміністративних правопорушень. Натомість, ні законодавством, ні теорією не уточнюються поняття «окремі види адміністративних правопорушень», що призводить до ускладнень застосування зазначеної норми. З цього приводу, заслуговує на увагу позиція Р.В. Миронюка, який пропонує викласти ч.1 ст. 303 КУпАП у такій редакції: «Не підлягає виконанню постановою про накладення адміністративного стягнення, якщо її не було звернуто до виконання протягом трьох місяців з дня набрання чинності постановою. У разі відстрочки виконання постанови відповідно до ст. 301 цього Кодексу, перебіг строку давності зупиняється до закінчення строку відстрочки». Це обумовлено тим, що законодавець під словосполученням «звернута до виконання» розуміє вчинення дій щодо виконання такої постанови. Тут йдеться не про загальний строк давності виконання постанови, а про період часу, протягом якого необхідно вчинити певні дії щодо виконання такої постанови [3, с. 83].

Слід відзначити, що аналіз практики виконання постанов у справах про адміністративні правопорушення засвідчив, що строк виконання постанов у три місяці є достатнім для більшості видів стягнень, переважно проблеми щодо виконання постанов існують під час виконання постанов у вигляді штрафу. Так, на сьогоднішній день Кодексом України про адміністративні правопорушення встановлено розмір штрафу від одного (ст. 41-3, 42 тощо) до десяти тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян (ст. 166-5 КУпАП) [2]. Якщо відносно стягнення мінімальної суми штрафів проблем не виникає, то стягнення максимальної суми (175000 грн.) в тримісячний строк не завжди можливе. Слід відзначити, як приклад Кодекс про адміністративні правопорушення Російської Федерації встановлює річний строк давності виконання постанов про накладення адміністративних стягнень [4]. С.Т. Гончарук також упевнений, що тримісячний строк, протягом якого постановою про накладення адміністративного стягнення повинна бути звернута до виконання, не може сьогодні реально слугувати строком давності виконання постанов про накладення адміністративних стягнень за нині існуючих значних сум штрафів за окремі адміністративні проступки [5, с. 50]. Отже, викладені міркування дозволяють зробити висновок про доцільність подовження строку давності виконання постанов про накладення адміністративних стягнень до одного року.

Іншим видом адміністративного стягнення, який на нашу думку потребує удосконалення, є конфіскація предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, під якою, відповідно до ст. 29 КУпАП, розуміють безоплатну передачу предмету у власність держави. Згідно зі ст. 29 КУпАП, конфісковано може бути лише предмет, який перебуває у приватній власності порушника, якщо інше не передбачено законами України. Слід звернути увагу на те, що в Кодексі України про адміністративні правопорушення у якості стягнення передбачено конфіскацію і у випадках, коли предмет не є власністю порушника. Наприклад, ст. 51-2 КУпАП передбачає застосування конфіскації відносно предметів, які не можуть перебувати у приватній власності порушника, оскільки продукція є незаконно виготовленою. Також у ст. 51-2 КУпАП

йдеться про конфіскацію обладнання та матеріалів, призначених для виготовлення відповідної продукції, тоді як знаряддям вчинення правопорушення можна вважати обладнання й матеріали, використані для виготовлення такої продукції, що не одне і те саме. Ще одним прикладом, який суперечить сутності конфіскації, є конфіскація незаконно вирощуваних наркотиковмісних рослин, передбачена санкцією ст. 106-2 КУпАП, оскільки особа не має законних підстав на володіння такими рослинами.

У зв'язку з цим, а також враховуючи положення статей 313-315 КУпАП, що передбачають виконання постанови у вигляді конфіскації предметів, можна припустити, що законодавець помилився, визнавши конфіскацією предметів по суті вилучення їх з незаконного володіння особи, яка притягається до адміністративної відповідальності. Таку позицію розділяє і доктор юридичних наук Д.М. Лук'янець, який для подолання зазначених проблем пропонує запровадити відповідну норму, яку можна було б сформулювати таким чином: «Безкомпенсаційне вилучення речі, в тому числі грошей або валютних цінностей, полягає в її примусовому вилученні з подальшим знищенням, утилізацією або зверненням у власність держави відповідно до чинного законодавства без надання особі, у якій ці речі було вилучено, компенсації у будь-якій формі». Він застосовує термін «безкомпенсаційне» оскільки вважає, що цей вид стягнення може застосовуватися і щодо грошей [6, с. 201]. За «Словником російської мови» С.І. Ожегова: «компенсація» – це винагорода за будь-що, відшкодування. Компенсувати – те саме, що відшкодувати [7, с. 412]. У ньому ж зазначено, що оплачувати – це не тільки сплачувати за щось гроші, а й плати. Плату ж визначено як грошове винагородження або будь-яке інше відшкодування. Отже, термін «безоплатне» не зводиться суто до грошової винагороди.

Враховуючи вищезазначене, пропонуємо внести такі зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення:

1. Частину 1 ст. 24 доповнити новим видом стягнення: п. 4¹ »Безоплатне вилучення предмета».

2. Доповнити Кодекс статтею 29¹ такого змісту:

«Стаття 29¹. Безоплатне вилучення предмета

Безоплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, полягає в її примусовому вилученні з подальшим знищенням, утилізацією або зверненням у власність держави відповідно до чинного законодавства без надання особі, в якій цей предмет було вилучено, оплати в будь-якій формі».

Другим серйозним питанням, що стосується конфіскації як виду адміністративного стягнення, є відсутність переліку предметів, які не підлягають конфіскації. Так, в ч. 3 ст. 29 КУпАП зазначено, що перелік предметів, які не підлягають конфіскації, встановлюються Кодексом України про адміністративні правопорушення та іншими законами України. Що стосується Кодексу України про адміністративні правопорушення, то в ньому зазначено єдиний випадок, коли конфіскація предмету не застосовується: «Конфіскація вогнепальної зброї, інших знарядь полювання і бойових припасів не може застосовуватись до осіб, для яких полювання є основним джерелом існування» [2]. Слід відзначити, що окремого спеціального закону, який би визначав перелік предметів, які не підлягають конфіскації, до сьогодні не прийнято. На відміну від кримінального законодавства, де в Додатку до Кримінального кодексу України визначено «Перелік майна, що не підлягає конфіскації за судовим вироком» [8], однак, його застосування в межах виконання постанов у справах про адміністративні правопорушення є неможливим, оскільки в ньому чітко визначено, що «не підлягають конфіскації такі види майна та предмети, що належать засудженому», а не правопорушнику, чи особі, що притягається до адміністративної відповідальності. Враховуючи це, вважаємо

вкрай необхідним прийняття спеціалізованого нормативно-правового акту, який би затвердив перелік предметів, що стали знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, які не підлягають конфіскації.

Певні недоліки законодавчого регулювання, пов'язані з виконанням адміністративного арешту, який є найсуворішим видом адміністративного стягнення, що полягає у тимчасовому позбавленні волі особи, яку притягнуто до адміністративної відповідальності. Так, постанова районного, районного у місті, міського чи міськрайонного суду (судді) про застосування адміністративного арешту виконується негайно після її винесення, що продиктовано специфікою цього виду адміністративного стягнення і має на меті його обов'язкове виконання. Виконання стягнення у вигляді адміністративного арешту покладається на органи внутрішніх справ. Відбування адміністративного арешту провадиться за правилами, встановленими законами України, однак, на сьогоднішній день в Україні відсутній спеціальний закон, норми якого б регулювали виконання адміністративного стягнення у вигляді адміністративного арешту. Виконання адміністративного арешту на сьогодні регулюється наказом Міністерства внутрішніх справ України від 18 вересня 1992 року № 552 «Про затвердження Положення про спеціальний приймальник для утримання осіб, підданих адміністративному арешту» [9]. Ми вважаємо, що з точки зору верховенства права реалізації прав, свобод і інтересів людини та громадянина є неприпустимим, щоб орган, який уповноважений виконувати стягнення, самостійно визначав умови й порядок його виконання. По-перше, у такому разі уповноважений орган сам собі визначає повноваження, по-друге, встановлює права і обов'язки особи, що підлягає адміністративному арешту, по-третє, встановлює види порушень у місцях відбування стягнення. Внаслідок цього один орган виконавчої влади фактично узурпує владу в сфері виконання покарань, оскільки одноосібно встановлює порядок своїх дій, обов'язки і права інших, а також встановлює відповідальність за порушення відбування стягнення у вигляді адміністративного арешту. З точки зору гуманізму принципів права такий порядок виконання покарань повинен визначався саме на законодавчому рівні.

Крім того, у 2015 році Кодекс України про адміністративні правопорушення було доповнено новим видом стягнення «Арешт з утриманням на гауптвахті», проте порядок виконання цього виду стягнення в розділі п'ятому законодавчого визначення не знайшов, що на нашу думку, є неприпустимим, оскільки призводитиме до свавілля з боку правозастосовувачів. Саме тому, доцільно Кодекс України про адміністративні правопорушення доповнити главою 33-1 «Провадження щодо виконання постанови про застосування арешту з утриманням на гауптвахті», до якого повинні увійти статті такого змісту:

Стаття 228-1 «Виконання постанови про застосування арешту з утриманням на гауптвахті»

Постанова районного, районного у місті, міського чи міськрайонного суду (судді) про застосування арешту з утриманням на гауптвахті виконується негайно після її винесення.

Стаття 228-2 «Порядок відбування арешту з утриманням на гауптвахті»

Військовослужбовці, яким призначено стягнення у вигляді арешту, відбувають покарання на гауптвахті.

Порядок і умови відбування арешту засудженими військовослужбовцями визначаються цим Кодексом та законами України.

Час відбування арешту до загального строку військової служби і вислуги років для присвоєння чергового військового звання не зараховується.

Одночасно з внесенням змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення необхідно прийняти Закон України «Про порядок і умови відбування арешту військовослужбовцями», який би визначив порядок і умови виконання стягнень у вигляді арешту з утри-

манням на гауптвахті та покарання у вигляді арешту. Слід зазначити, що на сьогоднішній день порядок і умови відбування арешту засудженими військовослужбовцями за вчинені ними кримінальні злочини регулюється певною інструкцією, затвердженою Міністерством оборони України [10], що, як зазначалося вище, з точки зору верховенства права реалізації прав, свобод і інтересів людини та громадянина є неприпустимим.

Таким чином, аналіз чинного законодавства, яке передбачає виконання постанов про накладення адміністративних стягнень за вчинення правопорушень, свідчить, що його реалізація на сьогодні є досить проблематичною. Сподіваємося, що запропоновані нами зміни сприятимуть удосконаленню законодавства щодо виконання постанов про накладення адміністративних стягнень.

Список використаних джерел:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення : науково-практичний коментар / [Р. А. Калюжний, А. Т. Комзюк, О. О. Погрібний та ін.]. – К. : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 781 с.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 грудня 1984 року № 8073-X // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1122 (із змінами і доповненнями станом на 02 березня 2015 року).
3. Миронюк Р. Виконавче провадження у справах про адміністративні правопорушення: окремі питання / Р. Миронюк // Право України. – 2001. – №1. – С. 81–84.
4. Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях : Федеральный Закон от 30 декабря 2001 года № 195-ФЗ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.consultant.ru/popular/koap/>.
5. 211. Гончарук С. Т. Проблеми удосконалення провадження у справах про адміністративні правопорушення / С. Т. Гончарук // Науковий вісник УАВС. – 1998. – №2. – С. 49–52.
6. 216. Лук'янець Д. М. Розвиток інституту адміністративної відповідальності: концептуальні засади та проблеми право реалізації : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.07 / Лук'янець Дмитро Миколайович. – Київ, 2007. – 410 с.
7. 56. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов. – М. : Русский язык, 1984. – 816 с.
8. Додатку до Кримінального кодексу України визначено «Перелік майна, що не підлягає конфіскації за судовим вироком», затверджений Законом Української РСР від 28 грудня 1960 року // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1961. – №2. – Ст. 14.
9. Про затвердження Положення про спеціальний приймальник для утримання осіб, підданих адміністративному арешту : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 18 вересня 1992 року № 552/
10. Про затвердження Інструкції про порядок і умови утримання засуджених, узятих під варту та затриманих військовослужбовців : наказ Міністерства оборони України від 26 вересня 2013 №656 // Офіційний вісник України. – 2013. – №84. – частина 2. – Ст. 3119.

УДК 342:95**Сахно Артем Петрович,**

старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем діяльності підрозділів ОВС Донецького юридичного інституту МВС України, к.ю.н.

**ЗНАЧЕННЯ СУДОВОЇ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ
У СФЕРІ ВСТАНОВЛЕНОГО ПОРЯДКУ УПРАВЛІННЯ**

У статті досліджено місце суду в системі органів, уповноважених розглядати справи про адміністративні правопорушення, що посягають на встановлений порядок управління. Проаналізовано основні підходи до визначення терміну «компетенція» у науковій юридичній літературі та чинному законодавстві України. Надано обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення теоретичних положень у згаданій сфері.

Ключові слова: Суд, порядок управління, адміністративно-юрисдикційна компетенція, адміністративне правопорушення.

В статье исследовано место суда в системе органов, уполномоченных рассматривать дела об административных правонарушениях, посягающих на установленный порядок управления. Проанализированы основные подходы к определению термина «компетенция» в научной юридической литературе и законодательстве Украины. Предоставлены обоснованные предложения по усовершенствованию теоретических положений в упомянутой сфере.

Ключевые слова: Суд, порядок управления, административно-юрисдикционная компетенция, административное правонарушение.

The article studied the place of judgment in the bodies authorized to consider cases on administrative offenses, encroaching on the established order of management. Analyze the main approaches to the definition of the term "competence" in the scientific literature, legal and legislation of Ukraine. Provided reasonable suggestions for improvement of theoretical positions in said area.

Keywords: Court, order management, administrative and jurisdictional competence, administrative offense.

У механізмі реалізації адміністративної відповідальності основна роль належить органам, посадовим особам, уповноваженим розглядати справи про адміністративні правопорушення, - суб'єктам адміністративної юрисдикції. Їх система не залишається незмінною, вона постійно вдосконалюється з метою ефективною протидії адміністративної деліктності. Тривалий час «обличчя» даної системи визначали адміністративні комісії, які формувалися на громадських засадах. Роль судів зводилася до розгляду окремих категорій справ про адміністративні правопорушення. Конституція України значно розширила рамки правосуддя, яке здійснюється не тільки за допомогою конституційного, цивільного, кримінального судочинства, а й адміністративного. В даний час у науковому середовищі спостерігається активний пошук концептуального і нормативного визначення цього виду судочинства, але місце судів в системі органів, уповноважених розглядати справи про адміністративні правопорушення, що посягають на встановлений порядок управління, залишається недостатньо визначеним, що дисонує з їх роллю в реалізації нового адміністративно-деліктного законодавства.

Науково-теоретичним підґрунтям дослідження стали теоретичні праці фахівців у галузі загальної теорії держави і права, теорії управління, адміністративного права та процесу то-

що, зокрема В.Б. Авер'янова, О.М. Бандурки, Д.М. Бахраха, Ю.П. Битяка, С.М. Гусарова, С.В. Ківалова, А.М. Колодія, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюка, Є.В. Ламонова, В.І. Марчука, А.Ю. Олійника, В.Л. Ортинського, О.І. Остапенка, Л.О. Остапенка, В.П. Петкова, В.М. Скавроніка, В.В. Сташиса, С.Г. Стеценка, Ю.О. Тихомирова, А.П. Шергіна, О.Ю. Якімова та інших провідних науковців.

Мета дослідження полягає у тому, щоб на основі аналізу загальнотеоретичних та спеціальних досліджень провідних вітчизняних та зарубіжних науковців у галузі адміністративного та деяких інших галузей права, здійснити науковий пошук та вирішення проблем пов'язаних із визначенням місця суду серед органів, уповноважених розглядати справи про адміністративні правопорушення, що посягають на встановлений порядок управління.

Конституція України підкреслює (ст. 124), що юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають в державі. Виходячи з цього, стає зрозумілим, що під юрисдикцію судів підпадають і адміністративно-правові відносини, зокрема, адміністративно-деліктні, тобто ті, які виникають у зв'язку з вчиненням адміністративного проступку. Це наділяє суд ознаками адміністративно-юрисдикційного органу, який умовно можна розглядати таким у контексті його адміністративно-юрисдикційної діяльності. Однак у системі цих органів суд посідає особливе місце [1, с. 25].

Обґрунтовано це тим, що правосуддя у справах про адміністративні правопорушення є складним правовим феноменом. При його дослідженні слід насамперед відзначити правозастосовний характер даної діяльності. В основі правозастосування, як відомо, лежить застосування уповноваженим органом чи посадовою особою норми права до конкретного життєвого випадку. При визначенні аналізованої діяльності більшість авторів виходять з такого розуміння правозастосування. Однак, як показало вивчення літературних джерел, нерідко допускають неточності у змістовній характеристиці діяльності судів (суддів) з розгляду справ про адміністративні правопорушення. Наведемо лише одне з визначень даної діяльності.

Адміністративно-деліктну діяльність судів, на думку російського вченого Є.В. Ламонова, «можна розглядати як урегульовану адміністративно-процесуальними нормами і здійснювану в адміністративно-процесуальній формі діяльність із застосування адміністративних покарань за вчинення адміністративних правопорушень» [2, с. 95]. Навряд чи таке визначення можна визнати вдалим. Насамперед, у ньому не відображена правова природа досліджуваної діяльності суду, а саме, здійснення правосуддя у справах про адміністративні правопорушення, про що йшлося вище. Помітна також явна гіпертрофія процесуальних норм в реалізації адміністративно-юрисдикційних повноважень судів. Нагадаємо, що нормативна основа адміністративної юрисдикції не обмежується тільки процесуальними нормами. При її здійсненні застосовуються й матеріальні норми адміністративно-деліктного права, що визначають протиправність і караність вчиненого правопорушення. Пізніше і сам автор по суті доходить такого висновку, коли говорить про те, що суддя при застосуванні адміністративного стягнення реалізує як адміністративно-матеріальні, так і адміністративно-процесуальні норми. Крім того, в аналізованому визначенні адміністративна юрисдикція судді зведена лише до застосування адміністративних стягнень. Але застосування санкцій – це підсумок самої діяльності. Не слід забувати й про те, що розгляд справи не завжди закінчується накладенням адміністративного стягнення.

Раніше ми вже підкреслювали, що основою правового статусу судів (суддів) є їх компетенція. Отже, для розуміння ролі та місця суду серед органів, уповноважених розглядати справи про адміністративні правопорушення, що посягають на встановлений порядок управління важливо з'ясування змісту адміністративно-юрисдикційної компетенції судів (суддів).

Рішення цієї дослідницької задачі передбачає звернення до поняття компетенції. Аналіз правової доктрини та чинного законодавства свідчить не тільки про складність даного феномена, але й про наявність різних тлумачень цього ключового поняття публічного права. Непоодинокі випадки, коли компетенція ототожнюється з іншими поняттями - юрисдикцією, підсудністю, підвідомчістю тощо. Не заперечуючи їх взаємозв'язку, підкреслимо, що компетенція має свій власний зміст, що виокремлює її серед інших категорій публічного права. Саме компетенція наділяє суд можливістю практичної реалізації правових норм та спроможністю застосувати адміністративні санкції до правопорушників. До того ж, компетенція суду є одним із чільних елементів його правового статусу.

У новітніх енциклопедіях компетенція визначається як сукупність встановлених в офіційній - юридичній чи неюридичній - формі прав і обов'язків, тобто повноважень будь-якого органу або посадової особи, які визначають можливості цього органу або посадової особи приймати обов'язкові до виконання рішення, організувати та контролювати їх виконання, вживати в необхідних випадках заходи відповідальності [3, с. 196]. Тлумачать компетенцію і як обізнаність із чим-небудь [4, с. 560].

Досить часто термін «компетенція» використовується і в сучасному законодавстві. Однак, легальне (законодавче) визначення цього поняття відсутнє. Так, у Конституції України цей термін зустрічається лише один раз у статті 107, де зазначається, що компетенція та функції Ради національної безпеки і оборони України визначаються законом [5]. У Кодексі адміністративного судочинства України використовується термін «юрисдикція». Зокрема, стаття 17 КАС України має назву «Юрисдикція адміністративних судів щодо вирішення адміністративних справ». Схоже формулювання статей має і Цивільний процесуальний кодекс України [6]. Натомість Господарський процесуальний кодекс України у своєму змісті містить Розділ 3 «Підвідомчість справ господарським судам. Підсудність справ» [7], і такі терміни, як компетенція та юрисдикція, у ньому не використовуються. У той же час Господарський кодекс України [8] вводить таке поняття, як «господарська компетенція органів державної влади», не розкриваючи його значення.

Найбільш ґрунтовно зміст компетенції суб'єктів адміністративної юрисдикції досліджено А.Ю. Якімовим, який виділяє її функціональний, предметний, територіальний і процесуальний елементи [9, с. 35]. Підкреслимо, що тільки їх сукупність представляє компетенцію судів щодо здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення як єдиний правовий феномен.

Функціональний елемент адміністративно-юрисдикційної компетенції зазвичай пов'язують із розглядом справ про адміністративні правопорушення та прийняттям по ним рішень. Але таке розуміння функціональної компетенції, яке підтримується більшістю дослідників, слід розглядати як загальну функцію всіх суб'єктів адміністративної юрисдикції. Причому ця функція переважно стосується органів, посадових осіб, уповноважених розглядати справи про адміністративні правопорушення, в якості першої інстанції. Але по відношенню до судово-адміністративної юрисдикції, функціональний елемент компетенції не вичерпується тільки зазначеною діяльністю.

Відповідно до чинного законодавства суди виконують ряд функцій в адміністративній юрисдикції: по-перше, вони розглядають по суті справи про адміністративні правопорушення, віднесені законом до їх підсудності, по-друге, здійснюють перегляд постанов по справах про адміністративні правопорушення, і в третіх, по відношенню до правопорушень, що стосуються прояву неповаги до суду, суди навіть наділені правом порушення справ про адміністративні правопорушення та складання відповідних процесуальних документів. Саме ця особливість зумовлює роль судів у системі суб'єктів адміністративної юрисдикції у провадженні по справах

про адміністративні правопорушення проти встановленого порядку управління, а також формує їх спеціальний правовий статус.

Предметний елемент адміністративно-юрисдикційної компетенції судів (суддів) заслуговує особливого розгляду, оскільки він відображає обсяг і межі їх повноважень. Предмети відання дозволяють не тільки визначити коло розглянутих судами справ про адміністративні правопорушення, а й розмежувати їх повноваження з іншими суб'єктами адміністративної юрисдикції. Не буде перебільшенням сказати, що предметний елемент є основою самої компетенції, його серцевиною. Виходячи з предмета нашого дослідження, судово-адміністративну компетенцію характеризує насамперед те, які справи уповноважені розглядати суди (судді) у сфері встановленого порядку управління.

Аналіз чинного законодавства свідчить про те, що підсудність справ про адміністративні правопорушення проти встановленого порядку управління визначається Кодексом України про адміністративні правопорушення, який передбачає наявність виключної компетенції судів щодо розгляду означеної категорії справ. Виключна компетенція судів передбачає визначення кола справ про адміністративні правопорушення, що підсудні тільки цим суб'єктам адміністративної юрисдикції. Перелік таких справ з вичерпною повнотою визначений ч. 1 ст. 221 КУпАП [10]. Справи про адміністративні правопорушення проти встановленого порядку управління, зазначені у цій нормі, можуть розглядати тільки судді. Такий спосіб регулювання компетенції найбільш характерний для судів, коли предметом діяльності є «закритий перелік» питань.

Таким чином, законодавець відповідно до зазначеної норми відніс до підсудності суддів широке коло справ про адміністративні правопорушення проти встановленого порядку управління, відповідальність за які передбачена КУпАП (більше 58 складів правопорушень, що становить 52,2% від загальної кількості проступків проти встановленого порядку управління).

Такий значний відсоток свідчить про домінуючу роль судів у вирішенні справ про адміністративні правопорушення проти встановленого порядку управління. Дана ідея відповідає ролі суду в демократичній правовій державі та її реалізація безсумнівно сприятиме посиленню гарантій прав і свобод людини і громадянина в адміністративно-юрисдикційному процесі. Нами вже зазначалося, що ніякий інший суб'єкт адміністративної юрисдикції не володіє таким обсягом повноважень в означеній сфері суспільних відносин, як судді. До їх підсудності віднесено справи про більшість адміністративних правопорушень проти встановленого порядку управління, причому найбільш складних. Які ж ці справи, які критерії їх віднесення до виключної компетенції суддів?

Територіальна компетенція може бути виділена у якості самостійного елемента судової компетенції. Закон визначає не тільки адміністративно-юрисдикційні повноваження судів (суддів), а й просторові межі їх реалізації, оскільки кожен із суб'єктів адміністративної юрисдикції функціонує на певній території. Не випадково ч. 1 ст. 276 КУпАП закріплює загальний принцип, відповідно до якого справа про адміністративне правопорушення розглядається за місцем його вчинення. Це правило поширюється й на суддів (суди).

Процесуальний елемент компетенції суддів (судів) становить значний блок їх повноважень. Більшість дослідників при аналізі цього елемента компетенції підкреслюють єдність процедури розгляду справ про адміністративні правопорушення, заснованої на нормах КУпАП. З таким висновком в принципі слід погодитися, оскільки йдеться про порядок здійснення однотипної діяльності-адміністративної юрисдикції. Тому судді, органи, посадові особи при розгляді справ про адміністративні правопорушення повинні дотримуватися загальних принципів і правил адміністративно-юрисдикційного процесу.

Судді, так само як і інші суб'єкти адміністративної юрисдикції, під час розгляду справ про адміністративні правопорушення проти встановленого порядку управління керуються єдиними процесуальними нормами, що містяться в главі 22 «Розгляд справ про адміністративне правопорушення» КУпАП. Хоча процесуальна компетенція суб'єктів адміністративної юрисдикції має не так вже й багато характерних особливостей принципового характеру, зауважимо, що певна специфіка у визначенні процесуальної компетенції суддів (судів) з розгляду справ про адміністративні правопорушення проти встановленого порядку управління все ж існує.

Відмінності у статусі суб'єктів адміністративної юрисдикції, їх ролі у провадженні у справах про адміністративні правопорушення, специфіці окремих правозастосовних актів передбачає особливості їх процесуальної компетенції. Найбільш повно зазначені особливості проявляються під час визначення процесуальних повноважень суддів (судів). Йдеться, насамперед, про особливості, обумовлені самою роллю суддів (судів) у провадженні у справах про адміністративні правопорушення. Вони виступають в адміністративно-юрисдикційному процесі як у якості першої, так і другої інстанції. Підкреслюючи значення останньої, зазначимо, що норми глави 24 «Оскарження постанови по справі про адміністративне правопорушення» визначають переважно процесуальні повноваження судів. Це зумовлює й більший обсяг процесуальних повноважень суддів (судів) порівняно з іншими органами, посадовими особами, уповноваженими розглядати справи про адміністративні правопорушення.

Крім того, на відміну від органів виконавчої влади, які здійснюють розгляд справ про адміністративні правопорушення у сфері встановленого порядку управління лише за конкретними напрямками (наприклад, органи морського і річкового транспорту розглядають справи за ст. 188-15 КУпАП щодо невиконання законних вимог посадових осіб органів морського і річкового транспорту; органи доходів і зборів розглядають справи за ст. 188-23 КУпАП – «Перешкоджання уповноваженим особам органів доходів і зборів, Пенсійного фонду України, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування у проведенні перевірок» і т.д.), компетенція суду поширюється на переважну більшість складів адміністративних правопорушень, що містяться у главі 15 КУпАП.

У підсумку мусимо констатувати, що в системі суб'єктів адміністративної юрисдикції суди (судді) посідають особливе місце. Їх провідна роль серед суб'єктів, уповноважених розглядати справи про адміністративні правопорушення проти встановленого порядку управління обумовлена наступними чинниками:

По-перше, лідируюче місце суду зумовлено тим, що, на відміну від інших суб'єктів адміністративної юрисдикції, суд здійснює правосуддя і, природно, на відміну від більшості інших адміністративно-юрисдикційних органів, до системи виконавчої влади не входить, а є незалежною судовою гілкою влади, на яку мінімізований вплив ззовні і який, абстрагуючись від впливу інших гілок влади — законодавчої, а передусім - виконавчої, може виносити законне та обґрунтоване рішення у справі.

По-друге, відповідно до норм ст. 221 КУпАП до виключної підсудності судів віднесено розгляд і вирішення переважної більшості справ про адміністративні правопорушення проти встановленого порядку управління (58 із 111 складів проступків, що становить 52,2%), ступінь суспільної шкідливості яких наближена до ознак кримінальних правопорушень. Такий значний відсоток свідчить про домінуючу роль судів у вирішенні справ про адміністративні правопорушення проти встановленого порядку управління. Дана ідея відповідає ролі суду в демократичній правовій державі та її реалізація безсумнівно сприятиме посиленню гарантій прав і свобод людини і громадянина в адміністративно-юрисдикційному процесі.

По-третє, підкреслимо наявність у суддів судів загальної юрисдикції найширшого кола

повноважень не тільки з розгляду й вирішення справ про адміністративні правопорушення проти встановленого порядку управління, а в деяких випадках (ст. 185-3 КУпАП) компетенції щодо порушення справи про адміністративне правопорушення та складання відповідних процесуальних документів.

По-четверте, суди (судді), на відміну від інших суб'єктів адміністративної юрисдикції наділені правом накладення будь-якого адміністративного стягнення, передбаченого санкцією відповідної норми, що передбачає відповідальність за вчинене адміністративне правопорушення проти встановленого порядку управління.

По-п'яте, до основних критеріїв, які обумовлюють віднесення справ про адміністративні правопорушення у сфері встановленого порядку управління до виключної компетенції суддів належать наступні: 1) значимість об'єкта посягання; 2) підвищена шкідливість певних видів правопорушень проти встановленого порядку управління; 3) специфіка складів багатьох правопорушень означеної категорії; 4) необхідність охорони та захисту публічної влади.

Таким чином, перспектива розвитку системи суб'єктів адміністративної юрисдикції полягає, на нашу думку, в подальшому розширенні сфери дії судово-адміністративної юрисдикції, в тому числі і в контролі за законністю адміністративної юрисдикції посадових осіб органів виконавчої влади.

Список використаних джерел:

1. Скавронік В.М. Адміністративно-юрисдикційна діяльність суду: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Віктор Миколайович Скавронік; Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2002. – 164 с.
2. Ламонов Е.В. Деятельность судьи районного (городского) суда в производстве по делам об административных правонарушениях: Монография. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 2002. – 208 с.
3. Юридическая энциклопедия: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редколлегии) та ін. К.: «Укр.енцикл.», 2001. Т.3: К-М. – 2001. – 792 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови/укладач і голов. ред. В.Т. Бусел. – К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.
5. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
6. Цивільний процесуальний кодекс України № 1618-ІУ від 18.03.2004 /Відомості Верховної Ради України, 2004, № 40-41, 42, ст.492. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/>.
7. Господарський процесуальний кодекс України № 1798-ХТТ від 06.11.1991 / Відомості Верховної Ради України, 1992, № 6, ст.56. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/>.
8. Господарський кодекс України / № 436-ТУ від 16.01.2003 Відомості Верховної Ради України, 2003, № 18, № 19-20. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/>.
9. Якимов А.Ю. Статус субъекта административной юрисдикции и проблемы его реализации: Монография. – М.: Проспект, 1999. – С. 35-39.
10. Кодекс України про адміністративні правопорушення // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – Додаток до № 52. – Ст. 1122 (з наступними змінами та доповненнями).

УДК 342.951+343.346.2**Гуріна Дарія Петрівна,**

начальник науково-дослідної лабораторії з проблем діяльності підрозділів ОВС Донецького юридичного інституту МВС України, к.ю.н.

**ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ
БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ**

Стаття присвячена дослідженню актуальних проблем забезпечення безпеки дорожнього руху. Проаналізовано сучасний стан та тенденції порушень Правил дорожнього руху. Запропоновано заходи підвищення рівня безпеки дорожнього руху.

Ключові слова: дорожній рух, автомобіль, небезпека, аварійність, дорожньо-транспортна пригода

Статья посвящена исследованию актуальных проблем обеспечения безопасности дорожного движения. Проанализированы современное состояние и тенденции нарушений Правил дорожного движения. Предложены меры повышения уровня безопасности дорожного движения.

Ключевые слова: дорожное движение, автомобиль, опасность, аварийность, дорожно-транспортное происшествие

The article focuses on the actual problems of road safety. The current state and trends of violations Traffic rules are analysed. The measures increasing the level of road safety are suggested.

Keywords: traffic, car, danger, accident, traffic accident

Проблема аварійності, пов'язаної з автомобільним транспортом, в останні десятиліття набула особливості гостроти у зв'язку з невідповідністю дорожньо-транспортної інфраструктури потребам суспільства та держави в безпечному дорожньому русі, недостатньою ефективністю функціонування системи забезпечення безпеки дорожнього руху і вкрай низькою дисципліною учасників дорожнього руху. Майже щодня у новинах міститься інформація про дорожньо-транспортні пригоди з летальними наслідками. За даними Генеральної асамблеї ООН, кожні шість секунд на дорогах планети гине або зазнає каліцтв одна людина. І хоча, здавалося б, удосконалення технічних характеристик сучасного автомобільного транспорту повинно призводити до підвищення рівня безпеки та зменшення кількості дорожньо-транспортних, останніми роками спостерігається тенденція зростання як кількості аварій, так і розмірів матеріальних збитків від них.

Метою вивчення цієї проблеми є виокремлення напрямків підвищення безпеки дорожнього руху, головним чином зниження аварійності на дорогах, шляхом визначення стратегії і тактики діяльності власників автомобільного транспорту та державних органів.

Безпека дорожнього руху – не нова, але надзвичайно актуальна проблема. У різні роки шукали шляхи її вирішення багато вітчизняних науковців, зокрема, М.Ю. Веселов, А.В. Гаркуша, С.М. Гусаров, В.С. Гуславський, В.В. Доненко, Д.С. Денисюк, М.М. Долгополова, Ю.Ф. Іванов, М.П. Климчук, В.М. Лозовий, П.П. Луцюк, М.А. Микитюк, В.В. Новіков, А.Є. Рубан, О.Ю. Салманова, М.М. Стоцька, Я.І. Хом'як та багато інших. Роботи цих вчених, безумовно, є вагомим внеском в теорію і практику безпеки дорожнього руху. У науковій літературі існує декілька визначень поняття «безпека дорожнього руху». Найбільш точним, на нашу думку, є визначення німецького психолога Д. Клебельсберга. Цей дослідник визначає її як відсутність «закономірних небезпечних умов і вчинків, що призводять до дорожньо-транспортних пригод» [1, с. 122].

Не зважаючи на те, що поступово поліпшується якість автомобільних доріг, це не призводить до суттєвих позитивних змін в безпеці дорожнього руху. Як свідчить статистика,

визначальний вплив на рівень аварійності чинять водії транспортних засобів. Більше 75% всіх пригод на дорозі виникає через помилки водіїв у прийнятті рішень на дорозі [2, с. 309].

Статистика показує, що роль людського чинника в аварійності з роками зростає, в той час як технічного – знижується. Мають місце такі фактори, що впливають на аварійність: професійна непридатність водія з психофізіологічних якостей, низька професійна підготовка, яка веде до неправильних дій в критичній ситуації, неготовність водія до роботи, фізіологічне стомлення. Складна обстановка з аварійністю і наявність тенденцій до подальшого погіршення ситуації багато в чому пояснюються наступними причинами:

- постійно зростаюча мобільність населення;
- зменшення кількості перевезень громадським транспортом і збільшення кількості перевезень особистим транспортом;
- наростаюча диспропорція між збільшенням кількості автомобілів і протяжністю вулично-дорожньої мережі, не розрахованої на сучасні транспортні потоки.

Автомобіль надійно увійшов у життя сучасної людини. Однак разом з тим породив одну з найгостріших соціальних проблем сучасності – проблему забезпечення дорожнього руху. Сьогодні всім зрозуміла величезна шкода, яку несуть суспільству дорожньо-транспортні пригоди.

Дорожньо-транспортні пригоди в наш час забирають значно більше життів і є причиною великих матеріальних втрат, ніж будь-які епідемії, отже, і боротися з ними необхідно, як з епідеміями, всіма доступними організаційними, виховними, науково-технічними засобами сучасного суспільства. За словами «безпека руху» стоять людські життя, а тому безпека дорожнього руху – це соціальна проблема державного масштабу. До об'єктів забезпечення безпеки дорожнього руху відносяться транспортні засоби, учасники дорожнього руху, дороги та придорожні прилади та обладнання, технічні засоби, фахівці з організації та управління дорожнім рухом тощо.

Надзвичайна складність забезпечення безпеки дорожнього руху обумовлена взаємодією багатьох чинників, серед яких можна виділити найбільш суттєві:

- ступінь розвитку дорожньо-транспортних мереж та їх технічний стан;
- структура та обсяг транспортних потоків;
- технічний стан парку транспортних засобів;
- технології, які використовувалися в дорожньо-транспортній системі;
- кваліфікація та дисципліна водіїв і персоналу;
- морально-етичні норми учасників дорожнього руху;
- законодавча база і система виконання законів і правил;
- взаємодія транспортних засобів різного призначення та відомчої належності (громадський міський пасажирський автомобільний, міський електротранспорт, вантажний різних відомств, автомобільний особистий, аварійний, спеціальний автотранспорт тощо);
- властивості технічних, організаційних та інформаційних систем.

Отже, забезпечення безпеки дорожнього руху – це дуже складна проблема, вирішення якої потребує залучення світового досвіду, передових технологій.

Аварійність в населених пунктах і на дорогах України є однією з найсерйозніших соціально-економічних проблем. Щорічно в країні відбувається близько 20 тис. дорожньо-транспортних пригод, в яких гине або отримує поранення більше 30 тис. осіб, при цьому те, що за останні роки відзначається зниження основних показників аварійності, суттєво не вплинуло на багаторічну тенденцію. Так, в нашій країні протягом 2014 року в дорожньо-транспортних пригодах загинуло 4464 особи (- 7,6%), в 2013 – 4833 особи (- 5,8%), в 2012 – 5131 особа (+ 4,5%) [3]. Це означає, що в середньому протягом однієї доби на дорогах Укра-

їни гине 13 осіб. Варто зазначити, що поміж іншим дорожньо-транспортна аварійність завдає економіці збитків, які за оцінками експертів складають близько 4-5% від валового національного продукту. Однак ці збитки ніщо порівняно з тим, що протягом року на дорогах нашої країни гине близько 250 дітей [там само].

Взагалі молодь та безпека дорожнього руху, проблеми виховання та освіти – ця тема сьогодні найбільш актуальна, оскільки, не вирішивши її, суспільство навряд чи зможе вирішити проблеми, пов'язані з безпекою дорожнього руху та вихованням законотруслих його учасників.

Говорячи про причини дорожнього травматизма підлітків, можна виділити такі основні:

- неухважність, в основному з причини поспіху або бажання швидше досягти бажаної мети, навіть на шкоду власній безпеці,
- недисциплінованість, а тому і неухважність до небезпеки, свідоме порушення Правил дорожнього руху (цим неповнолітні бажують виділитися серед однолітків),
- недостатній нагляд за підлітками по дорозі в школу,
- незнання Правил дорожнього руху і небезпек на дорозі;
- недостатня культура поведінки на дорозі, в тому числі відсутність правової культури в галузі дорожнього руху.

Саме підлітки особливо піддаються ризику потрапити в дорожньо-транспортну пригоду, що пояснюється їх високою емоційністю і недостатньо повною усвідомленістю своїх дій. Будь-яка дорожньо-транспортна пригода – не випадковість, а закономірність, тому її можна уникнути, запобігти їй, якщо вміти передбачати і знати небезпечні властивості предметів та явищ.

Підлітки не тільки беруть участь у дорожньому русі в якості пішоходів, але в якості велосипедистів і в міру освоєння двоколісних моторизованих транспортних засобів – водіями мотовелосипедів, мопедів. Вони стають більш активними учасниками дорожнього руху і тому зростає роль їх дорожньо-транспортного навчання і виховання.

Щорічно в нашій країні в дорожньо-транспортних пригодах гинуть близько 250 дітей, понад чотири тисячі отримують травми, серед них у дорожньо-транспортних пригодах, вчинених з вини неповнолітніх, гине близько 60 дітей, тисяча отримують травми. Так, в квітні поточного року на Дніпропетровщині сталася резонансна дорожньо-транспортна пригода за участю неповнолітніх зі смертельними наслідками. Двоє хлопців шістнадцяти та сімнадцяти років загинули на місці події, ще один їх одноліток у вкрай важкому стані тривалий час перебував в реанімації. Аварія, в якій мотоцикл за дощової погоди врізалася у припаркований на узбіччі автомобіль «КАМАЗа», сталася близько четвертої години ночі поблизу селища Котовці Магдалинівського району Дніпропетровської області. Від потужного удару неповнолітній водій трьохколісного транспортного засобу та пасажир, що сидів позаду нього, померли миттєво. Нині за фактом смертельної пригоди триває кримінальне провадження та призначені чисельні експертизи. Що робили неповнолітні у нічний час на трасі? З якою швидкістю вони рухалися і чи були тверезими? На всі ці питання слідству необхідно надати відповіді [4].

Не слід забувати, що велосипед – це теж транспортний засіб, причому один з найбільш нестійких і незахищених, тому навіть незначні зіткнення можуть спричинити дуже серйозні наслідки. Багато підлітків розглядають скутер як невід'ємний атрибут сучасного молодіжного способу життя – такий, як, наприклад, мобільний телефон, плеєр або комп'ютер. Мотивація дорослих людей, які купують скутер, сильно відрізняється від мотивації підлітків: якщо для перших це – транспортний засіб, що дозволяє швидко, минаючи кілометрові автомобільні пробки, дістатися до місця призначення, то для підлітків це найчастіше красива

технічна іграшка, що дозволяє самоствердитися серед однолітків, відчутти свободу, випробувати гострі відчуття.

Поїздки на скутері потребують від підлітка зібраності, уважності, швидкості реакції, відмінної координації рухів, просторового орієнтування. Деякі порушення координації рухів та рівноваги можуть бути пов'язані з патологією вестибулярного апарату і центральної нервової системи, що можливо в такому віці, а також з іншими захворюваннями (наприклад, з хронічним отитом). Простота керування скутером не означає такої простоти пересування на дорогах, особливо у великих містах з інтенсивним рухом. Крім обмежень, прописаних в Правилах дорожнього руху, є багато тонкощів, які необхідно враховувати при їзді на скутерах.

Як показують дослідження, підлітки, керуючі скутером, характеризуються:

- відсутністю досвіду (або незначним досвідом) водіння мопедів і знань Правил дорожнього руху, з одного боку, і специфічної для підлітків схильністю до ризику, з іншого;
- високим емоційним настроєм по відношенню до транспортного засобу і до його водіння (транспортний засіб як ознака престижності);
- невмінням правильно оцінити ступінь небезпеки конкретних дорожніх умов, що призводить до помилок у прийнятті рішень;
- прагненням самоствердитися в будь-якій ситуації, що нерідко призводить до порушення норм поведінки на дорозі;
- переважанням прагнення до руху заради самого руху;
- швидшим зростанням почуття безпеки, ніж об'єктивною мірою безпеки;
- обмеженою готовністю вчитися на досвіді інших, переважанням дослідницької манери поведінки при водінні на скутері;
- прагненням до підвищеного швидкісного режиму, до поїздок в темряві [5, с. 69-70].

Саме тому необхідно забезпечити такі умови виховання та навчання, коли підліток буде дотримуватися правової культури, адже на нього поширюється відповідальність за правопорушення у сфері дорожнього руху.

Характеризуючи неповнолітніх як окрему групу осіб, які найчастіше є потерпілими в дорожньо-транспортних пригодах, слід зауважити, що це не єдина категорія населення, яка має підвищену віктимність. Наприклад, якщо говорити про віктимну поведінку жінок-водіїв, то у них також виділяють характерні риси: схильність до необгрунтованого ризику, байдужість до безпеки (своїї і оточуючих), безпечність, легковажність, зайва самовпевненість, невміння правильно оцінити ситуацію, висока імпульсивність. Можна виділити також підвищену емоційність, яка обумовлює загострену реакцію на конкретну життєву ситуацію. Їм властиві стан занепокоєння, невпевненості, тривожності. Жінки менш стійкі до стресу, ніж чоловіки. Це проявляється, наприклад, у слабкій здатності до прийняття рішення в екстремальній ситуації, потребі у більш тривалому відновленні після стресового впливу тощо [6, с. 138].

Так, наприклад, заслуговує на увагу випадок, що трапився наприкінці 2014 року на Закарпатщині. До чергової частини Ужгородського райвідділу міліції надійшло повідомлення від невідомої особи про те, що в селі Сюрте водій невстановленого автомобіля скоїв наїзд на велосипедиста. Каретою швидкої допомоги потерпілого було госпіталізовано до травмпункту. Винуватець аварії, навіть не зупинившись, зник з місця пригоди в невідомому напрямку. На місце події прибула слідчо-оперативна група та працівники УДАІ УМВС. Правоохоронці знайшли автомобіль правопорушника у полі на ґрунтовій дорозі поблизу місця пригоди. А невдовзі було встановлено особу, яка керувала цим транспортним засобом. Нею виявилася 25-річна мешканка с.Сюрте. Її правоохоронці також знайшли переляканою вдо-

ма. З вини жінки-водія потерпілий зазнав значних травм голови, рук, грудної клітки тощо. Правопорушниця-втікачка була освідчена на стан алкогольного сп'яніння. Висновок показав, що жінка була твереза. Злякавшись покарання, вона просто кинула машину в полі й втекла [7].

У дорожньо-транспортних пригодах існують випадки зустрічного заподіяння шкоди учасникам дорожнього руху. При одночасному порушенні Правил дорожнього руху і водієм, і пішоходом в межах однієї дорожньо-транспортної пригоди об'єктивно шкода є загальною (єдиною, спільною або сукупною). У таких випадках діє презумпція вини водія як джерела підвищеної небезпеки, в той час як порушення пішохода враховуються лише як обставини, що пом'якшують покарання особи, яка керує транспортним засобом. Таким чином, за законодавством України, особа, яка здійснює діяльність, що є джерелом підвищеної небезпеки, відповідає за завдану шкоду, якщо вона не доведе, що шкоди було завдано внаслідок непереборної сили або умислу потерпілого [8].

Погіршення обстановки з аварійністю і наявність проблеми забезпечення безпеки дорожнього руху вимагають вироблення і реалізації довгострокової державної стратегії, координації зусиль держави і суспільства, концентрації загальнодержавних і місцевих ресурсів, а також формування ефективних механізмів взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських інститутів та недержавних структур при найбільш повному врахуванні інтересів громадян.

До числа актуальних заходів, спрямованих на реалізацію нових підходів мінімізації ризиків, викликаних дорожнім рухом, можна віднести такі напрямки діяльності:

- виховання в суспільній свідомості, в розумінні всіх громадян і соціальних інститутів того факту, що належна організація дорожнього руху поставлена розвитком суспільства на рівень державної, громадської, загальної проблеми, у вирішенні якої зацікавлені всі без винятку і від вирішення якої залежить безпека кожного, є він автомобілістом чи ні. Слід вивести проблему вирішення організації та забезпечення безпеки дорожнього руху на найвищий рівень і зробити її загальною;

- формування адекватної сучасним умовам дорожнього руху системи підготовки, професійно-психологічного відбору водіїв транспортних засобів. Інноваційна система повинна забезпечити кардинальну зміну підходу до надання прав на водіння транспортних засобів: реалізація громадянином своїх прав і свобод у сфері водіння не може бути безмежною, бо вона зачіпає права і свободи інших громадян і може представляти реальну загрозу для їхнього життя та здоров'я. Права повинні даватися громадянину, який володіє належним рівнем соціального розвитку та здатному не загрожувати благополуччю та безпеці інших учасників дорожнього руху;

- вдосконалення форм професійної підготовки та професійно-психологічного відбору співробітників правоохоронних органів (з орієнтацією на визначення спрямованості особистості, моральних якостей, культури, освіченості), їх виховання, морально-психологічної та професійно-психологічної, технічної та медичної підготовки;

- посилення контролю і соціального регулювання процесів забезпечення безпеки дорожнього руху, профілактики та попередження дорожньо-транспортних пригод. При цьому необхідно орієнтувати органи контролю та регулювання безпеки дорожнього руху на реалізацію функції соціального обслуговування: організації, профілактики, допомоги. Важливо перетворити їх в кваліфіковані органи щодо забезпечення безпеки учасників дорожнього руху;

- організація поетапного формування мотиваційної сфери учасників дорожнього руху. На першому етапі необхідно враховувати, що основним мотивом, що спонукає більшість

водіїв до обережності, є любов до свого транспортного засобу, небажання допускати його пошкодження і нести великі фінансові витрати на ремонт; тому важливо посилити актуалізацію мотиву матеріальної вигоди і самозбереження. На другому етапі мотиваційна сфера має бути перебудована із суто матеріальної зацікавленості до мотивів особистісно-емоційного вмісту. На третьому етапі акцент слід робити на соціальній значущості безпечного стилю поведінки на дорогах з урахуванням загальноновизнаних цінностей (безпека, життя, здоров'я та інші);

- активізація роботи з усунення першопричин і умов дорожньо-транспортних пригод, аварійності, загибелі людей та травматизму на дорогах;

- створення центральних і регіональних науково-практичних підрозділів з дослідження та розроблення заходів соціального, психолого-педагогічного забезпечення безпеки дорожнього руху. Поліпшення забезпечення безпеки можливо лише на основі наукового, всебічно зваженого підходу, досліджень, експериментів;

- наділення органів виконавчої влади та місцевого самоврядування відповідними повноваженнями та покладання на них відповідальності за стан безпеки дорожнього руху.

Підсумовуючи, слід зазначити, що вирішення проблеми підвищення безпеки дорожнього руху носить пріоритетний загальнонаціональний характер. В умовах сучасності боротьба з дорожньо-транспортними пригодами перетворилася на національну проблему. Вивчення питань віктимної поведінки потерпілого видається важливим для попередження подібної категорії діянь, оскільки дозволяє виявити групи осіб, які частіше за інших стають об'єктами посягань.

Таким чином, мінімізація ризиків у дорожньому русі можлива за умови, що проблема забезпечення безпеки дорожнього руху вирішується не тільки і не стільки каральними заходами, а на основі підходу до неї як до проблеми соціального обслуговування, забезпечення нормального функціонування цієї важливої сфери життя суспільства. Від правильних кращих заяв з цього приводу важливо переходити до активних заходів, що забезпечують її рішення на соціокультурному рівні.

Пропаганда культури і безпеки дорожнього руху повинна служити одним із найважливіших напрямків у державній пропаганді. Однак це вимагає створення інформаційного поля, що забезпечує високий рівень соціального, психологічного та педагогічного впливу на учасників дорожнього руху. У подібній роботі основний акцент повинен бути зроблений на розумінні всіма учасниками дорожнього руху загальної та особистої зацікавленості у вирішенні проблеми, на необхідності розумної, відповідальної, культурної, взаємоповажної і дисциплінованої поведінки на дорогах, уваги учасників дорожнього руху один до одного.

Список використаних джерел:

1. Клеббельсберг Д. *Транспортная психология* / под ред. В. Б. Мазуркевича. – М. : Транспорт, 1989. – 366с.
2. Василенко В. А. *Психологические особенности водителя, как фактор безопасности дорожного движения* / В. А. Василенко // *Молодой ученый*. – 2013. – №2. – С. 309-312.
3. *Звіт по зареєстрованих дорожньо-транспортних пригодах [електронний ресурс]* // Офіційний веб-сайт Департаменту ДАІ МВС України. – Режим доступу: <http://www.sai.gov.ua/uploads/filemanager/file/dtp2013.pdf>.
4. *Двоє неповнолітніх загинули, ще один – в реанімації [електронний ресурс]* // Веб-сайт 9-го каналу. – Режим доступу: <http://9-channel.com/dtp-dvoye-nerovnoolitnih-zaginuli-shhe-odin-v-reanimatsiyi-video-00084831.html>.
5. Прохорова С.А. *Подготовка подростков к безопасному участию в дорожном движении (психолого-педагогический аспект)* / С. А. Прохорова // *Вестник НЦ БЖД*. – 2012. – № 2 (12). – С. 66-72.

6. Юрпалова Д.Н. Виктимологический анализ дорожно-транспортных преступлений, совершаемых водителями-женщинами / Д. Н. Юрпалова // *Общество и право*. – 2014. – № 1(47). – С. 136-139.

7. ДТП на Ужгородщині: жінка-водій збила велосипедиста і втекла [електронний ресурс] // Веб-сайт «Нове Закарпаття». – Режим доступу: <http://novozakarpattya.com/uk/post/20933>.

8. Постанова Пленуму ВССУ з розгляду цивільних і кримінальних справ від 01.03.2013 № 4і [електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0004740-13>.

УДК 378.0:351.74(477)

Монастирський Валерій Миколайович,

доцент кафедри спеціальних дисциплін та адміністративної діяльності
Донецького юридичного інституту МВС України, к.п.н, доцент

ВПЛИВ ПРОФЕСІЙНОГО МИСЛЕННЯ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕННЯ ПРАЦІВНИКАМИ ОВС В ОПЕРАТИВНО-СЛУЖБОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті автор визначає значення психолого-педагогічних аспектів щодо розвитку професійного мислення як невід'ємного компонента у прийнятті рішення працівниками ОВС, а також висвітлює основи методики формування умінь та навичок у системі службової підготовки правоохоронців тактики прийняття оптимальних рішень у різних ситуаціях оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України.

Ключові слова: професійне мислення, формування, умінь та навички, тактика, прийняття, оптимальне рішення.

В статье автор определяет значение психолого-педагогических аспектов по развитию профессионального мышления как неотъемлемого компонента в принятии решения сотрудниками ОВД, а также раскрывает основы методики формирования умений и навыков в системе служебной подготовки сотрудников правоохранительных органов тактики принятия оптимальных решений в различных ситуациях оперативно-служебной деятельности органов внутренних дел Украины.

Ключевые слова: профессиональное мышление, формирование, умения и навыки, тактика, принятие, оптимальное решение.

In the article an author determines the value of психолого-педагогических aspects on development of the professional thinking as an inalienable component in a Bdecision-making by the employees of BIA, The report highlights basic methods of forming of taking optimal decisions habits and skills in different situations of operative and service activity at law- enforcement officers of Ukraine in the system of their special training.

Keywords: professional thinking, formation, skills, tactics, taking the optimal decision.

Створення в Україні правової держави, перехід нашого суспільства до нового етапу розвитку залежить від формування високопрофесійного кадрового апарату органів внутрішніх справ, здатного ефективно, на високому рівні вирішувати завдання у сфері правоохоронної діяльності, оскільки в реаліях сьогодення чимало різних видів професійної діяльності ОВС здійснюється в особливих, ускладнених умовах.

У цілому такі умови характеризуються дефіцитом часу, високою динамічністю ситуацій, значним обсягом інформаційного потоку тощо.

Усе це впливає на результати оперативно-службової діяльності, яка вимагає від правоохоронців не лише спеціальних знань, умінь та навичок, а й розвиненого професійного мислення. Тому *проблема* дослідження процесу формування (розвитку) професійного мис-

лення у працівників ОВС, підготовки їх до здійснення правоохоронної діяльності сьогодні є актуальною для всіх навчальних закладів системи МВС України.

Мета статті – визначення психолого-педагогічних аспектів щодо розвитку професійного мислення як невід’ємного компонента у прийнятті оптимального рішення працівниками ОВС в оперативно-службовій діяльності.

Мислення – це опосередковане й узагальнене відображення істотних, закономірних зв’язків дійсності, це процес розв’язування професійних завдань. Виділяють такі види мислення: теоретичне та практичне; інтуїтивне та словесно-логічне; наочно-дійове та наочно-образне; формально-логічне та творче.

Таке трактування спирається на основні здобутки прикладних досліджень мислення, зокрема психологічних механізмів прийняття рішень (П.Анохин, В.Гальперин, А.Карпов, О.Тихомиров) [1,2,3,4]. Усі ці автори свого часу зробили значні кроки до розуміння поняття людського мислення. Але за рамками досліджень досі залишається питання – " як? ", тобто яким чином здійснюється процес народження нової ідеї, яка в подальшому реалізується в практичній діяльності (у прийнятті оптимального рішення) працівників органів внутрішніх справ.

Професійне мислення правоохоронця є узагальнена орієнтація в конкретних професійних ситуаціях службової діяльності, воно пов’язане з виконанням громадських і державних завдань за допомогою спеціальних засобів і способів, дій та операцій, винесених рішень та актів їх реалізації. Мислення працівника ОВС прагматичне за своїм характером, тому що для нього важливий передусім процес практичного здійснення прийнятих рішень, їх законності, відповідності компетенції та завдань органу, який він представляє.

Зміст професійного мислення працівника органу внутрішніх справ складають професійні установки на:

- високу правову культуру, яка передбачає віру в святість букви закону, схильність до порядку і законслухняності;
- загострене почуття справедливості, пріоритетність прав людини, повага до особистості, що виявляється в дотриманні принципу презумпції невинуватості;
- загальний і спеціально-професійний інтелект, ерудованість, оперативна інформаційна насиченість знань тощо.

Сутність професійного мислення правоохоронця може бути виражена через такі його складові:

- 1) встановлення загальних взаємозв’язків у професійній діяльності;
- 2) узагальнення властивостей однорідної групи правових явищ;
- 3) розуміння сутності конкретної ситуації як різновиду певної групи правових явищ тощо.

Отже, в мисленні працівників ОВС моделюються об’єктивні основні властивості і взаємозв’язки між правовими явищами, їх суттєві загальні особливості, які виражаються у формі суджень, умовиводів і понять [5].

Судження працівника ОВС має мати тверду нормативність, точність, формалізованість висновків. Судження спеціально обґрунтовується раніше перевіреними фактами, закономірностями, системою умовиводів.

Умовивід – одна з форм теоретичного мислення, спосіб логічного зв’язку висловлювань. Умовивід правоохоронця не повинен виходити за рамки норм, встановлених законами.

Поняття – форма мислення, що відбиває найбільш суттєві властивості, зв’язки і відносини предмета, явища. Застосовуючи поняття, ми даємо кваліфікацію того чи іншого явища (крадіжка, розбій, замах на вбивство та ін.).

Увесь процес професійного мислення базується на співвіднесенні ситуативної інформації з узагальненою інформацією, що зберігається в пам'яті працівника міліції.

На нашу думку, процес професійного мислення може бути представлений через три етапи:

- виявлення, створення та формулювання ситуації, пов'язаної з певним об'єктом мислення, отримання його фактичної та правової характеристики, формулювання завдання;
- аналіз можливостей використання правових засобів і способів вирішення ситуації з урахуванням наслідків та існуючих обмежень;
- вибір оптимального варіанта рішення, визначення можливих результатів і негативних наслідків тощо.

У сучасній психології прийняття рішень, мислення розглядається як підготовчий етап акту прийняття оптимального рішення [6].

Оптимальними називають рішення, які за тими або іншими ознаками є кращими, ніж інші. Ключовим моментом у прийнятті рішення є вміння зважено, спокійно, обґрунтовано й об'єктивно поставити мету, реалізація та результат якої будуть оптимальними.

Продумуючи план, правоохоронець уявляє перебіг майбутньої дії, будує модель, приймає рішення. Процес прийняття рішення значною мірою пов'язаний з особливістю індивіда, його інформаційною озброєністю, потребами, інтересами, тобто з внутрішнім світом працівника ОВС (і в цьому сенсі професійне мислення є джерелом засобів вироблення тактики прийняття рішення).

Оптимальність прийнятих рішень і їх подальша реалізація визначатимуться наявністю міцних професійних знань, умінь та навичок, які дозволяють самостійно мислити і досить часто у найкоротший термін оцінити ситуацію, передбачати можливі сценарії її розвитку або наслідки.

Здатність приймати рішення передбачає такі вміння:

- перетворювати складні завдання на прості;
- виділяти головне, аналізувати, систематизувати й узагальнювати наявну інформацію;
- використовувати можливості науки, професійний досвід фахівців і при цьому професійно мислити самостійно.

Професійне мислення – це основа правильного рішення. Перш ніж приймати будь-яке рішення, кожен працівник ОВС повинен знати, які в цьому випадку існують альтернативи і якими будуть наслідки його дій.

Досліджуючи професійне мислення суб'єктів правоохоронної діяльності, зазначимо, що прийняття рішення працівниками ОВС завжди є вольовим актом, який забезпечує продовження процесу встановлення істини, припинення розвитку злочинної діяльності, протидія злочинцеві.

У процесі прийняття рішення працівник ОВС повинен здійснювати мисленнєве співставлення моделі події, встановлених фактів із процесуальним законом, за допомогою якого можна послідовно розв'язати такі питання:

- 1) правова можливість здійснення дії;
- 2) необхідні умови для здійснення дії;
- 3) вирішення питання про засоби, які необхідні для здійснення дії.

Знаходження способу, принципу прийняття рішення, узагальнення, аналіз інформації приводить до зникнення сумніву, невпевненості. З'являється комплекс психічних станів, характерних для наружньої розумової діяльності: спокійна зосередженість, поглибленість в аналітичну й синтезуючу діяльність, на базі якої з'являється стан переконаності, впевненості в правильності підсумку розумових операцій.

Якість розуму працівника ОВС, професійне мислення в процесі оперативно-службової діяльності деякі автори називають *оперативним* [7]. Основними характеристиками оперативного мислення є швидкість, якість, гнучкість, а також оригінальність. Від рівня розвитку оперативного мислення залежить ефективність прийняття професійних рішень, особливо у складних, нестандартних ситуаціях.

Велике значення для професійного мислення має «відчуття» матеріалу, партнера, злочинця та його дії, більше того, «відчуття» проблемної ситуації, яка ще не виникла, але може виникнути в професійній діяльності за будь-яких обставин. Зрозуміло, що це «відчуття», незважаючи на таку назву, базується не на сприйманні або емоціях, а на комплексній скоординованій роботі всіх інтелектуальних структур, автоматизованому мисленні, яке миттєво обробляє всі дані, що отримують органи чуття, пропонує пам'ять, виділяє увага відповідно до потреб особистості. Тому у цьому випадку сучасні психологи говорять про професійний інтелект. Зазначене вище почуття слугує основою своєчасного прийняття оптимального рішення працівниками ОВС для вибору адекватних засобів і способів розв'язування професійних завдань.

Розв'язання професійних завдань, як і інші пізнавальні процеси, значною мірою спираються на довгострокову пам'ять і на засвоєні раніше знання, які в ній зберігаються. Вміння знаходити відповідь на проблемну ситуацію – одна з провідних властивостей мислення практика-професіонала.

Проблема розвитку (формування) професійного мислення особистості складна та багатогранна, її успішне рішення можливе лише на перетині наук: філософії, психології, педагогіки, кожна з яких займається нею в певних межах [8,9,10].

Навколишнє середовище нерідко сприймається нами в просторових формах, і тому будь-яка професійна діяльність пов'язана як із власне предметами, так і з їх образами. Вивчення професійного мислення працівників правоохоронних органів містить можливості подолання стереотипів, тобто сприяє розвитку творчого потенціалу, що дуже важливо для повноцінного психічного розвитку особистості правоохоронця.

Рішення різноманітних завдань у професійній діяльності працівників ОВС пов'язані з необхідністю планувати, прогнозувати, коригувати свої дії, а потім уже втілювати його в готовий продукт (прийняття рішення). Мислення в образах є складним психічним процесом, у якому подані результати безпосереднього чуттєвого сприйняття реального світу (його наочного зображення), їх понятійної обробки й уявного перетворення цих результатів під впливом поставленого завдання, суб'єктивних настанов особистості, особливостей минулого досвіду, професійних інтересів і намірів [11].

Професійне мислення у працівників ОВС формується в системі правових знань, що підлягають засвоєнню, а також на основі практичних та теоретичних розумових дій з притаманними їм індивідуально-психологічними властивостями, що вимагають:

- уявного перетворення наочного матеріалу;
- актуалізації образів по пам'яті, їх відтворення, збереження, утримання в думці;
- видозміни цих образів, їх трансформації у професійній діяльності тощо.

Формування умінь та навичок у працівників органів внутрішніх справ тактики прийняття оптимальних рішень у різних ситуаціях слід розпочинати з вивчення (ознайомлення), аналізу конкретних умов (завдань) оперативно-службової та бойової діяльності органів внутрішніх справ, в яких вона відбувається. При цьому пріоритетним, на нашу думку, являється конкретне вивчення особистих особливостей і психічних станів як чинників, що забезпечують психологічну готовність працівників міліції до професійної діяльності.

Для формування тактики прийняття рішення у працівників ОВС основну увагу слід приділяти розвитку у них таких вольових якостей, як витримка, цілеспрямованість, самостійність, наполегливість, активність, уважність, оперативність мислення, які своєю чергою сприяють підвищенню рівня концентрації уваги і контролю дій, умінню приймати рішення в екстремальних ситуаціях, а також розвитку таких психологічних якостей, як рішучість, сміливість, упевненість у своїх силах, здатність узяти на себе відповідальність за свої дії тощо.

З цією метою в системі службової підготовки працівників міліції в якості основних активних форм навчання доцільне використання ідеомоторного тренування, системи мотивації під час навчально-тренувального заняття; моделювання екстремальних ситуацій; проведення проблемно-ситуаційних занять у вигляді спеціально підібраних ігрових (тактичних) завдань, що мають практичну спрямованість, а також психологічних тренінгів.

На практичних заняттях можливе широке використання елементів самоврядування, які дають тим, хто навчається, навички самостійного прийняття рішення, розвиток самостійності в оцінці своїх дій і знань, формування навичок взаємодії та колективізму.

Одним з ефективних методів у навчанні працівників ОВС, щодопомагає зробити правильний вибір алгоритму дій та прийняти вірне рішення, є так званий мозковий штурм. Він є спільним рішенням поставленої проблеми між декількома учасниками навчання, уміння обробляти і систематизувати інформацію, правильно ставити завдання у виборі певного алгоритму дій в тій чи іншій ситуації. Щоб мозок знаходився у хорошій формі, необхідно постійно його тренувати, думати й аналізувати. Систематичне виконання інтелектуальної гімнастики приведе до того, що працівник міліції навчиться управляти потоком своїх думок, що дозволить значно поліпшити якість прийняття оптимальних рішень у різних ситуаціях.

Найважливішим при проведенні методу мозкового штурму є те, що одна ідея, висловлена в ході заняття (тренування), приводить до появи десятків інших. З'являється можливість розглянути проблему з різних точок зору та під різними кутами.

Слід зазначити, що для реалізації цих форм навчання, на наш погляд, потрібне дотримання ряду умов, а саме: практичний досвід і висока майстерність викладача (інструктора); постійний творчий пошук методів і прийомів, що активізують навчальну діяльність тих, хто навчається, щодо їх бажання і прагнення перейняти досвід професіоналів, наявність добре оснащеної навчально-матеріальної бази; облік їх різного рівня підготовки та професійного досвіду. Через це важливою умовою є здійснення індивідуального підходу в процесі навчання.

Таким чином, прийняття рішення є важливим компонентом професійної діяльності працівників ОВС, що складається з багатьох мисленнєвих операцій (аналіз, синтез, узагальнення та ін.), має певні етапи, методи та стратегії, залежить від суб'єктивних та об'єктивних чинників впливу.

Особливості мисленнєвої діяльності особистості впливають на процес розв'язування завдань, на ефективність прийняття рішень у нестандартних ситуаціях професійної діяльності, тому подальше вивчення та дослідження професійного мислення в контексті юридичної психопедагогіки дасть змогу по новому подивитися на теоретичні та методологічні основи відбору та підготовки висококваліфікованих кадрів для правоохоронної діяльності. А використання активних форм навчання в системі службової підготовки щодо формування умінь та навичок у працівників ОВС тактики прийняття оптимальних рішень сприятиме ефективнішій організації навчально-виховного процесу, підтримці професійної підготовленості правоохоронців на рівні, який забезпечує необхідний їх стан бути в постійній готовності до виконання різних завдань оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України.

Список використаних джерел:

1. Анохин П.К. Проблемы принятия решения / П. К. Анохин. – М. : Наука, 1976. – 318 с.
2. Гальперин В.Я. Психология мышления и учение о поэтапном формировании умственных действий / В.Я.Гальперин // Исследование мышления в советской психологии /отв. ред. Е.В. Шорохова. – М. : Наука, 1966. – С.236-277.
3. Карпов А.В. Психологический анализ процессов принятия решения в деятельности / А. В. Карпов. – Ярославль: Изд-во Ярославского гос. ун-та, 1985. – 38 с.
4. Тихомиров О.К. Психология мышления / О.К.Тихомиров. – М. : МГУ, 1984. – 272 с.
5. Юридична психологія. Словник: Довідкове видання / Кол. авт.: Д.О.Александров, В.Г.Андросюк, Л.І.Казміренко та ін.; За заг.ред. Л.І.Казміренко, Є.М.Моїсєєва. – Вид. 2-е, уточ. та доп. – К.: КНТ, 2008. – 224 с.
6. Вербин С. Наука принятия решений / С.Вербин. – СПб.: Питер, 2002. – 160 с. – (Серия « Сам себе психолог »).
7. Завалишина Д.Н. Психологический анализ оперативного мышления / Д.Н.Завалишина. – М. : Наука, 1985. – 225 с.
8. Андросюк В.Г. Педагогика и психология в деятельности органов внутренних дел / В.Г.Андросюк. – К.: [б.и], 1990. – 80 с
9. Матюшкин А.М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении / А.М.Матюшкин. – М. : Педагогика, 1972. – 208 с.
10. Столяренко А.М. Юридическая педагогика: курс лекций / А.М.Столяренко. – М. : ЭКМОС, 2000. – 496 с.
11. Возрастные и индивидуальные особенности образного мышления учащихся / Под ред. И.С.Якиманской. – М. : Педагогика, 1989. – С. 60-68.

Розділ III

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО, ТРУДОВЕ ПРАВО

УДК 347.4

Кузьменко Сергій Георгійович,

професор кафедри цивільного та господарського права Донецького юридичного інституту МВС України, д.н. з держ. упр., доцент

ПРАВОВЕ ОБГРУНТУВАННЯ ДОЦІЛЬНОСТІ ПРИЙНЯТТЯ В УКРАЇНІ ЗАКОНУ «ПРО ОBOB'ЯЗКОВЕ ДЕРЖАВНЕ МЕДИЧНЕ СТРАХУВАННЯ»

В статті проведено аналіз деяких проблем обов'язкового медичного страхування. Визначено місце та роль цивільного законодавства про страхування в системі медичного страхування. Розглянуто сучасний стан медичного страхування. Визначено рівень розвитку обов'язкового державного медичного страхування та доведена необхідність прийняття закону «Про обов'язкове державне медичне страхування».

Ключові слова: охорона здоров'я, медичне страхування, безоплатна медицина, державне (бюджетне) медичне страхування, соціальне медичне страхування, приватне медичне страхування

В статье проведен анализ некоторых проблем обязательного медицинского страхования. Определено место и роль гражданского законодательства о страховании в системе медицинского страхования. Рассмотрено нынешнее состояние медицинского страхования. Определен уровень развития обязательного государственного медицинского страхования и доказана необходимость принятия закона «Об обязательном государственном медицинском страховании».

Ключевые слова: охрана здоровья, медицинское страхование, бесплатная медицина, государственное (бюджетное) медицинское страхование, социальное медицинское страхование, частное медицинское страхование

In clause the analysis of some problems of obligatory medical insurance is lead. The place and a role of the civil legislation on insurance in system of medical insurance is certain. The present condition of medical insurance is considered. The level of development of obligatory state medical insurance is certain and necessity of acceptance of the separate law " About obligatory state medical insurance " is proved.

Keywords: health protection, medical insurance, free-of-charge medicine, the state (budgetary) medical insurance, social medical insurance, private medical insurance

В Україні фінансування охорони здоров'я здійснюється за рахунок Державного бюджету України, бюджетів місцевого та регіонального самоврядування, фондів медичного страхування, благодійних фондів та будь-яких інших джерел, не заборонених законодавством. Розвиток страхової медицини – це один із перспективних напрямів розв'язання проблем фінансування охорони здоров'я. Нині питання страхової медицини є дуже актуальними. Досвід зарубіжних країн показує, що відповідні страхові фонди можуть стати вагомим джерелом фінансування, а механізм формування і витрачання цих коштів може забезпечити саме його адресність, тобто фінансування не загалом медичних закладів, а конкретних жителів [1].

Медичне страхування – це окремий вид соціального страхування, який гарантує з боку держави рівні можливості для громадян України в отриманні медичної допомоги та забезпеченні ліками. Реалії сьогодення свідчать, що цей шлях в організації медичної діяльності вибрали більшість провідних країн світу. Якщо добровільне медичне страхування у певних варіантах в Україні вже існує, то дискусії з приводу введення обов'язкового страхування не вщухають вже декілька років. Слід наголосити, що фахівці визнають, – альтернативи обов'язковому медичному страхуванню нині в Україні немає [2].

Науковою розробкою цієї проблеми займалися Солдатенко О., Воробйова Н., Шатковський Я., Руснак Л., Піщита О., Майданик Р., Антонов С., Файер О., Федчук С., Осадець С. та інші науковці.

Метою статті є визначення стану юридичного забезпечення та доцільності запровадження в Україні обов'язкового державного медичного страхування.

Презентуючи програму діяльності Кабінету Міністрів України (КМУ) на засіданні 9 грудня 2014 р., Прем'єр-міністр України Арсеній Яценюк представив своє бачення нової програми діяльності Уряду у сфері соціальної політики. Сьогодні, в умовах складної економічної ситуації в країні, соціальна сфера є дуже вразливою, тож, аби побудувати нову соціальну політику в державі, першочергово необхідно оптимізувати соціальні виплати. У зв'язку з цим Уряд передбачає перехід до адресності й монетизації пільг. Відповідний законопроект буде внесено до Парламенту. У програмі діяльності КМУ передбачає об'єднання низки соціальних фондів задля скорочення витрат на адміністрування соціальних фондів і покращення їх роботи. У програмі також передбачено ліквідацію низки неефективних пільг.

Першочерговими кроками нового Уряду в національній сфері охорони здоров'я мають стати дієві заходи задля поліпшення здоров'я громадян.

«Кожна державна гривня на охорону здоров'я має використовуватися максимально ефективно, – запевнив Прем'єр-міністр. – Ми декларуємо, що в Україні буде введено повноцінне медичне страхування. 8% бюджетних витрат на систему охорони здоров'я, яка наразі йде в повітря, отримають більш ефективне використання через ухвалення Закону України «Про медичне страхування» [3].

В Україні поки що в умовах безоплатної медицини медичне страхування залишається видом державного соціального страхування. Але потреби покращення рівня охорони здоров'я об'єктивно диктують пошук позабюджетних джерел фінансування лікування громадян, забезпечення їх ліками, сучасним діагностичним обладнанням тощо [1].

На законодавчому рівні про медичне страхування в Україні згадується в Законі «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23 вересня 1999 року № 1105-XIV [4]. Цей Закон відповідно до «Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» визначає правові, фінансові та організаційні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування, гарантії працюючих громадян щодо їх соціального захисту у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, вагітністю та пологами, від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, охорони життя та здоров'я. В статті 1 Закону визначені види соціального страхування: 1) у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності; 2) від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; 3) медичне. При цьому, лише перші два види повністю нормативно обґрунтовані, а на третій вид, медичне соціальне страхування, законодавцю, мабуть, не вистачило регулюючих норм?

Крім того, наведений у статті 7 Закону України «Про страхування» від 7 березня 1996 року № 85/96-ВР перелік видів обов'язкового страхування – є вичерпним. Декларується, що

усі обов'язкові види страхування, які запроваджуються законами України, мають бути включені до цього Закону. Окрім інших видів страхування, в Законі також вказується і медичне страхування. Але для здійснення обов'язкового страхування Кабінет Міністрів України встановлює порядок та правила його проведення, форми типового договору, особливі умови ліцензування обов'язкового страхування, розміри страхових сум та максимальні розміри страхових тарифів або методичку фактурних розрахунків [5, с.63].

Тобто, на сьогодні, Україна не має такого закону, який би від А до Я був присвячений загальнообов'язковому державному медичному страхуванню. Як бачимо, в документах – лише згадується, а насправді – усі лише тільки кажуть про необхідність та про доцільність. Наприклад, на науковому рівні створено та розповсюджено в мережі «Інтернет» декілька альтернативних законопроектів (концепцій) щодо обов'язкового медичного страхування. Вже кілька років найбільші дискусії тривають з приводу двох законопроектів з однаковою назвою («Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування»), положення яких присвячені проблемам запровадження та правового регулювання обов'язкового медичного страхування. Йдеться про:

- а) проект, внесений Я. Сухим, Л. Денісовою, С. Шевчуком, М. Мельничуком;
- б) проект, внесений С. Бульбою, Л. Григорович, В. Карпуком, Л. Стасів.

Незважаючи на однакову назву зазначених проектів, вони багато в чому відрізняються. В той же час слід зазначити, що саме ці проекти є найбільш реальними щодо можливості прийняття закону «Про обов'язкове медичне страхування» [6, с.210].

Вважаємо, що доцільність прийняття такого Закону цілком очевидна. Адже за рівнем розвитку охорони здоров'я можна судити про стан цивілізованості тієї чи іншої країни. Адже здоров'я громадян є найвищим благом для суспільства, яке необхідно постійно підтримувати, охороняти та примножувати. Сучасні соціально-економічні реалії нашого життя вимагають урізноманітнення джерел фінансування галузі охорони здоров'я. Виходячи з досвіду найзаможніших країн світу (США, Японії, Німеччини, Великобританії та ін.) поряд з державним медичним забезпеченням існують недержавні форми захисту медичних інтересів фізичних та юридичних осіб. Особливе місце серед позабюджетних джерел фінансування потреб медичних закладів посідає медичне страхування [7].

Взагалі у світі існує три основних види фінансування охорони здоров'я: державне (бюджетне), соціальне медичне страхування та приватне медичне страхування [8, с.11]. Бюджетна система охорони здоров'я найвиразніше була представлена в республіках, які входили до СРСР. Соціальна система характерна для країн Західної Європи, а переважно приватна – для Сполучених Штатів Америки.

За бюджетної системи фінансування охорони здоров'я страхування або відсутнє зовсім, або є незначним. Державна (бюджетна) система охорони здоров'я фінансується виключно за рахунок коштів загальнонаціонального та місцевих бюджетів. Бюджетна система фінансування передбачає використання коштів податкових надходжень до бюджету, але саме це й не сприяє стабільності фінансового забезпечення охорони здоров'я.

Соціальна система фінансування охорони здоров'я заснована на цільових внесках підприємств, працівників, на державних субсидіях. Причому внески підприємців є переважачим джерелом надходжень. Незважаючи на те, що внески сплачують одержувачі доходів, існують винятки, які стосуються пенсіонерів та осіб з низьким рівнем доходів. Для соціальної системи характерне співіснування державних систем охорони здоров'я і приватних систем [9].

Соціальне медичне страхування реалізується за допомогою створення централізованої системи обов'язкового медичного страхування, коли страховиком виступає єдиний цільо-

вий фонд соціального страхування з регіональними філіями, мінімізує можливі ризики та адміністративні витрати, дає змогу підвищити передбачуваність відшкодування витрат на медичну допомогу, а також створити у масштабах держави добре керовану структуру.

Приватне медичне страхування засновано на комерційних засадах між страхувальником (застрахованим), страховою компанією та медичними закладами, які включенні до системи страхової медицини. Основні умови (програма медичного страхування, страхова сума, страховий тариф та порядок відшкодування витрат у разі настання страхової події) страхування узгоджуються виключно на договірній та взаємовигідній основі [7].

Тож яким шляхом нам треба йти? В якому напрямку повинні бути зосереджені наші зусилля? Так, вже згадуваний, Закон України «Про страхування», статтею 17, встановлює вимоги щодо правил страхування, які розробляються страховиком для кожного виду страхування окремо і підлягають обов'язковій реєстрації в Уповноваженому органі при видачі ліцензії на право здійснення відповідного виду страхування.

Тобто, правила страхування повинні містити: предмет договору страхування; порядок визначення розмірів страхових сум та (або) розмірів страхових виплат; страхові ризики; включення із страхових випадків і обмеження страхування; строк та місце дії договору страхування; порядок укладення договору страхування; права та обов'язки сторін; дії страхувальника у разі настання страхового випадку; перелік документів, що підтверджують настання страхового випадку та розмір збитків; порядок і умови здійснення страхових виплат; строк прийняття рішення про здійснення або відмову в здійсненні страхових виплат; причини відмови у страховій виплаті або виплаті страхового відшкодування; умови припинення договору страхування; порядок вирішення спорів; страхові тарифи за договорами страхування іншими, ніж договори страхування життя; страхові тарифи та методику їх розрахунку за договорами страхування життя; особливі умови.

У разі, якщо страховик запроваджує нові правила страхування чи коли до правил страхування вносяться зміни та (або) доповнення, страховик повинен подати ці нові правила, зміни та (або) доповнення для реєстрації до Уповноваженого органу [5, с. 63].

Зважаючи на те, що об'єктом медичного страхування є життя і здоров'я громадян, то воно здійснюється на випадок втрати здоров'я з будь-якої причини, в тому числі у зв'язку з хворобою та нещасним випадком. Тобто, мета такого страхування полягає в тому, щоб забезпечити громадянам, у разі настання страхового випадку, медичної допомоги за рахунок накопичених коштів, а також фінансування профілактичних заходів.

Відповідно, суть медичного страхування полягає в тому, що: сплативши одноразовий страховий внесок, значно менший, ніж вартість усіх медичних послуг, громадяни мають змогу протягом року безкоштовно користуватися комплексом медичних послуг кваліфікованих спеціалістів у клініках з платним обслуговуванням [10].

Обов'язкове медичне страхування базується на принципах загальності, державності, некомерційності. Принцип загальності полягає в тому, що всі громадяни незалежно від статі, віку, стану здоров'я, місця проживання, рівня особистого доходу мають право на одержання медичних послуг. Принцип державності означає, що кошти обов'язкового медичного страхування – це державна власність. Держава забезпечує сталість системи обов'язкового медичного страхування і є безпосереднім страхувальником для непрацюючої частини населення (наприклад, пенсіонерів). Некомерційний характер обов'язкового медичного страхування базується на тому, що його здійснення і прибуток – це несумісні речі. Прибуток від проведення обов'язкового медичного страхування не може бути засобом збагачення, а є джерелом поповнення фінансових резервів системи такого страхування [11, с. 540].

Таким чином, медичне страхування, яке провадиться в обов'язковій формі, набуває

рис соціального страхування, оскільки порядок його проведення визначається державним законодавством. Обов'язкова форма страхування координується державними структурами. Страхові платежі, сплачувані фізичними та юридичними особами, мають форму податку. Обов'язкове медичне страхування перебуває під жорстким контролем держави і характеризується безприбутковістю. Ця форма організації страхового фонду дає змогу планувати медичну допомогу завдяки тому, що надходження коштів до страхового фонду характеризується стабільністю [10].

Для обов'язкового медичного страхування характерним є те, що сплата страхувальниками внесків здійснюється у встановлених розмірах і у встановлений час, а рівень страхового забезпечення однаковий для всіх застрахованих.

Обов'язкове медичне страхування передбачає, що сплата страхових внесків може бути покладена як на підприємців, так і на працівників. Частка кожної зі сторін залежить від конкретних економічних умов проведення такого страхування та вартості медичного обслуговування [9].

Суб'єктами обов'язкового медичного страхування є страхувальники, застраховані, страховики, лікувально-профілактичні установи. У разі більш централізованої системи медичного страхування до його суб'єктів належить і фонд охорони здоров'я.

Виходячи з того, що окремим суб'єктом правовідносин у сфері обов'язкового медичного страхування є фонд загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування, то з правової точки зору цей фонд є фінансово-кредитною організацією, що має специфічні функції збору і акумуляції фінансових коштів для подальшого фінансування організації та надання медичної допомоги, а також контролю за використанням фінансів [12].

Тобто, за умовами обов'язкового медичного страхування роботодавці мають відраховувати від своїх доходів страхові внески. Ці кошти формують страховий фонд, яким керує держава. Частка цього фонду може створюватись і за рахунок внесків, які утримуються із заробітної плати працюючих. Із коштів створеного страхового фонду відбувається відшкодування необхідного мінімального рівня витрат на лікування застрахованих працівників у разі їхньої непрацездатності через втрату здоров'я [9].

Крім того, система обов'язкового медичного страхування зобов'язує страхувальників укладати відповідні договори, згідно з якими вони мають право на одержання медичних послуг, перелік і обсяг яких установлюється програмою обов'язкового медичного страхування, у медичних установах, включених до системи обов'язкового медичного страхування. При укладанні договору страховик видає страхувальникові страховий договір, а застрахованому – страховий поліс, який має силу договору. У договорі обов'язкового медичного страхування визначається, що страхова організація бере на себе зобов'язання з оплати медичних та інших послуг, що їх було надано застрахованим згідно з програмою обов'язкового медичного страхування. У свою чергу, страхувальник зобов'язується сплачувати внески страховій організації. У договорі обумовлюються розмір, строки і порядок внесення страхових внесків, строк дії договору, відповідальність сторін у разі невиконання умов договору, а також порядок вирішення спорів. Страховий поліс обов'язкового медичного страхування підтверджує право громадянина на одержання медичної допомоги за програмою обов'язкового медичного страхування. [9].

При цьому, статтею 18 Закону України «Про страхування» урегульовано питання укладання і початку дії договору страхування. Так, для укладання договору страхування страхувальник подає страховику письмову заяву за формою, встановленою страховиком, або іншим чином заявляє про свій намір укласти договір страхування. При укладанні договору страхування страховик має право запросити у страхувальника баланс або довідку про фі-

нансовий стан, підтвержені аудитором (аудиторською фірмою), та інші документи, необхідні для оцінки страховиком страхового ризику. Факт укладання договору страхування може посвідчуватися страховим свідоцтвом (полісом, сертифікатом), що є формою договору страхування. Договір страхування набирає чинності з моменту внесення першого страхового платежу, якщо інше не передбачено договором страхування [5, с. 63].

Необхідно також зазначити, що обов'язкове медичне страхування охоплює практично все населення і задовольняє основні першочергові потреби, але при цьому, воно не може охопити весь обсяг ризиків. А тому, незадоволений страховий інтерес реалізується організацією добровільного медичного страхування [13].

Отже, на підставі викладеного можна дійти висновку, що прийняття Закону України «Про обов'язкове медичне страхування» є актуальним. Однак, для цього необхідно провести відповідні підготовчі дії, які полягають в тому, щоб розрахувати усі необхідні для цього ресурси: провести кадрові зміни, аудит матеріально-технічного забезпечення медичних закладів, які могли б конкурувати між собою в боротьбі за пацієнта та наданні йому медичних послуг. Також, необхідно скласти державний реєстр хворих, розробити обов'язкові нормативні документи з економічними розрахунками за кожним видом медичної допомоги. Такі розрахунки необхідні щоб зрозуміти, які ресурси треба задіяти, щоб ця система запрацювала. При цьому, національна модель обов'язкового медичного страхування повинна враховувати як теперішній стан розвитку України, так і особливості її державної системи охорони здоров'я. Вважаємо, що страхувальником у системі обов'язкового державного соціального медичного страхування повинен бути фонд медичного страхування України, який буде самостійною некомерційною організацією. На етапі становлення цей фонд буде знаходитися під державним управлінням, а вже в подальшому його підпорядкування може бути змінено.

Список використаних джерел:

1. *Медичне страхування та його розвиток в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/13560615/strahova_sprava/medichne_strahuvannya_yogo_rozvitok_ukrayini#730*
2. *Запровадження обов'язкового медичного страхування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/18421120/pravo/osnovni_napryami_udoskonalennya_organizatsiyi_ohoroni_zdorovya#427*
3. *Прес-служба «Українського медичного часопису» за матеріалами [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmi.gov.ua>, <http://www.moz.gov.ua>*
4. *Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 23 верес. 1999 року № 1105-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 46–47. – Ст. 403. – Редакція від 01 січ. 2015 р.*
5. *Федчук С. Правове регулювання та співвідношення понять «види страхування» та «види страхових послуг» / С. Федчук // Юридичний журнал. – 2010. – № 6. – С. 62-65.*
6. *Шатковський Я.М. Юридичне забезпечення обов'язкового медичного страхування: перспективи для України / Я.М. Шатковський // Науковий вісник : зб. наук. пр / Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – Дніпропетровськ. – 2008. – № 2 (38) – С. 209-215.*
7. *Медичне страхування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/1342050355482/strahova_sprava/medichne_strahuvannya#950*
8. *Семенков А. Р. Медицинское страхование / А. Р. Семенков, А.Ю. Чернов. – М. : Финстатинформ, 1993. – С. 11.*
9. *Медичне страхування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://referatcentral.org.ua/banking_load.php?id=632*
10. *Соціально-економічні передумови розвитку медичного страхування в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/1342050355482/strahova_sprava/medichne_strahuvannya#950*

11. Корчевская Л. Й. Страхование от А до Я / Л. Й. Корчевская, К. Е. Турбина. – М. : ИНФРА, 1996. – С. 540 – 541.

12. Малейна М.Н. Человек и медицина в современном праве: учебное пособие / М.Н. Малейна. – М., 1995. – 286 с.

13. Осадець С.С. Обов'язкове медичне страхування / С.С. Осадець // Страхування [Електронний ресурс]. – Електрон. журн. – 2002. – Режим доступу : <http://readbookz.com/book/15/656.html>

УДК 347.22.02

Пефтієв Олег Володимирович,

доцент кафедри цивільного та господарського права Донецького юридичного інституту МВС України, к.ю.н., доцент.

Хайлова Тетяна Володимирівна,

доцент кафедри цивільного та господарського права Донецького юридичного інституту МВС України, к.н. з держ. упр., доцент.

ПРАВОВИЙ СТАТУС ОРГАНІВ УПРАВЛІННЯ ОБ'ЄДНАНЬ СПІВВЛАСНИКІВ БАГАТОКВАРТИРНИХ БУДИНКІВ

У статті розглянуто науково обґрунтовані підходи до створення органів управління товариств (об'єднань) власників квартир (будинків), їх правовий статус та визначення повноважень, а також надано пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства в цій сфері.

Ключові слова: загальні збори, співвласники загального майна, державна реєстрація ОСББ, управління неподільним та загальним майном, власник квартири.

В статье рассмотрены научно обоснованные подходы к созданию органов управления обществ (объединений) собственников квартир (домов), их правовой статус и определение полномочий, а также даны предложения по совершенствованию действующего законодательства в этой сфере.

Ключевые слова: общее собрание, совладельцы общего имущества, государственная регистрация ОСМД, управление неделимым и общим имуществом, собственник квартиры.

The article reviews scientific-based approaches to the development of management companies (associations) owners of apartments (houses), their legal status and definition of responsibilities and provided suggestions for improving the current legislation in this area.

Keywords: common meeting, co-owners of common property, the state registration of COA, management and undivided common property owners.

Особливістю становлення ринку нерухомості в Україні є проведення приватизації державного та комунального житлового фонду. Результатом такого процесу стала необхідність пошуку способів управління цими об'єктами права власності. З прийняттям у 1992 р. Верховною Радою України Закону «Про приватизацію державного житлового фонду» [1] виникло право на створення товариств (об'єднань) власників (співвласників) квартир. На сьогодні правовий статус таких видів юридичних осіб визначає Закон «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» [2], який не позбавлений недоліків і, відповідно, потребує вдосконалення.

Незважаючи на те, що такі юридичні особи, як товариства (об'єднання) власників (співвласників) багатоквартирного будинку стали створюватися з перших років незалежно-

сті України, не так багато вчених-цивілістів зверталися до дослідження проблем правового статусу об'єднань співвласників багатоквартирного житлового будинку. До них можна віднести М. Галянтича, І. Кучеренко, А. Левик, В. Куксу, Г. Оніщука, Г. Семчука та інших [3, с. 141].

Мета дослідження полягає у тому, щоб на основі аналізу загальнотеоретичних та спеціальних досліджень провідних вітчизняних та зарубіжних науковців у галузі адміністративного, господарського та цивільного права, здійснити науковий пошук та вирішення проблем пов'язаних із визначенням правового статусу органів управління об'єднань співвласників багатоквартирних будинків.

Правові підходи до створення товариств (об'єднань) власників квартир (будинків) за час існування таких юридичних осіб в Україні не відрізнялися стабільністю. Відповідно до ст. 10 Закону «Про приватизацію державного житлового фонду» об'єднання (товариства) індивідуальних власників створювалися власниками квартир (будинків). Типовий статут товариств (об'єднань) власників квартир (будинків) [4] встановив, що товариство (об'єднання) власників квартир (будинків) створюється за ініціативою власників квартир (будинків). При цьому кількість членів товариства (об'єднання) повинна становити не менше трьох осіб. Із цієї норми можна зробити висновок, що товариства (об'єднання) створювалися не більшістю власників квартир у багатоквартирному будинку.

30 червня 1995 р. Постановою Верховної Ради України затверджено Концепцію державної житлової політики, в якій закріплено принцип обов'язковості створення об'єднання власників квартир. Постановою Кабінету Міністрів України від 31.07.1995 р. № 588 затверджено положення «Про порядок організації та діяльності об'єднань, що створюються власниками для управління, утримання і використання майна житлових будинків, яке перебуває у загальному користуванні». Хоча Положення чітко не визначило порядок реалізації закріпленого у Концепції державної житлової політики принципу обов'язковості створення об'єднання, як вже зазначалося, але опосередковано він реалізувався у праві власника будинку на створення цієї юридичної особи. Відповідно до п. 2 Положення з ініціативою про створення об'єднання міг виступати власник будинку, уповноважений ним орган або громадяни-власники квартир, житлових приміщень, а також власники нежитлових приміщень будинку. Положення встановлювало порядок скликання установчих зборів та їх кворум. Установчі збори вважалися чинними, якщо на них були присутні власник житлового будинку або уповноважений ним орган, а також не менше половини власників квартир, інших житлових і нежитлових приміщень у будинку, а за відсутності кворуму та проведення повторних установчих зборів, установчі збори вважалися правомочними, якщо на них присутні власник житлового будинку, а також не менш 30 % власників квартир, інших житлових і нежитлових приміщень. У випадку, коли установчі збори не відбулися вдруге, власник будинку або уповноважений ним орган самостійно мав право розробити проект статуту об'єднання власників. Отже, гіпотетично створити об'єднання мали право 30 % власників квартир, інших житлових і нежитлових приміщень.

Що стосується права власника будинку на затвердження його статуту, то навряд чи це надавало право власнику будинку на державну реєстрацію об'єднання. Але таке право було надане іншим нормативним актом, про що йтиметься далі. Пункт 5 Постанови у категоричній формі закріпив необхідність реорганізації житлових та житлово-будівельних кооперативів, члени яких повністю розраховалися за надані їм на будівництво кредити, в товариства (об'єднання) співвласників будинку. Але порядок такої реорганізації Положенням не був встановлений.

Для державної реєстрації об'єднання уповноважена установчими зборами особа або

орган, уповноважений колишнім одноосібним власником будинку, мав право подати документи. Із цього можна було зробити висновок, що власник будинку одноосібно мав право зареєструвати об'єднання співвласників. Слід зазначити, що Положення передбачало подачу заявником органу державної реєстрації з наступним поверненням таких документів: нотаріально завірени копії Документів, що засвідчують право власності на всі частини будинку (квартири, жилі приміщення комунальних квартир, нежилі приміщення); список співвласників будинку та належні їм квартири, частини квартир, нежилі приміщення. Виконання зазначених вимог було досить проблематичним, оскільки не усі власники квартир і нежитлових приміщень, які не бажали ставати членами об'єднання, надавали свої документи, що засвідчували право власності на ці об'єкти [5, с. 17].

Закон України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» встановив, що об'єднання може бути створене двома шляхами: заснуванням його співвласниками житлового будинку (ст. 6 Закону) та шляхом реорганізації ЖБК (ст. 5 Закону). Хоча Закон і відмовився від принципу обов'язковості створення об'єднання співвласників, але своєрідним шляхом «стимулював» створення об'єднання у новозбудованих житлових будинках. Стаття 11 Закону передбачала, що у разі, якщо у новозбудованому будинку власники квартир, приміщень протягом двох місяців після підписання акта державної приймальної комісії не створюють об'єднання і не приймають на баланс основні фонди, сільська, селищна, міська рада може своїм рішенням призначити балансоутримувача. Призначений балансоутримувач здійснює свої повноваження за забезпечення управління будинком до прийняття будинку на баланс об'єднанням [6].

Відповідно до ст. 6 Закону про ОСББ об'єднання може бути створене в будинку будь-якої форми власності з числа тих, хто приватизував або придбав квартиру, а також власника будинку або його уповноваженої особи, власників жилих приміщень, а також власників нежилых приміщень. Аналізуючи зміст цієї статті, не можна не помітити її невідповідність чинному законодавству. Слід додати, що на сьогодні не існує такого суб'єкта, як власник житлового будинку, оскільки саме власники квартир, нежилых приміщень є співвласниками загального майна (частини допоміжних приміщень житлового комплексу, що можуть використовуватися згідно з їх призначенням на умовах, визначених у статуті об'єднання – кладові, гаражі, у тому числі підземні, майстерні тощо) та неподільною майна (неподільна частина житлового комплексу складається з частини допоміжних приміщень, конструктивних елементів будинку, технічного обладнання будинку, що забезпечують належне функціонування жилого будинку).

На практиці багато проблем виникає з наданням опису земельної ділянки та технічним паспортом будинку. Що стосується земельної ділянки, то на сьогодні не вирішені питання з встановленням прав на земельні ділянки та визначенням її меж. Це ускладнює створення об'єднань співвласників багатоквартирного будинку. Крім того, не має сенсу надавати органами державної реєстрації і технічний паспорт будинку, оскільки такий документ є суто технічним і не пов'язаний з виникненням прав у власників квартир (кімнат) та нежилых приміщень.

Отже, постановою Кабінету Міністрів не може регулюватися державна реєстрація об'єднань співвласників багатоквартирного будинку.

Тому, проведений аналіз правового регулювання створення об'єднання співвласників багатоквартирного будинку дозволяє зробити такі висновки:

– необхідно надати право створювати об'єднання співвласників власникам об'єктів нерухомості, які знаходяться як в одному, так і у декількох багатоквартирних та одноквартирних житлових будинках, нежитлових будинків, дач, гаражів, садових будинків, які роз-

міщені на спільній земельній ділянці чи на суміжних земельних ділянках, і закріпити це положення у ЦК України;

– засновниками й учасниками об'єднання співвласників багатоквартирного будинку повинні бути власники квартир, кімнат і нежилых приміщень;

Організаційно-правовий статус органів управління товариств (об'єднань) власників квартир (будинків) також потребує вдосконалення. Як і кожна організація, ОСББ має свої органи управління. Згідно ст.10 Закону «Про об'єднання співвласників багатоквартирних будинків», органами управління є:

- загальні збори його членів;
- правління;
- ревізійна комісія.

Найвищим органом управління є загальні збори [7]. Порядок їх скликання, проведення та ухвалення на них рішень регламентує статут. За законом, загальні збори правоможні, якщо на них присутні більше ніж половина членів об'єднання.

Рішення загальних зборів, ухвалені відповідно до статуту, є обов'язковим для всіх членів ОСББ, водночас його оскаржити в суді будь-який член ОСББ. Також існує теоретична можливість оскаржити таке рішення й особі, яка не є членом об'єднання, оскільки, як вже зазначено раніше, статут та інші рішення статутних органів управління ОСББ мають риси багатостороннього публічного договору з більшістю власників житлових та нежитлових приміщень у будинку.

На окрему увагу заслуговує твердження М.О. Данилюка щодо наявності виключних повноважень загальних зборів, пов'язаних із визначенням форми управління загальним та неподільним майном [8, с. 87]. Загальні збори своїм рішенням (кваліфікованою більшістю голосів) мають визначити форму управління будинком. Управління неподільним та загальним майном житлового комплексу об'єднання можна здійснювати у такій формі: – управління неподільним та загальним майном через статутні органи об'єднання (збори, правління); – передавання всіх або частини функцій з управління неподільним та загальним майном житлового комплексу юридичній особі за договором; – делегування визначених у статуті повноважень з управління неподільним та загальним майном житлового комплексу асоціації.

Для управління поточною діяльністю об'єднання обирають правління. Порядок обрання та відкликання членів правління, його кількісний склад і терміни обрання встановлюють на загальних зборах. Правління є виконавчим органом об'єднання, що звітує перед загальними зборами і має право ухвалювати рішення тільки з тих питань діяльності ОСББ, які визначено у статуті. Правління має виконувати такі функції: – складати кошторис, баланс об'єднання та річний звіт; – здійснювати контроль за вчасним надходженням від членів ОСББ внесків і платежів і вживати заходів щодо стягнення заборгованості згідно з законодавством; – розпоряджатися коштами об'єднання відповідно до кошторису, затвердженого на загальних зборах; – укладати договори з суб'єктами підприємництва, які виконують роботи чи надають послуги, і здійснювати контроль за їх виконанням; – дбати про діловодство, вести бухгалтерський облік, оформляти звітність про діяльність ОСББ; – скликати й проводити загальні збори членів об'єднання або збори представників.

За дорученням загальних зборів та відповідно до статуту ОСББ – щоб забезпечити виконання обов'язків власників приміщень, – правління має право: – робити членам ОСББ попередження про порушення статутних або інших законних вимог і вимагати їх дотримання; – вимагати відшкодування збитків, заподіяних неподільному та загальному майну об'єднання з вини власника або інших осіб, які користуються його власністю; – вимагати від власників приміщень, щоб вони вчасно та повністю перераховували всі встановлені у законі про

ОСББ та статуті об'єднання платежі, внески до резервного та ремонтного фондів; – звертатися до суду з позовом про звернення стягнення на майно власників приміщень, які відмовляються відшкодувати заподіяні збитки, вчасно та повністю сплачувати всі встановлені у законі та статуті об'єднання кошти; – виступати засновником (учасником) товариств з обмеженою відповідальністю.

А для здійснення контролю за фінансово-господарською діяльністю самого правління на загальних зборах з-поміж членів об'єднання обирають ревізійну комісію (ревізора) або ухвалюють рішення про залучення аудитора. Порядок діяльності ревізійної комісії та її кількісний склад затверджують загальні збори [9, с. 93].

Слушним є зауваження Є.С. Гетмана, який зазначає, що на жаль, у законі про ОСББ не виписано прав і обов'язків голови об'єднання співвласників багатоквартирного будинку [10, с. 48]. Виходом з ситуації має стати окремий розділ у статуті ОСББ, у якому варто закріпити таке: – голову об'єднання обирають загальні збори; – голова ОСББ є одночасно і головою правління; – без додаткового доручення голова є представником інтересів об'єднання в органах місцевого самоврядування та органах виконавчої влади; – голова від імені ОСББ підписує всі договори, укладені в межах компетенції об'єднання чи правління; – голова ОСББ підписує статистичну, фінансову та податкову звітність; – голова об'єднання підписує всі платіжно-розрахункові документи ОСББ як юридичної особи; – голова підписує від імені ОСББ позовні заяви до суду.

Оскільки голова ставить свій підпис на всіх офіційних документах від моменту заповнення реєстраційної картки під час державної реєстрації юридичної особи, – на його дії поширюється законодавство про відповідальність керівника юридичної особи. За порушення законів на голову ОСББ можуть накласти стягнення за всіх передбачених у чинному законодавстві обставин. Зокрема, голова об'єднання повністю відповідає за дотримання податкового законодавства.

Слід зауважити, що загальні збори об'єднання є органом колективним, відповідати за їх рішення буде ОСББ як юридична особа. Зокрема й за обставин, про які вже йшлося раніше: будь-який власник приміщення, член чи не член об'єднання, має право оскаржити рішення статутних органів управління ОСББ (загальних зборів, правління, інших органів) у суді. Якщо оскаржуване рішення суперечить чинному законодавству і статуту ОСББ, то позивач матиме великі шанси скасувати його через суд. Суд може накласти на об'єднання штраф і зобов'язати його відшкодувати позивачеві матеріальні збитки, наприклад, за пошкодження об'єкту його приватної власності внаслідок робіт з утримання будинку.

На сьогодні існує велика судова практика (за цивільною формою судочинства) оскарження рішень статутних органів ОСББ [11, с. 134]. На розгляд до суду частіше всього потрапляють позовні заяви власників – членів та не членів об'єднання з вимогами оскарження рішень загальних зборів та інших статутних органів ОСББ, а з боку об'єднань – позови про стягнення грошових коштів з власників.

Під час аналізу Єдиного державного реєстру судових рішень за пошуковими словами «ОСББ», «об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» за господарською/адміністративною формою судочинства налічується понад 4000 судових рішень (постанов, рішень). У більшості судових спорів ОСББ є безпосереднім позивачем у справі. Аналізуючи такий масив інформації, судові рішення можна розділити за такими категоріями:

- 1) припинення/скасування державної реєстрації (483 рішення);
- 2) надання ОСББ статусу неприбуткової юридичної особи (137 рішень);
- 3) спори щодо допоміжних приміщень (902 рішення);
- 4) ОСББ – виконавець житлово-комунальних послуг (104 рішення).

На підставі викладеного можна дійти таких висновків:

– необхідно надати право провадити реорганізацію ОСББ у таких формах, як перетворення, виділ та приєднання. Останні дві форми реорганізації можуть бути застосовані лише

у випадку, коли об'єднання створюється власниками квартир (нежитлових приміщень) декількох житлових будинків;

– ОСББ може бути ліквідоване на загальних підставах, установлених ЦК та ГК, а також Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців»;

– пропонуємо виключити із ст. 28 Закону про ОСББ такі спеціальні підстави ліквідації ОСББ, як фізичне знищення або руйнування житлового комплексу, яке унеможливорює його відновлення або ремонт, та відчуження житлового комплексу за рішенням суду;

– враховуючи те, що основною метою ОСББ є управління неподільним та загальним майном, а відповідно до ст. 10 Закону про ОСББ до виключної компетенції загальних зборів членів об'єднання належить вирішення таких питань щодо розпорядження загальним та неподільним майном, необхідно встановити мінімальну кількість членів ОСББ;

– необхідно надати право створювати об'єднання співвласників власникам об'єктів нерухомості, які знаходяться як в одному, так і у декількох багатоквартирних та одноквартирних житлових будинках, нежитлових будинків, дач, гаражів, садових будинків, які розміщені на спільній земельній ділянці чи на суміжних земельних ділянках, і закріпити це положення у ЦК України.

Список використаних джерел:

1. Про приватизацію державного житлового фонду: Закон України від 19.06.1992 № 2482-ХІІ// Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 36. – Ст.524.

2. Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку: Закон України від 29.11.2001 № 2866-ІІІ// Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 10. – Ст.78.

3. Галянтич М.К. Об'єднання співвласників багатоквартирного жилого будинку: Правовий статус непідприємницьких організацій / За ред. В.В. Луця. – К.: Інтер, 2006. – С. 141-169.

4. Про затвердження Типового статуту об'єднання співвласників багатоквартирного будинку та Типового договору відносин власників житлових і нежитлових приміщень та управителя: наказ Державного комітету України з питань житлово-комунального господарства від 27.08.2003 № 141 [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу до документу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z1155-03>.

5. Кучеренко І.М. Об'єднання співвласників багатоквартирного будинку як особлива форма утримання приватного житлового фонду / І.М. Кучеренко. – К.: Інтер, 2006. – 35 с.

6. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців: Закон України від 15 травня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 31. – Ст. 263.

7. Чи є ОСББ виконавцем і споживачем комунальних послуг? Аналіз законодавства та судової практики [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документу : <http://proosbb.info/2011/04-05/17:05/chi-e-osbb-vikonavcem-i-spozhivachem-komunal1100nikh-poslug-analiz-zakonodavstva-ta-sudovoi-praktiki.html>.

8. Данилюк М.О. Про умови створення та функціонування об'єднань співвласників багатоквартирних будинків / М.О. Данилюк // Регіональна економіка. – 2007. – № 4. – С. 86-93.

9. Левик А. Закон України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку»: плюси і мінуси // Право України. – 2003. – № 4. – С. 93-95.

10. Гетман Е.С. Обязанности и права собственников жилых помещений в кондоминиумах / Е.С. Гетман // Жилищное право. – 2001. – № 2. – С. 46-51.

11. Гура Н.О. Організаційні та правові питання створення і діяльності об'єднань співвласників багатоквартирних будинків / Н.О. Гура // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 11. – С. 132-135.

УДК 346.93

Кадала Віталій Віталійович,
доцент кафедри цивільного та господарського права
Донецького юридичного інституту МВС України, к.ю.н.

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ГОСПОДАРСЬКОГО СУДОЧИНСТВА ТА АРБІТРАЖНОГО ПРОЦЕСУ РФ

Стаття присвячена проведенню порівняльного аналізу господарського судочинства та арбітражного процесу РФ. Виявлено, що ці процеси мають багато спільних рис, і в той самий час, мають певні відмінності позитивного та негативного характеру. Встановлено, що окремі російські правові норми доцільно трансформувати до вітчизняного законодавства.

Ключові слова: господарське судочинство, арбітражний процес, адаптація, провадження, суди.

Статья посвящена проведению сравнительного анализа хозяйственного судопроизводства и арбитражного процесса РФ. Обнаружено, что эти процессы имеют много общих черт, и в то же время, имеют определенные различия позитивного и негативного характера. Установлено, что отдельные российские правовые нормы целесообразно трансформировать в отечественное законодательство.

Ключевые слова: хозяйственное судопроизводство, арбитражный процесс, адаптация, производство, суды.

The article is devoted to comparative analysis on commercial trial and arbitration procedure of the Russian Federation. Discovered that these processes have a lot in common, and there are some differences of positive and negative elements. It is established that a separate Russian legal norms appropriate to convert into national laws.

Key words: commercial trial, arbitration, adaptation, the proceedings, the courts.

Господарське судочинство є невід'ємною складовою загальної системи національного судочинства України. Динамічні зміни, що відбуваються у системі господарювання та судовій системі України, об'єктивно зумовили активізацію діяльності господарських судів. Здійснюючи правосуддя, господарські суди безпосередньо сприяють позитивним економічним перетворенням у державі, формуванню конкурентного середовища для суб'єктів господарювання всіх форм власності. Господарські суди як складова частина системи судів загальної юрисдикції згідно з діючим законодавством мають свою форму реалізації правозахисної функції. Формою діяльності господарських судів є господарський процес. Протягом всього часу існування господарських судів в Україні не припинялася побудова законодавства, що регулює їх діяльність.

Не є виключенням і сьогодні, коли на порядку денному прийняття Кодексу господарського судочинства. Щоб прийняття такого кодексу не обмежилось лише зміною назви, в ньому повинні бути враховані всі позитивні надбання Господарського процесуального кодексу України, а також відображені норми, які з тих чи інших причин відсутні у чинному нормативному акті, але є нагальною вимогою часу. Крім того, до прийняття нового нормативного документа є необхідним проведення аналізу відповідних законодавств інших країн з метою вивчення позитивного та негативного досвіду регулювання схожих правовідносин. Вивчення такого досвіду дозволяє запобігти втіленню неефективних та непрацюючих норм до чинного законодавства та уникнути негативних моментів пов'язаних з необхідністю його оптимізації. Оптимізація законодавства в цій сфері повинна призводити до того, щоб учасники господарського процесу мали змогу якісно і швидко захищати охоронювані законом права та інтереси. Дослідження арбітражного процесу Російської Федерації є доцільним з

огляду на те, що Україна та Росія мали схожі стартові умови побудови відповідного законодавства, а отже є підстави для з'ясування яке з законодавств виявляється більш ефективним враховуючи вплив певного часу.

Тривалий час різні аспекти щодо господарського та арбітражного процесу висвітлювалися вітчизняними та російськими фахівцями, серед яких Алексій П. В., Андреева Т. К., Беляневич В. Е., Подцерковний О. П., Шелухін М. Л., Шеменова О. Н. та ін. [1 – 6]. Водночас за межами їх досліджень залишилися питання співвідношення процесуальних норм різних країн, їх схожі риси та відмінності, а також ефективність кожного з видів судочинства.

Мета статті полягає у виявленні позитивних та негативних рис українського господарського судочинства шляхом проведення порівняльного аналізу з відповідним законодавством Російської Федерації.

Існування системи арбітражних судів у Росії закріплено федеральним конституційним законом «Про арбітражні суди в РФ», в ст. 1 якого відзначається: «Арбітражні суди в Російській Федерації є федеральними судами і входять у судову систему Російської Федерації» [7]. В рамках нещодавньої судової реформи відповідно до Федерального конституційного закону «Про судову систему Російської Федерації» в країні створена єдина судова система, а арбітражні суди мають статус федеральних. В той самий час, в ст. 1 згаданого Федерального конституційного закону відзначається, що судова влада здійснюється шляхом конституційного, цивільного, адміністративного та кримінального судочинства, не виокремлюючи такий вид судочинства як арбітражне [8]. Позиція законодавця є незрозумілою, адже Арбітражний процесуальний кодекс Російської Федерації (надалі – АПК РФ) закріплює здійснення судочинства в арбітражних судах відповідно до Конституції РФ, Федерального конституційного закону «Про арбітражні суди в РФ», АПК РФ та іншими федеральними законами.

Система арбітражних судів у Російській Федерації дещо схожа на вітчизняну та представлена арбітражними судами округів, арбітражними апеляційними судами та арбітражними судами першої інстанції. Відмінність полягає у відсутності в судовій арбітражній системі РФ Вищого арбітражного суду. Його повноваження були передані Верховному Суду РФ (надалі – ВС РФ) внаслідок так званої судової реформи, змістом якої стало скасування Вищого Арбітражного Суду РФ (надалі – ВАС РФ). Також з Конституції РФ було виключено згадку про арбітражні суди, а ст. 71 Конституції РФ до відання Російської Федерації замість цивільно-процесуального, кримінально-процесуального та арбітражно-процесуального законодавства тепер відносить тільки процесуальне законодавство.

Функції з вирішення економічних суперечок, що раніше були підсудні ВАС РФ, тепер здійснює Судова колегія з економічних спорів ВС РФ, що складається з 30 суддів. Судова колегія з економічних спорів ВС РФ стала другою касаційною інстанцією, в якій переглядаються певні судові акти [9].

Вітчизняний законодавець також вживав заходів з метою уникнення так званої подвійної касації, коли справи можливо було розглядати в касаційній інстанції як у Вищому господарському суді України, так і у Верховному суді України. В.Е. Беляневич характеризує окреслену проблему в цій сфері іменує її повторною касацією [10, с. 36]. Залишаючи за межами дослідження правильність визначення такого явища, відзначимо, що такий стан речей на практиці призводив до затягування розгляду справ та формування суперечливої судової практики. На відміну від РФ в Україні акцент був зроблений на вищих спеціалізованих судах із зменшенням повноважень Верховного суду України.

Особливістю системи арбітражних судів РФ є наявність спеціалізованих арбітражних судів. Одним з таких судів є Суд по інтелектуальним правам. Його компетенція визначена ст. 34 АПК РФ та стосується розгляду справ щодо оскарження нормативних та ненорматив-

них правових актів, рішень та дій (бездіяльності) федеральних органів виконавчої влади в сфері патентних прав та ін. Слід зауважити на тому моменті, що цей суд може виступати судом касаційної інстанції за справами, що були розглянуті ним по першій інстанції. Вважаємо, що на цей час в Україні не має підстав запроваджувати такий судовий інститут з огляду на невелику кількість такої категорії справ та на те, що компетенція справ Суду з інтелектуальних прав РФ за вітчизняним законодавством розподілена між адміністративним та господарським судами.

Характеризуючи арбітражний процес РФ слід звернути увагу на його зміст, з якого вбачається, що розгляд різних видів спорів регулюється окремими розділами АПК РФ [9]. Так, наприклад, виокремлюються такі категорії справ, як розгляд справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення; розгляд справ про присудження компенсації за порушення права на судочинство в розумний строк або права на виконання судового акту в розумний строк; розгляд справ про неспроможність (банкрутство); розгляд справ за корпоративними суперечками; розгляд справ про захист прав і законних інтересів групи осіб; розгляд справ у порядку спрощеного провадження; провадження по справах про оскарження рішень третейських судів та про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів та ін.

В той самий час, українське законодавство, що регулює господарське судочинство, є уніфікованим, тобто може бути застосоване до вирішення різних справ, підвідомчих господарським судам без будь-якого істотного розмежування в залежності від категорії. Виключення складають тільки спори, що витікають із відносин в процедурі банкрутства, які врегульовані окремим законодавчим актом. До цього слід додати, що в АПК РФ процедурі банкрутства присвячено лише три статті, а загальна процедура банкрутства також врегульована окремим законодавчим актом – Федеральним Законом «Про неспроможність (банкрутство)». На нашу думку, більш оптимальним є українське законодавство, в силу того, що однотипність процесу дозволяє спростити доступ до судочинства заінтересованих осіб, а суди розглядаючи різні категорії справ застосовують визначені процесуальні норми безвідносно їх категорії.

З аналізу видів проваджень за процесами двох країн, зупинимось на схожих та відмінних рисах. Більшість справ як арбітражними, так і господарськими судами розглядається в межах позовного провадження. Тобто, таке провадження порушується шляхом пред'явлення позову до суду позивачем до відповідача для вирішення спору.

Російське законодавство передбачає провадження в арбітражному суді по справах, що виникають з адміністративних та інших публічних правовідносин, тоді як в Україні для цього передбачено окремий вид судів – адміністративний. Коли адміністративні суди в Україні ще тільки створювалися, в професійному середовищі лунали думки про недоцільність створення такого роду судів. Проте, вже доволі тривалий час функціонування цих судів довело доцільність їх існування. Але, на цьому напряму існує потреба у здійсненні більш чіткого розмежування компетенції між господарськими, адміністративними та цивільними судами, що є спільним завданням законодавчої та судової гілок влади.

Також арбітражні суди РФ у порядку особливого провадження вирішують справи, в яких відсутній спір про право, а ставиться на вирішення суду питання про встановлення факту, що має юридичне значення (ст. 30 АПК РФ). Дані справи порушуються шляхом подачі заяви, а також є особливості за суб'єктним складом (відсутній відповідач). Слід зазначити, що в Господарському процесуальному кодексі України (надалі – ГПК України) не передбачено такого виду провадження [11]. В той самий час, нормативне врегулювання питання щодо встановлення фактів, що мають юридичне значення знайшло своє відображення в

проекті Кодексу господарського судочинства [12]. За чинним законодавством можливість звернення до суду з необхідністю встановлення фактів, що мають юридичне значення закріплена Цивільним процесуальним кодексом України. Як свідчить практика, необхідність встановлення фактів, які мають юридичне значення, виникає у суб'єктів господарювання не рідше, ніж у фізичних осіб, а отже, є підстави для законодавчого закріплення норм, що врегульовують такий вид провадження в господарському судочинстві.

Окремо в АПК РФ передбачено провадження по справах про присудження компенсації за порушення права на судочинство в розумний строк або права на виконання судового акту в розумний строк. Воно регулює порядок розгляду відповідних вимог про присудження грошової компенсації у зв'язку з порушенням розумних строків в арбітражному процесі та виконавчому провадженні по стягненнях за рахунок коштів бюджетів бюджетної системи Росії. З урахуванням того, що в ст. 228.8 АПК РФ міститься відсылка на норму права, яка встановлює особливості розгляду такої категорії спорів з урахуванням Федерального закону «Про компенсації за порушення права на судочинство в розумний строк чи права на виконання судового акту в розумний строк» виділяти такий вид провадження в АПК РФ не було доцільним.

Що ж до ситуації в Україні щодо порушення розумних строків розгляду в господарському процесі та виконання судових актів у виконавчому провадженні, то з метою недопущення таких фактів слід встановити персональну відповідальність суддів та державних виконавців за порушення таких строків. Крім того, доцільним є введення інституту приватних виконавців, які були б зацікавлені у швидкому виконанні судових актів.

Чергова особливість арбітражного процесу полягає у можливості здійснення групового провадження, що дозволяє захищати інтереси великих груп громадян і організацій, які є учасниками правовідносин, з яких виник спір або вимога. Маючи деякі ознаки великої співучасті або позову, що подається представником від значного числа співпозивачів, груповий позов має, тим не менш, оригінальну правову природу, що дозволяє поєднати в одному процесі вимоги безлічі осіб, даючи їм можливість приєднатися до першої вимоги позивача-представника через механізми оповіщення, перетворюючи невизначене коло потерпілих до кінця судового розгляду в цілком персоніфіковану групу, склад якої буде визначений в судовому рішенні. Як зазначає В.В. Ярков, суди тим самим звільняються від необхідності розгляду безлічі однотипних позовів [13, с. 432]. Слід наголосити, що окремі різновиди групового позову притаманні державам з різними правовими системами серед яких: Бразилія, Великобританія, США, Іспанія, Італія, Литва, Швеція, ФРН та ін. Отже, така конструкція є затребуваною, а тому існує потреба у вивченні необхідності її запровадження у вітчизняне законодавство.

Ще однією відмінністю є наявність в АПК РФ спрощеного провадження, яке застосовується до наступних справ: майнові вимоги, засновані на документах, що підтверджують заборгованість по оплаті за спожиті електричну енергію, газ, воду, опалення, послуги зв'язку, по орендній платі та інших витратах, пов'язаних з експлуатацією приміщень, які використовуються в цілях здійснення підприємницької та іншої економічної діяльності; 2) за позовами, заснованими на представлених позивачем документах, що встановлюють майнові зобов'язання відповідача, які визнаються відповідачем, але не виконуються; 3) за позовами до юридичних осіб на суму до двадцяти тисяч рублів, за позовами до індивідуальних підприємців на суму до двох тисяч рублів. Окремі дослідники пропонують запровадити в господарський процес спрощений вид провадження [14, 15]. Погоджуючись з Є.А. Талікінін та А.О. Згамою про необхідність запровадження спрощеного провадження, доповни-

мо останнього, що грошові критерії за яких може бути застосована така процедура доцільніше визначати не конкретно сумою, а в прив'язці до мінімальної заробітної плати.

Наглядове провадження також є особливістю АПК РФ, яке полягає у перевірці законності рішень нижчестоящих судів, що набрали законної сили, Верховним Судом РФ. Це провадження є виключною стадією кримінального, цивільного, арбітражного та адміністративного судочинства в Російській Федерації. Вважаємо, що вводити аналогічний вид провадження у вітчизняне законодавство не має потреби з причин, зазначених вище, а саме: в силу наявних відмінностей відповідних судових систем.

Відносно нормативно-правового забезпечення безпосереднього здійснення судового процесу слід відзначити, що за російським законодавством більш ретельно прописана процедура проведення експертизи та забезпечувальні заходи суду. Так, в ст. 84, 85, 87 визначено, що є комісійною, комплексною, додатковою, повторною експертизами, а також умови їх проведення [9]. Що стосується забезпечувальних заходів суду, то ним присвячена окрема глава кодексу, яка регламентує підстави забезпечувальних заходів, їх зміну, виконання, відшкодування та ін. З огляду на вітчизняну негативну практику, що супроводжує застосування експертиз та вжиття забезпечувальних заходів, яка полягає у затягуванні розгляду справ, у неможливості виконати судові рішення внаслідок не вжиття або несвоєчасного вжиття запобіжних чи забезпечувальних заходів, або вжиття безпідставних забезпечувальних заходів, які можуть паралізувати діяльність окремих суб'єктів господарювання, існує потреба в більш чіткому нормативно-правовому регламентуванні вказаних заходів в господарському процесі.

Наступна різниця полягає у визначенні розміру штрафів в АПК РФ (глава 11) та випадків їх застосування до учасників процесу, чого не має у ГПК України. З одного боку вказані положення російського кодексу чітко регламентують дії суду, але з іншого негативним є відсутність критеріїв застосування того чи іншого розміру штрафу (вказаний лише максимальний розмір), а також закріплено граничний розмір штрафу у визначеній сумі. Для уникнення суб'єктивності з боку суду більш доцільним було б визначення розміру штрафу у фіксованому розмірі з прив'язкою до мінімального розміру оплати праці.

Відзначимо, що ст. 19 АПК РФ передбачає залучення до розгляду справ арбітражних засідателів. Це є безумовним позитивом і такий механізм потрібно застосувати і у вітчизняному господарському процесі. Адже, відповідно до ст. 124 Конституції України народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних [16]. В цивільному процесі по окремим видам справ передбачена участь народних засідателів. А отже, необхідно передбачити механізм участі народу і у господарському процесі. Це також стосується кримінального та адміністративного процесів.

Прогресивним елементом АПК РФ є можливість подання документів електронною поштою та прийняття як письмових доказів документів, підписаних електронним підписом. Проте, слід додати, що російському законодавцю, також як і вітчизняному слід приділити більше уваги створенню так званого «електронного суду», коли у учасників сторін з'являється можливість здійснювати провадження без відвідування судових установ. Це стосується як і вже законодавчо задекларованого проведення засідань в режимі відеоконференцій, так і інших дій які б мали звести до мінімуму людський фактор в господарському судочинстві. Але це питання потребує відповідного правового, технічного та технологічного підґрунтя.

Таким чином були проаналізовані відмінності між арбітражним та господарським процесами за судовою системою, їх нормативно-правовим забезпеченням, видами проваджень та ін. Встановлено багато спільних рис у відповідних законодавствах двох країн, що обумовлено схожими стартовими умовами формування досліджуваної нормативно-правової

бази. Особливості та відмінності у відповідних кодексах мають як позитивні так і негативні риси. Зважаючи на необхідність побудови оптимального законодавства в сфері господарського судочинства є потреба у трансформації до нього окремих виявлених позитивних елементів. Перспективи подальших наукових розробок в цьому напрямку полягають у вивченні найбільш потрібних та дієвих правових норм для їх подальшої адаптації та впровадження в законодавство.

Список використаних джерел:

1. Алексий П.В., Эриашвили Н.Д. (ред.) *Арбитражный процесс. Учебное пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности "Юриспруденция"*. – М. : Юнити-Дана: Закон и право, 2012. – 431 с.
2. Андреева Т.К. (ред.). *Арбитражный процессуальный кодекс Российской Федерации с постановочными материалами судебной практики и комментариями* – М. : Статут, 2013. – 941 с.
3. Беляневич В. Е. *Господарський процесуальний кодекс України: (із змінами і допов. станом на 1 серпня 2011 р.): наук.-практ. коментар / В. Е. Беляневич. – Видання третє. – К.: Юстініан, 2011. – 1160 с.*
4. *Господарське процесуальне право / [ред. О. П. Подцерковний, М. Ю. Картузов]. – Х. : Одіссей, 2012. – 400 с.*
5. Шелухін М.Л. Зубатенко О.М. *Господарське процесуальне право: Навч. посібник у схемах.* – К. Центр навчальної літератури, 2006. – 264 с.
6. Шеменева О. Н. *Арбитражный процесс : краткий курс лекций / О. Н. Шеменева, Д. Г. Фильченко. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Издательство Юрайт, 2014. – 173 с.*
7. *Об арбитражных судах в Российской Федерации. Федеральный конституционный закон от 28 апреля 1995 г. № 1 – ФКЗ. // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.arbitr.ru/law/docs/10064323-001.htm>*
8. *О судебной системе Российской Федерации. Федеральный конституционный закон от 31 декабря 1996 г. № 1 – ФКЗ. // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://base.garant.ru/10135300/1/#block_100*
9. *Арбитражный процессуальный кодекс Российской Федерации от 24.07.2002 года № 95-ФЗ. (Редакция станом на 22.03.2015) // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.arbitr.ru/law/docs/12027526-020.htm#2251>*
10. Беляневич В.Е. *Повторна касація у господарському судочинстві: деякі проблеми правозастосування / В. Беляневич // Право України : Респ.юрид. журнал. – 03/2003. – №3. – С. 36 – 40.*
11. *Господарський Процесуальний Кодекс, Кодекс України від 06.11.1991 року. № 1798-ХІІ (Редакция станом на 02.02.2014). // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>*
12. *Кодекс господарського судочинства. Проект закону України від 16.07.2008 р. № 2777 // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF25500A.html*
13. *Арбитражный процесс: учебник/отв. ред. В.В. Ярков.– 4-е изд., перераб. и доп.– М. : Инфотропик Медиа, 2010.– 880 с.*
14. Талыкин Е. А. *Упрощение хозяйственного судопроизводства в Украине [Текст]: перспективы использования опыта Российской Федерации / Е. А. Талыкин. // Евразийский юридический журнал. – 2013. – № 5. – С. 65 – 69.*
15. Згама А. О. *Про застосування спрощеної процедури в господарському судочинстві. Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. Вип. 72 А 437/ редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін.; відп. за вип. В. М. Др'омін. – Одеса: Юридична література, 2014. – 486 с. Укр. та рос. мовами.*
16. *Конституція України, Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (Редакция станом на 22.03.2015) // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>*

УДК 346.548

Суюсанова Олена Лутівна,

старший викладач кафедри цивільного та господарського права Донецького юридичного інституту МВС України, к.е.н.

**ПРАВОВА БАЗА РЕГУЛЮВАННЯ
КОМПЛАЄНС-КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ**

У статті розглядається сутність комплаєнс, його основні складові частини, а також нормативні акти, що регулюють область комплаєнс-контролю. Проведений аналіз європейського досвіду регулювання функцій комплаєнс і виділені основні напрямки. При аналізі практичної сфери застосування, була розроблена схема побудови комплаєнс-програм.

Ключові слова: комплаєнс, антикорупційне законодавство, кодекс поведінки, управління ризиками, дотримання норм законодавства.

В статье рассматривается сущность комплаєнс, его основные составные части, а так нормативные акты, регулирующие область комплаєнс-контроля. Проведен анализ европейского опыта регулирования функций комплаєнс и выделены основные направления. При анализе практической сферы применения, была разработана схема построения комплаєнс-программ.

Ключевые слова: комплаєнс, антикоррупционное законодательство, кодекс поведения, управление рисками, соблюдение норм законодательства.

The article considers the essence of the new for Ukraine species of risk management – compliance. In the analysis of publications on this topic, the author faced the problem that developed in compliance only big in the financial sector, as evidenced by the analysis of normative-legal base of Ukraine.

With access to the world market, the majority of Ukrainian enterprises has identified the need to conduct business with consideration of international requirements. The article gives examples of the main European laws regulating the activity of the subject with the field of compliance.

In the analysis of requirements to develop compliance programmes was developed a scheme for constructing compliance programs, and specifies two levels of compliance – internal and external.

Keywords: compliance, anti-corruption laws, the code of conduct, risk management, compliance with legislation.

У зв'язку з трансформацією економіки країн пострадянського простору, назріла велика необхідність у появі нових форм господарювання, а так само їх адаптації до нових вимог у сфері підприємницької діяльності. Але лише після виходу вітчизняних фірм на світовий ринок, стало ясно, що є необхідність відповідати світовим лідерам треба не тільки за якістю продукції, але так само і за способом ведення бізнесу.

На просторах нашої вітчизни існує проблема не тільки з розумінням самого поняття «комплаєнс», а так само з її основним завданням, принципами і методами.

Уперше в Україні комплаєнс з'явився у фінансовому секторі, а потім з часом розповсюдився вже і у сфері народного господарства..

Проблемам впровадження комплаєнс-контролю на підприємстві велику увагу приділяють більше фахівці з практики, ніж науковці. Основними з них є Куликова С.В., Хеда С., Курносенко А.А., Шкаєва Т.И., Колесникова Е.Н., Бортников Г.П., Катьшева И.Ю. та інші зарубіжні та вітчизняні науковці.

Аналіз публікацій показав, що існує багато проблем для впровадження комплаєнс-програм на підприємстві. Однією з таких проблем є бистре отримання результатів від вкла-

дення фінансових ресурсів у діяльність компанії. Вітчизняні виробники з великою неохотою направляють гроші на довгострокові проекти, яким є і комплаєнс. Однак результатом є сталий розвиток компанії, підвищення конкуренто здібності, а також підвищення вартості бізнесу.

Метою даної статі є визначення правової бази регулювання комплаєнс-контролю в Україні.

Досить часто у сучасній літературі поняття ризик-орієнтований контроль (комплаєнс, комплаєнс-контроль) використовується для короткого вираження однією з функцій органів управління організації по забезпеченню дотримання нормативних правових актів, стандартів, установчих та внутрішніх документів організації; виключення залучення організації та участі її службовців у здійсненні протиправної діяльності, а також своєчасного подання відповідно до законодавства України звітних форм.

Визначення терміну «комплаєнс» закріплено на законодавчому рівні у Постанові Правління Національного банку України від 29.12.2014 № 867 «Положення про організацію внутрішнього контролю в банках України». Згідно цього закону:

комплаєнс - дотримання банком законодавчих актів, ринкових стандартів, а також стандартів та внутрішніх документів банку, у тому числі процедур;

комплаєнс-ризик - ризик юридичних санкцій, фінансових збитків або втрати репутації внаслідок невиконання банком законодавчих актів, ринкових стандартів, а також стандартів та внутрішніх документів банку, у тому числі процедур.

Згідно ст. 1 п. 12 Постанови Правління Національного банку України від 28.03.2007 N 98 «Методичні рекомендації щодо вдосконалення корпоративного управління в банках України:

дотримання вимог законодавства та внутрішніх процедур (**комплаєнс**) - необхідність знати, розуміти та дотримуватися всіх вимог законодавства України, нормативів, положень і правил, внутрішніх політик, стандартів та кодексів з питань діяльності банку;

комплаєнс-ризик - ризик юридичних санкцій, фінансових збитків або втрати репутації внаслідок невиконання банком вимог законодавства України, нормативно-правових актів, внутрішніх положень і правил, а також стандартів саморегулювальних організацій, що застосовуються до його діяльності. Нездатність передбачати вплив неналежних дій працівників банку може призвести до негативного суспільного резонансу та завдати шкоди репутації банку, навіть якщо не було порушено вимог законодавства України.

Суб'єктами комплаєнса є держава в особі державних органів, територіальні громади, юридичні та фізичні особи. Комплаєнс є вигідним для усіх суб'єктів:

держава — оскільки це дозволить ефективно виконувати контрольні функції, здійснювати моніторинг та аналітичну роботу, що дуже важливо для оперативної і достовірної попередньої оцінки передбачуваних до прийняття нових ініціатив, коригувальних впливів;

бізнес-співтовариство – оскільки компанія, що сумлінно виконує всі запропоновані державою дії, може не побоюватися притягнення до відповідальності. Прикладом може служити антимонопольний комплаєнс: регулятор не тільки встановлює певні правила в частині домінуючого положення, але і стверджує кодекс самооцінки, згідно з яким компанія повинна діяти, щоб не порушити вимоги щодо розрахунку частки ринку [4].

Об'єктом комплаєнс-контролю виступають комплаєнс ризики, які реалізуються під впливом наступних ризикобрауючих факторів: порушення регулятивних норм, фінансове шахрайство, зловживання повноваженнями, корупція; непрофесійну поведінку, низька компетенція персоналу; рейдерство, розкрадання, інші неправомірні зовнішні дії; загроза ділової репутації, зниження платоспроможності, неспроможність.

При реалізації цих ризиків можливі такі види втрат [6]:

- Матеріальні втрати;
- Вартісні втрати;
- Тимчасові втрати;
- Трудові втрати;
- Інформаційні втрати;
- Інтелектуальні втрати;
- Спеціальні види втрат виявляються у вигляді нанесення збитку здоров'ю і життю людей, навколишньому середовищу, престижу організації тощо).

Комплаєнс поділяється на 2 рівня:

1 рівень – зовнішня середа – дотримання законодавства країни, дотримання міжнародних стандартів, конвенцій та договорів, відповідність очікуванням територіальних громад, дотримання правил ведення бізнесу на даному сегменті ринку и т.п.;

2 рівень – внутрішня середа – дотримання норм, правил та рас порядків.

Данілін О. і Пустовалова Е. вважають, що основними напрямками комплаєнса є [7]:

1. Протидія відмиванню грошових коштів і валютний контроль (подивитися законодавчу базу)
2. Антимонопольне законодавство
3. Протидія шахрайству
4. Облік і звітність, подання фінансової звітності
5. Податкове законодавство
6. Державна таємниця, персональні дані
7. Митне законодавство
8. Законодавство про ринок цінних паперів і похідних фінансових інструментів
9. Корпоративне право та закон про компанії
10. Банківське законодавство
11. Страхове законодавство
12. Захист прав споживачів
13. Трудове законодавство
14. Вимога лістингу біржі
15. Правила професійних асоціацій
16. Екологічні норми
17. Технічні стандарти і норми
18. Правила забезпечення безпеки

Основою системного підходу до побудови комплаєнс-програми є відділення структурних складових системи забезпечення відповідності законодавчим вимогам організації без-

посередньо від законодавчих вимог і норм в розрізі типів / областей законодавчого регулювання, дія яких поширюється на організацію

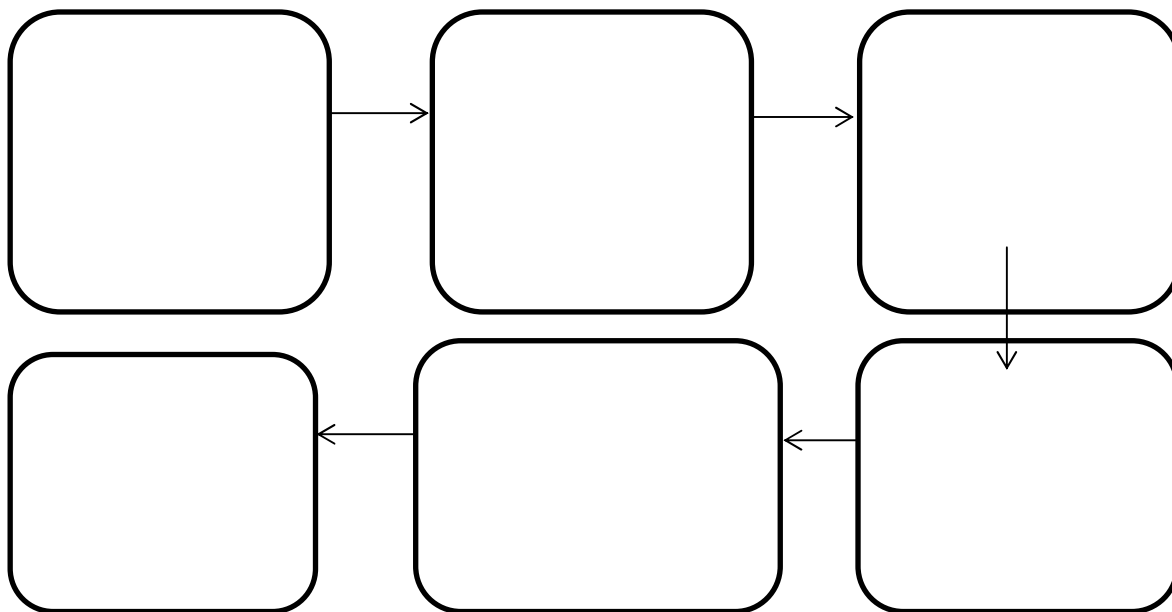

Рис.1. Схема побудови комплаєнс-програми

Комплаєнс-програма повинна включати в собі:

1. Кодекс поведінки:

- Кодекс корпоративної етики (Code of Ethics)
- Політика повідомлення про порушення (Whistleblowing policy)
- Політика протидії легалізації («відмиванню») доходів, отриманих злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму (Fight against Money Laundering and Terrorist Financing)
- Політика конфіденційності даних
- Політика про конфлікт інтересів (Політика «китайських стін») (Chinese Walls)

2. Антикорупційну політику:

- a. Політика про хабарництво та корупцію (Financial Crime / Fraud Prevention)
- b. Політика прийняття та дарування подарунків (Gift policy)

В Європі комплаєнс-функція регулюється насамперед наступними документами:

директива Євросоюзу «О ринках фінансових інструментів (MIFID) встановлює, що інвестиційні компанії повинні встановити і забезпечити роботу комплаєнс-функції;

звіт Міжнародної організації комісій з цінних паперів (IOSCO), випущений в березні 2006 року, за комплаєнс-функції в інвестиційних компаніях (Report of IOSCO on the Compliance function at Market Intermediaries);

документ «Комплаєнс та комплаєнс-функція в банках» Базельського комітету з нагляду за банками встановлює принципи роботи комплаєнс-функції;

інструкції FSA (орган фінансового регулювання і нагляду Великобританії) передбачають розділи по комплаєнс-функції, системі внутрішнього контролю;

регулювання Банку Італії за комплаєнс-функції в банках, випущене в липні 2007 року.

Перелічені акти є еталонними стандартами для побудови системи контролю за комплаєнс-ризиків, які повинні знати працівники комплаєнс-підрозділів інвестиційних компаній, що входять у великі міжнародні фінансові групи.

Основними нормативними документами в Україні у сфері комплаєнса є:

1. Конституція України;
2. Закон України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки»;
3. Закон України «Про ратифікацію Конвенції про транснаціональні корпорації»;
4. Закон України «Про санкції»;
5. Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок»;
6. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»;
7. Закон України «Про банки і банківську діяльність»;
8. Податковий кодекс;
9. Господарський кодекс;
10. Цивільний кодекс;
11. Постанова Правління НБУ «Положення про організацію внутрішнього контролю в банках України»;
12. Постанова Правління НБУ «Методичні рекомендації щодо вдосконалення корпоративного управління в банках України»;
13. Додаток до Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу «Перелік актів законодавства України та *acquis* Європейського Союзу у пріоритетних сферах адаптації»;
14. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції

Ризик порушення законодавства визначається як ризик накладення законодавчих або обов'язкових санкцій, значних матеріальних збитків або шкоди репутації, який підприємство може понести в результаті невиконання законодавства, положень та адміністративних умов, якими регулюється його діяльність.

Визначення ризику передбачає наступні види діяльності:

- аналіз застосовуваних законів і постанов.
- визначення обов'язків, що накладаються кожним законом/постановою.
- визначення процесів, які розглядаються у законах/постановах
- опис ризику, пов'язаного з невиконанням закону/постанови

Велику роль у недотриманні антикорупційного законодавства зіграв менталітет жителів пострадянського простору, які досі вважають одним з головних способів просування по кар'єрних сходах – наявність корупційних схем. Особливо це розвинуто в державних структурах усіх галузей діяльності.

Аналізуючи все вище сказане, можна зробити висновки, що у нормативних правових актах містяться лише імперативні норми, за невиконання яких певні особи несуть відповідальність. Якщо мова йде про діяльність компанії в цілому, до відповідальності може бути притягнуто як сама юридична особа, що спричинить фінансові втрати, шкоди діловій репутації, так і керівництво компанії, що може виражатися в залученні до кримінальної відповідальності, втрати ділової репутації, фінансових втратах топ-менеджерів як у зв'язку з неотриманням передбачуваних доходів при недосягненні компанією запланованих фінансових результатів, так і в зв'язку з відшкодуванням збитків за рахунок раніше заробленого майна.

Однак, у світі динамічної зміни законодавчої бази України, порою буває дуже важко відстежити зміни у законодавстві. Це призводить до збільшення ризику невідповідності чинному законодавству.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про ратифікацію Конвенції про транснаціональні корпорації» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, N 36, ст.323). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/921-14>
2. Куликова С.В. Актуальные вопросы комплаенс-контроля в банке/ Доклад на семинаре Клуба банковских аналитиков "Проблемы анализа и управления рисками в деятельности кредитной организации// Внутренний контроль в кредитной организации. – 2009. – №2. – С. 48-53
3. Бортников Г.П. Комплаенс-риск (риск несоблюдения): международные стандарты и их применимость для банков в странах СНГ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iaa-ru.ru/public/zar_smi/bortnikov
4. Катъшева И.Ю. Опыт организации комплаенс контроля в рамках СВК: основные принципы и стандарты комплаенс-контроля // Доклад на заседании Института внутренних аудиторов, 29.11.2005. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bankir.ru/analytics/svk/216/43019>
5. Шкаева, Т. И. Концепция регулирования отраслевой концентрации кредитных рисков коммерческого банка / Т. И. Шкаева. – С.198-202
6. Колесникова Е.Н. Комплаенс-контроль – новый уровень обеспечения экономической безопасности предприятия// Электронный научный журнал "Экономика и финансы организаций и государства". – 2012. – Выпуск 4(6) Октябрь-Декабрь. С. 3-6.
7. Данилин О., Пустовалова Е. Комплаенс-функция в современной организации: создание, структурирование и оценка // Внутренний контроль в кредитной организации. – 2010. – № 3 (07). – С. 66–84.

УДК 347.9 (477)**Буга Володимир Васильович,**

доцент кафедри цивільного та господарського права Донецького юридичного інституту МВС України, к.ю.н.

**ЦИВІЛЬНА ПРОЦЕСУАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ЗА ПОРУШЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ СТРОКІВ**

Досліджується поняття цивільна процесуальна відповідальність за порушення процесуальних строків. Проаналізовано чинне законодавство, визначено, що цивільна процесуальна відповідальність є самостійним видом юридичної відповідальності, яка не обмежується заходами процесуального примусу, і включає санкції нікчемності як ненастання юридичних наслідків у випадку порушення норми процесуального права. Існує обґрунтована необхідність включення до механізму правового регулювання судових штрафів. Притягнення осіб до юридичної відповідальності, яка передбачена за порушення процесуальних норм, пов'язаних зі строками вчинення процесуальних дій, не може подолати перешкоди, що виникають на шляху своєчасного розгляду та вирішення цивільної справи.

Ключові слова: юридична відповідальність, цивільна процесуальна відповідальність, порушення процесуальних строків, процесуальні дії, цивільна справа, судові штрафи.

Исследуется понятие гражданская процессуальная ответственность за нарушение процессуальных сроков. Проанализировано действующее законодательство, определено, что гражданская процессуальная ответственность является самостоятельным видом юридической ответственности, не ограничивается

мерами процесуального принуждення, и включает санкции ничтожности как наступления юридических последствий в случае нарушения нормы процессуального права. Существует обоснованная необходимость включения в механизм правового регулирования судебных штрафов. Привлечение лиц к юридической ответственности, которая предусмотрена за нарушение процессуальных норм, связанных со сроками совершения процессуальных действий, не может преодолеть препятствия, возникающие на пути своевременного рассмотрения и разрешения гражданского дела.

Ключевые слова: юридическая ответственность, гражданская процессуальная ответственность, нарушение процессуальных сроков, процессуальные действия, гражданское дело, судебные штрафы.

The notion civil procedural responsibility for violation of procedural terms. Analyzes current legislation stipulates that civil procedural responsibility is a separate type of legal liability, which is not limited to procedural enforcement measures, including sanctions and worthlessness as non-occurrence of legal consequences in case of procedural violations. There is the necessity to include the mechanism of legal regulation of court fines. Bringing people to legal liability, which provides for violation of procedural rules relating to periods commitment of proceedings, can not overcome the obstacles on the way to the timely consideration and resolution of civil cases.

Keywords: legal liability, civil procedural responsibility, violation of procedural terms, legal proceedings, civil cases, court fines.

На суд покладається обов'язок розглянути справу впродовж встановленого законом розумного строку, а також вчасно вчиняти окремі процесуальні дії. Відповідний обов'язок покладений і на інших суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин. Ефективність захисної функції цивільно-процесуальної форми забезпечується через процесуальні строки. Разом із тим, суди часто порушують передбачені законом строки розгляду цивільних справ, що є проблемою всієї судової системи.

Аналізу цього явища присвячені роботи О. В. Андрійчук, С. С. Бичкової, Ю. В. Білоусова, В. В. Комарова, В. А. Кройтора С. С. Кузьменка, В. В. Луспеника, О. В. Рожнова, С. Я. Фурси, М. М. Ясинка, та інших вчених.

Метою даної статті є узагальнення існуючого стану наукової розробки та вивчення проблем юридичної відповідальності за порушення процесуальних строків.

У науці цивільного процесуального права процесуальні строки та їх порушення традиційно розглядають з точки зору юридичної природи [1; 2], не приділяючи уваги причинам їх порушення та факторам, які впливають на дотримання строків розгляду справ. У зв'язку із цим питання про своєчасність розгляду справ набуває дедалі більшої актуальності та ймовірніше стає показником належної діяльності суду, спрямованої на ефективний захист прав осіб у розумний строк, ніж належить до критерію визначення доступності до правосуддя, як зазначають деякі правознавці [3, с. 70–88].

Не ставлячи за мету детальне вивчення природи юридичної відповідальності, у рамках дослідження визначимо поняття та сутність цивільної процесуальної відповідальності та види інших видів юридичної відповідальності за порушення чи пропуск процесуальних строків. Найбільш поширеним є трактування юридичної відповідальності як заходів державного примусу, як реакції на вчинене правопорушення. Так, згідно з позицією І. С. Самоценка і М. Х. Фарукшина, юридична відповідальність є, перш за все, державний примусом до виконання вимог права, що містить осуд діянь правопорушника державою і суспільством [4, с. 6]. До цієї концепції є доречним розуміння відповідальності як реалізації санкцій правових норм, прихильниками якої є Л. С. Явич і О. Е. Лейст [5, с. 136; 6, с. 102–103].

С. Н. Братусь обґрунтовує розуміння юридичної відповідальності як стану державного (або громадського) в рамках, встановлених законом, примусу до виконання порушеного обов'язку, як виконання юридичного обов'язку під впливом державного примусу [7, с. 4].

С. С. Алексеев указує, що в рамках поняття «юридична відповідальність» акцент зміщується з санкцій як таких на несення правопорушником обов'язку зазнавати відомих несприятливих наслідків, виражають настання для нього шкоди, причому найбільш важлива відмінна риса юридичної відповідальності – це санкції, які мають переважно штрафний характер [8, с. 227].

Незважаючи на деякі розходження, автори наведених концепцій сходяться в головному: юридична відповідальність пов'язана із застосуванням санкції правової норми; вона є однією з форм примусових заходів; притягнення особи до юридичної відповідальності тягне за собою його державний чи громадський осуд; юридична відповідальність виникає у зв'язку з порушенням правового обов'язку; підставою юридичної відповідальності є правопорушення.

У теорії цивільного процесуального права зазначається, що чим повніше деталізується діяльність суду, чим повніше регламентуються права і обов'язки учасників процесу, чим більше існує гарантій здійснення правосуддя, тим краще можуть бути виконані завдання суду щодо охорони суб'єктивних прав [9, с. 97]. Цивільна процесуальна відповідальність є одним із видів юридичної відповідальності, відповідно їй притаманні всі характерні риси загальної юридичної відповідальності.

Разом із тим, окремі вчені вважають, що суто процесуальної відповідальності не існує, а виконання імперативних приписів процесуального права забезпечують різні види матеріально-правової відповідальності [10, с. 224–225]. Інші науковці вважають, що інститут цивільної процесуальної відповідальності існує, структура процесуальних правовідносин буде неповною, якщо виключити такий компонент, як юридична відповідальність [11, с. 99]. Підставою процесуальної відповідальності є винне невиконання учасником процесу обов'язків, покладених на нього процесуальним законодавством [11, с. 176].

Наявність самостійного різновиду юридичної відповідальності, як правило, свідчить про галузеву самостійність системи правових норм [12, с. 381]. Вважаємо, що галузева самостійність цивільного процесуального права слугує доказом галузевої відповідальності. Цивільна процесуальна відповідальність відображена в заходах державного примусу, несприятливих наслідках, які полягають у позбавленнях особистого, майнового чи організаційного характеру, та передбачена санкціями цивільних процесуальних норм. До відповідних мір у науці цивільного процесуального права відносять, наприклад, процесуальні штрафи, які передбачалися статтями 44, 48, 62-7, 95, 153, 172, 173, 174 ЦПК УРСР; стягнення компенсації за втрату часу (є дискусійним, оскільки це цивільна відповідальність); скасування незаконного та/або необґрунтованого судового рішення.

У юридичній літературі існують різні визначення цивільної процесуальної відповідальності. Цивільна процесуальна відповідальність – це застосування судом заходів процесуального примусу та інших санкцій до учасників цивільного судочинства на умовах і в порядку, передбачених ЦПК [13, с. 128]. Відповідно до позиції І. М. Лукіної, цивільна процесуальна відповідальність – це встановлені нормами цивільного процесуального права заходи процесуального примусу, що застосовуються судом у встановленому законом порядку до осіб, які беруть участь у справі, та інших учасників процесу за вчинення цивільного процесуального правопорушення у вигляді позбавлення порушника суб'єктивного цивільного процесуального права чи покладання на нього нових або додаткових обов'язків [14, с. 5]

Д. Г. Нохрін визначає такі заходи відповідальності: процесуальні штрафи; стягнення компенсації за втрату часу; попередження порушника порядку в судовому засіданні; видалення із зали судового засідання. Найбільш яскраво загальні властивості юридичної відповідальності виявляють себе в інституті судових штрафів (найпоширеніший захід відповіда-

льності згідно з нормами ЦПК РФ) і компенсації стороні за втрату часу [15, с. 74]. П. П. Гурєєв визначає, що заходи державного примусу стосовно порушників процесуальних норм мають, як правило, майновий характер, що зумовлюється майновим характером відносин, які є предметом судового розгляду [16, с. 212].

Найбільш обґрунтованим і таким, що, на наш погляд, відображає специфічність цивільної процесуальної відповідальності, є її визначення А. Г. Новіковим як реалізації покарання за невиконання цивільних процесуальних обов'язків чи зловживання суб'єктивним процесуальним правом [17, с. 13].

На даний час в науці цивільного процесуального права чітко виділяються два основних підходи в дослідженні цивільної процесуальної відповідальності. Сутність одного підходу полягає в тому, що заходи процесуального примусу розглядаються як заходи цивільної процесуальної відповідальності. Зокрема, С. В. Васильєв зазначає, що цивільна процесуальна відповідальність – це застосування судом заходів процесуального примусу або інших санкцій до учасників цивільного судочинства та інших осіб за умов та в порядку, передбаченому ЦПК [18, с. 139]. Інші дослідники вважають, що у ЦПК України 2004 р. законодавець відійшов від концепції наявності цивільної процесуальної відповідальності як особливого виду юридичної відповідальності, що була реалізована в ЦПК України 1963 р. Вони вважають, що чинний ЦПК України закріплює у своїх нормах лише заходи процесуального примусу, які не встановлюють додаткових обов'язків осіб. Заходи ж відповідальності, що передбачають покладання на правопорушника нового обов'язку (наприклад відшкодувати збитки, сплатити штраф), повністю винесені за межі норм цивільного процесуального законодавства [19, с. 171]. Не погоджуючись з останньою позицією, уточнимо, що, окрім заходів процесуального примусу, накладення штрафів, існують інші заходи, які не пов'язані із покладенням додаткових обов'язків. У теорії процесуального права, як було встановлено вище, виділяють штрафну і компенсаторну відповідальність. Штрафна відповідальність не є типовою для цивільного судочинства, оскільки це традиційний захід адміністративно-правового впливу і в діючому цивільному процесуальному праві вона відсутня.

Юридичній природі правосуддя в цивільних справах відповідають заходи компенсаторного характеру – відшкодування шкоди і збитків. Компенсація понесених витрат має на меті відшкодування збитків, завданих стороні при провадженні у цивільній справі. Такі збитки можуть бути заподіяні при безпідставному забезпеченні позову (ст. 155 ЦПК України). Відшкодування збитків у результаті сутяжництва однієї зі сторін, яка недобросовісно заявила безпідставний позов або систематично протидіяла правильному і своєчасному розгляду справи, норми національного цивільного і цивільного процесуального права не передбачають. Підстави й порядок відшкодування понесених у зв'язку з цим витрат закріплює, наприклад, ЦПК РФ (ст. 99 та ін.). Компенсація за затягування справи незалежно від того, яка особа притягається як відповідач, за своєю природою є цивільною відповідальністю.

Особливістю цивільної процесуальної відповідальності, за національним законодавством, є те, що такі засоби в цивільному судочинстві являють собою заходи державного примусу, не пов'язані з покладанням додаткового обов'язку, та застосовуються, як правило, судом до учасника процесу, який не дотримався порядку реалізації свого процесуального права або безвинно порушив процесуальний обов'язок. Заходи цивільної процесуальної відповідальності виявляються через позбавлення права, так звані «санкції нікчемності», або спонукання до виконання певних процесуальних дій. Одні заходи застосовуються з метою відновлення нормального перебігу процесу. До них, зокрема, належать: привід свідка, тимчасове вилучення доказів, скасування або зміна судового акта вищестоящим судом або самим судом, який його ухвалив, у тому числі в порядку перегляду; відмова в задоволенні заяв,

клопотань, визнання відсутності правової сили за процесуальними діями, вчиненими особами, які беруть участь у справі; цивільні процесуальні фікції [20, с. 6].

Під цивільною процесуальною фікцією стосовно процесуальної відповідальності розуміють такий правовий прийом у правозастосуванні, за допомогою якого суб'єкт судочинства залучається до правової відповідальності. А. О. Павлушина слушно зазначає, що, окрім застосування процесуальних фікцій, до санкцій процесуальної відповідальності необхідно відносити й застосування деяких правових презумпцій як імовірних (із більшим або меншим ступенем імовірності) припущень, що існують за відсутності дійсного знання [21, с. 93].

Зміст процесуальних фікцій полягає у тому, що притягнення до відповідальності закон пов'язує із завідомо неіснуючими обставинами. Наприклад, якщо особа, яка бере участь у справі, не повідомила суд про зміну місця проживання, то є достатні підстави вважати, що громадянин ухиляється від явки в суд. У подібних випадках судова повістка надсилається за останнім відомим місцем проживання чи місцем знаходження адресата, і вона вважається доставленою, навіть якщо адресат за цією адресою більше не проживає або не знаходиться. Тому процесуальний обов'язок суду повідомити особу вважається виконаною, і суд має право розглядати справу по суті. Цивільні процесуальні санкції за допомогою юридичних фікцій застосовуються судом до недисциплінованих осіб, наприклад осіб, які не являються до суду, не надають на вимогу суду докази, що може вплинути на своєчасність розгляду та вирішення справи. У зв'язку з цим можна констатувати, що цивільне процесуальне право має систему процесуальних засобів, здатну певною мірою забезпечити належну дисципліну в судочинстві під час розгляду та вирішення цивільних справ.

При вивченні питання про процесуальну відповідальність необхідно враховувати, що заходи державного примусу, закріплені в нормах цивільного процесуального права, спрямовані на охорону і захист цивільних процесуальних правовідносин, які виникають у зв'язку і з приводу порушення, розгляду та вирішення цивільних справ, перегляду судових рішень. Тільки суд може застосовувати заходи процесуального впливу і тільки до суб'єктів цивільних процесуальних відносин у зв'язку з розглядом та вирішенням цивільної справи [22, с. 642].

І. М. Лукіна також визначає, що до цивільної процесуальної відповідальності згідно з рішенням суду можуть бути притягнені тільки учасники цивільного процесу. Особи, які присутні в залі судового засідання, не є учасниками цивільних процесуальних правовідносин і при цьому порушують встановлений порядок, мають притягуватися до адміністративної відповідальності згідно зі ст. 185-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення [14, с. 6].

Функції цивільної процесуальної відповідальності зводяться до таких положень: припинення неправомірної поведінки учасника судочинства і лише в деяких випадках – покладання на нього додаткових обов'язків; відновлення порушеного правопорядку в цивільному процесі; превентивний та виховний вплив як на порушника, так і на інших суб'єктів, у тому числі осіб, які присутні в судовому засіданні. До функцій цивільної процесуальної відповідальності в науці цивільного процесуального права відносять такі: поновлення порушеного цивільного процесуального правопорядку шляхом припинення неправомірних дій (бездіяльності) суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин і спонукання їх до виконання своїх обов'язків; захист прав фізичних та юридичних осіб як конкретних суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, порушених неправомірними діями; зміцнення законності в цивільному судочинстві та запобігання цивільним процесуальним правопорушенням;

виховання суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин у душі неухильного виконання приписів норм цивільного процесуального права [14, с. 16].

Таким чином, цивільна процесуальна відповідальність є самостійним видом юридичної відповідальності, яка не обмежується заходами процесуального примусу, і включає санкції нікчемності як ненастання юридичних наслідків у випадку порушення норми процесуального права. Існує обґрунтована необхідність включення до механізму правового регулювання судових штрафів. Притягнення осіб до юридичної відповідальності, яка передбачена за порушення процесуальних норм, пов'язаних зі строками вчинення процесуальних дій, не може подолати перешкоди, що виникають на шляху своєчасного розгляду та вирішення цивільної справи.

Список використаних джерел:

1. Боннер А. Т. *Избранные труды по гражданскому процессу* / А. Т. Боннер. – СПб., 2005. – 991 с.
2. Чечот Д. М. *Избранные труды по гражданскому процессу* / Д. М. Чечот. – СПб., 2005. – 616 с.
3. Ярков В. В. *Цели судопроизводства и доступ к правосудию : материалы Всероссийской научно-практической конференции [«Проблемы доступности и эффективности правосудия в арбитражном и гражданском судопроизводстве»], (Москва, 31 января–1 февраля 2001 г.)*. – М. : Лиджист, 2001. – С. 70–88.
4. Самощенко И. С. *Сущность юридической ответственности в советском обществе* / И. С. Самощенко, М. Х. Фарукишин. – М. : Знание, 1974. – 44 с.
5. Явич Л. С. *Право и социализм* / Л. С. Явич. – М. : Юрид. лит., 1982. – 176 с.
6. Лейст О. Э. *Санкции и ответственность по советскому праву. Теоретические проблемы* / О. Э. Лейст. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1981. – 240 с.
7. Братусь С. Н. *Юридическая ответственность и законность. Очерки теории* / С. Н. Братусь. – М. : Юрид. лит., 1976. – 215 с.
8. Алексеев С. С. *Общая теория права : курс в 2-х томах* / С. С. Алексеев. – Т. 1. – М., Юрид. лит., 1981. – 360 с.
9. *Курс советского гражданского процессуального права: Теоретические основы правосудия по гражданским делам : в 2-х т.* / [Абова Т. Е., Гуреев П. П., Добровольский А. А., Мельников А. А. и др.] ; под ред. Тадевосяна В. С., Трубникова П. Я. – Т. 1. – М., Наука, 1981. – 464 с.
10. Лукьянова Е. Г. *Теория процессуального права* / Е. Г. Лукьянова. – М. : Норма 2003. – 240 с.
11. *Теория юридического процесса* / [Бенедик И. В., Горшенин В. М., Крупин В. Г. и др.] ; под общ. ред. В. М. Горшенина. – Харьков : Вища шк. Изд-во при Харьк. ун-те, 1985 – 192 с.
12. Иоффе О. С. *Вопросы теории права* / О. С. Иоффе, М. Д. Шаргородский. – М. : Госюриздат. – 1961. – 381 с.
13. Васильев С. В. *Цивільний процес : [навчальний посібник]* / С. В. Васильев. – Х. : ТОВ Одисей, 2007. – 480 с.
14. Лукіна І. М. *Цивільна процесуальна відповідальність : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право»* / І. М. Лукіна. – Х., 2011. – 20 с.
15. Нохрин Д. Г. *Государственное принуждение в гражданском судопроизводстве : [монография]* / Д. Г. Нохрин. – М. : Волтерс Клувер, 2009. – 256 с.
16. *Демократические основы советского социалистического правосудия* / [Гробовенко Я. В., Гуреев П. П., Каминская В. И. и др.] ; под ред. М. С. Строговича. – М. : Наука, 1965. – 392 с.
17. Новиков А. Г. *Гражданская процессуальная ответственность : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.15 : «Гражданский процесс; арбитражный процесс»* / А. Г. Новиков. – Саратов, 2002. – 21 с.
18. Васильев С. В. *Гражданский процесс : [учебное пособие]* / С. В. Васильев. – Харьков : Одиссей, 2006. – 512 с.

19. Бичкова С. С. Цивільне процесуальне право України : [навчальний посібник] / С. С. Бичкова. – К. : Атака, 2006. – 384 с.

20. Нохрин Д. Г. Государственное принуждение в гражданском судопроизводстве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.15 / Нохрин Дмитрий Герольдович. – М., 2006. – 200 с.

21. Баландин В. Н., Павлушина А. А. Проблемы соотношения «материального» и «процессуального» в праве и ее значение для определения понятия «юридический процесс» / В. Н. Баландин, А. А. Павлушина // Журнал российского права. – 2002. – № 6. – С. 93–101.

22. Гражданский процесс : учебник / [Борисова Е. А., Иванова С. А., Кудрявцева Е. В. и др.] ; под ред. М. К. Треушниковой. – [2-е изд. перераб. и доп.]. – М. : ОАО Издательский Дом Городец, 2007. – 783 с.

УДК 349.2

Шульженко Ігор Владиславович,

завідувач кафедри гуманітарних і правових дисциплін Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського, к.ю.н., доцент,

Шурупова Катерина Володимирівна,

доцент кафедри філософії і соціальних наук Криворізького Національного Університету, к.ю.н., доцент

ДИСЦИПЛІНАРНЕ ЗВІЛЬНЕННЯ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ ЗА ВЧИНЕННЯ КОРУПЦІЙНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Стаття присвячена комплексному дослідженню і науковому аналізу чинного антикорупційного законодавства, яке регулює притягнення державних службовців до дисциплінарної відповідальності, у вигляді дисциплінарного звільнення, за вчинення корупційних правопорушень.

Ключові слова: державний службовець, корупційне правопорушення, дисциплінарна відповідальність, дисциплінарне звільнення.

Статья посвящена комплексному исследованию и научному анализу действующего антикоррупционного законодательства, которое регулирует привлечение государственных служащих к дисциплинарной ответственности, в виде дисциплинарного увольнения, за совершение коррупционных правонарушений.

Ключевые слова: государственный служащий, коррупционное правонарушение, дисциплинарная ответственность, дисциплинарное увольнение.

Article is devoted complex research and the scientific analysis of the operating anticorruption legislation which regulates attraction of civil servants to a disciplinary responsibility, in the form of disciplinary dismissal, for fulfillment of corruption offenses.

On the basis of the analysis of the statutory acts regulating legal relationship in the field of attraction of civil servants to legal responsibility for corruption offenses offers on current legislation improvement in this sphere are made, and also conclusions about that are reached, hundred disciplinary dismissal of the civil servant for corruption offenses has the features.

Key words: civil servants for fulfillment, corruption offenses, disciplinary responsibility, disciplinary dismissal.

Корупція є однією з найбільших перепон на шляху інтеграції України до світового співтовариства та розвитку громадянського суспільства. Корупція серед посадових осіб державної служби негативно впливає на реалізацію конституційних прав і свобод людини

та громадянина, проведення соціальних перетворень та економічний розвиток, викликає недовіру до державних службовців, створює негативний імідж держави на міжнародній арені.

Державні службовці – це особи, які, перебуваючи на державній службі, виконують завдання і функції держави. Тому саме від того, наскільки сумлінно вони ставляться до виконання своїх службових обов'язків, залежить стан прав і свобод людини в Україні.

Дієвим заходом стимулювання сумлінного ставлення державних службовців до своїх обов'язків і недопущення ними корупційних правопорушень, є законодавчо закріплена можливість притягнення їх, у передбачених законодавством випадках, до юридичної відповідальності, у тому числі і до дисциплінарної відповідальності у вигляді дисциплінарного звільнення.

Проблемі дисциплінарної відповідальності державних службовців були присвячені праці таких фахівців у галузі права, як Венедиктов В.С. [1], Іншин М.І. [2], Охотський Є.В., Ігнатов В.Г. [3] та інших. Проте, за межами їх праць залишилися деякі питання дисциплінарного звільнення державних службовців за вчинення корупційних правопорушень.

Метою статті є визначення особливостей притягнення державних службовців до дисциплінарної відповідальності, у вигляді дисциплінарного звільнення, за вчинення корупційних правопорушень та внесення пропозицій щодо удосконалення антикорупційного законодавства.

Правовою основою протидії корупції в Україні є Конституція України, Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції, Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією, Додатковий протокол до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією, Стамбульський план дій боротьби з корупцією Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Указ Президента України від 21 жовтня 2011 року № 1001/2011 «Про Національну антикорупційну стратегію 1001 – 2015 роки», а також Закон України від 07.04.2011 № 3206 – VI «Про засади запобігання та протидії корупції».

Стаття 1 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» від 7 квітня 2011 року N 3206-VI (далі Закон) дає легальне поняття корупції – як використання особою, зазначеною в частині першій статті 4 цього Закону, наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній в частині першій статті 4 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей [4].

Відповідно до підпункту «в» пункту 1 ч. 1 ст. 4 Закону до суб'єктів відповідальності за корупційні правопорушення відносяться державні службовці [4].

Юридична відповідальність державних службовців – багатогранна категорія, як за змістом, так і за структурою. Вона має економічні, моральні, культурні, психологічні, правові й інші аспекти. Її структура виявляється у взаємодії тих чи інших суб'єктів правовідносин. Юридична відповідальність державних службовців органічно пов'язана з правовими засадами службово-трудової діяльності, необхідністю суворого дотримання ними державної та службової дисципліни, законності. [2, с. 345].

Як зазначають Охотський Є.В. та Ігнатов В.Г. до складу заходів необхідної й можливої поведінки державного службовця входить і відповідальність за невиконання або неналежне виконання покладених на нього обов'язків та обмежень. Відповідальність виявля-

ється і у застосуванні до державного службовця різних стягнень і покарань за скоєння вчинків та дій, котрі юридично визнаються забороненими й шкідливими [3, с. 479].

Таким чином, юридична відповідальність державних службовців за корупційні правопорушення це системи заходів, спрямованих на позбавлення державних службовців певних цінностей з метою забезпечення ефективної реалізації ними своїх функціонально-посадових обов'язків.

Частина 1 ст. 21 Закону передбачає можливість притягнення суб'єктів відповідальності за корупційні правопорушення до кримінальної, адміністративної, дисциплінарної та цивільно-правової відповідальності за вчинення корупційних правопорушень [4].

Дисциплінарна відповідальність державних службовців полягає у обов'язку державного службовця відповідати за вчинення трудового правопорушення і понести відповідні санкції у формі дисциплінарних стягнень.

Неможна не погодитися з висновками Венедиктова В.С., що подальша демократизація громадського життя, розвиток ринкової економіки і становлення правової держави вимагають наведення належного порядку в забезпеченні реалізації трудових відносин. Визначне місце в рішенні цієї проблеми приділяється і трудовій юридичній відповідальності. Будучи одним з найважливіших засобів забезпечення виконання трудових обов'язків, трудова юридична відповідальність є також своєрідним гарантом зміцнення законності при виникненні, зміні або припиненні трудових відносин в умовах існування різних і рівноправних форм власності. [1, с. 209].

Чинний Закон України Про державну службу від 16.12.1993 року 3723-ХІІ [5] крім основних прав (ст. 11) і обов'язків (ст. 10) державних службовців передбачає і певні обмеження (ст. 16) серед яких і обмеження, передбачені Законом України Про засади запобігання і протидії корупції від 7 квітня 2011 року.

Варто зазначити, що дисциплінарна відповідальність державних службовців передбачена як нормами Закону України про державну службу від 16.12.1993 року 3723-ХІІ так і нормами КЗпП України.

Відповідно до ст. 14 Закону України «Про державну службу» від 16.12.1993 року № 3723-ХІІ дисциплінарні стягнення застосовуються до державного службовця за невиконання чи неналежне виконання службових обов'язків, перевищення своїх повноважень, порушення обмежень, пов'язаних з проходженням державної служби, а також за вчинок, який порочить його як державного службовця або дискредитує державний орган, в якому він працює.

До службовців, крім дисциплінарних стягнень, передбачених чинним законодавством про працю України (догана та звільнення – ст. 147 КЗпП України), можуть застосовуватися такі заходи дисциплінарного впливу:

- попередження про неповну службу відповідність;
- затримка до одного року у присвоєнні чергового рангу або у призначенні на вищу посаду [5].

Відповідно до ст. 30 Закону України «Про державну службу» від 16.12.1993 року № 3723-ХІІ крім загальних підстав, передбачених КЗпП України державна служба припиняється у разі недотримання пов'язаних з проходженням державної служби вимог, передбачених ст. 16 цього Закону [5]. Тобто недотримання обмежень передбачених Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції» від 7 квітня 2011 року N 3206-VI.

Таким чином, притягнення державного службовця до кримінальної чи адміністративної відповідальності за вчинення корупційних правопорушень тягне за собою і притягнення до дисциплінарної відповідальності у вигляді дисциплінарного звільнення з державної служби.

Дисциплінарна відповідальність, як один із видів юридичної відповідальності є предметом регулювання норм трудового права. До дисциплінарної відповідальності за вчинення корупційного правопорушення притягаються визначені статтею 4 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» від 7 квітня 2011 року N 3206-VI особи, які є суб'єктами трудових правовідносин, за виключенням військовослужбовців Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів формувань, служба (праця) яких регулюється нормами адміністративного права.

Варто зазначити, що в Україні, реформування антикорупційного законодавства здійснюється одночасно з реформуванням законодавства про державну службу. 17 листопада 2011 року Президентом України був підписаний Закон України «Про державну службу» № 4050-VI в новій редакції, який набирає чинності з 1 січня 2016 року [6].

Новий Закон України «Про державну службу» № 4050-VI в редакції від 17.11.2011 р конкретизує випадки застосування дисциплінарного стягнення у формі дисциплінарного звільнення.

Частина 1 ст. 38 Закону України «Про державну службу» № 4050-VI в редакції від 17.11.2011 р визначає підстави для припинення державної служби у зв'язку з втратою права на державну службу. До таких підстав, серед інших відносяться:

- набрання законної сили рішенням суду щодо притягнення державного службовця до адміністративної відповідальності за корупційне правопорушення, пов'язане з порушенням обмежень, передбачених Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції»;
- набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо державного службовця за вчинення умисного злочину та/або встановлення заборони займатися діяльністю, пов'язаною з виконанням функцій держави.

У даних випадках, суб'єкт призначення зобов'язаний звільнити державного службовця у триденний строк з дня настання або встановлення вищевказаного факту, якщо інше не встановлено законом [6].

Таким чином, за вище вказаних обставин, застосування дисциплінарного стягнення у вигляді дисциплінарного звільнення державного службовця є обов'язком, а не правом суб'єкта призначення.

Стаття 53 Закону України «Про державну службу» № 4050-VI в редакції від 17.11.2011 р регламентує види дисциплінарних стягнень, що застосовуються до державних службовців (зауваження; догана; сувора догана; попередження про неповну службу відповідність; звільнення з посади державної служби) і передбачає, що дисциплінарне стягнення до державного службовця застосовується не пізніше шести місяців з дня вчинення ним дисциплінарного проступку без урахування часу тимчасової непрацездатності або перебування у відпустці.

Варто зазначити, що Закон України «Про державну службу» № 4050-VI в редакції від 17.11.2011 р. не вказує строки застосування дисциплінарного стягнення до державного службовця з дня виявлення такого дисциплінарного проступку. Тому ми вважаємо, що необхідно доповнити ст. 53 Закону України «Про державну службу» № 4050-VI в редакції від 17.11.2011 р нормою, яка б передбачала строк застосування дисциплінарного стягнення до державного службовця, як з дня виявлення такого дисциплінарного проступку так і з дня вчинення ним дисциплінарного проступку.

Отже, особливості дисциплінарної відповідальності державних службовців за вчинення корупційних правопорушень проявляються у тому, що:

- по-перше, процедура звільнення державного службовця за корупційне правопорушення регулюється нормами трудового права;

- по-друге, дисциплінарна відповідальність державного службовця за вчинення корупційних правопорушень проявляється у формі дисциплінарного звільнення;
- по-третє, посадова особа, уповноважена відповідно до законодавства, призначати на посади державної служби та звільняти з цих посад повинна, в обов'язковому порядку застосувати до державного службовця, дисциплінарне стягнення у вигляді звільнення у випадку набрання законної сили рішення суду щодо притягнення державного службовця до адміністративної відповідальності за корупційне правопорушення, пов'язане з порушенням обмежень, передбачених Законом України Про засади запобігання і протидії корупції;
- по-четверте, дисциплінарне стягнення у вигляді дисциплінарного звільнення за корупційне правопорушення, застосовується не пізніше трьох днів з дня настання або встановлення факту набрання законної сили рішення суду щодо притягнення державного службовця до адміністративної відповідальності або набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо державного службовця за вчинення умисного злочину за корупційне правопорушення;
- по-п'яте, дисциплінарне звільнення державних службовців за корупційне правопорушення здійснюється лише у випадках якщо таке правопорушення регламентоване Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції» від 7 квітня 2011 року N 3206-VI.

Список використаних джерел:

1. Венедиктов В.С. Інститут трудової юридичної відповідальності в системі трудового права України // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2002. – № 17. – С. 209–214.
2. Іншин М.І. Проблеми правового регулювання праці державних службовців в Україні. Дис... док. юрид. наук. / Національний університет внутрішніх справ – Харків, 2005. – 452 с.
3. Государственная служба: теория и организация: Курс лекций / Под общ. ред. Е.В. Охотского и В.Г. Игнатова. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. – 640с.
4. Закон України Про засади запобігання і протидії корупції від 7 квітня 2011 року N 3206-VI // Відомості Верховної Ради України від – 2011 р. – № 40 – Ст. 404.
5. Закон України Про державну службу від 16.12.1993 року № 3723-XII // Відомості Верховної Ради України – 1993 р. – № 52. – Ст. 490.
6. Закон України Про державну службу № 4050-VI в редакції 17 листопада 2011 року – Офіційний вісник України – 2012 р. – № 4. – Ст. 115.

УДК 343.224.1 (477)

Назимко Єгор Сергійович,

вчений секретар секретаріату Вченої ради Донецького юридичного інституту МВС України, к.ю.н., старший науковий співробітник

**ЗАПРОВАДЖЕННЯ У НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЦЕС
ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ЮРИДИЧНОГО ПРОФІЛЮ
НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ЮВЕНАЛЬНА ПЕНОЛОГІЯ»:
НЕОБХІДНІСТЬ, ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ**

У статті розглянуто проблемні питання запровадження у навчальних процес вищих навчальних закладів юридичного профілю навчальної дисципліни «Ювенальна пеналогія». Запропоновано структуру навчальної дисципліни. Розкрито систему знань, вмінь та навичок, які здобудуть фахівці за результатами її вивчення.

Ключові слова: покарання, неповнолітній, ювенальна пеналогія, навчальна дисципліна.

В статье рассмотрены проблемные вопросы внедрения в учебных процесс высших учебных заведений юридического профиля учебной дисциплины «Ювенальная пеналогия». Предложена структура учебной дисциплины. Раскрыто систему знаний, умений и навыков, которые получают специалисты по результатам ее изучения.

Ключевые слова: наказание, несовершеннолетний, ювенальная пеналогия, учебная дисциплина.

The article deals with problems concerning the introduction of educational process in higher education profile legal discipline «Juvenile penology». The structure of the course. Revealed a system of knowledge and skills that professionals will gain the results of its study.

Key words: punishment, juvenile, juvenile penology, academic discipline.

Професія юриста з ювенального кримінального права (судді, прокурора, слідчого, адвоката тощо) з кожним етапом соціально-економічного розвитку суспільства зазнає все більшої диференціації. Це закономірний процес, бо стосунки у різних сферах правового регулювання ускладнюються, набувають неповторних специфічних рис, створюють відокремлені, характерні саме для цієї сфери ситуації, що вимагає цілеспрямованого осмислення явищ і регулювальних механізмів створення і удосконалення конкретних і своєрідних правових теорій та вчень і, звичайно, забезпечення цих своєрідних напрямів юридичної практики.

На сьогоднішній день освітня підготовка майбутніх фахівців з ювенального кримінального права є актуальною, адже здобуття спеціальності вищого рівня вимагає, перш за все, якісного вивчення певного набору основоположних спеціалізованих юридичних дисциплін, однією з яких є ювенальна пеналогія.

Відповідно до методичних рекомендацій Головного управління юстиції у м. Києві Міністерства юстиції України, однією з умов реалізації концепції для впровадження системи

ювенальної юстиції в Україні є: упровадження нових освітніх кваліфікацій, проведення наукових досліджень щодо проблем ювенальної юстиції (розроблення спеціальної освітньої програми на базі Академії суддів України з урахуванням міжнародного досвіду й останніх досягнень науки щодо особливостей психофізіологічного розвитку неповнолітніх; підготовка за цією програмою спеціальної категорії суддів за фахом «ювенальний суддя»; розроблення спеціальної освітньої програми юридичних вишів для юристів, які працюватимуть у галузі ювенальної юстиції; розроблення та виконання цільових науково-дослідних програм з питань функціонування ювенальної юстиції; розроблення спеціальної освітньої програми в педагогічних вишах для вчителів і вихователів, які працюватимуть у галузі ювенальної юстиції; упровадження нової освітньої кваліфікації для вчителів і вихователів – ювенальний вихователь, ювенальний учитель, судовий вихователь, учитель і вихователь з питань соціальної адаптації, учитель і вихователь дітей групи ризику, дітей-правопорушників, дітей, які вчинили злочин; підготовка навчальної програми для запровадження правової освіти з метою виховання поваги до закону, а також профілактики правопорушень; розроблення спеціальної програми з підготовки та акредитації координаторів і ведучих програм з відновного правосуддя) [1].

У зв'язку із цим, особливої актуальності набуває запровадження у навчальний процес вищих навчальних закладів юридичного профілю як базових навчальних дисциплін (ювенальне право та ювенальна юстиція), так і спеціальних галузевих навчальних дисциплін та курсів, до яких слід віднести і ювенальну пенологію.

Зазначимо, що питання особливостей викладання юридичних початкових дисциплін ювенального виміру, окрім праць Н.М. Крестовської, в науці ще не досліджувались. Проблеми ж викладання кримінології, кримінального, кримінально-виконавчого та кримінального процесуального права поодинокі порушувались на сторінках юридичної та педагогічної літератури. Ознайомлення з відповідною літературою свідчить, що в сфері наукових інтересів дослідників таких дослідників як П.П. Андрушко, О.М. Бандурка, В.В. Голіна, С.Ф. Денисов, Т.А. Денисова, О.О. Дудоров, О.П. Кучинська, В.А. Клименко, О.М. Литвинов, Л.М. Лобойко, В.К. Матвійчук, П.С. Матишевський, М.І. Мельник, В.Т. Нор, В.В. Сташис, С.А. Тарарухін, В.Я. Тацій, В.М. Трубников, М.І. Хавронюк знаходяться питання підвищення якості та ефективності викладання дисциплін юридичного профілю, в тому числі й кримінально-правових дисциплін. Однак, питання запровадження та викладання ювенальної пенології ще не порушувались.

З огляду на це, метою статті є розгляд питання щодо запровадження у вищих навчальних закладах юридичного профілю навчальної дисципліни «Ювенальна пенологія».

Необхідно відмітити, що окремі навчальні дисципліни кримінально-правової спеціалізації ювенального профілю вже запроваджено у базових юридичних вищих навчальних закладах. Так, на юридичному факультеті Львівського національного університету імені Івана Франка викладаються «Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні» та «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх в Україні», які є майже ідентичними за змістом.

Для майбутнього фахівця з ювенального кримінального права знання положень законодавства про кримінальну відповідальність є визначаючими. Однак, якщо вони будуть засвоюватись без одночасного вивчення положень інших дисциплін кримінально-правового циклу, навряд чи можна розраховувати на їх комплексність та достовірність. Вважаємо, що забезпечити останні якості знань можливо за умови розроблення та викладання такої навчальної дисципліни, як ювенальна пенологія.

Ця початкова дисципліна має стати однією з обов'язкових, що вивчатиметься, як у класичних юридичних вищих навчальних закладах, так і у відомчих. Ґрунтовне знання основних положень ювенальної пенології має бути обов'язковою вимогою, що пред'являється до кваліфікованого випускника-юриста, а у зв'язку з цим і необхідною передумовою його успішної практичної роботи. Програма вивчення навчальної дисципліни «Ювенальна пенологія» має відповідати освітньо-професійній програмі підготовки магістрів напряму 6.030401 «Правознавство», спеціальностей 7.03040101 «Правознавство» та 7.03040201 «Правоохоронна діяльність».

Вивчення ювенальної пенології підпорядковується меті формування кваліфікованого випускника-юриста з ґрунтовним знанням ювенальної кримінології, міжнародного кримінального права, ювенального кримінально-правового, кримінально-виконавчого та кримінального процесуального законодавства, розумінням змісту основоположних понять, вмінням вірно тлумачити положення ювенального законодавства та застосовувати їх у майбутній практичній діяльності. Також, метою вивчення дисципліни має стати формування у студентів, курсантів та слухачів ідеології «цінності дитинства», виховання неухильної поваги до закону, дотримання законності у всіх формах діяльності, відповідальності за порушення прав і свобод людини і громадянина в державі.

Пріоритетним завданням ювенальної пенології, як окремої теорії, є наукове забезпечення охорони прав, свобод та інтересів людини (життя, здоров'я, волі, честі й гідності), її прав та інтересів від злочинних посягань. Пріоритет такого завдання закріплено в ст. 3 Конституції України. Одним із першочергових завдань ювенальної пенології є також захист від злочинних посягань суверенітету України, цілісності і недоторканності її території, суспільного ладу, політичної системи та економічного потенціалу, миру та безпеки суспільства. Головним же завданням цієї теорії є розроблення науково-обґрунтованих висновків та пропозицій стосовно застосування до неповнолітніх міри покарання, яка буде адекватною, оптимальною у кожному окремому випадку, та спрацьовуватиме на головну мету покарання неповнолітніх – виправлення.

Відповідно до цього, головним завданням навчальної дисципліни «Ювенальна пенологія» має бути дослідження, вивчення та розв'язання найбільш масштабних теоретичних і прикладних проблем застосування покарання до неповнолітніх.

Ювенальна пенологія, як навчальна дисципліна – це розгорнута описово-пізнавальна, дидактична характеристика сучасних теоретичних положень, що розкривають зміст концепцій протидії пенальній злочинності неповнолітніх, положень кримінального, кримінально-виконавчого та кримінального процесуального законодавства у сфері покарання неповнолітніх і дозволяють студентам, курсантам та слухачам засвоїти систему знань, необхідних для забезпечення інтересів суспільства, держави, інших осіб – з одного боку, а з іншого – виправлення неповнолітніх, які вчинили злочин.

Метою викладання навчальної дисципліни «Ювенальна пенологія» є засвоєння студентами теоретичного та практичного матеріалу щодо покарання неповнолітніх. Основними завданнями вивчення зазначеної дисципліни є засвоєння положень теорії, законодавства та правозастосовної практики у справах про застосування покарання до неповнолітніх.

В основі зазначеної навчальної дисципліни мають знаходитись концептуальні засади протидії ювенальній злочинності, як окремої кримінологічної теорії. Наступні блоки мають бути розподілені у такому порядку: кримінально-правові засади покарання неповнолітніх; особливості кримінально-виконавчого статусу неповнолітніх; особливості кримінального провадження та розгляду справ у суді за злочинами неповнолітніх; міжнародне та зарубіжне

ювенальне кримінальне право. Відповідно до цієї структури мають бути побудовані змістовні модулі програми навчальної дисципліни.

Взаємообумовленість та послідовність системи курсу сприятиме глибокому та системному накопиченню студентами знань, які складають фундаментальну основу для засвоєння навчально-прикладних навичок, як у подальшому навчанні так і у професійній діяльності.

Таке розтушування змістовних блоків обумовлене тим, що в основі будь-якої навчальної дисципліни мають знаходитись конкретні концептуально-методологічні положення. Цим і обумовлено розташування кримінологічних знань протидії ювенальній злочинності у виді першого змістовного блоку. Щодо подальшого розташування змістовних блоків, маємо відмітити, воно обумовлено тим, що кримінальне право має значення базової дисципліни для інших юридичних дисциплін кримінально-правового циклу. Тому для майбутнього фахівця з ювенального кримінального права первинними та головними є знання кримінального права. А знання теоретичних та практичних положень кримінального процесу, кримінально-виконавчого права, міжнародного та зарубіжного досвіду правової регламентації застосування покарання до неповнолітніх мають «лягати» поверх пласту кримінально-правових знань. Відповідному фахівцю для правильного та адекватного розв'язання питання про застосування до неповнолітнього такого засобу кримінально-правового впливу треба чітко знати види та розміри покарань, що застосовуються до неповнолітніх, особливості інших засобів кримінально-правового впливу, процедуру їх застосування, або звільнення від них тощо. Без таких знань його професійна діяльність навіть за умови досконалого володіння тактикою допиту, технікою огляду місця події, психологією неповнолітніх тощо може бути спрямована на вирішення другорядних питань, що не мають прямого відношення до юридично правильного та соціально обумовленого застосування засобів кримінально-правового впливу до неповнолітніх.

Предметом курсу «Ювенальна пеналогія» є комплекс теоретичних положень та практичних завдань щодо аналізу концептуальних засад покарання неповнолітніх, а також норм міжнародного, кримінального, кримінально-виконавчого, кримінального процесуального ювенального законодавства, практики його застосування.

Основними формами занять з курсу «Ювенальна пеналогія» мають стати лекція, семінарське та практичне заняття, самостійна робота, зустріч із практичними працівниками у сфері застосування ювенального кримінального права тощо. Вивчення цієї навчальної дисципліни має здійснюватись на основі робочої навчальної програми, тематичного плану, плану семінарських та практичних занять, плану самостійної роботи. Це історично та практично зумовлені форми викладання та вивчення кримінально-правових дисциплін. Викладання зазначеної навчальної дисципліни має урахувати досягнення інших галузевих наук.

Забезпечення якості викладання ювенальної пеналогії залежить й від урахування рівня розвитку суспільства і держави, досягнень наук кримінально-правового циклу, новітніх тенденцій розвитку ювенальної кримінально-правової політики, теорії та практики.

Це пов'язано з тим, що ювенальна пеналогія як окрема наукова теорія, разом з іншими науками кримінально-правового циклу (кримінологією, кримінальним правом, кримінально-виконавчою та кримінальною процесуальною доктринами), шляхом розроблення науково обґрунтованих висновків, пропозицій та рекомендацій має забезпечувати практичну діяльність стосовно протидії ювенальній злочинності в Україні. Таким чином, зміст навчальної дисципліни «Ювенальна пеналогія» має відповідати досягненням наук кримінально-правового циклу.

Маємо зазначити, що навіть сучасна дисципліна кримінального права не в повній мірі відповідає досягненням відповідної юридичної науки. До такого висновку неважко дійти

шляхом порівняння проблематики наукових статей з проблем розвитку кримінального права зі змістом сучасної навчальної дисципліни з цього напрямку [2-4].

Основні завдання науки кримінального права полягають у наступному: а) розробка фундаментальних проблем теорії кримінального права; б) вироблення рекомендацій щодо вдосконалення КК і практики його застосування; в) подальше вивчення всіх інститутів кримінального права з метою встановлення їх ефективності; г) зміцнення тісних зв'язків з правотворчими і практичними органами; ґ) подальше вдосконалення всієї науково-педагогічної діяльності з метою підготовки висококваліфікованих фахівців-правознавців; д) вивчення кримінального законодавства і практики його застосування в країнах близького і далекого зарубіжжя [5].

Оскільки навчальний процес набуває науково-дослідного характеру, то випускник-юрист має бути поінформований про методологічні підходи щодо визначення і розв'язання актуальних проблем теорії, методології і практики протидії злочинності, більш успішно адаптуватись до ефективної до майбутньої правозахисної або правоохоронної діяльності. Інакше кажучи, студент (курсант, слухач) має оволодіти знаннями (теоретичний аспект) та навичками (праксеологічний аспект), які відповідатимуть реаліям протидії злочинності в країні.

Головна ідея у змісті початкової дисципліни «Ювенальна пеналогія» - це відповідність навчальної літератури потребам практичної діяльності у сфері застосування засобів кримінально-правового впливу до неповнолітніх.

З метою забезпечення подібної відповідності вбачаємо за необхідне, зокрема, здійснити такі заходи:

1) розробити навчальні дисципліни за темами «Ювенальне кримінальне право», «Ювенальна кримінологія», «Ювенальне кримінально-виконавче право», а також, урахувавши сучасні проблеми правозастосовної практики, розробити спецкурси з вивчення галузевих проблем правового статусу неповнолітніх;

2) забезпечити одноетапне вивчення міжгалузевих положень, які є спільними для наук кримінально-правового циклу (в один проміжок часу вивчення цих дисциплін);

3) у зв'язку зі складністю та дискусійністю ряду положень науки ювенального кримінального права, під час викладання ювенальної пеналогії особливу увагу приділяти тим теоретичним та практичним питанням, які ще чекають на своє остаточне розв'язання, і, які можуть ставити певні перепони у роботі правоохоронних та правозахисних органів;

4) розробити відповідні навчальні видання для підготовки магістрів зі спеціалізації в галузі кримінального права та судочинства;

5) забезпечити якісну підготовку викладацького складу з цього предмету. Удосконалення викладання ювенальної пеналогії залежить від інформованості науково-педагогічного складу щодо різних аспектів кримінально-правового, кримінально-виконавчого та кримінального процесуального статусу неповнолітніх осіб.

Названі напрями забезпечення викладання ювенальної пеналогії не є вичерпними. Безумовно, що інші дослідники зможуть виявити та запропонувати інші шляхи нормалізації викладання (вивчення) теоретичних та практичних положень цієї навчальної дисципліни, які є актуальними для сучасного юриста.

Головне, щоби ці пропозиції були орієнтовані на врахування досягнень науки у сфері забезпечення, як протидії злочинності, так і прав та інтересів неповнолітніх. Без цього, напевно, можна розраховувати на методологічну послідовність та праксеологічну продуктивність вивчення запропонованої нами навчальної дисципліни.

За результатами вивчення ювенальної пенології студенти повинні знати концептуальні засади протидії ювенальній пенальній злочинності; положення міжнародного та національного ювенального пенального законодавства; засоби кримінально-правового характеру, що застосовуються до неповнолітніх – їх систему, види, особливості їх застосування до неповнолітніх, особливості звільнення неповнолітніх від покарання, особливості зняття та погашення судимості в неповнолітніх, судову практику у цій категорії справ; особливості правозастосовної практики у зазначеній сфері; особливості зарубіжного досвіду кримінально-правової регламентації інституту покарання неповнолітніх; шляхи подолання проблемних питань пов'язаних із покаранням неповнолітніх та вмінні застосовувати норми ювенального кримінального законодавства.

Підбиваючи підсумки, зауважимо, що розроблення теорій та методик викладання ювенальної пенології мають бути спрямовані, перш за все, на підготовку фахівця, здатного гідно та неупереджено застосовувати ювенальне кримінальне законодавство, відповідно до ідеї пріоритету забезпечення прав та інтересів неповнолітніх осіб.

Список використаних джерел:

1. Водозька Д.О. Створення та розвиток системи ювенальної юстиції в Україні : [методичні рекомендації] / Д.О. Водозька . – Київ, 2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.justice.gov.ua/files/2014/02/1393485843.doc. – Назва з екрана.
2. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В.О. Навроцького. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – 712 с.
3. Кримінальне право. Загальна частина: Підручник / За ред. А.С. Беніцького, В.С. Гуславського, О.О. Дудорова, Б.Г. Розовського. – К.: Істина, 2011. – 1112 с.
4. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: Навчальний посібник / За заг. ред. М.І. Хавронюка. – К. Ваіте, 2014. – 944 с.
5. Кримінальне право України: Загальна частина [підручник] / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, Л.М. Кривоченко та ін.; [за ред. проф. В.В. Сташиса, В.Я. Тація]. – 3-тє вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 496 с.

УДК 343.346

Пилипенко Євгенія Олексіївна,

науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем діяльності підрозділів ОВС Донецького юридичного інституту МВС України, к.ю.н.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ В УКРАЇНІ У РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД

Стаття присвячена особливостям розвитку складу злочину, що передбачає кримінальну відповідальність за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами в Україні у радянський період, а також його впливу на стан кримінальної відповідальності за порушення правил безпеки дорожнього руху в Україні на сучасному етапі.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, особливості розвитку, безпека дорожнього руху, експлуатація транспорту.

Статья посвящена особенностям развития состава преступления, предусматривающего уголовную ответственность за нарушение правил безопасности дорожного движения или эксплуатации транспорта лицами, управляющими транспортными средствами в Украине в советский период, а также его влияние на уголовную ответственность за нарушение правил безопасности дорожного движения в Украине на современном этапе.

Ключевые слова: уголовная ответственность, особенности развития, безопасность дорожного движения, эксплуатация транспорта.

Article is devoted to the specifics of development of an offense criminalizing the violation of the rules of road safety or operation of transport persons to drive vehicles in Ukraine during the Soviet period, as well as its impact on the criminal liability for violation of the rules of road safety in Ukraine at the present stage.

Key words: criminal liability, especially development, road safety, transport operation.

Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, як і будь-який інший склад злочину, беззаперечно має свою історію розвитку, дослідження якої необхідно, в першу чергу, для виявлення особливостей даного складу злочину в різні періоди становлення та розвитку держави, а також для постійного вдосконалення не тільки самого складу злочину, але й кримінальної відповідальності за його скоєння.

Особливе значення у дослідженні певних періодів розвитку складу порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, на теренах нашої держави, займає період входження України до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР) з 1922 року до 1991 року, оскільки весь цей час в Україні було чинним саме радянське законодавство, яке, в свою чергу, наклало відбиток на побудову кримінального законодавства вже незалежної України. Більш того, не слід забувати про те, що до 2001 року на території України з певними змінами та доповненнями був чинним саме Кримінальний кодекс України 1960 року, який хоча і був створений ще за часів радянського союзу, але впродовж десяти років вже незалежної України продовжував бути чинним, а отже й усе законодавство в сфері кримінального права України будувалось відповідно до його норм. Тому, враховуючи все вищезазначене, можна зробити висновки про те, що дослідження розвитку кримінальної відповідальності за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами саме у радянський період є дійсно необхідним.

Деякою мірою дослідження розвитку порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами як складу злочину, за скоєння якого передбачена кримінальна відповідальність, у своїх наукових працях висвітлювали такі вчені, як С. В. Гізімчук, С. В. Бабанін, В. А. Мисливий, Я. В. Матвійчук, однак розвитку даного складу злочину саме у радянський період не було приділено достатньої уваги, а тому на сьогодні залишається низка невирішених питань, пов'язаних з особливостями розвитку складу порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами та кримінальної відповідальності за його скоєння саме у радянський період.

Отже, метою запропонованої статті є дослідження особливостей розвитку кримінальної відповідальності за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами в Україні у радянський період (1922-1991 років).

Так, першим кримінальним законом УРСР був прийнятий 23 серпня 1922 року Кримінальний кодекс УРСР, який складався з 227 статей, що об'єднуються у 8 глав. У свою чергу, глава VIII даного кодексу під назвою «Порушення правил, що охороняють народне здоров'я, громадську безпеку та публічний порядок» містила у своєму складі статтю 218, яка передбачала кримінальну відповідальність за невиконання чи порушення правил, встановлених законом чи обов'язковою постановою для охорони порядку і безпеки руху по залізницях і водних шляхах сполучення. Текст даної статті мав такий зміст: невиконання чи порушення правил, встановлених законом чи обов'язковою постановою для охорони порядку і безпеки руху по залізницях і водних шляхах сполучення, карається примусовими роботами або штрафом до 300 карбованців золотом. Виходячи з тексту даної статті, можна зробити висновок про те, що законодавець того часу приділив чималу увагу саме залізничному та водному видам транспорту, залишаючи осторонь автомобільний, оскільки даний вид транспорту тільки починав з'являтися на теренах нашої держави, а тому не міг завдати великих суспільно небезпечних наслідків. Однак, все ж таки, враховуючи той факт, що автомобільний вид транспорту постійно розвивався, а отже насичував суспільство не тільки позитивними, але й негативними рисами, зокрема завданням шкоди життю і здоров'ю людей, законодавець встановив відповідальність, у тому числі й кримінальну, за порушення правил безпеки на автомобільному транспорті. Так, 10 жовтня 1923 року ВУЦВК своєю постановою вносить зміни до статті 218 КК УРСР 1922 року, після чого вона має таку редакцію: «Невиконання чи порушення правил, встановлених законом чи обов'язковою постановою для охорони порядку і безпеки руху по сухопутних, водних та повітряних шляхах сполучення». За скоєння даного виду злочину передбачалося покарання у вигляді примусових робіт або штрафу у розмірі до 300 карбованців золотом [1, с. 495].

Відповідно до ст. 35 КК УРСР 1922 року примусові роботи призначалися на строк від семи днів до одного року та поділялися на два види в залежності від сфери діяльності суб'єкта злочину. Враховуючи це, примусові роботи поділялися на такі види:

1) роботи за фахом, при яких засуджений продовжує працювати за своєю професією з пониженням тарифного розряду та обов'язковими надурочними роботами в іншій установі або підприємстві чи зовсім іншій місцевості;

2) роботи некваліфікованої фізичної праці. У вирокі суду мало бути обов'язково зазначено, до якої із зазначених форм примусових робіт засуджується винна у скоєнні злочину особа і на який термін [1, с. 457].

У 1927 році був прийнятий новий Кримінальний кодекс УРСР, однак перша його редакція не містила норми, що передбачала кримінальну відповідальність за порушення правил, норм і стандартів, що стосуються безпеки дорожнього руху. Пізніше, 19 червня 1929 року постановою Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету та Ради Народних Комісарів УРСР Кримінальний кодекс УРСР 1927 року був доповнений ст. 96-1, яка передбачала кримінальну відповідальність за порушення встановлених обов'язковими для виконання кожної людини постановами Народного комісаріату шляхів сполучення, правил безпеки руху, охорони майна на транспорті, попередження та припинення незаконного заволодіння транспорту, якщо це потягло настання тяжких наслідків. Що стосується видів покарання за скоєння подібного злочину, слід зазначити, що воно призначалось у вигляді позбавлення волі строком на три роки або у вигляді штрафу у розмірі до трьох тисяч карбованців [2, с. 501].

Слід зауважити, що склад злочину, передбачений ст. 96-1 КК УРСР 1927 року, на відміну від складу злочину, передбаченого ст. 218 КК 1922 УРСР року був матеріальним, оскі-

льки обов'язковим елементом об'єктивної сторони даного складу злочину було настання тяжких наслідків.

Наступним етапом розвитку законодавства щодо встановлення кримінальної відповідальності за порушення правил, норм і стандартів в сфері забезпечення безпеки дорожнього руху було прийняття 4 травня 1932 року ще одної постанови Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету та Ради Народних Комісарів УРСР, яка вносила певні зміни до ст. 96-1 КК УРСР 1927 року, яка передбачала кримінальну за порушення встановлених обов'язковими для виконання кожної людини постановами Народного комісаріату шляхів сполучення, правил безпеки руху, охорони майна на транспорті, попередження та припинення незаконного заволодіння транспорту, якщо це потягло настання тяжких наслідків. Так, відповідно до внесених змін вищезазначеної постанови Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету та Ради Народних Комісарів УРСР, за порушення встановлених обов'язковими постановами Народного комісаріату шляхів сполучення, Народного комісаріату водного транспорту, Всесоюзного центрального управління шосейних і ґрунтових доріг та автомобільного транспорту та їх органів правил про охорону порядку і безпеки руху, охорони майна транспорту, попередження і припинення незаконного використання транспорту, а також проведення санітарних і протипожежних заходів, якщо порушення спричинило тяжкі наслідки, винна особа підлягатиме кримінальній відповідальності за ст. 96-1 КК України та до неї за скоєння подібного злочину буде застосовано відповідно один з таких видів покарання: позбавлення волі строком на три роки або штраф у розмірі до трьох тисяч карбованців, які прямо вказані у санкції вищезазначеної статті. [2, с. 580].

Наступним кроком у розвитку кримінальної відповідальності за порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху, було прийняття нового Кримінального кодексу УРСР 1960 року, в якому ст. 215 КК УРСР «Порушення правил безпеки руху та експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами» глави X «Злочини проти громадської безпеки, громадського порядку та народного здоров'я» передбачала кримінальну відповідальність за порушення правил безпеки руху та експлуатації транспорту особою, яка керує транспортним засобом. Якщо діяння винної особи спричинили настання для потерпілого легких чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень, то, в даному випадку, винна особа притягувалась до кримінальної відповідальності за ч. 1 ст. 215 КК УРСР. Серед можливих видів покарання за скоєння подібного злочину застосовувались позбавлення волі на строк до трьох років або виправні роботи на строк до двох років, або штраф від ста до двохсот мінімальних розмірів заробітної плати з позбавленням права керувати транспортними засобами на строк до трьох років або без такого. У свою чергу, ч. 2 ст. 215 КК УРСР передбачала кримінальну відповідальність за ті самі дії винної особи, що зазначені у диспозиції ч. 1 ст. 215 КК УРСР, якщо вони спричинили смерть потерпілого або заподіяння йому тяжкого тілесного ушкодження. Санкція ч. 2 ст. 215 КК УРСР передбачала покарання у вигляді позбавлення волі на строк до десяти років з позбавленням права керувати транспортними засобами на строк до п'яти років або без такого. Якщо дії, передбачені ч. 1 ст. 215 КК УРСР спричиняли загибель кількох осіб, то кримінальна відповідальність за подібні діяння наставала за ч. 3 ст. 215 КК УРСР, покарання за яке передбачалось у вигляді позбавлення волі на строк від трьох до п'ятнадцяти років з позбавленням права керувати транспортними засобами на строк до п'яти років або без такого [3].

Досліджуючи ст. 215 КК УРСР 1960 року, яка з відповідними змінами і доповненнями встановлювала кримінальну відповідальність за порушення правил безпеки руху та експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами на теренах нашої держави до прийняття нового Кримінального кодексу України 2001 року (тобто цілих сорок років),

слід зазначити, що вона була більш досконалою за ст. 218 КК УРСР 1922 року та ст. 96-1 КК УРСР 1927 року, які раніше передбачали кримінальну відповідальність за подібні злочини. Ця досконалість полягала в тому, що законодавцем було встановлено різні види покарання за скоєння подібних злочинів, а це, у свою чергу, дозволяло суддям, які розглядали справи у суді, більш індивідуально підходити до призначення певного виду покарання винній особі з урахуванням її особистісних характеристик, а отже це сприяло більш справедливому призначенню покарання за скоєне протиправне діяння винною особою. Також, не менш важливим у тексті ст. 215 КК УРСР 1960 року було те, що законодавцем чітко закріплений перелік транспортних засобів, керуючи якими, особа, у разі скоєння злочину, передбаченого будь-якою частиною статті 215 КК УРСР могла б стати суб'єктом даного складу злочину. У протилежному випадку, якщо особа керувала транспортним засобом, який не входив до переліку транспортних засобів, зазначених в примітці ст. 215 КК УРСР 1960 року, вона вважалася такою, що не скоювала злочин, передбачений вищезазначеною статтею.

Дана правова норма, як вже зазначалося раніше, з відповідними змінами і доповненнями проіснувала аж до 2001 року, тобто до набуття чинності нового Кримінального кодексу України, а отже за часи вже незалежної України певною мірою сприяла забезпеченню безпеки дорожнього руху.

Отже, кримінальна відповідальність за порушення правил безпеки дорожнього руху в Україні за часи радянського періоду (1922-1991 рр.) мала свої етапи та певні особливості розвитку, які безпосередньо сприяли її вдосконаленню та позитивному впливу на забезпечення безпеки дорожнього руху, а також формуванню нового кримінального законодавства в сфері забезпечення безпеки дорожнього руху вже незалежної України.

Список використаних джерел:

1. Михайленко П. П. *Боротьба зі злочинністю в Українській СРСР 1917-1925 рр.* / Михайленко П. П. – К. : Київська вища школа, 1966. – 832 с.
2. Михайленко П. П. *Боротьба зі злочинністю в Українській СРСР 1926-1967 рр.* / Михайленко П. П. – К. : Київська вища школа, 1967. – 952 с.
3. *Проект Кримінального кодексу України від 12 травня 1998 року № 1029 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=3865. – Назва з екрану.*
4. *Про посилення відповідальності за порушення правил, норм та стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху : Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 29 липня 1991 р. № 1369-ХІІ [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T136900.html. – Назва з екрану.*

УДК: 343.01

Закревська Тамара Олексіївна,
головний спеціаліст, Національна школа суддів України

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД З ПИТАННЯ ЗАХИСТУ СВІДКІВ ВІД ЗЛОЧИННИХ ПОСЯГАНЬ.

У статті досліджуються особливості законодавчих і практичних засобів забезпечення безпеки свідків на прикладі міжнародного досвіду.

***Ключові слова:** свідок, безпека, міжнародні договори.*

В статье исследуются особенности законодательных и практических средств обеспечения безопасности свидетелей на примере международного опыта.

Ключевые слова: свидетель, безопасность, международные договоры.

The article examines the characteristics of legislative and practical means to ensure the safety of witnesses by the example of international experience.

Keywords: witness security, international agreements.

Свідок як учасник кримінального судочинства відіграє чи не найважливішу роль у вирішенні одного з пріоритетних завдань кримінального судочинства – встановлення істини і відновлення картини вчиненого. Незважаючи на використання у процедурі доказування речових доказів і документів, експертних висновків, результатів огляду місця події і слідчого експерименту – доказів, які відтворюють об'єктивну картину і менше піддаються змінам, основним джерелом доказової бази залишатимуться і напевне далі залишатимуться показання свідків [4, с. 217].

Питання забезпечення безпеки свідків як учасників кримінального провадження на сьогоднішній день залишається досить актуальним і привертає увагу багатьох вчених, оскільки є саме тим важелем, який передбачає створення належних умов для всебічного, повного та об'єктивного встановлення всіх обставин у розслідуванні справи [3, с. 214].

В сучасному розумінні засоби забезпечення безпеки повинні охоплювати всі можливі форми сприяння учасникам кримінального провадження: інформування і роз'яснення їх законних прав, створення необхідних умов для їх повної реалізації, охорона та захист цих прав від порушень. При цьому кожному учаснику кримінального провадження повинні створюватись необхідні умови для реалізації наданих йому прав.

Безумовно, вивчення досвіду зарубіжних країн і реалізація норм міжнародного права у вітчизняне законодавство сприяє забезпеченню реалізації державної політики у сфері захисту свідків та інших учасників кримінального провадження.

Актуальність даної теми обумовлена ще й тим, що Україна дала згоду на обов'язковість виконання цілої низки міжнародних договорів, які відповідно до ст. 9 Конституції України стали частиною національного законодавства України та містять вимогу захисту прав і законних інтересів особи, у тому числі й у сфері кримінального процесу, зокрема Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року, Конвенції проти катувань та інших жорстоких або принижуючих гідність видів поведінки і покарання від 10 грудня 1984 року, Європейської конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведінку чи покаранню від 26 листопада 1987 року.

Ратифікувавши Конвенцію 1950 року, Україна визнала право кожної людини після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод, зокрема, до Європейського суду з прав людини (ч.4 ст.55 Конституції України, ст.34 Конвенції), рішення якого, як і сама Конвенція, відповідно до ст.17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року, є джерелами права.

Міжнародне співтовариство почало приділяти особливу увагу проблемам захисту прав учасників кримінального судочинства починаючи з 50-х років ХХ сторіччя. З цього моменту почався процес прийняття міжнародних документів різноманітного характеру. Важливе місце серед них займає «Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою», яка була прийнята 29 листопада 1985 р. Генеральною асамблеєю ООН.

Головною причиною її появи стала проблема відсутності правового забезпечення безпеки потерпілих, свідків та інших осіб, що сприяють правосуддю, а також членів їхніх сімей та близьких родичів. Страх перед злочинним світом, відмова свідків від виконання свого громадянського і процесуального обов'язку змусили говорити про себе не тільки спеціалістів з кримінального, кримінально-процесуального права, кримінології і криміналістики в національних масштабах, але й на міжнародному рівні.

ООН рекомендувала державам звести до мінімуму незручності для потерпілих від злочинів під час здійснення правосуддя, забезпечити охорону та безпеку особистого життя у необхідних випадках, а також безпеку їхніх сімей та свідків зі сторони їхнього захисту від залякувань та помсти, запобігати невиправданим затримкам під час розгляду справ і виконання постанов чи рішень з надання компенсацій жертвам. ООН, таким чином, підтвердила значення ролі та статусу потерпілих в кримінальному праві та під час здійснення правосуддя. В розвиток даної Декларації уряду та законодавчі органи багатьох країн почали серйозні реформи правових систем і практику поводження із потерпілими від злочинів. Слід відмітити, що інститут захисту свідків в найбільш розвинутих зарубіжних країнах почав отримувати своє закріплення в законі вже з 70-х років ХХ сторіччя.

Так, в США з 1971 року діє Федеральна Програма захисту свідків (United States Federal Witness Protection Program), дія якої розповсюджується на всю територію країни. Слід відмітити, що вона постійно вдосконалюється, головним чином шляхом прийняття нових нормативних актів. Так, в 1970 р. Конгрес США прийняв Закон «Про контроль за організованою злочинністю», на основі якого будувались наступні програми захисту свідків та потерпілих. Згідно даного Закону Генеральній прокурор наділений повноваженнями виділяти кошти на забезпечення захисту свідків, яким загрожує небезпека. Хоча цей нормативний акт забезпечував захист лише свідкам, які проходили в справах, зв'язаних з організованою злочинністю.

Вже в 1982 році Конгрес США приймає Закон «Про захист жертв злочинів та свідків», в якому сказано, що нормальне функціонування системи кримінальної юстиції неможливе без «кооперації» з жертвами і свідками злочинів [2, с. 52]. Пізніше був прийнятий Закон «Про контроль над злочинністю» (1984), який суттєво розширив коло осіб, які підлягають державному захисту. 12 жовтня 1984 р. Конгресом США був прийнятий спеціальний законодавчий акт – Закон «Про посилення безпеки свідка», відповідно до якого, правоохоронним органам надаються більші повноваження по забезпеченню свідку захисту від помсти. (Щерба)

Починаючи з 1971 р., забезпеченням безпеки свідків займається спеціальна служба маршалів Міністерства юстиції США. Програмою США передбачені спеціальні заходи: охорона свідків в громадських місцях і залі суду, за місцем їхнього проживання та роботи, збереження в таємниці місця перебування свідка (нового місця проживання, роботи з новим посвідченням особи), тимчасове поселення в місця, що забезпечують безпеку, заміну особистих документів, зміна зовнішності і переселення в інший регіон місця проживання. Заслугує на увагу і те, що з метою захисту свідків від помсти злочинних угруповань в законодавство США за певних умов допускає в якості доказів показання в письмовій формі чи зроблені на відеоплівку.

Закріплення в спеціальних законах конкретного механізму захисту свідків дозволило правоохоронним органам США застосовувати необхідні заходи для забезпечення охорони їх від можливих погроз для того, щоб вони не змінювали свої свідчення або взагалі відмовлялись свідчити. Бюджет програми США щорічно складає 25 млрд. доларів.

За 40 років багатого досвіду в цій сфері США зіткнулись з багатьма практичними проблемами. Спочатку Програма США була розрахована і розповсюджувалась тільки на тих свідків, які брали участь в кримінальному судочинстві по відношенню до організованої злочинності, тоді як свідки інших злочинів залишались беззахисними.

Досвід з реалізації заходів безпеки по відношенню до свідків є і в законодавстві інших зарубіжних країн. Так, в Великобританії також створена спеціальна Служба безпеки свідків, на співробітників якої покладається обов'язок супроводжувати свідка та його близьких в суд, надавати консультації з різноманітних питань, забезпечення заходів безпеки, надання за необхідності транспортних засобів, засобів зв'язку, бронювання місць в готелях, авіа- та залізничних квитків тощо. У виняткових випадках, коли захисту потребує неповнолітній свідок, йому дозволяється давати свідчення по прямому телевізійному зв'язку або за ширмою, тобто без прямого візуального контакту з підсудним та іншими учасниками процесу, а також заявляти клопотання про нерозголошення в судовому засіданні його анкетних даних та домашньої адреси. Під час розслідування справ про зґвалтування взагалі не допускається розголошення в судовому засіданні анкетних даних жертви, домашньої адреси, фотографій, що дозволяють ідентифікувати особу.

Свідки та потерпілі негайно повідомляються в разі звільнення звинуваченого під заставу, у випадку втечі із в'язниці чи його переведення в іншу.

Кримінально-процесуальний закон ФРН не містить розділу про охорону свідків, однак, з метою ефективного захисту свідків спеціальні положення містяться в окремих розділах КПК. Так, наприклад свідку дозволяється не повідомляти своє місце проживання. Закон

ФРН «Про охорону свідків» від 30 квітня 1998 р. конкретизує правовий статус свідка і допускає проведення допиту з використанням відеотехніки і відеозапису показів свідка в судовому засіданні.

В Італії діє програма захисту свідків Декрет «Антимафія» № 306 1992 р. Під час допиту свідка застосовуються максимальні методи захисту. В судовому засіданні за допомогою відеокамери здійснюється трансляція допиту свідка, його зображення бачить тільки суддя. Контроль за виконанням програми покладений на Міністра внутрішніх справ. Рішення про застосування захисних заходів приймає центральна комісія із питань захисту свідків при МВС Італії. В Італії щорічно на програму захисту свідків витрачають близько 60 млн євро.

Підводячи підсумок, слід відмітити що вивчення досвіду (як позитивного, так і проблем, що виникають при правозастосуванні) роботи зарубіжних правоохоронних органів з громадянами, що включені до програм захисту свідків, безумовно представляє певний інтерес для законодавчих і правоохоронних органів України. Необхідно звернути увагу на необхідності внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України, де чітко визначити коло осіб, які підлягають захисту, підстави застосування заходів безпеки та процесуальний порядок здійснення їх. При цьому механізм реалізації норм міжнародного права у вітчизняне законодавство має й певну складність, оскільки слід враховувати і фінансові можливості країни, і те, що в Україні ще не відпрацьована практика застосування заходів безпеки, відсутня й програма захисту.

Список використаних джерел:

1. Закон про контроль за організованою злочинністю в Сполучених штатах Америки (1970 г.) Режим доступу <http://constitutions.ru/?p=7715>
2. Безносюк А.М. Державний захист осіб, які сприяють кримінальному судочинству. / А. Безносюк, А. Абабков // Російська юстиція. – 1994 № 8 – С. 52

3. Захарченко О.В. Застосування кримінально-процесуальних заходів безпеки в ході судового розгляду. / О.В. Захарченко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014 № 4. Том 2. – С. 214.

4. Сироїд Т.Л. особливості правового становища свідків у міжнародному кримінальному суді. / Т.Л. Сироїд // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2009 № 3. – С. 217.

УДК 343.24 (477)

Машлякевич Дмитро Станіславович,
здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

СУЧАСНІ ПРАВОВІ ЗАСАДИ МЕХАНІЗМУ ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

Проаналізовано правове забезпечення механізму протидії корупції. Встановлено відповідність міжнародним та європейським стандартам. Виявлено позитивні досягнення та недоліки формування нової законодавчої бази в цій сфері.

Ключові слова: правові засади, механізм протидії корупції

Проанализированы правовое обеспечение механизма противодействия коррупции. Установлено соответствие международным и европейским стандартам. Выявлены положительные достижения и недостатки формирования новой законодательной базы в этой сфере.

Ключевые слова: правовые основы, механизм противодействия коррупции

Analyzed legal support anti-corruption mechanism. Established compliance with international and European standards. The positive achievements and shortcomings formation of a new legal framework in this area.

Key words: legal framework, anti-corruption mechanism

На формування сучасного юридичного підґрунтя протидії корупції в Україні значний вплив справили міжнародні акти, які стали частиною національного законодавства після надання їм обов'язковості Верховною Радою України. Проте зауважимо, що факт надання згоди України на обов'язковість для неї міжнародного договору ще не дає підстав стверджувати, що ці акти повністю стали частиною нашого законодавства та удосконалили його. Запорукою цього є лише правильний процес імплементації положень акту в законодавство України.

Розглянемо результати приведення національного антикорупційного законодавства до міжнародного на даний момент. Детально цей процес описано в Листі Мін'юсту України «Участь України в міжнародному співробітництві у сфері запобігання та протидії корупції» [1], а тому ми лише зупинимося на основних моментах та питаннях міжнародного регулювання в цій сфері, які, на нашу думку, були не зовсім правильно сприйняті нашими законодавцями.

Слід зазначити, що в світовій практиці запобігання та протидії корупції основні положення Конвенції ООН проти корупції [2], яка була ратифікована Україною 18 жовтня 2006 р. [3], були і залишилися загальними міжнародними стандартами в боротьбі з корупцією. На регіональному рівні відбувається лише пристосування положень цієї Конвенції, що стосуються окремих галузей права, до регіональних особливостей правової системи. Зокрема, в

Європі прийнято Цивільну конвенцію про боротьбу з корупцією [4], Кримінальну конвенцію про боротьбу з корупцією [5] та Додатковий протокол до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією [6], які Україна успішно ратифікувала [7; 8; 9].

Взагалі, проведені дослідження звертають увагу на такий концептуальний прорахунок влади у побудові системи законодавчого забезпечення протидії корупції як порушення логіки його формування, яка мала здійснюватися за такою схемою: концепція – стратегія – закон – програма – підзаконні акти [10]. Так, окремі нормативні акти приймалися в різний час за відсутності єдиної науково обґрунтованої концепції протидії корупції [11; 12].

На даний час цю невідповідність виправлено. Законодавець при формуванні антикорупційного законодавства, хоча і пропустив ланку «концепція», але далі все будується за необхідною логікою.

В Україні наприкінці 2014 р. було прийнято Антикорупційну стратегію на 2015-2017 роки [13], яка, за думкою законодавця, повинна стати новим стратегічним документом, який би визначив першочергові заходи із запобігання та протидії корупції, що повинні створити основу для подальшого проведення реформи у цій сфері. Але чи враховані стандарти ООН в цьому документі?

В Конвенції ООН проти корупції чітко виділені напрямки, які повинні бути своєрідними концептуальними «стрижнями» запобігання та протидії корупції (ст. 5-14): 1) Політика й практика запобігання та протидії корупції; 2) Орган або органи із запобігання та протидії корупції; 3) Публічний сектор; 4) Кодекси поведінки державних посадових осіб; 5) Державні закупівлі й управління державними фінансами; 6) Державна звітність; 7) Заходи стосовно судових органів й органів прокуратури; 8) Приватний сектор; 9) Участь суспільства; 10) Заходи щодо недопущення відмивання коштів.

Звичайно, самим своїм існуванням Стратегія відповідає першому пункту із вказаних вище. Відповідно до ч. 1 ст. 5 Конвенції: «Кожна Держава-учасниця, згідно з основоположними принципами своєї правової системи, розробляє й здійснює або проводить ефективну скоординовану політику протидії корупції». Отже, стратегія розроблена, а чи буде на її основу здійснюватися ефективна скоординована політика – покаже час.

Розділ 2 Стратегії під назвою «Формування та реалізація державної антикорупційної політики» містить фактично положення, що стосуються організації та діяльності спеціально уповноваженого органу щодо запобігання корупції. Тобто другий стандартний напрямок запобігання корупції теж враховано.

Політика й практика запобігання та протидії корупції відповідно до Конвенції також передбачає проведення періодичної оцінки відповідних правових інструментів й адміністративних заходів з метою визначення їхньої адекватності з точки зору запобігання корупції та боротьби з нею. Стратегія також передбачає серед заходів формування та реалізації державної антикорупційної політики і звітування відповідних органів, і аналіз стану справ з питань корупції, і схвалення загальнонаціональної методики оцінки рівня корупції відповідно до стандартів ООН. Проте незрозуміло, навіщо положення щодо оцінки результатів ще повторюються в розділі 6 Стратегії.

В розділі 3 Стратегії під назвою «Запобігання корупції» передбачені основні заходи, які в цілому відповідають вказаним нами вище пунктам Конвенції ООН проти корупції:

– Напрямки «Запобігання корупції у представницьких органах влади», «Створення добросесної публічної служби», «Запобігання корупції у діяльності органів виконавчої влади» включають заходи із пунктів Конвенції «Публічний сектор», «Кодекси поведінки державних посадових осіб»;

- «Запобігання корупції у сфері державних закупівель» відповідає напрямку Конвенції «Державні закупівлі й управління державними фінансами»;
- «Запобігання корупції у судовій системі та органах кримінальної юстиції» – «Заходи стосовно судових органів й органів прокуратури»;
- «Запобігання корупції у приватному секторі» – «Приватний сектор»;
- «Доступ до інформації» – «Державна звітність»;
- Положення щодо «Участі суспільства» передбачені в загальних положеннях антикорупційної політики, в приватному секторі та в розділі 5 «Формування негативного ставлення до корупції»;
- «Заходи щодо недопущення відмивання коштів» передбачені в певних положеннях, що стосуються відповідальності за корупцію.

Таким чином, нова вітчизняна Антикорупційна стратегія на 2015-2017 роки відповідає стандартам ООН, які визнані загальноприйнятими світовою спільнотою. За логічною схемою побудови законодавчого регулювання в певній сфері, на основі Стратегії було прийнято новий спеціальний Закон України «Про запобігання корупції» [14], який увібрав в себе вказані міжнародні стандарти та розвинув їх.

Що стосується реалізації окремих напрямків запобігання та протидії корупції, то Верховною Радою були прийняті такі важливі нормативні акти: Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» [15]; Закон України «Про державну службу» [16] – в новій редакції (до вступу його в дію – 01.01.2016 р. – відновлено дію Закону України «Про державну службу» 1993 року [17]); Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення кінцевих вигодоодержувачів юридичних осіб та публічних діячів» [18]; Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо доступу до публічної інформації у формі відкритих даних» [19].

4 квітня 2015 р. була затверджена Державна програма щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2015 – 2017 роки. Але слід зазначити, що уряд, не втрачаючи часу даремно, поки тягнувся процес прийняття основних в цій сфері законів, діяв за своїм сценарієм, відповідно до плану першочергових заходів з подолання корупції затвердженого ще 02 липня 2014 р. [20], на виконання якого було прийнято ряд Законів, зокрема для приведення законодавства у відповідність до міжнародних актів [21; 22; 23].

Серед підзаконних нормативних актів центральних органів влади, без яких неможливе ефективне виконання Закону, можна виділити наступні: Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення спеціальної перевірки стосовно осіб, які претендують на зайняття посад, які передбачають зайняття відповідального або особливо відповідального становища, та посад з підвищеним корупційним ризиком, і внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» [24]; Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку організації та проведення конкурсу з формування Громадської ради при Національному агентстві з питань запобігання корупції» [25]; Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Національного агентства з питань запобігання корупції» [26].

В розрізі нашого дослідження ми приділимо більше уваги напрямку відповідальності за корупційні діяння. При аналізі кримінальної складової цього напрямку слід звернути увагу на те, що йому фактично виділено цілий 4 розділ Стратегії «Покарання за корупцію». Його зміст дає впевненість, що в основному кримінальна складова протидії корупції відповідає міжнародним стандартам, а кількість змін, внесених в КК України вже після прийнят-

тя Стратегії, вказує на достойний обсяг роботи, проведений в цьому напрямку: внесено зміни до ст. 364 та 365 КК України у зв'язку із приведенням законодавства у відповідність до Конвенції ООН проти корупції [21]; КК України доповнено Розділом XIV-І «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб», що, зокрема, визначає підстави їх застосування за вчинення корупційного злочину від імені юридичної особи [27]; КК України доповнено ст. 96-1 «Спеціальна конфіскація», удосконалено застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру за вчинення корупційних злочинів [28]; КПК України доповнено Главою 24-1 «Особливості спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень», що, зокрема, стосується досудового розслідування щодо корупційних злочинів стосовно підозрюваного, крім неповнолітнього, який переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності, якщо він перебуває поза межами України [22]; визначено перелік корупційних злочинів; виключено звільнення від кримінальної відповідальності та від відбування покарання при вчиненні корупційних злочинів за певних умов; введено більш суворі умови звільнення від відбування покарання в порядку помилування для осіб, які вчинили корупційні злочини; виключено дострокове зняття судимості при засудженні за вчинення корупційного злочину; удосконалено переліки службових осіб, які займають відповідальне та особливо відповідальне становище; удосконалено ст. 368-2 КК України [15]; удосконалено перелік корупційних злочинів; змінено спеціальну підставу звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка запропонувала, пообіцяла або надала неправомірну вигоду, в частині виключення з неї ознак вимагання; удосконалено ст. 368-2 та 370 КК України [23]; КК України доповнено ст. 366-1 «Декларування недостовірної інформації» [14].

Частину цих змін вже було позитивно оцінено GRECO на 63-му пленарному засіданні, яке відбулось 24-28 березня 2014 року у м. Страсбург [29], і скоріш за все, більшість з них буде позитивно оцінено і наступного раунду оцінювання. Ми, в свою чергу, також позитивно сприймаємо окремі зміни, які мають стратегічне значення: визначення переліку корупційних злочинів, виключення або зміна умов звільнення від відповідальності та відбування покарання, введення негативних наслідків вчинення корупційних злочинів для юридичних осіб. Ефективність же інших змін, які фактично спрямовані на обтяження відповідальності, покаже час, адже історія неоднократно доводила, що такі заходи не приносять результатів.

А нам би хотілося звернути увагу на іншу сторону правового регулювання, яка має велике значення і для протидії корупційній злочинності. В сфері цивільно-правової відповідальності за корупцію європейським регіональним стандартом є Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією [4], яка сьогодні несправедливо перебуває в тіні наукових досліджень. Слід погодитися із дослідниками, які вказують на важливість вказаного документа, що полягає у його складових. Насамперед, це фактично перший системний міжнародний акт регіонального характеру, у якому запропоновано основні принципи та міжнародні стандарти протидії корупції. Специфіка Цивільної конвенції полягає у тому, що в ній уперше закріплено: цивільне право обов'язково має сприяти боротьбі з корупцією шляхом надання особам, яким заподіяно шкоду, можливості отримати справедливую компенсацію. Саме тому положення та основні ідеї цього документа повинні бути піддані системному осмисленню та в подальшому використані при формуванні національного законодавства України [30].

Але детально дослідивши імплементацію цього документа до українського законодавства, Є. Блажівський та Р. Стефанчук виявили такі недоліки імплементації цієї Конвенції [30]: термінологічна неідентичність (щодо розбіжності термінів: «матеріальна» - «майнова» шкода, «компенсація» - «відшкодування», «дія» - «діяння» тощо); відсутність «корупційного делікту» в Цивільному законодавстві України; окремі імplementовані положення Конвенції

суперечать принципам цивільного права, а інші потребують удосконалення (можливість зменшити розмір відшкодування шкоди, завданої внаслідок помилки, не відповідає принципу повноти відшкодування завданої шкоди; механізм визнання недійсним порушеного корупційною дією правочину без порушення права вимагати компенсації заподіяної шкоди потребує удосконалення); певні положення Конвенції, які заслуговують на імплементацію, не можуть бути введені до ЦК України, тому що суперечать його положенням (розширені строки позовної давності за корупційними деліктами); відсутність спеціального механізму відповідальності держави.

Отже, ми бачимо явний ухил антикорупційної політики в сторону публічного права, в той час, коли приватно-правова сторона протидії корупційним проявам залишається практично нерозробленою.

Не дивлячись на виявлені нами певні недоліки, правове забезпечення запобігання та протидії корупції в основному приведено до ладу, і ми маємо чітку логічну побудову: стратегія – загальний закон – закони за напрямками – підзаконні акти.

Проте, аналіз ситуації «перехідного періоду» від старого антикорупційного Закону і відповідної Стратегії до нових залишає бажати кращого. Цей період затягнувся з 14 жовтня 2014 року, коли було прийнято пакет антикорупційних законів, до 26 квітня 2015 року, коли вступає в дію новий Закон України «Про запобігання корупції». І доведеться погодитися із Народним депутатом України І. Поповим, який стверджує, що в цей період Україні утворився вакуум для реалізації антикорупційної політики, а також для здійснення превентивних антикорупційних заходів [31].

Прикінцевими положеннями Антикорупційної стратегії на 2014–2017 роки, Кабінету Міністрів України доручалося, зокрема, у шестимісячний строк з дня набрання чинності цим Законом (до 26 квітня 2015 року) розробити державної програми, шляхом якої реалізується виконання Антикорупційної стратегії. Ця програма, відповідно до ст. 18 Закону, розробляється Національним агентством та затверджується Кабінетом Міністрів України. Програму Урядом було прийнято лише 4 квітня 2015 р. Звичайно, в уряді був план першочергових заходів з подолання корупції, затверджений ще раніше Законом і Стратегії (02.07.2014 р.) [20], якому в принципі Кабінет Міністрів слідував. Але ж не маючи державної програми, інші органи влади та місцевого самоврядування, в свою чергу, не могли розробляти свої програми запобігання корупції.

З іншого боку, у влади знайшовся час для прийняття Закону України «Про очищення влади» [32], а також на швидке вжиття заходів [33] із його реалізації. Положення вказаного Закону, хоча і стосуються протидії корупції, але не враховані ні в Стратегії, ні в Законі. Віддаючи шану вимогам Євромайдану, однією з яких і була люстрація, ми, все ж таки, звернемо увагу, на невірність з юридичної точки зору проведення цього процесу. Люстрацію слід було проводити в рамках вже визначеної антикорупційної політики знову створеними компетентними органами. А відповідно до порядку, в якому вона відбувалася, виявляється, що очищення влади здійснювалося самими представниками цієї влади. Це, звичайно, не могло привести до ефективних результатів.

Отже, ми бачимо, що влада не відходить від практики здійснення заходів не для державної користі, а в угоду політичним амбіціям. Всупереч вже загально схваленій думці, що основою корупції є система, а не люди, влада, замість зосередження зусиль на основному напрямку, який вже сама ж і затвердила, відволікає такі важливі час і ресурси на дії, які за вже перевіреним досвідом не приводять до результатів.

Наступним заходом на виконання Стратегії та Закону Кабінету Міністрів України доручалося у тримісячний строк з дня набрання чинності Законом забезпечити прийняття По-

положення про конкурс з відбору кандидатів на посади членів Національного агентства з питань запобігання корупції та Регламент роботи відповідної конкурсної комісії, а також забезпечити проведення конкурсу з відбору кандидатів на посади членів Національного агентства з питань запобігання корупції в порядку, визначеному статтею 5 цього Закону, до введення в дію цього Закону.

Лише 22 квітня 2015 р. відповідним розпорядженням Кабінету Міністрів України [34] було оголошено проведення конкурсу з відбору кандидатів на посади членів Національного агентства з питань запобігання корупції. Тим же документом було затверджено вимоги до кандидатів на посади членів Національного агентства з питань запобігання корупції та перелік документів, які необхідно подати для участі у конкурсі з відбору кандидатів на посади членів Національного агентства з питань запобігання корупції, які, в принципі, повторили положення Закону (ч. 2 та ч. 8 ст. 5).

Трохи раніше Кабінет Міністрів України своєю постановою [35] затвердив Положення про проведення конкурсу з відбору кандидатів на посади членів Національного агентства з питань запобігання корупції та Регламент роботи конкурсної комісії з відбору кандидатів на посади членів Національного агентства з питань запобігання корупції.

І тільки 06 травня 2015 р. вийшло повідомлення про проведення ініціативних зборів громадських об'єднань для обрання кандидатів від громадських об'єднань до складу конкурсної комісії з проведення конкурсу з відбору кандидатів на посади членів Національного агентства з питань запобігання корупції [36], які будуть проводитися до 11 травня 2015 р.

І так далі. Отже, коли буде завершено формування складу агентства, невідомо. А як буде проходити конкурс також неможливо передбачити, враховуючи те, як проходив конкурс на посаду Директора Національного антикорупційного бюро [31].

Крім цього, нове антикорупційне законодавство активно критикується громадськістю. Зокрема, звертається увага на його складність та незрозумілість, нездатність одного органу (Національного агентства з питань запобігання корупції) справитися з такою великою кількістю повноважень [37], а також є думка, що нова урядова антикорупційна програма не дасть змогу виміряти прогрес України у боротьбі із корупцією [38].

Але не дивлячись на вказані недоліки подальшого розвитку, правові засади механізму запобігання і протидії корупції в Україні в основному сформовані. Сучасна система нормативно-правових актів в цій сфері побудована за необхідною логічною структурою і має обґрунтований потенціал стати основою для комплексне реформування системи запобігання корупції відповідно до міжнародних стандартів та успішних практик іноземних держав.

Список використаних джерел:

1. Лист Мін'юсту України «Участь України в міжнародному співробітництві у сфері запобігання та протидії корупції» від 22.06.2011 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України: Законодавство. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0042323-11>.
2. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31.10.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 49. – С. 2048.
3. Закон України «Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції» від 18.10.2006 р. № 251-V // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 50. – Ст. 496.
4. Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією від 04.11.1999 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України: Законодавство. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_102.
5. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173) від 27.01.1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 47 / 47-48 / . – Ст. 2028.

6. *Додатковий протокол до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією від 15.05.2003 р. // Офіційний вісник України від 12.03.2010 р. – № 15, / № 44, 2006, ст. 2940, стор. 54, стаття 718, код акту 49563/2010.*
7. *Закон України «Про ратифікацію Додаткового протоколу до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією» від 18.10.2006 № 253-V // Урядовий кур'єр від 08.11.2006 р. – № 210.*
8. *Закон України «Про ратифікацію Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією» від 18.10.2006 № 252-V // Урядовий кур'єр від 08.11.2006 р. – № 210.*
9. *Закон України «Про ратифікацію Цивільної конвенції про боротьбу з корупцією» від 16.03.2005 № 2476-IV // Голос України від 06.04.2005 р. – № 62.*
10. *Тіньков А. Л. Правові засади запобігання політичній корупції в органах державної влади України [Електронний ресурс] / А. Л. Тіньков // Актуальні проблеми державного управління. – 2012. – № 1. – С. 341-348. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/apdu_2012_1_48.pdf.*
11. *Бернацький П. Й. Проблеми правового забезпечення боротьби з корупцією в Україні / П. Й. Бернацький // Управління розвитком. – 2011. – № 4 (101). – С. 16-18.*
12. *Доровський В. О. Правові та організаційні заходи протидії корупції / В. О. Доровський // Проблеми економіки. – 2010. – № 2. – С. 33-38.*
13. *Закон України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки» від 14 жовтня 2014 р. № 1699-VII // Голос України від 25.10.2014. – № 206.*
14. *Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII [Електронний ресурс] / Верховна Рада України: Законодавство. – 06.05.2015 р. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/>*
15. *Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14.10.2014 р. № 1698-VII // Голос України від 25.10.2014 р. № 206.*
16. *Закон України «Про державну службу» від 17.11.2011 р. № 4050-VI [Електронний ресурс] / Верховна Рада України: Законодавство. – 06.05.2015 р. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4050-17>.*
17. *Закон України «Про державну службу» від 16.12.1993 р. № 3723-XII [Електронний ресурс] / Верховна Рада України: Законодавство. – 06.05.2015 р. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3723-12>.*
18. *Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення кінцевих вигодоодержувачів юридичних осіб та публічних діячів» від 14.10.2014 р. № 1701-VII // Голос України від 25.10.2014 р. – № 206.*
19. *Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо доступу до публічної інформації у формі відкритих даних» від 09.04.2015 № 319-VIII // Голос України від 30.04.2015 р. – № 78.*
20. *Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану першочергових заходів з подолання корупції» від 02.07.2014 р. № 647-р // Урядовий кур'єр від 17.07.2014 р. – № 127.*
21. *Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо імплементації до національного законодавства положень статті 19 Конвенції ООН проти корупції» від 21.02.2014 р. – № 746-VII // Голос України від 27.02.2014 р. № 37.*
22. *Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини» від 07.10.2014 р. № 1689-VII // Голос України від 30.10.2014 р. – № 209.*
23. *Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» від 12.02.2015 р. № 198-VIII // Голос України від 04.03.2015 р. – № 39.*
24. *Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення спеціальної перевірки стосовно осіб, які претендують на зайняття посад, які передбачають зайняття відповідального або особливо відповідального становища, та посад з підвищеним корупційним ризи-*

ком, і внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» від 25.03.2015 р. № 171 // Урядовий кур'єр від 09.04.2015 р. – № 65.

25. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку організації та проведення конкурсу з формування Громадської ради при Національному агентстві з питань запобігання корупції» від 25.03.2015 р. № 140. // Урядовий кур'єр від 03.04.2015 р. – № 61.

26. Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Національного агентства з питань запобігання корупції» від 18.03.2015 р. № 118 // Офіційний вісник України від 03.04.2015 р. – № 24. – Стор. 31. – Стаття 664. – Код акту 76179/2015.

27. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб» від 23.05.2013 № 314-VII // Голос України від 22.06.2013 р. – № 116.

28. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» від 13.05.2014 № 1261-VII // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 28. – Ст. 937.

29. Четвертий додатковий звіт про виконання рекомендацій Україною за результатами Спільних Першого і Другого раундів оцінювання, затверджений на 63-му пленарному засіданні GRECO, яке відбулось 24-28 березня 2014 року у м. Страсбург (Французька Республіка) (укр.) [Електронний ресурс] / Міністерство Юстиції України : Оціночні звіти групи держав Ради Європи проти корупції (GRECO) щодо стану корупції в Україні. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/file/36335>.

30. Блажівський Є. Протидія корупції у приватно-правовій сфері / Є. Блажівський, Р. Стефанчук // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2013. – № 4. – С. 5-10.

31. Попов І. Створення системи запобігання корупції саботується [Електронний ресурс] / І. Попов ; Українська правда : Блоги. – 28.03.2015 р. – Режим доступу: http://blogs.pravda.com.ua/authors/popov/55091af23e0b5/view_print/. – Назва з екрану.

32. Закон України «Про очищення влади» від 16.09.2014 р. № 1682-VII // Голос України від 15.10.2014 р. – № 198.

33. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання реалізації Закону України «Про очищення влади»» від 16.10.2014 р. № 563 // Урядовий кур'єр від 24.10.2014 р. – № 197.

34. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про проведення конкурсу з відбору кандидатів на посади членів Національного агентства з питань запобігання корупції» від 22.04.2015 р. № 387-р. // Урядовий кур'єр від 25.04.2015 р. – № 76.

35. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання відбору кандидатів на посади членів Національного агентства з питань запобігання корупції» від 25.03.2015 р. № 170 // Урядовий кур'єр від 09.04.2015 р. – № 65.

36. Повідомлення про проведення ініціативних зборів громадських об'єднань для обрання кандидатів від громадських об'єднань до складу конкурсної комісії з проведення конкурсу з відбору кандидатів на посади членів Національного агентства з питань запобігання корупції [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України : Новини. – 06.05.2015 р. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=248141629.

37. Гекалюк Р. Проблемні питання нового антикорупційного законодавства / Всеукраїнське об'єднання «Незламність». – Режим доступу: <http://nezlamnist.org.ua/1%2022.12.2014.html>. – Назва з екрану.

38. Нова урядова антикорупційна програма не дасть змогу виміряти прогрес України у боротьбі із корупцією [Електронний ресурс] / ГО "Фундація "Відкрите суспільство" : Статті. – 27.04.2015 р. – Режим доступу: <http://osf.org.ua/anticorruption-policy/view/519>.

Розділ V

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.1

Лобойко Леонід Миколайович,

в. о. завідувача відділом дослідження проблем слідчої, прокурорської та судової діяльності НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України, д.ю.н., професор

Лоскутов Тимур Олександрович,

доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз Донецького юридичного інституту МВС України, к.ю.н., доцент

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ КОМЕНТАР ДО § 1, 2 ГЛАВИ 24 КПК

§ 1. Форми закінчення досудового розслідування

Форми закінчення досудового розслідування знаходять свій вияв у підсумкових для зазначеної стадії процесуальних рішеннях. Останні можуть бути ухвалені слідчим, прокурором у формі: 1) постанови про закриття кримінального провадження; 2) клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності; 3) обвинувального акту; 4) клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру; 5) клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру (див. ч. 2 ст. 283 КПК).

Стаття 283. Загальні положення закінчення досудового розслідування

1. Особа має право на розгляд обвинувачення проти неї в суді в найкоротший строк або на його припинення шляхом закриття провадження.

2. Прокурор зобов'язаний у найкоротший строк після повідомлення особі про підозру здійснити одну з таких дій:

1) закрити кримінальне провадження;

2) звернутися до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності;

3) звернутися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

3. Відомості про закінчення досудового розслідування вносяться прокурором до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Загальні положення щодо закінчення досудового розслідування забезпечують реалізацію загальної засади доступу до правосуддя, що гарантує право на справедливий судовий розгляд (див. ч. 1 ст. 21 КПК).

Гарантіями права на справедливий судовий розгляд на етапі закінчення досудового розслідування є кримінальна процесуальна регламентація заємних прав та обов'язків учасників провадження на зазначеному етапі. З одного боку *підозрюваний має право* на розгляд обвинувачення проти нього в суді в найкоротший строк або припинення досудового розслідування шляхом закриття кримінального провадження, з іншого – *прокурор зобов'язаний у* найкоротший строк після повідомлення особі про підозру здійснити одну з таких дій: 1) закрити кримінальне провадження; 2) звернутися до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; 3) звернутися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру (див. ч. 1, 2 ст. 283 КПК).

Така законодавча регламентація загальних положень закінчення досудового розслідування повністю узгоджується з практикою ЄСПЛ. Останнім аспекти права на справедливий судовий розгляд (рівність сторін, змагальність процедури, швидкість провадження) оцінюються з урахуванням не лише судового, а й досудового провадження (див. Рішення ЄСПЛ «Федоров і Федорова проти України» (2011), «Меріт проти України» (2004), «Девеєр проти Бельгії» (1980), «Вемгофф проти Німеччини» (1968)).

Стаття 284. Закриття кримінального провадження та провадження щодо юридичної особи

1. Кримінальне провадження закривається в разі, якщо:

- 1) встановлена відсутність події кримінального правопорушення;
- 2) встановлена відсутність в діянні складу кримінального правопорушення;
- 3) не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи в суді і вичерпані можливості їх отримати;
- 4) набрав чинності закон, яким скасована кримінальна відповідальність за діяння, вчинене особою;
- 5) помер підозрюваний, обвинувачений, крім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого;
- 6) існує вирок по тому самому обвинуваченню, що набрав законної сили, або постановлена ухвала суду про закриття кримінального провадження по тому самому обвинуваченню;
- 7) потерпілий, а у випадках, передбачених цим Кодексом, його представник відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення;
- 8) стосовно кримінального правопорушення, щодо якого не отримано згоди держави, яка видала особу;
- 9) стосовно податкових зобов'язань особи, яка вчинила дії, передбачені статтею 212 Кримінального кодексу України, досягнутий податковий компроміс відповідно до підрозділу 9⁻² розділу XX "Перехідні положення" Податкового кодексу України.

2. Кримінальне провадження закривається судом:

- 1) у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності;
- 2) якщо прокурор відмовився від підтримання державного обвинувачення, за винятком випадків, передбачених цим Кодексом;

3) досягнуто податковий компроміс у справах про кримінальні правопорушення, передбачені статтею 212 Кримінального кодексу України, відповідно до підрозділу 9² розділу XX "Перехідні положення" Податкового кодексу України.

3. Провадження щодо юридичної особи підлягає закриттю у разі встановлення відсутності підстав для застосування до неї заходів кримінально-правового характеру, закриття кримінального провадження чи ухвалення виправдувального вироку щодо уповноваженої особи юридичної особи.

Про закриття провадження щодо юридичної особи прокурор приймає постанову, а суд зазначає про це у виправдувальному вироку або постановляє ухвалу. Рішення про закриття провадження щодо юридичної особи може бути оскаржено в порядку, встановленому цим Кодексом.

4. Про закриття кримінального провадження слідчий, прокурор приймає постанову, яку може бути оскаржено у порядку, встановленому цим Кодексом.

Слідчий приймає постанову про закриття кримінального провадження з підстав, передбачених пунктами 1, 2, 4, 9 частини першої цієї статті, якщо в цьому кримінальному провадженні жодній особі не повідомлялося про підозру.

Прокурор приймає постанову про закриття кримінального провадження щодо підозрюваного з підстав, передбачених частиною першою цієї статті.

5. Рішення прокурора про закриття кримінального провадження щодо підозрюваного не є перешкодою для продовження досудового розслідування щодо відповідного кримінального правопорушення.

6. Копія постанови слідчого про закриття кримінального провадження надсилається заявнику, потерпілому, прокурору. Прокурор протягом двадцяти днів з моменту отримання копії постанови має право її скасувати у зв'язку з незаконністю чи необґрунтованістю. Постанова слідчого про закриття кримінального провадження також може бути скасована прокурором за скаргою заявника, потерпілого, якщо така скарга подана протягом десяти днів з моменту отримання заявником, потерпілим копії постанови.

Копія постанови прокурора про закриття кримінального провадження та/або провадження щодо юридичної особи надсилається заявнику, потерпілому, його представнику, підозрюваному, захиснику, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження.

7. Якщо обставини, передбачені пунктами 1, 2 частини першої цієї статті, виявляються під час судового розгляду, суд зобов'язаний ухвалити виправдувальний вирок.

Якщо обставини, передбачені пунктами 5, 6, 7, 8, 9 частини першої цієї статті, виявляються під час судового провадження, а також у випадку, передбаченому пунктами 2, 3 частини другої цієї статті, суд постановляє ухвалу про закриття кримінального провадження.

8. Закриття кримінального провадження або ухвалення вироку з підстави, передбаченої пунктом 1 частини другої цієї статті, не допускається, якщо підозрюваний, обвинувачений проти цього заперечує. В цьому разі кримінальне провадження продовжується в загальному порядку, передбаченому цим Кодексом.

9. Ухвала суду про закриття кримінального провадження може бути оскаржена в апеляційному порядку.

Закриття кримінального провадження – це форма закінчення досудового розслідування та судового провадження, змістом якої є прийняття слідчим, прокурором, судом рішення щодо припинення у кримінальному провадженні будь-яких процесуальних дій.

Процесуальне рішення оформлюється постановою або ухвалою про закриття кримінального провадження, що виноситься за наявності підстав, встановлених у ч.ч. 1, 2 ст. 284 КПК.

Всі підстави закриття кримінального провадження у стадії досудового розслідування залежно від наслідків, що настають в результаті прийняття такого рішення для підозрюваних, поділяються на 3 групи: реабілітуючі; нереабілітуючі; «нейтральні» (формальні).

Реабілітуючі підстави – це обставини, при закритті провадження за якими підозрюваний вважається непричетним до вчинення кримінального правопорушення. В юридичній літературі і в практиці діяльності слідчих органів реабілітуючими підставами вважаються такі (ч. 1 ст. 284 КПК): відсутність події кримінального правопорушення (п. 1); відсутність в діянні складу кримінального правопорушення (п. 2); невстановлення достатніх доказів для доведення винуватості особи в суді і вичерпані можливості їх отримати (п. 3); набрання чинності законом, яким скасована кримінальна відповідальність за діяння, вчинене особою (п. 4) – декриміналізація діяння.

Нереабілітуючі підстави – це такі обставини, закриття провадження за якими здійснюється у зв'язку із відсутністю можливості його продовжувати через існування певних умов. До числа цих підстав належать обставини, передбачені: п. 5 ч. 1 ст. 284 КПК – смерть підозрюваного. Виняток становлять випадки, коли провадження є необхідним для реабілітації померлого. Питання про це, як правило, ставлять близькі родичі померлого підозрюваного; п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК – відмова потерпілого (його представника) від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення; п. 8 ч. 1 ст. 284 КПК – неотримання згоди держави, яка видала особу, стосовно кримінального правопорушення, щодо якого така згода запитувалася Україною. Оскільки мова йде про видану особу (підозрюваного), то провадження щодо кримінального правопорушення, за який вона видана, продовжує здійснюватися; п. 9 ч. 1 ст. 284 КПК – стосовно податкових зобов'язань особи, яка вчинила дії, передбачені статтею 212 Кримінального кодексу України, досягнутий податковий компроміс.

Закриття кримінального провадження за нереабілітуючими підставами залишає «відкритим» питання про доведеність винуватості підозрюваного, оскільки у разі їх встановлення доказування винуватості припиняється (за винятком випадків, коли провадження є необхідним для реабілітації померлого), а матеріали досудового розслідування для дослідження до суду не направляються.

«Нейтральна» (формальна) підстава закриття кримінального провадження – це обставина, при закритті провадження за якою прокурор покладає в основу свого рішення інше – раніше прийняте судом – рішення про припинення провадження за тим самим обвинуваченням. «Нейтральність» цієї підстави обумовлена тим, що вона, будучи покладеною в основу рішення про закриття кримінального провадження, не змінює раніше ухвалених рішень. Такою підставою є існування вироку за тим самим обвинуваченням, що набрав законної сили, або ухвали суду про закриття кримінального провадження за тим самим обвинуваченням (п. 6 ч. 1 ст. 284 КПК).

Окрім класифікації за настанням правових наслідків для підозрюваної особи підстави закриття кримінального провадження можна розділити на такі групи: 1) підстави, за якими кримінальне провадження у стадії досудового розслідування закриває самостійно слідчий, а прокурор – як процесуальний керівник досудового розслідування; 2) підстави, за якими

кримінальне провадження у стадії досудового розслідування закриває винятково прокурор; 3) підстави, за якими провадження закриває у судових стадіях суд.

До першої групи належать такі підстави: 1) встановлена відсутність події кримінального правопорушення (п. 1 ч. 1 ст. 284 КПК); 2) встановлена відсутність в діянні складу кримінального правопорушення (п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК); 3) набрав чинності закон, яким скасована кримінальна відповідальність за діяння, вчинене особою (п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК); 4) стосовно податкових зобов'язань особи, яка вчинила дії, передбачені статтею 212 Кримінального кодексу України, досягнутий податковий компроміс (п. 9 ч. 1 ст. 284 КПК). За наявності вказаних підстав слідчий приймає рішення про закриття кримінального провадження не в будь-якому випадку, а лише у разі неповідомлення жодній особі про підозру у відповідному кримінальному провадженні.

Якщо у кримінальному провадженні хоча б одній особі було повідомлено про підозру, то рішення про закриття кримінального провадження за наявності підстав, передбачених п. п. 1, 2, 4, 9 ч. 1 ст. 284 може прийняти лише прокурор. Це не виключає можливості прийняття прокурором, як процесуальним керівником досудового розслідування, рішення про закриття кримінального провадження за наявності зазначених підстав у разі неповідомлення жодній особі про підозру у відповідному кримінальному провадженні.

До другої групи належать підстави, встановлені п. п. 5, 6, 8 ч. 1 ст. 284 КПК.

До третьої групи належать підстави, передбачені п. п. 5, 6, 7, 8, 9 ч. 1 ст. 284 та п. п. 1, 2, 3 ч. 2 ст. 284 КПК.

У разі закриття кримінального провадження прокурором щодо підозрюваного, досудове розслідування не закінчується, а продовжується щодо відповідного кримінального правопорушення. Тому закриття кримінального провадження щодо підозрюваного не є формою закінчення досудового розслідування.

Процесуальний порядок закриття кримінального провадження на стадії досудового розслідування полягає у здійсненні таких дій: 1) винесення слідчим, прокурором постанови про закриття кримінального провадження; 2) надіслання копії постанови слідчого про закриття кримінального провадження заявнику, потерпілому, прокурору; (якщо кримінальне провадження закрит прокурором, він надсилає копії постанови заявнику, потерпілому, його представнику, підозрюваному, захиснику; 3) внесення прокурором відомостей про закриття кримінального провадження до ЄРДР.

Постанова про закриття кримінального провадження складається слідчим, прокурором згідно з вимогами ч. 5, 6 ст. 110 КПК.

Норми КПК уможливають оскарження рішення слідчого, прокурора про закриття кримінального провадження.

Постанова слідчого про закриття кримінального провадження може бути оскаржена заявником чи потерпілим до прокурора або заявником, потерпілим, його представником чи законним представником до слідчого судді.

Постанова прокурора про закриття кримінального провадження може бути оскаржена слідчим до вищестоячого прокурора або заявником, потерпілим, його представником чи законним представником, підозрюваним, його захисником чи законним представником до слідчого судді.

Процесуальний порядок оскарження постанови слідчого, прокурора про закриття кримінального провадження встановлюється у ст.ст. 284, 304-307, 312, 313 КПК.

Підставами закриття провадження щодо юридичної особи є: 1) встановлення відсутності підстав для застосування до неї заходів кримінально-правового характеру (див. ст. 96-3

КК); 2) закриття кримінального провадження щодо уповноваженої особи юридичної особи; 3) ухвалення виправдувального вироку щодо уповноваженої особи юридичної особи.

Якщо рішення про закриття провадження щодо юридичної особи приймає прокурор, воно оформлюється постановою, копія якої направляється заявнику, потерпілому, його представнику, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження.

У разі винесення судом рішення про закриття провадження щодо юридичної особи воно оформлюється ухвалою або про це зазначається у виправдувальному вироку.

§ 2. Звільнення особи від кримінальної відповідальності

Звільнення від кримінальної відповідальності не означає, що діяння перестає бути кримінально каранним. Воно не втрачає ознак суспільної небезпечності, а отже, залишається кримінальним правопорушенням. У зазначених випадках передбачена можливість депеналізації – зменшення меж державного примусу за вчинені кримінальні правопорушення, а не декриміналізації правопорушення.

Стаття 285. Загальні положення кримінального провадження під час звільнення особи від кримінальної відповідальності

1. Особа звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених законом України про кримінальну відповідальність.

2. Особі, яка підозрюється, обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення та щодо якої передбачена можливість звільнення від кримінальної відповідальності у разі здійснення передбачених законом України про кримінальну відповідальність дій, роз'яснюється право на таке звільнення.

3. Підозрюваному, обвинуваченому, який може бути звільнений від кримінальної відповідальності, повинно бути роз'яснено суть підозри чи обвинувачення, підставу звільнення від кримінальної відповідальності і право заперечувати проти закриття кримінального провадження з цієї підстави. У разі якщо підозрюваний чи обвинувачений, щодо якого передбачене звільнення від кримінальної відповідальності, заперечує проти цього, досудове розслідування та судове провадження проводяться в повному обсязі в загальному порядку.

Загальні положення звернення до суду для звільнення особи від кримінальної відповідальності – це визначені у КПК (ст. 285) і зумовлені завданнями кримінального судочинства правила, котрими необхідно керуватися у разі звільнення особи від відповідальності, встановленої Кримінальним кодексом України та (або) законом України про кримінальні проступки. Наразі останній не прийнятий, тому кримінальна відповідальність від якої може бути звільнено особу встановлюється поки лише нормами Кримінального кодексу України.

Загальними положеннями звернення до суду для звільнення особи від кримінальної відповідальності є такі.

1. Звернення до суду здійснюється на підставах, встановлених законом України про кримінальну відповідальність. Такі підстави можна розділити на загальні та спеціальні.

Загальні підстави, які стосуються багатьох складів кримінальних правопорушень і викладені у нормах Загальної частини КК. До їх числа належать: зміна обстановки (ст. 48 КК); дійове каяття особи (ст. 45 КК); примирення обвинуваченого з потерпілим (ст. 46 КК); передача особи на поруки колективу підприємства, установи чи організації (ст. 47 КК); закінчення строків давності притягнення до кримінальної відповідальності (ст. 49 КК); засто-

сування до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру (ч. 1 ст. 97 КК).

Спеціальні підстави, що стосуються окремих різновидів кримінальних правопорушень. Зазначені підстави містяться в окремих статтях Особливої частини КК. До їх числа належать такі: добровільна заява громадянина України про свій зв'язок з іноземною державою, іноземною організацією або їх представниками, від яких він отримав злочинне завдання (ч. 2 ст. 111 «Державна зрада» КК); здійснення до притягнення до кримінальної відповідальності виплати заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої встановленої законом виплати громадянам особою, яка не виплачувала ці різновиди виплат (ч. 3 ст. 175 «Невиплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат» КК) тощо.

Кожна із зазначених підстав передбачає наявність відповідних умов. Останні регламентовані у зазначених вище статтях закону про кримінальну відповідальність.

2. Підозрюваному, обвинуваченому роз'яснюється право на звільнення від кримінальної відповідальності.

3. Підозрюваному, обвинуваченому роз'яснюється суть підозри або обвинувачення, підстава звільнення від кримінальної відповідальності і право заперечувати проти такого звільнення.

Підозрюваний, обвинувачений може не скористатися правом на звільнення від кримінальної відповідальності шляхом заперечення проти такого звільнення. У такому випадку кримінальне провадження здійснюється у загальному порядку.

Свобода підозрюваного, обвинуваченого щодо використання права на звільнення від кримінальної відповідальності є проявом загальної засади диспозитивності, згідно з якою сторони кримінального провадження є вільними у використанні своїх прав (див. ст. 26 КПК).

Стаття 286. Порядок звільнення від кримінальної відповідальності

1. Звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення здійснюється судом.

2. Встановивши на стадії досудового розслідування підстави для звільнення від кримінальної відповідальності та отримавши згоду підозрюваного на таке звільнення, прокурор складає клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності та без проведення досудового розслідування у повному обсязі надсилає його до суду.

3. Перед направленням клопотання до суду прокурор зобов'язаний ознайомити з ним потерпілого та з'ясувати його думку щодо можливості звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності.

4. Якщо під час здійснення судового провадження щодо провадження, яке надійшло до суду з обвинувальним актом, сторона кримінального провадження звернеться до суду з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності обвинуваченого, суд має невідкладно розглянути таке клопотання.

Норми кримінального процесуального закону наділяють суд виключною компетенцією щодо прийняття рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Процесуальний порядок звернення до суду для звільнення особи від кримінальної відповідальності полягає у здійсненні прокурором наступних дій: 1) встановлення на стадії досудового розслідування підстави для звільнення від відповідальності; 2) отримання на це згоди підозрюваного; 3) складання клопотання; 4) ознайомлення потерпілого зі складеним клопотанням та з'ясування його думки щодо можливості звільнення підозрюваного від

кримінальної відповідальності; 5) надсилання складеного клопотання до суду без проведення досудового розслідування.

Якщо під час судового розгляду сторона кримінального провадження звернулася до суду з клопотанням про звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності, то суд зобов'язаний припинити перебіг судового провадження у загальному порядку та відразу перейти до розгляду заявленого клопотання.

Стаття 287. Клопотання прокурора про звільнення від кримінальної відповідальності

1. У клопотанні прокурора про звільнення від кримінальної відповідальності вказуються:

- 1) найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер;**
- 2) анкетні відомості підозрюваного (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство);**
- 3) прізвище, ім'я, по батькові та займана посада прокурора;**
- 4) виклад фактичних обставин кримінального правопорушення та його правова кваліфікація з зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність та формулювання підозри;**
- 5) розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, та відомості про її відшкодування;**
- 6) докази, які підтверджують факт вчинення особою кримінального правопорушення;**
- 7) наявність обставин, які свідчать, що особа підлягає звільненню від кримінальної відповідальності, та відповідна правова підстава;**
- 8) відомості про ознайомлення з клопотанням потерпілого та його думка щодо можливості звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності;**
- 9) дата та місце складення клопотання.**

До клопотання прокурора повинна бути додана письмова згода особи на звільнення від кримінальної відповідальності.

Клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності – це процесуальне рішення прокурора, яким він підводить підсумки досудового розслідування і ставить перед судом питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності можна умовно подіти на такі частини: 1) вступна; 2) описова; 3) резолютивна; 4) заключна.

У вступній частині зазначаються дата та місце складення клопотання, найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер; прізвище, ім'я, по батькові та займана посада прокурора.

В описовій частині викладаються анкетні відомості підозрюваного (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство); фактичні обставини кримінального правопорушення та його правова кваліфікація з зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність та формулювання підозри; розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, та відомості про її відшкодування; докази, які підтверджують факт вчинення особою кримінального правопорушення; наявність обставин, які свідчать, що особа підлягає звільненню від кримінальної відповідальності, та відповідна правова підстава.

У резолютивній частині викладається прохання про звільнення підозрюваного від відповідальності, передбаченої конкретною статтею (частиною статті) закону України про кримінальну відповідальність.

У заключній частині зазначається підпис прокурора, який склав клопотання та відомості про ознайомлення з клопотанням потерпілого та його думка щодо можливості звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності.

До клопотання обов'язково долучається письмова згода особи на звільнення від кримінальної відповідальності.

Стаття 288. Розгляд питання про звільнення від кримінальної відповідальності

1. Розгляд клопотання прокурора здійснюється у присутності сторін кримінального провадження та потерпілого в загальному порядку, передбаченому цим Кодексом, із особливостями, встановленими цією статтею.

2. Суд зобов'язаний з'ясувати думку потерпілого щодо можливості звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності.

3. Суд своєю ухвалою закриває кримінальне провадження та звільняє підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності у випадку встановлення підстав, передбачених законом України про кримінальну відповідальність.

4. У разі встановлення судом необґрунтованості клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності суд своєю ухвалою відмовляє у його задоволенні та повертає клопотання прокурору для здійснення кримінального провадження в загальному порядку або продовжує судове провадження в загальному порядку, якщо таке клопотання надійшло після направлення обвинувального акта до суду.

5. Ухвала суду про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності може бути оскаржена в апеляційному порядку.

Засади змагальності та безпосередності обумовлюють розгляд клопотання прокурора про звільнення особи від кримінальної відповідальності лише у присутності сторін кримінального провадження та потерпілого.

Процесуальний порядок розгляду судом питання про звільнення від кримінальної відповідальності складається з таких дій: 1) судовий розгляд клопотання прокурора про звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності з метою встановлення підстав, передбачених ст.ст. 45, 46, 47, 48, 49, 97 КК; 2) з'ясування думки потерпілого щодо можливості звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності; 3) винесення судом ухвали про закриття кримінального провадження та звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності.

Якщо суд встановить відсутність у клопотанні вказівки на докази, які підтверджують факт вчинення особою кримінального правопорушення або відсутність обставин, які свідчать, що особа підлягає звільненню від кримінальної відповідальності, то суд своєю ухвалою залежно від стадії з якої направлено клопотання відмовляє у його задоволенні та повертає клопотання прокурору для здійснення досудового розслідування в загальному порядку або продовжує судове провадження в загальному порядку.

Про порядок і строки апеляційного оскарження ухвали суду про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності див. ст. 395 КПК.

Стаття 289. Відновлення провадження при відмові від поручительства

1. Якщо протягом року з дня передачі особи на поруки колективу підприємства, установи чи організації вона не виправдає довіру колективу, ухилитиметься від захо-

дів виховного характеру та порушуватиме громадський порядок, загальні збори відповідного колективу можуть прийняти рішення про відмову від поручительства за взятю ними на поруки особу. Відповідне рішення направляється до суду, який прийняв рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

2. Суд, отримавши рішення загальних зборів колективу про відмову від поручительства, розглядає питання притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення в порядку, передбаченому статтею 288 цього Кодексу.

3. Переконавшись у порушенні особою умов передачі на поруки, суд своєю ухвалою скасовує ухвалу про закриття кримінального провадження і звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею її на поруки та направляє матеріали провадження для проведення досудового розслідування в загальному порядку чи здійснює судове провадження в загальному порядку, якщо питання про звільнення від кримінальної відповідальності було прийняте після направлення обвинувального акта до суду.

Норми кримінального процесуального закону надають можливість колективу підприємства, установи чи організації на загальних зборах прийняти рішення про відмову від поручительства за взятю ними на поруки особу, якщо протягом року вона: 1) не виправдає довіру колективу; 2) ухилятиметься від заходів виховного характеру; 3) порушуватиме громадський порядок. Прийняте рішення колективу підприємства, установи чи організації обов'язково направляється до суду, який прийняв рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Про розгляд питання щодо притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення після отримання рішення загальних зборів колективу про відмову від поручительства див. коментар до ст. 288 КПК.

Норми КПК зобов'язують суд скасувати ухвалу про закриття кримінального провадження і звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею її на поруки якщо буде встановлено порушення такою особою умов передачі на поруки. У такому випадку залежно від стадії, з якої було направлено попереднє клопотання, суд направляє матеріали для (1) проведення досудового розслідування в загальному порядку чи (2) здійснює судове провадження в загальному порядку.

УДК 342.565.2:343.162.1:163(477)

Горбачов Василь Павлович,

доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз
Донецького юридичного інституту МВС України, к.ю.н., доцент

**ПИТАННЯ ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ, ДІЙ ЧИ БЕЗДІЯЛЬНОСТІ
ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ТА ПРОКУРОРА
В РІШЕННЯХ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ**

У статті проаналізовано правові позиції Конституційного Суду України з проблемних питань оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування та прокурора.

Ключові слова: Конституційний Суд України, прокурор, слідчий, оскарження рішень слідчого та прокурора.

В статті проаналізовані правові позиції Конституційного Суду України по проблемним вопросам обжалования решений, действий или бездействия органов досудебного расследования и прокурора.

Ключевые слова: Конституционный Суд Украины, прокурор, следователь, обжалование решений следователя и прокурора.

Gorbachov V.P. The questions of the appeal of decisions, actions or inactivity of the bodies of pre-trial investigation and the prosecutor in the decisions of the Constitutional Court of Ukraine.

The article analyzes the legal position of the Constitutional Court of Ukraine on the problems of the appeal of decisions, actions or inactivity of bodies of the pre-trial investigation and the prosecutor.

Keywords: Constitutional Court of Ukraine, the Prosecutor, the investigator, the appeal of decisions of the investigator and the Prosecutor.

Конституція України (ст. 55) гарантує кожному право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Це положення є однією з гарантій захисту прав людини, зокрема у кримінальному судочинстві. З цього приводу Конституційний Суд України зазначив, що захист прав і свобод людини не може бути надійним без надання їй можливості при розслідуванні кримінальної справи оскаржити до суду окремі процесуальні акти, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування та прокуратури [1, п. 4.2 мотивувальної частини]. Крім того Конституційний Суд України відмітив, що однією з найважливіших тенденцій розвитку законодавства в контексті ст. 55 Конституції України є розширення сфери судового захисту, в тому числі судового контролю за правомірністю і обґрунтованістю рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [2, п. 2 мотивувальної частини; 3, п. 5 мотивувальної частини].

Судова статистика свідчить про те, що за 2014 рік судами розглянуто понад 43 тис. скарг на рішення, дії та бездіяльність слідчого, прокурора та інших осіб під час досудового розслідування. Серед них найбільша кількість скарг на бездіяльність слідчого чи прокурора – 55,4% усіх скарг [4]. До прийняття нового КПК 2012 року з питань оскарження рішень, дій і особливо бездіяльності слідчого чи прокурора неодноразово виникали проблемні питання, які не були законодавчо врегульовані та які неоднаково вирішувалися на практиці. Деякі з таких питань розглянуті Конституційним Судом України, рішення якого є обов'язковими до виконання. Аналіз цих рішень є актуальним не тільки з теоретичної, але й з практичної точки зору. Крім того важливим є узагальнення правових позицій Конституційного Суду України, які визначають напрями подальшого розвитку законодавства.

На правові позиції Конституційного Суду України в питаннях оскарження рішень, дій та бездіяльності органів досудового розслідування та прокурора звертали увагу О. В. Баулін, Є. П. Бурдоль, Д. М. Валігура, В. Д. Вознюк, І. В. Гловюк, І. І. Зарева, О. В. Капліна, А. Р. Туманянц, Г. В. Федотова, О. Г. Шило, О. Г. Яновська та інші. Але у їх дослідженнях ці питання висвітлені лише вибірково. Тому метою статті є з'ясування та узагальнення правових позицій Конституційного Суду України з проблемних питань оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування та прокурора.

Після прийняття Конституції України 1996 р. питання оскарження рішень, дій та бездіяльності прокурора та органів досудового розслідування неодноразово були предметом розгляду Конституційним Судом України. В першу чергу це були питання щодо права осіб оскаржувати такі рішення, дії та бездіяльність до суду. Крім того розглядалися й інші практичні проблеми: питання стосовно порядку оскарження бездіяльності органів досудового

розслідування та прокуратури; питання про те, на якій стадії кримінального процесу судом розглядаються скарги на рішення, дії та бездіяльність органів дізнання, слідчого та прокурора, які оскаржені під час досудового розслідування; питання обов'язковості участі прокурора у розгляді судом зазначених скарг тощо.

Принциповим було питання щодо **загального права оскаржувати до суду** рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування та прокурора, а також питання щодо обсягу такого оскарження. Стосовно цього Конституційний Суд України неодноразово визнавав неконституційними положення законів, які обмежували право на таке оскарження в судовому порядку.

30 жовтня 1997 року Конституційний Суд України у своєму рішенні № 5-зп у справі К. Г. Устименка визнав неконституційним положення ч. 4 ст. 12 Закону України «Про прокуратуру» 1991 р. про те, що прийняте прокурором рішення може бути оскаржено вищестоящому прокурору, а до суду – лише у передбачених законом випадках. Конституційний Суд мотивував своє рішення тим, що винятки з конституційних норм встановлюються самою Конституцією, а не іншими нормативними актами [5, п. 4 резолютивної частини]. З урахуванням цього 12 липня 2001 р. в Закон України «Про прокуратуру» внесено зміни та передбачено альтернативне оскарження рішення прокурора вищестоящому прокурору або до суду [6].

У цьому ж рішенні від 30 жовтня 1997 року Конституційний Суд України зазначив, що оскарження до органів вищого рівня (тобто у передбаченому законом відомчому порядку) не є перешкодою для подальшого звернення громадянина до суду [5, п. 3 резолютивної частини; 1, п. 4.2 мотивувальної частини]. У рішенні від 25 листопада 1997 р. № 6-зп Конституційний Суд також зазначив, що подання скарги до органу, посадової особи вищого рівня не перешкоджає оскарженню цих рішень, дій чи бездіяльності до суду; такі скарги підлягають безпосередньому розгляду в судах незалежно від того, що прийнятим раніше законом міг бути встановлений інший порядок їх розгляду (тобто у порядку підпорядкованості) [2, п. 1 резолютивної частини].

У рішенні від 23 травня 2001 р. № 6-рп/2001 Конституційний Суд України зазначив, що, виходячи з положень статей 55, 64, 124 Конституції України, передбачене відповідними законами України *право* громадян на *позасудове* оскарження актів, дій або бездіяльності посадових осіб органів дізнання, попереднього слідства і прокуратури (в порядку підлеглості) не позбавляє громадян можливості звернутися безпосередньо до суду. А суд не має права відмовити особі у прийнятті скарги лише з тієї підстави, що її вимоги можуть бути розглянуті в передбаченому законом позасудовому порядку [1, п. 4.2 мотивувальної частини]. Тому Конституційний Суд визнав неконституційним положення ст. 248-3 Цивільного процесуального кодексу України, яке встановлювало непідвідомчість судам скарг на *акти і дії* службових осіб органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури, якщо законодавством встановлено виключно позасудовий порядок оскарження [1, п. 3 резолютивної частини].

В теорії висловлювалися як погляди щодо обмеження права оскарження до суду певними видами рішень, дій та бездіяльності, так і погляди щодо необмеженого права оскарження будь-яких рішень, дій та бездіяльності органів досудового розслідування та прокурора [7, с. 115-116]. Наприклад, О. В. Кондратьєв вважав, що до суду підлягають оскарженню дії та рішення органів дізнання, слідчого і прокурора лише в двох випадках: а) якщо це прямо передбачено КПК України; б) якщо дії та рішення посадових осіб, які здійснюють кримінальне судочинство, здатні завдати шкоди конституційним правам і свободам учасників кримінального судочинства або ускладнити доступ громадян до правосуддя [8, с. 11, 40-41, 148].

Різні погляди висловлювалися й стосовно суб'єктів оскарження: скарги можуть подавати лише особи, права, свободи та законні інтереси яких порушено, або їх представники [9, с. 6]; суб'єктом оскарження може бути особа, у якої є власний правовий інтерес, або її представник; скарги можуть подавати й особи, які не брали участь у справі й не залучалися у кримінально-процесуальні правовідносини [10, с. 118].

З цих питань Конституційний Суд України 25 листопада 1997 р. роз'яснив, що кожен має гарантоване державою право оскаржити в суді рішення, дії чи бездіяльність будь-якого органу державної влади, органу місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, якщо особа вважає, що їх рішення, дія чи бездіяльність порушують або ущемляють її права і свободи чи перешкоджають їх здійсненню, а тому потребують правового захисту в суді [2, п. 1 резолютивної частини]. У рішенні від 23 травня 2001 року № 6-рп/2001 Конституційний Суд України зазначив, що право на судовий захист належить до основних, невідчужуваних прав і свобод людини і громадянина та відповідно до частини 2 статті 64 Конституції України не може бути обмежене навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану, а також визначив загальну правову позицію про те, що судам підвідомчі будь-які звернення фізичної особи щодо захисту *своїх* прав і свобод. Тому суд не може відмовити у правосудді, якщо особа вважає, що *її права* і свободи порушено чи порушуються, або створено чи створюються перешкоди для їх реалізації, або має місце інше ущемлення прав і свобод [1, п. 3 мотивувальної частини]. А у рішенні від 14 грудня 2011 р. № 19-рп/2011 Конституційний Суд України зазначив, що кожному гарантовано конституційне право на оскарження в суді будь-яких рішень, дій чи бездіяльності всіх органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Реалізація цього права забезпечується у відповідному виді судочинства і в порядку, визначеному процесуальним законом [3, п. 1 резолютивної частини]. Таким чином, Конституційний Суд України дав відповідь на дискусійне питання щодо обсягу рішень, дій та бездіяльності, які можуть бути оскаржені в судовому порядку, та щодо кола суб'єктів такого оскарження.

Одним з проблемних було питання щодо **порядку оскарження бездіяльності** органів досудового розслідування та прокуратури, яке полягало у неприйнятті належного процесуального рішення за заявами та повідомленнями про злочини. У зв'язку з цим виникало два питання: 1) чи можна бездіяльність зазначених органів оскаржувати у суді та 2) у суді якої юрисдикції (цивільної, адміністративної чи кримінальної) повинні вирішуватися такі скарги.

Стосовно першого питання Кримінально-процесуальний кодекс 1960 року (ст.ст. 110, 234, 236) передбачав оскарження до суду лише дій та постанов органів розслідування та прокурора, а оскарження їх бездіяльності КПК не передбачав. Але після прийняття нової Конституції України з цього приводу Конституційний Суд України неодноразово роз'яснював, що згідно зі ст. 55 Конституції України кожному гарантується право на оскарження в суді будь-яких рішень, дій чи бездіяльності будь-яких органів державної влади, посадових і службових осіб. А у рішенні від 23 травня 2001 року № 6-рп/2001 Конституційний Суд України зазначив, що недосконалість інституту судового контролю за досудовим слідством не може бути перепорою для оскарження актів, дій чи бездіяльності посадових осіб органів дізнання, попереднього слідства та прокуратури [1, п. 4.2 мотивувальної частини]. Системний аналіз положень КПК України, зокрема тих, які визначають його завдання та унормовують порядок оскарження рішень чи дій суб'єктів владних кримінально-процесуальних повноважень, дав Конституційному Суду України підстави для висновку про можливість оскарження до суду не тільки рішень і дій прокурора, слідчого, органу дізнання, але й їхньої бездіяльності [3, п. 5 мотивувальної частини].

Друге питання (в суді якої юрисдикції – цивільної, адміністративної чи кримінальної – повинні вирішуватися скарги на бездіяльність органів досудового розслідування та прокурора) на різних етапах розвитку законодавства вирішувалося по-різному. На практиці поетапно застосовувалися усі ці зазначені види юрисдикції.

Кримінально-процесуальний кодекс не передбачав можливість оскарження бездіяльності органів розслідування та прокурора. Але загальна можливість оскарження до суду бездіяльності посадових осіб з 31 жовтня 1995 року передбачалася Цивільним процесуальним кодексом України (до цього передбачалося право звернутися до суду зі скаргою лише на дії службової особи). Глава 31-А ЦПК (ст. 248-1) передбачала право громадян звернутися до суду зі скаргою, якщо вони вважали, що рішенням, дією або бездіяльністю державного органу або службової особи порушено їх права чи свободи. Але Конституційний Суд України у рішенні від 23 травня 2001 р. № 6-рп/ 2001 р. зазначив, що оскарження до суду процесуальних актів, дій чи бездіяльності органів дізнання, попереднього слідства і прокуратури може здійснюватись у порядку, встановленому Кримінально-процесуальним кодексом України, оскільки діяльність посадових осіб, як і діяльність суду, має свої особливості, не належить до сфери управлінської і не може бути предметом оскарження в порядку, визначеному главою 31-А ЦПК України (тобто в цивільно-процесуальному порядку) [1, п. 4.2 мотивувальної частини].

На відміну від такої правової позиції Конституційного Суду Верховний Суд України дотримувався іншої точки зору. В ухвалі спільного засідання Судової палати у кримінальних справах та Військової судової колегії від 27 грудня 2002 р. зазначено, що неприйняття відповідною посадовою особою рішення за заявою про злочин оскаржується у порядку, передбаченому главою 31-А ЦПК України [11]. Постановою Пленуму Верховного Суду України № 1 від 11 лютого 2005 р. «Про деякі питання, що виникають під час розгляду судами України скарг на постанови органів дізнання, слідчого, прокурора про порушення кримінальної справи» роз'яснено, що «бездіяльність органу дізнання, слідчого, прокурора, що полягала у неприйнятті за заявою про злочин жодного з рішень, передбачених ч. 2 ст. 97 КПК, може бути оскаржена в порядку, встановленому в гл. 31-А Цивільного процесуального кодексу України [12, п. 6].

З набранням 1 вересня 2005 р. чинності Кодексом адміністративного судочинства України оскарження бездіяльності органів державної влади, їхніх посадових і службових осіб передбачалося у порядку адміністративного судочинства [13]. У статті 17 КАС зазначено, що компетенція адміністративних судів поширюється на спори фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень, дій чи бездіяльності; але компетенція цих судів не поширюється на публічно-правові справи, що належить вирішувати в порядку кримінального судочинства.

Новий закон не зняв питання щодо юрисдикції скарг на бездіяльність органів досудового розслідування та прокурора. Судами кримінальної та адміністративної юрисдикції (на рівні апеляційних судів областей, Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищого адміністративного суду України та навіть Верховного Суду України) неоднозначно застосовувалися положення КПК та КАС України щодо вирішення питання про прийняття до розгляду скарг на бездіяльність органів дізнання, слідства і прокуратури, коли останніми за відповідними заявами чи повідомленнями про злочини не приймалося жодного передбаченого статтею 97 КПК України процесуального рішення. Внаслідок такої бездіяльності унеможлилювалася реалізація гарантованого статтею 55 Конституції України права на оскарження в суді рішень органів державної влади, посадових і службових осіб (в цьому конкретному випадку – постанови про порушення кримінальної

справи або про відмову в порушенні кримінальної справи, яка є предметом оскарження). В одних випадках такі скарги розглядалися у порядку кримінально-процесуального закону, а в інших – у порядку, передбаченому Кодексом адміністративного судочинства України [13].

16 червня 2011 р. Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ в своєму інформаційному листі «Щодо практики розгляду справ з оскарження бездіяльності органів дізнання, слідчого, прокурора» дав таке роз'яснення: «Якщо прокурор, орган дізнання чи слідчий не приймає рішення по заяві чи повідомленню про злочин протягом встановленого законом часу та за зверненням заінтересованої особи (краще в письмовій формі) не надає копії постанови (повідомлення), остання має право оскаржити такі дії посадових осіб до суду, керуючись ст. ст. 110, 234, 236 КПК України», тобто у кримінально-процесуальному, а не цивільно-процесуальному або адміністративно-процесуальному порядку як було раніше [14]. Але у зазначених статтях КПК передбачалося право оскарження тільки рішень та дій зазначених осіб, а оскарження їх бездіяльності в законі не передбачалося.

30 вересня 2011 р. пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ постановив звернутися до Конституційного Суду України з конституційним поданням щодо офіційного тлумачення відповідних положень Кримінально-процесуального кодексу та Кодексу адміністративного судочинства України щодо судової юрисдикції справ про оскарження бездіяльності органів дізнання, слідства та прокуратури, яке полягає у неприйнятті належного процесуального рішення за заявами та повідомленнями про злочини [13].

Рішенням Конституційного Суду України від 14 грудня 2011 року № 19-рп/2011 у справі № 1-29/2011 про оскарження бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо заяв про злочини роз'яснено, що скарги осіб стосовно прийняття рішень, вчинення дій або допущення бездіяльності суб'єктом владних повноважень щодо заяв і повідомлень про вчинені або підготовлювані злочини суди повинні розглядати і вирішувати у кримінальному судочинстві. Таким чином, остаточно вирішено питання щодо юрисдикції скарг на бездіяльність органів досудового розслідування та прокурора [3, п. 2 резолютивної частини].

Конституційний Суд України обґрунтував своє рішення, зокрема, тим, що, здійснюючи перевірку заяв і повідомлень про злочини, прокурор, слідчий, орган дізнання діють до порушення кримінальної справи, однак вдаються до тих же способів і прийомів, що й під час збирання доказів у кримінальній справі. Отже, правовідносини, що мають місце під час розгляду заяв про злочини, за своєю правовою природою є кримінально-процесуальними. Тому перевірка скарг на рішення, дії чи бездіяльність вказаних суб'єктів владних повноважень має відбуватися у тому ж процесуальному порядку і тим же судом, на який відповідно до закону покладені повноваження щодо перевірки й оцінки доказів у кримінальній справі, тобто судом із розгляду кримінальних справ. До того ж імперативний припис пункту 2 частини 3 статті 17 КАС України виключає юрисдикцію адміністративних судів щодо справ, які належить вирішувати в порядку кримінального судочинства. Зазначене обумовило висновок, що компетентним судом, до юрисдикції якого належить розгляд скарг щодо прийняття рішень, вчинення дій або допущення бездіяльності суб'єктом владних повноважень стосовно заяв і повідомлень про вчинені або підготовлювані злочини, є суд, який спеціалізується на розгляді кримінальних справ.

Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року вирішив зазначені суперечливі питання таким чином, що прямо передбачив оскарження не тільки рішень і дій органів досудового розслідування та прокурора, але й їх бездіяльності.

Ще одним з практичних питань було питання про те, **на якій стадії кримінального процесу судом розглядаються скарги** на рішення, дії та бездіяльність органів дізнання, слідчого та прокурора, які оскаржені під час досудового розслідування. У відповідності до ч. 4 ст. 110, ч. 6 ст. 234 та ч. 3 ст. 236 КПК 1960 р. ці скарги розглядалися судом першої інстанції не під час досудового розслідування, а під час попереднього розгляду справи або під час розгляду її по суті, якщо інше не передбачено КПК. Зазначені положення певною мірою суперечили положенням Конституції України. Тому Конституційний Суд України, вирішуючи справу про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора, диференціював момент розгляду судом скарг в залежності від виду постанови, яку оскаржено:

1) Рішенням Конституційного Суду України від 30 січня 2003 р. № 3-рп/2003 визнано такими, що не відповідають Конституції України, ті положення ч. 6 ст. 234, ч. 3 ст. 236 КПК, які унеможлилювали розгляд судом на стадії досудового слідства скарг на постанови слідчого, прокурора стосовно приводів, підстав і порядку порушення кримінальної справи щодо певної особи [15, п. 2 резолютивної частини]. Таке рішення мотивовано тим, що постановою про порушення кримінальної справи щодо певної особи, винесена з недодержанням вимог КПК України, може породити наслідки, які виходять за межі кримінально-процесуальних відносин, і завдати такої шкоди конституційним правам і свободам внаслідок несвоєчасного судового контролю, що поновити їх буде нездійсненним. Унеможливлення розгляду судом на стадії досудового слідства скарги на постанову про порушення кримінальної справи щодо певної особи, відкладення її перевірки судом на стадію попереднього розгляду кримінальної справи або на стадію розгляду її по суті, відстрочка судового контролю обмежують конституційне право людини на судовий захист, який є гарантією всіх прав і свобод людини і громадянина [15, п. 9 мотивувальної частини].

На підставі зазначеного рішення Конституційного Суду України Постановою Пленуму Верховного Суду України № 1 від 11 лютого 2005 р. «Про деякі питання, що виникають під час розгляду судами України скарг на постанови органів дізнання, слідчого, прокурора про порушення кримінальної справи» [12, п. 3] роз'яснено, що суди повинні приймати до розгляду скарги на постанови про порушення кримінальної справи протягом усього часу, поки справа перебуває у провадженні органів дізнання, слідчого, прокурора (бо строки оскарження цих постанов законом не встановлені). Проте якщо така скарга надійшла до суду незадовго до закінчення слідства, вона відповідно до ч. 4 ст. 110, ч. 6 ст. 234, ч. 3 ст. 236 КПК може бути розглянута під час попереднього розгляду справи за умови, що такий розгляд залежно від конкретних обставин можливий у розумні строки. Але у зв'язку із прийняттям 14 грудня 2006 р. Закону України «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України щодо оскарження постанови про порушення кримінальної справи» ця Постанова Пленуму Верховного Суду України 21 грудня 2007 р. втратила чинність [16]. Стаття 236-8 КПК встановила, що скарга на постанову про порушення кримінальної справи розглядається суддею не пізніше 5 днів з дня її надходження до суду (тобто не вказана конкретна стадія процесу, на якій розглядаються зазначені скарги).

2) З іншого боку, рішенням Конституційного Суду України від 30 січня 2003 р. визнані конституційними положення ч. 6 ст. 234, ч. 3 ст. 236 КПК, згідно з якими скарги на постанови слідчого, прокурора про притягнення як обвинуваченого розглядаються судом першої інстанції при попередньому розгляді справи або при розгляді її по суті [15, п. 1.2 резолютивної частини]. Таке рішення мотивовано тим, що досудове слідство після винесення постанови про притягнення як обвинуваченого продовжується, а притягнення як обвинуваченого не є остаточним висновком слідчого про винуватість обвинуваченого – остаточний обвинувальний висновок він робить після закінчення досудового слідства. Переконавання

слідчого і прокурора у вчиненні особою злочину не означає доведення її винуватості, яка відповідно до конституційно закріпленого принципу презумпції невинуватості особи може бути встановлена лише обвинувальним вироком суду. Зібрані досудовим слідством докази винуватості особи перевіряються і оцінюються судом під час розгляду справи по суті, за результатами яких суд постановляє виправдувальний або обвинувальний вирок. Перевірка судом на стадії досудового слідства постанови про притягнення як обвинуваченого фактично означатиме перевірку достатності зібраних у справі доказів ще до закінчення досудового слідства і передрішення питання щодо винуватості особи у вчиненні злочину ще до розгляду кримінальної справи по суті. Таким чином, суд замість здійснення судового контролю досудового слідства виконуватиме функцію судового розгляду кримінальної справи по суті [15, п. 10 мотивувальної частини].

Таким чином, згідно правових позицій Конституційного Суду України під час досудового розслідування до суду можуть оскаржуватися будь-які рішення, дії чи бездіяльність слідчого та прокурора, але на цій стадії судом розглядаються не всі скарги.

Одним з питань розгляду судом скарг на рішення органів досудового розслідування та прокурора було питання **обов'язковості участі прокурора у розгляді судом зазначених скарг**. Про час розгляду скарг на постанову про відмову в порушенні кримінальної справи та постанову про закриття справи суд повідомляв прокурора (ч. 2 ст. 236-2, ч. 3 ст. 236-6 КПК 1960 р.). А стосовно скарги на постанову про порушення справи суддя направляв прокурору копію постанови про відкриття провадження за скаргою (п. 3 ч. 2 ст. 236-8 КПК). При цьому обов'язковість участі прокурора у розгляді цих скарг закон не передбачав. В КПК було зазначено, що прокурор вправі взяти участь у судовому розгляді справи та висловити свої доводи (ч. 3 ст. 236-6 КПК). Крім того закон допускав можливість розгляду скарги судом без участі прокурора (ч. 9 та 12 ст. 236-8 КПК). Частина 9 статті 236-8 КПК обов'язок доведення правомірності порушення справи покладала на прокурора, неявка якого в судове засідання не перешкоджала розгляду справи. У судовому засіданні суддя заслуховував думку прокурора, якщо він з'явився у судове засідання (п. 3 ч. 12 ст. 236-8 КПК). Тобто закон допускав відсутність прокурора у судовому засіданні під час розгляду справи за скаргою на постанову про порушення кримінальної справи.

Питання щодо обов'язкової участі прокурора у розгляді скарги на постанову про порушення кримінальної справи 30 червня 2009 року стало предметом розгляду Конституційним Судом України, який зазначив, що обов'язок прокурора доводити правомірність порушення справи впливав із конституційно визначеної функції прокуратури щодо здійснення нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання і досудове слідство. Метою участі прокурора в процесі судового розгляду скарг було надання доводів і аргументів на підтвердження правомірності порушення справи та можливого спростування тверджень іншої сторони судового процесу про незаконність чи необґрунтованість постанови, що забезпечувало дотримання змагальності сторін як основної засади судочинства [17, п. 5 мотивувальної частини].

Конституційний Суд України зазначив, що органи прокуратури зобов'язані вжити всіх необхідних заходів для забезпечення участі прокурора у процесі судового розгляду справ зазначеної категорії. Допускаючи розгляд справ за відсутності у судовому засіданні прокурора, законодавець по суті звільнив прокурора від належного виконання функції, передбаченої пунктом 3 статті 121 Конституції України (нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання досудове слідство). Тому Конституційний Суд України роз'яснив, що участь прокурора під час судового розгляду справи за скаргою на постанову про порушення кримінальної справи повинна бути обов'язковою. А

положення частини 9 та пункту 3 частини 12 статті 236-8 КПК, які уповноважували суд розглядати справу щодо оскарження постанови про порушення кримінальної справи за відсутності в судовому засіданні прокурора, Конституційний Суд визнав неконституційними, такими, що не відповідають вимогам пункту 3 статті 121, пункту 4 частини 3 статті 129 Конституції України [17, п. 5 мотивувальної частини].

З урахуванням такої правової позиції Конституційного Суду України можна зробити висновок про обов'язковість участі прокурора у розгляді судом не тільки скарг на постанови про порушення кримінальної справи, але й інших скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування та прокурора.

Нарешті, 11 грудня 2007 р. Конституційний Суд України визнав **право перевіряти в касаційному порядку** рішення місцевих та апеляційних судів стосовно постанов про відмову в порушенні кримінальної справи. Таке рішення мотивоване тим, що ч. 2 ст. 383 КПК передбачає можливість перевірки в касаційному порядку постанов (ухвал), які перешкоджають подальшому провадженню у справі, а рішення місцевих та апеляційних судів у справах, якими залишено без задоволення скарги на постанови про відмову в порушенні кримінальної справи, є саме такими, що перешкоджають подальшому провадженню у справі [18].

Таким чином, Конституційний Суд України неодноразово визнавав неконституційними положення законів, які обмежували право на оскарження в судовому порядку рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування та прокурора; дав розширювальне тлумачення норм КПК, які передбачали оскарження тільки рішень та дій органів досудового розслідування та прокурора, й визнав право на оскарження їх бездіяльності; підтвердив кримінально-процесуальний характер інституту такого оскарження; запропонував диференційований підхід до визначення стадії, на якій повинні розглядатися такі скарги; визнав обов'язковою участь прокурора у розгляді судом зазначених скарг; підтвердив право перевіряти в касаційному порядку рішення місцевих та апеляційних судів щодо постанов про відмову в порушенні кримінальної справи.

Список використаних джерел:

1. Рішення Конституційного Суду України від 23 травня 2001 р. № 6-рп/2001 у справі № 1-17/2001 щодо конституційності статті 248-3 ЦПК України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-01>.
2. Рішення Конституційного Суду України від 25 листопада 1997 року № 6-зп у справі № 18/1148-97 громадянки Дзюби Г.П. щодо права на оскарження в суді неправомірних дій посадової особи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-97>.
3. Рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 2011 р. № 19-рп/2011 у справі № 1-29/2011 про оскарження бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо заяв про злочини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-11>.
4. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2014 рік. – Розділ 5 (Форма № 1-1 затверджена Наказом Державної судової адміністрації України від 21.11.2012 р. № 158) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://court.gov.ua/sudova_statystyka/lkflghkjlh/.
5. Рішення Конституційного Суду України від 30 жовтня 1997 р. № 5-зп у справі № 18/203-97 (справа К. Г. Устименка) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-97>.
6. Про внесення змін до Закону України «Про прокуратуру»: Закон України від 12 липня 2001 р. № 2663-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 44. – Ст. 233.

7. Скрипін Ю.В. Слідчий суддя в системі кримінально-процесуальної діяльності (порівняльно-правове дослідження): Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Ю.В. Скрипін ; Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. – Х., 2008. – 219 с.
8. Кондратьєв О.В. Організаційно-правові проблеми судового контролю: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.10 / О.В. Кондратьєв ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2005. – 191с.
9. Вознюк В. Оскарження дій органів досудового слідства / В. Вознюк // Юридичний вісник України. – 2002. – 23-29 березня. – № 12.
10. Баулін О.В. Оскарження процесуальних дій та рішень міліції як органу дізнання / О. В. Баулін, Г. В. Федотова // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2004. – № 1.
11. Ухвала спільного засідання Судової палати у кримінальних справах та Військової судової колегії Верховного Суду України від 27 грудня 2002 р. // Юридичний вісник України. – 2003. – 4-17 січня. – № 1-2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0030700-02>.
12. Про деякі питання, що виникають під час розгляду судами України скарг на постанови органів дізнання, слідчого, прокурора про порушення кримінальної справи : Постанова Пленуму Верховного Суду України № 1 від 11 лютого 2005 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0001700-05>.
13. Про звернення до Конституційного Суду України з конституційним поданням щодо офіційного тлумачення положень статей 97, 110, 234, 236 Кримінально-процесуального кодексу України та статей 3, 4, 17 Кодексу адміністративного судочинства України в контексті положень статті 55 Конституції України (щодо судової юрисдикції справ про оскарження бездіяльності органів дізнання, слідства та прокуратури, яке полягає у неприйнятті належного процесуального рішення за заявами та повідомленнями про злочини) : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30.09.2011 № 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0009740-11>.
14. Щодо практики розгляду справ з оскарження бездіяльності органів дізнання, слідчого, прокурора : Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16.06.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0004740-11>.
15. Рішення Конституційного Суду України від 30 січня 2003 р. № 3-рп/2003 у справі № 1-12/2003 (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-03>.
16. Про визнання такою, що втратила чинність, постанови Пленуму Верховного Суду України від 11 лютого 2005 р. № 1 «Про деякі питання, що виникають під час розгляду судами України скарг на постанови органів дізнання, слідчого, прокурора про порушення кримінальної справи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 21.12.2007 р. № 12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-07>.
17. Рішення Конституційного Суду України від 30 червня 2009 р. № 16-рп/2009 у справі № 1-17/2009 за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин сьомої, дев'ятої, пункту 2 частини шістнадцятої статті 236-8 Кримінально-процесуального кодексу України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v016p710-09>.
18. Рішення Конституційного Суду України від 11 грудня 2007 р. № 11-рп/2007 у справі № 1-33/2007 у справі за конституційним зверненням громадянина Касьяненко Бориса Павловича щодо офіційного тлумачення положень пункту 8 частини третьої статті 129 Конституції України, частини другої статті 383 Кримінально-процесуального кодексу України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/va11p710-07>.

УДК: 351.746.1: 343.985**Хараберюш Олександр Іванович,**

начальник відділу Управління СБ України в Донецькій області, к.ю.н.

**ОСОБЛИВОСТІ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПРОТИДІЇ КОНТРАБАНДИ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ**

У статті розглядаються напрями оперативно-розшукового забезпечення протидії контрабанді культурних цінностей. Визначається роль сучасних інформаційних технологій та систем.

Ключові слова: культурні цінності, контрабанда, протидія, оперативно-розшукове забезпечення.

В статті розглядаються напрями оперативно-розшукового забезпечення протидії контрабанді культурних цінностей. Определяется роль современных информационных технологий и систем.

Ключевые слова: культурные ценности, контрабанда, противодействие, оперативно-розшуковое обеспечение.

In article directions of operatively-search maintenance of counteraction to contraband of cultural values are considered. The role of modern information technology and systems is defined.

Keywords: cultural values, contraband, counteraction, operatively-search maintenance.

Дослідження контрабанди культурних цінностей є вкрай актуальним для нашої держави. Ця актуальність полягає в тому, що попит на історичні і художні цінності, зокрема антикварні, різко збільшив кількість злочинних посягань на них. Контрабандні операції з художніми і історичними цінностями сьогодні мають масовий характер. І справді, у сучасних економічних реаліях грошова спроможність культурних цінностей зростає більше, ніж вартість дорогоцінних металів чи конвертованих валют. Так, вартість одного грама «скіфського» золота коштує у 350 разів дорожче такої ж ваги звичайного золота [1, с. 30].

Особливої небезпечності набуває цей злочин тепер, коли загострилася світова економічна та фінансова криза, наслідком якої є знецінення національної та іноземної валюти, посилення інфляційних процесів, масові звільнення людей з роботи, зниження рівня заробітних плат, несвоєчасність виплат пенсій тощо. Ці фактори провокують криміналізацію частини населення, яка у злочинний спосіб намагається поліпшити своє фінансове становище. Єдиною стабільною «валютою» у такій ситуації є культурні цінності, які можуть стати засобом обігу у ролі еквівалента грошей та засобом капіталовкладень. Таким видом злочинної діяльності, як контрабанда культурних цінностей, займаються особи, що виїжджають за рубіж на гастролі і виставки, на приватні запрошення, іноземці і дипломати. Велика ж частина цінностей вивозиться особами, що виїжджають за межу на постійне місце проживання.

За даними Інтерполу, в країнах Західної Європи (Німеччина, Австрія, Італія, Франція і ін.) діє більше 40 груп контрабандистів, що спеціалізуються на скоєнні цього злочину. Переважна більшість з них – вихідці з колишнього Радянського Союзу, що залишили в країні розгалужені зв'язки і спільників, які забезпечують пошук, скупку і вивіз цінностей з країни. Для реалізації культурних цінностей, що поступають нелегальними каналами, на Заході ними створена ціла мережа спеціалізованих магазинів (у США, Італії, Ізраїлі, Франції, Англії предметами культури торгують більше 100 магазинів, а в Німеччині їх близько 6 тисяч). Діяльність цього кола осіб сприяє виникненню злочинних структур, які, використовуючи недосконале законодавство і корумпованих чиновників, спрощено вирішують процедурні питання, обходять митні і прикордонні правила, обмеження щодо в'їзду до України і виїзду з неї. ФБР США були зафіксовані неофіційні контакти між представниками організованої злочинності двох країн з метою досягнення домовленості про «співпрацю» [2, с. 56].

Таким чином варто відзначити, що, по-перше, суспільна небезпека контрабанди культурних цінностей полягає в нанесенні непоправної втрати національній культурній спадщині України і держава в такому випадку не має можливості використовувати ці предмети з метою культурного та духовного виховання своїх громадян, розвитку мистецтва, науки і культури. По-друге, культурні цінності задіяні в суспільній діяльності, і тому вони є предметом різних суспільних відносин. Наприклад, вони виступають в якості майна, чи знаходяться у розпорядженні або використанні громадян, виконують функцію предмета купівлі-продажу, вигідного вкладення фінансових заощаджень. З огляду на це, культурні цінності виступають предметом різних суспільних відносин, а контрабанда цих цінностей призводить до порушення їх функціонування.

Окремим питанням протидії такому специфічному різновиду контрабанди, як контрабанда культурних цінностей приділялась увага у наукових працях Є.П. Гайворонського [3], О.О. Кравченко [4], О.С. Мільчучкої [5], Ю.А. Молчанова [6], Є.П. Озернюка [7], Я.В. Фурмана [8] та деяких інших. Але проблемам оперативно-розшукового забезпечення протидії контрабанді культурних цінностей увага практично не приділялась. Отже, вищезначене свідчить про високий ступінь суспільної небезпеки контрабанди культурних цінностей та необхідності у зв'язку з цим проведення широкомасштабної, ефективної протидії їй як на державному, так і на міжнародному рівнях і зокрема оперативно-розшуковими засобами.

Питанням оперативно-розшукового забезпечення протидії контрабанді культурних цінностей і особливостям її забезпечення в сучасних умовах і присвячена ця стаття.

Аналіз робіт, які присвячені дослідженню оперативно-розшукової характеристики окремих злочинів [9; 10; 11; 12] дає нам можливість виділити один з основних її елементів – предмет злочину. Це наукове поняття найбільш досліджено в кримінально-правовій науці і вирізняється фундаментальним значенням для кримінально-правової доктрини, законотворення і юридичної практики. Зокрема, без правильного встановлення предмета злочину є проблематичним, а інколи й неможливим, вирішення питання щодо оперативно-розшукового забезпечення протидії контрабанді культурних цінностей та притягнення особи до кримінальної відповідальності.

В науковій літературі ми не знайшли чіткого визначення культурних цінностей як предмета контрабанди. Далі дамо наше бачення щодо порядку визначення цього матеріального об'єкту. Так, у відповідності до ст. 1 Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» культурні цінності – це об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України [13, ст. 1]. Там же наводиться перелік об'єктів, які належать до культурних цінностей (оригінальні художні твори живопису, графіки та скульптури; предмети, пов'язані з історичними подіями, розвитком суспільства та держави, історією науки і культури; предмети музейного значення, знайдені під час археологічних розкопок; унікальні та рідкісні музичні інструменти; рідкісні монети, ордени, медалі, печатки та інші предмети колекціонування; рідкісні поштові марки тощо). Культурними можуть визнаватися цінності як світського, так і релігійного характеру або їхні колекції.

Цей перелік культурних цінностей склався згідно з Конвенцією про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності ООН від 14 листопада 1970 року, яка ратифікована Україною у 1988 році [14].

Належність об'єкта до культурної цінності визначає державна експертиза культурних цінностей, яка складається з всебічного аналізу і вивчення культурної цінності об'єктів, заявлених до вивезення, тимчасового вивезення та повернутих в Україну після тимчасового вивезення, а також вилучених митними або правоохоронними органами, конфіскованих за рішенням суду та обернених відповідно до закону в дохід держави, за результатами яких складається експертний висновок [15, п. 2]

Предметом контрабанди можуть бути як культурні цінності України, так і культурні цінності інших держав. Згідно зі ст. 3 названого Закону культурними цінностями України є: культурні цінності, створені на території України громадянами України; культурні цінності, створені на території України іноземцями чи особами без громадянства, які постійно проживають або проживали на території України; культурні цінності, виявлені на території України; ввезені на територію України культурні цінності, придбані археологічними, археографічними, етнографічними, науково-природничими та іншими експедиціями за згодою відповідних органів країни походження цих цінностей; ввезені на територію України культурні цінності, придбані в результаті добровільного обміну; ввезені на територію України культурні цінності, отримані в дарунок або законно придбані за згодою відповідних органів країни походження цих цінностей; незаконно вивезені культурні цінності України, що перебувають за межами її території; культурні цінності, евакуйовані з території України під час війн та збройних конфліктів і не повернуті назад; культурні цінності, тимчасово вивезені з території України і не повернуті в Україну; культурні цінності, переміщені на територію України внаслідок другої світової війни як часткова компенсація за заподіяні окупантами збитки.

Чинне законодавство не дає вичерпного переліку предметів, що є культурними цінностями, а визначає лише їх видові ознаки. В окремих нормативно-правових актах дається вичерпний перелік предметів, що відносяться до певного виду культурних цінностей. Зокрема, в наказі Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України від 1 березня 2001 року № 4 конкретизується, що відноситься до унікальних та рідкісних музичних інструментів, як виду культурних цінностей.

Ми згодні з Гайворонським Є.П., що необхідно встановити в законодавстві більш чіткі ознаки, за наявності яких продукт людської діяльності може бути визнано культурною цінністю. Такими ознаками можуть бути:

- унікальність або рідкісність (єдиний і неповторний предмет або декілька рідкісних ідентичних предметів);
- давність (створення предмета в минулі епохи);
- підвищена ринкова вартість;
- наукова, музейна, історична, мистецька цінність [3, с. 9] і це, на нашу думку, повинно підтверджуватись експертизою.

Для ефективного оперативно-розшукового забезпечення протидії контрабанді культурних цінностей необхідно знати рівень злочинності в досліджуваній сфері, її структуру, динаміку, «географію» тощо.

Рівень контрабанди культурних цінностей складає в середньому 16 злочинів на рік і становить 16,3% у структурі всієї контрабанди (2010 рік – 11,4%, 2011 рік – 9,9%, 2012 рік – 21,3%, 2013 рік – 25,8%, 2014 рік – 13,2%). При вчиненні злочину корисливі мотиви мали місце у 89,5% випадків, некорисливі – у 10,5%. Предметом злочину були ікони у 25,6% випадків, монети – 20,9%, медалі й ордени – 11,6%, картини – 9,3%, археологічні предмети – 7%, інше – 25,6%.

Розглянуті факти контрабанди дають підставу зробити висновки про:

- відповідну заінтересованість іноземних покупців у придбанні антикваріату певного виду;

- легкість приховування від митного контролю невеликих предметів, внаслідок чого правопорушники намагаються вчинити саме їх контрабанду;

- доступність відповідних предметів для придбання в Україні.

Досліджуваний злочин має високий рівень латентності, який згідно з наведеними експертними оцінками може сягати 90% від усіх фактично вчинених злочинів [3, с. 9]. Протягом 2009-2013 років динаміка контрабанди культурних цінностей складає більш 270%. Деяке зменшення кількості злочинних посягань і вартості контрабандно переміщуваних предметів у 2014 році, ми вважаємо, є наслідком політичної ситуації, яка склалася на Україні і, як наслідок, зниження контролю за незаконним перевезенням культурних цінностей через кордон.

Що стосується «географії» контрабанди культурних цінностей, то вона вчинюється в основному на західному кордоні України й у міжнародних аеропортах (насамперед ідеться про Державний міжнародний аеропорт «Бориспіль»). У 20% контрабанди культурних цінностей мало місце незаконне переміщення цих предметів до Російської Федерації, у 10% – до інших країн СНД, у 20% – до Польщі, у 36,7% – до інших країн ЄС, у 13,3% – до інших країн світу.

Способи придбання предметів контрабанди є переважно законними. Способи ж переміщення культурних цінностей через митний кордон України можуть бути найрізноманітнішими, у тому числі:

- за допомогою тайників та інших засобів, що ускладнюють виявлення цих предметів;
- з використанням підроблених чи здобутих неправдивим шляхом документів, які дають право безперешкодно переміщувати предмети через кордон;
- без безпосередньої участі суб'єкта злочину (так званий «безхазяйний» спосіб);
- шляхом переміщення культурних цінностей поза митним контролем (дуже рідкісний спосіб) [3, с. 9-10].

Стосовно стану працевлаштування та професійної діяльності осіб, які вчинили контрабанду культурних цінностей, матеріали СБУ наводять наступні цифри: безробітні становлять 44,8%, приватні підприємці – 13,8%, працівники залізниці – 10,3%, працівники Міністерства закордонних справ та посольств – 10,3%, водії – 6,9%, колишні військовослужбовці – 6,9%, працівники державних підприємств – 6,9% [16].

Дослідження соціально-психологічних рис контрабандистів, глибини і стійкості їх антисупільних поглядів та установок, кримінально значущих ознак учинених ними злочинів дозволило типологізувати злочинців на випадкових (ситуативних) і спеціалізованих. Серед останніх виокремлюються злісні контрабандисти, які відрізняються яскраво окресленою антисупільною спрямованістю. Ними можуть створюватися організовані злочинні угруповання, що спеціалізуються на контрабанді культурних цінностей, вони налагоджують стабільні корупційні зв'язки з представниками правоохоронних органів, вчинюють злочини з метою одержання коштовних предметів культурного надбання для подальшого їх незаконного переміщення через митний кордон та реалізації. Характерним мотивом контрабанди є користь, метою – незаконне збагачення. Контрабандні дії можуть бути також результатом вже вчинених злочинів: незаконних археологічних розкопок, розкрадання антикваріату та ін.

Щодо напрямку незаконного переміщення культурних цінностей, то аналіз кримінальних проваджень свідчить, що лише у 2,6% випадків зафіксовано ввезення цих предметів в Україну, а у 97,4% правопорушень особи робили спробу вивезти їх за межі України.

За країнами, до яких зловмисники намагалися перемістити культурні цінності, поділ такий: США – 36,8%, країни Західної Європи – 39,5%, Російська Федерація – 10,5%, інші країни СНД – 5,3%, інші країни світу – 7,9%. Наведені цифри ілюструють ринковий попит на предмети антикваріату у відповідних країнах, їх економічний добробут, пріоритетні напрямки службових та туристичних маршрутів громадян України, які становлять переважну більшість серед правопорушників – 84,2%, тоді як громадян США й Канади – 5,3%, громадян країн ЄС – 10,5% [3, с. 11]. Великий відсоток громадян України серед правопорушників визначає необхідність профілактичної роботи правоохоронних органів серед них, а також окреслює окремий напрямок оперативно-розшукового забезпечення протидії контрабанді культурних цінностей. Тому потрібна перш за все протидія митним правопорушенням – це є необхідним складником запобігання контрабанді культурних цінностей. Оскільки вони, по-перше, є фоновими явищами, тобто поживним ґрунтом для злочинності. По-друге, зважаючи на їх велику кількість і високу загальну вартість вилучених предметів, такі правопорушення наносять значних втрат культурній спадщини та економіці держави.

До основних чинників контрабанди культурних цінностей можна віднести:

1. Наявність культурних цінностей на території України. Вітчизняна мережа музеїв налічує 1269 установ (з яких державних – 376), кількість експонатів основного фонду – понад 11 млн.

2. Стійкий попит (колекційний або комерційний) на культурні цінності у світі.

3. Невідповідність українських і світових цін на ці предмети, що спричиняє отримання великої вигоди злочинцями від реалізації контрабандних культурних цінностей. Згідно з інформацією ЮНЕСКО та Інтерполу це діяння за прибутковістю у злочинному бізнесі посідає 3-тє місце після контрабанди наркотиків і незаконної торгівлі зброєю.

4. Наявність в Україні легального й нелегального антикварних ринків, де, зокрема, відбувається придбання контрабандистами культурних цінностей.

5. Низький рівень охорони культурних цінностей, недостатнє фінансування відповідних заходів. За даними МВС із 13217 храмів в Україні системами сигналізації й охорони обладнані тільки 2372. Із 1269 вітчизняних музеїв система охорони діє в 488, і лише 117 із них забезпечені фізичною охороною.

6. Проведення незаконних археологічних розкопок. За інформацією Інституту археології Національної академії наук України на початок 2006 р. зруйновано близько третини всіх пам'яток археології. Кожного року знищується 1200-1500 таких об'єктів, злочинці щорічно привласнюють археологічні предмети на десятки мільйонів гривень.

7. Глобалізаційні процеси. До них можна віднести розвиток світової торгівлі, систем транспорту й комунікацій: можливість швидкого переміщення людей, товарів і капіталів на планеті, інформаційно-телекомунікаційну революцію й появу мережі Інтернет, специфічною особливістю якої є відсутність кордонів. Щодоби митний кордон України перетинає понад 160 тис. осіб та близько 40 тис. транспортних засобів, що унеможлиблює проведення суцільного митного контролю [3, с. 11-12].

Окремими напрямками оперативно-розшукового забезпечення протидії контрабанді культурних цінностей, на яких треба зупинити увагу, ми вважаємо, є профілактика цього злочину та охорона об'єктів культурної спадщини.

Профілактика являє собою один з найбільш дієвих засобів протидії злочинам та правопорушенням. Вона дозволяє блокувати й нейтралізувати соціально шкідливі прояви злочинності на етапі формування антисуспільного діяння, а також перервати вже розпочату протиправну діяльність до настання шкідливих наслідків.

Литвинов О.М. і Гавриш Т.С., проаналізувавши поняття та загальну характеристику профілактики злочинів, зазначають, що профілактику злочинів можна визначати як:

- систему заходів протидії злочинності;
- особливий вид соціального управління;
- різноманітну за характером діяльність;
- вплив на негативні явища та процеси;
- взаємодію різних елементів системи [17, с. 21].

У процесі організації профілактичної роботи керівникам оперативних підрозділів треба враховувати висновки спеціаліста або експерта, які залучається до процесуальних дій у низці однорідних справ, вони на основі аналізу можуть виявити та узагальнити типові умови, які сприяли вчиненню злочину. Аналіз і узагальнення експертної практики становлять основу непроцесуальної форми профілактичної діяльності. Для цієї форми експертної профілактики також характерні наступні її види:

- довідниково-консультативна діяльність;
- вивчення і узагальнення практики застосування експертних засобів і методів;
- участь у правовій пропаганді;
- проведення теоретичних і експериментальних досліджень;
- участь у профілактичних заходах;
- проведення занять з посадовими особами відповідних міністерств і відомств з метою розпізнання протиправних фактів .

Також потрібно розглянути питання про можливість маркування предметів культурного надбання, створення відповідної бази обліку. Ми вважаємо, ефективним може бути впровадження для контролю культурних цінностей в музеях систему «Хранитель» [18].

Маркування є одним із засобів протидії підробкам документів, предметів культурного надбання або крадіжкам таких речей. Нанесення на предмет посягання спеціальної мітки (маркера) в подальшому може служити встановленню справжності серед інших підроблених предметів. Традиційними методами захисту від підробок довгий час були водяні знаки, металізація, ультрафіолетові та інфрачервоні фарби, високий і глибокий друк, внесення в поверхню предмета волосків та ін.

Найбільш досконалим методом маркування може бути захист предмета із застосуванням радіоізотопів слабкої активності, мітки якого напряму не виявляються дозиметричною технікою, що серійно випускається. Над таким методом тривалий час працювали фахівці Національної академії внутрішніх справ України. Радіоізотопний метод також використовується в зарубіжних країнах, зокрема в США та Франції. Але порівняно з ними метод, запропонований НАВСУ, має ряд переваг. Він дає можливість присвоювати об'єктам, що підлягають маркуванню, номер і серію, що дозволить створити бази даних у цифровому коді, а також створювати спеціальний код (ключ) для зчитування цього номера і серії (несанкціоноване зчитування виключається). Завдяки низькій інтенсивності випромінювання радіоізотопна мітка безпечна для здоров'я людини. Незаперечна перевага такого методу полягає в тому, що навіть зафарбовану мітку можна зчитати. Зчитування мітки не потребує спеціальних умов освітлення, температури та ін. Метод передбачає застосування ізотопів, що забезпечує стійке розпізнавання мітки від 12 до 5000 років залежно від його виду [19].

Складність оперативно-розшукового забезпечення протидії злочинним посяганням на культурні цінності обумовлена певними чинниками:

1. Як правило, злочини вчиняються стійкими і законспірованими групами. У цій сфері злодій-одинак – явище у край рідкісне. Організатори все частіше переходять на систему замовлень з боку недобросовісних колекціонерів і професійних скупників, а ті в свою чергу

активно шукають осіб, здатних скоювати крадіжки. Склад груп різноманітний – рецидивісти, особи з нестійкої частини молоді, колишні працівники музеїв, реставраційних майстерень, художники. Від ступеня досвідченості, організованості, конспіративності груп залежить тривалість їх злочинної діяльності. Невипадково майже дві третини крадіжок цінностей здійснювалися групами, що діяли більше 6 місяців.

2. Скоєнню цих злочинів в більшості випадків передують ретельна підготовка, яка передбачає вивчення об'єкту посягання, розробку плану дії з розподілом ролей між співучасниками підбір і виготовлення технічних пристосувань, які полегшують проникнення. Цікаво, що перед скоєнням кожного десятого злочину вивчалася спеціальна мистецтвознавча і юридична література.

Не менш винахідливо здійснюється транспортування викрадених цінностей. Якщо в недалекому минулому злочинці використовували легкові автомобілі, які частіше піддавалися оглядам співробітниками ДАІ, то зараз вони пристосували для цих цілей спеціалізовані автотранспортні засоби (бензовози, цементовози), в цистерни яких вони поміщають цінності, упаковані в поліетиленові пакети.

3. З моменту скоєння злочину до моменту його виявлення і повідомлення правоохоронним органам проходить як правило досить багато часу. Особливе це стосується крадіжок з церков. Користуючись відсутністю сигналізації і сторожової охорони, злодії проникають туди за декілька днів до чергового богослужіння, внаслідок чого злочин тривалий час залишається невиявленим.

4. Багато злочинців не були раніше судимі і на обліках в міліції не стояли, що ускладнює їх встановлення і розшук.

5. Гострий дефіцит кваліфікованих співробітників правоохоронних органів і низький рівень взаємодії оперативних підрозділів.

При цьому існує нерозривний зв'язок самих контрабандистів з представниками вітчизняних тіншових бізнес-структур, які на «професійному» рівні володіють і оперують інформацією щодо попиту на внутрішніх і зовнішніх нелегальних ринках на культурні цінності. Досить частими є випадки, коли ці ж самі бізнесмени є володарями власних ломбардів чи салонів-магазинів з торгівлі коштовностями чи рідкісними витворами мистецтва.

Самому вчиненню контрабанди передують те, то злочинці, займаючись пошуком культурних і художніх цінностей на території України, виконують вказівки організатора злочину з-за кордону з метою подальшого незаконного переправлення цих цінностей в іншу державу. Домовленість між учасниками злочинної групи про спільне заняття контрабандою може бути досягнута через посередника чи особисто при безпосередньому спілкуванні.

Комплекс оперативно-розшукових заходів, які проводяться у зв'язку з протидією контрабанді культурних цінностей, мають на меті вирішення конкретно визначених завдань. Головними серед них є: виявленню справжніх володарів предметів контрабанди; викриття джерела надходження контрабандних предметів; з'ясування кола осіб, які відповідно причетні до проведення незаконних дій, пов'язаних з заволодінням культурних цінностей; повернення в Україну незаконно вивезених за кордон цінностей чи отримання їх еквівалента в іноземній чи національній валюті за умови, якщо самі предмети повернути неможливо тощо.

Для оперативно-розшукового забезпечення протидії контрабанді культурних цінностей дуже прийнятним є зарубіжний досвід, зокрема в США ФБР широко використовує фіктивні організації, ділові і торгові підприємства, корпорації, приватні установи і фірми, забезпечені відповідними легендами. Ці підставні організації є власністю ФБР і функціонують під його контролем. Їх завдання – створення видимої зацікавленості в протизаконних операціях, встановлення довірчих відносин із злочинцями для їх виявлення і збору доказів.

Створення і функціонування легендованих об'єктів (підприємств, установ, організацій і підрозділів) передбачено, як метод оперативно-розшукової діяльності правоохоронних органів, п. 16 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Проте порядок їх створення і механізм функціонування в Законі «Про оперативно-розшукову діяльність» і відомчих наказах не роз'яснений.

Міжнародна практика та аналіз розслідуваних злочинів показує, що створення і розвиток мережі легендованих підприємств дозволить цілеспрямовано одержувати оперативну інформацію, документувати злочинні дії (фото-відео фіксація), виявляти латентних злочинців і канали збуту викраденого.

Все це дозволяє визначити легендоване підприємство як об'єкт, що створюється з метою оперативно-розшукового забезпечення протидії контрабанді та крадіжкам культурних цінностей. Перспективними напрямками в даному виді оперативно-розшукової діяльності є:

- антикварні магазини (фото - відео фіксація предметів антикваріату і осіб, що здаються на комісію, їх що збувають);
- ломбарди (виявлення викраденого майна, його оперативне пізнання, фіксація фігурантів);
- кафе поблизу пропускних пунктів (виявлення каналів надходження контрабанди, контроль криміногенної обстановки) тощо

Глобалізаційні процеси спричиняють проникнення злочинності в найрізноманітніші сфери соціального, економічного і політичного життя суспільства. Стрімкий розвиток інформаційних технологій призводить до того, що багато явищ соціального життя знаходять віддзеркалення в так званій «віртуальній сфері», тобто в інформаційному середовищі, носієм якого виступають як засоби масової інформації, так і глобальні телекомунікаційні мережі і системи. І тому небезпечним для суспільства є криміналізація цієї сфери, тому що стрімкий розвиток інформаційних технологій, глобальних та локальних мереж в цивілізованому світі випереджає процеси створення і вдосконалення нормативних правових актів, необхідних для врегулювання нових правовідносин.

Всесвітня комп'ютерна мережа вже давно зарекомендувала себе як зручний спосіб зв'язку і пошуку інформації. За допомогою Інтернет можна в лічені хвилини відправити повідомлення до будь-якої точки земної кулі, де є комп'ютер, або одержати на екрані відомості, що цікавлять вас, з самих різних питань. Тепер глобальні мережі можна також використовувати для протидії контрабанді з появою нових можливостей сприяти виявленню, попередженню і розкриттю завершених злочинів.

Звернемося до «Електронної комерції», яка використовує можливості мережі Інтернет і з кожним роком поширюється. На сьогодні в Інтернет відкрито безліч магазинів, що пропонують споживачам всілякі товари, у тому числі і антикваріат. Вивчення ресурсу Інтернет виявило більше 5000 спеціалізованих віртуальних антикварних сайтів: www.antiquar.by.ru., www.inetorg.ru., www.auction.artantique.ru., www.antiqinfo.narod.ru., www.sitehistory.ru., www.lavka.archaeology.ru., www.antikwar.ru., www.antiktorg.ru., www.sitehistory.ru., www.domains/antikvariat.ru. тощо, з інформацією щодо купівлі-продажу культурних цінностей. Тому, ми вважаємо, оперативним підрозділам необхідно використовувати нові можливості отримання оперативної інформації для протидії контрабанді культурних цінностей і інших предметів, визначених у ст.ст. 201 та 305 КК України.

Для сьогоднішньої стадії розвитку Інтернет характерним є перетворення в сховище інформації. У технічному відношенні це приводить до розвитку пристроїв з мобільним доступом засобів миттєвого обміну повідомленнями. Такими засобами є мережеві пейджери – програми, що дозволяють користувачам спілкуватися у реальному часі. До них відносяться ICQ, OCIDO, Мессенджер, IPC. Ці пристрої досить популярні в мережі, на них можуть при-

ходити комерційні пропозиції і їх можна використовувати в оперативних цілях для отримання необхідної інформації.

Найбільш перспективними оперативно-технічними заходами (НСРД) є:

1. Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України) – полягає в негласному проведенні із застосуванням відповідних оперативно-технічних засобів відбору та фіксації змісту інформації, яка передається особою, а також одержанні, перетворенні і фіксації різних видів сигналів, що передаються каналами зв'язку (знаки, сигнали, письмовий текст, зображення, звуки, повідомлення будь-якого виду). Поділяється на:

- контроль за телефонними розмовами, що полягає в негласному проведенні із застосуванням відповідних технічних засобів, у тому числі встановлених на транспортних телекомунікаційних мережах, спостереження, відбору та фіксації змісту телефонних розмов, іншої інформації та сигналів (SMS, MMS, факсимільний зв'язок, модемний зв'язок тощо), які передаються телефонним каналом зв'язку, що контролюється;

- зняття інформації з каналів зв'язку, що полягає в негласному одержанні, перетворенні і фіксації із застосуванням технічних засобів, у тому числі встановлених на транспортних телекомунікаційних мережах, у відповідній формі різних видів сигналів, які передаються каналами зв'язку мережі Інтернет, інших мереж передачі даних, що контролюються.

2. Зняття інформації з електронних інформаційних систем без відома її власника, володільця або утримувача (ст. 264 КПК України) – полягає в одержанні інформації, у тому числі із застосуванням технічного обладнання, яка міститься в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютер), автоматичних системах, комп'ютерній мережі.

3. Установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України) – полягає в застосуванні технічного обладнання для локалізації місцезнаходження радіоелектронного засобу, у тому числі мобільного терміналу, систем зв'язку та інших радіовипромінювальних пристроїв, активованих у мережах операторів рухомого (мобільного) зв'язку, без розкриття змісту повідомлень, що передаються, якщо в результаті його проведення можна встановити обставини, які мають значення для кримінального провадження [20].

Результати аналізу наукової літератури, оперативної практики та думки працівників правоохоронних органів, які здійснюють протидію контрабанді, вказують на необхідність подальшого удосконалення використання інформаційних технологій в діяльності правоохоронних органів.

Важливим у оперативно-розшуковому забезпеченні протидії контрабанді є співпраця держав, яку очолюють ООН і ЮНЕСКО. Остання прийняла ряд рекомендацій, спрямованих на забезпечення збереження культурних цінностей: Рекомендації, що стосуються принципів міжнародної регламентації археологічних розкопок (1956 р.), Рекомендації про захист культурних цінностей, що наражаються на небезпеку в результаті проведення громадських або приватних робіт (1963 р.), Рекомендація про охорону рухомих культурних цінностей від 28 листопада 1978 року.

На Всесвітніх конгресах, що проходять під егідою ООН, з попередження злочинності регулярно обговорюються питання, пов'язані із забезпеченням безпеки цінностей. В 1990 році на 8-му Конгресі в Гавані ухвалена спеціальна резолюція «Про попередження злочинів, пов'язаних з посяганнями на культурні цінності», в якій викладений ряд рекомендацій щодо посилення протидії цим злочинам і був прийнятий «Типовий договір про попередження злочинів, пов'язаних з посяганням на культурну спадщину народів у формі рухомої цінності».

Ми вважаємо, що використання можливостей сучасних інформаційних технологій і систем, профілактика, внутрішня та зовнішня взаємодія є основними чинниками забезпе-

чення належного оперативно-розшукового забезпечення протидії контрабанді і зокрема контрабанді культурних цінностей.

Список використаних джерел:

1. Дьомін Ю. Про необхідність вдосконалення законодавства щодо порядку переміщення через митний кордон України культурних цінностей / Ю. Дьомін, О.Кравченко // Вісник прокуратури. – 2001. – №7. – С. 27-32.
2. Кондратьєв Я.Ю. Контрабанда. Засоби попередження та протидії: навч. посібник / Я.Ю.Кондратьєв, В.В.Романюк. – К.: МІВВЦ, 2001. – 116 с.
3. Гайворонський Є.П. Контрабанда культурних цінностей: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання: автореф. дис. На здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Є.П.Гайворонський. – Харків, 2009. – 21 с.
4. Кравченко О.О. Суб'єкт злочину та суб'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 201 КК України / О.О. Кравченко // Держава і право. – 2009. – Вип. 46. – С. 509-512.
5. Мільчуцька О.С. Боротьба зі злочинними посяганнями на культурні цінності України / О.С.Мільчуцька // Юрид. весті. – 2003. – № 2. – С. 84-89.
6. Молчанов Ю. А. Проблеми незаконної торгівлі культурними та історичними цінностями // Боротьба з контрабандою: проблеми та шляхи їх вирішення. – К., 1998. – 452 с.
7. Озернюк Є. Організаційно-правове забезпечення боротьби з контрабандою культурних та історичних цінностей / Є. Озернюк // Митна справа : Науково-аналітичний журнал . – 03/2002 . – N2 . – С.83-85.
8. Фурман Я.В. Основи методики розслідування контрабанди культурних цінностей: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судові експертизи; оперативно-розшукова діяльність» / Я.В.Фурман. – К., 2009. – 20 с.
9. Антонов К.В. Особливості оперативно-розшукової характеристики економічних злочинів / К.В.Антонов // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – 2003. – № 3. – С. 3-14.
10. Пчолкін В.Д. Поняття характеристики злочинів у теорії оперативно-розшукової діяльності / В.Д.Пчолкін // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС ім. 10-річчя незалежності України. Методологічні проблеми теорії та практики оперативно-розшукової діяльності в сучасних умовах. – 2004. – № 2. – Ч. 1. – С. 67-76.
11. Тарасенко В.Є. Роль і значення оперативно-розшукової характеристики злочинів при аналізі оперативної ситуації / В.Є.Тарасенко // Науковий вісник Львівського юридичного інституту. – 2004. – № 1. – С. 3-7.
12. Ортинський В.Л. Оперативно-розшукова характеристика нелегальної економічної діяльності у державному секторі / В.Л.Ортинський // Бюлетень з обміну досвідом роботи. – 2004. – № 155. – С. 52-58.
13. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей: закон України від 21.09.99 N 1068-XIV / Відомості Верховної Ради України. – 1999. – N 48. – ст. 405.
14. Про ратифікацію Конвенції про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності: указ Президії Верховної Ради УРСР від 10.02.1988 N 5396-XI / Відомості Верховної Ради України. – 1988. – N 8. – ст. 221.
15. Про затвердження Порядку проведення державної експертизи культурних цінностей та розмірів плати за її проведення: постановою Кабінету Міністрів України від 26.08.2003 N 1343.
16. Офіційний сайт СБ України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/search/results?&mustWords=%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%B1%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0&searchPublishing=1&page=16>
17. Литвинов А.Н. Профилактика преступлений. От теории к практике : научно-практическое пособие / А.Н. Литвинов, Т.С.Гавриш. – М: ИКФ «ЭКМОС», 2003. – 160 с.

18. Система «Хранитель» / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://supershtrih.ru/gotovyye-resheniya/sistema-hranitel.html>.

19. Паюцик І.І. Способи і засоби захисту носіїв інформації та предметів культурно-історичної спадщини України з використанням радіоізотопів / І.І.Паюцик // Вісник Акад. внутр. справ. – 2001. – № 4. – С. 271-273.

20. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затверджена спільним наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Міністерства фінансів України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5.

УДК 343.123.12-052-049.5: [343.132:343.341] (043)

Котова Вікторія Валеріївна,

ад'юнкт Донецького юридичного інституту МВС України

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОСІБ, ЯКІ ВИКОНУЮТЬ СПЕЦІАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ З РОЗКРИТТЯ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЗОВАНОЇ ГРУПИ АБО ЗЛОЧИННОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

У даній статті розглянуто терміни «безпека», «забезпечення», «забезпечення безпеки». Проаналізовано різні підходи вчених що до дефініції даних термінів. Запропоновано поняття «забезпечення безпеки особи, яка виконує спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації».

Ключові слова: безпека, забезпечення, забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, забезпечення безпеки особи, що виконує спеціальне завдання.

В данній статтє рассмотрены термины «безопасность», «обеспечение», «обеспечение безопасности», «обеспечение безопасности, лица выполняющего специальное задание». Проанализированы различные подходы учёных к дефиниции данных понятий. Предложено понятие «обеспечение безопасности лица, выполняющего специальное задание для раскрытия преступной деятельности организованной группы или преступной организации».

Ключевые слова: безопасность, обеспечение, обеспечение безопасности участников уголовного судопроизводства, обеспечение безопасности лица, которое выполняет специальное задание

The concepts of "security", "provision", "ensurance of security", "ensurance of security of the individual who carries out special assignment" were considered in this article. There were analyzed different approaches of the definition of these concepts. There was proposed the concept of "the security of the individual who carries out special assignment to expose criminal activities of the organized group or criminal organization".

Keywords: security, provision, provision of security of the participants of the criminal proceedings, security of the individual who carries out special assignment

Проблема безпеки була, є, та очевидно, тривалий час буде залишатися в числі найважливіших. Нині вона є особливо актуальною для нашої держави. В історії України ніколи, навіть в самі складні та протирічні періоди історії, не стояло питання щодо безпеки так гостро, як сьогодні.

Виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації є одним із кроків до боротьби з організованою злочинністю, але він зв'язаний з великою небезпекою щодо особи, яка його виконує. У ст. 24 цієї Конве-

нції ООН проти транснаціональної організованої злочинності проголошено, що кожна держава-учасниця вживає, у межах своїх можливостей, належних заходів, спрямованих на забезпечення ефективного захисту від імовірної помсти або залякування щодо свідків, які беруть участь у кримінальному провадженні та дають свідчення у зв'язку зі злочинами, що охоплюються цією Конвенцією, і, у відповідних випадках, щодо їхніх родичів та інших близьких їм осіб [1].

Метою статті є визначення поняття забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації. За для виконання мети виконано наступні завдання розглянуто терміни «безпека», «забезпечення», «забезпечення безпеки», «забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», «забезпечення безпеки особи, яка виконує спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації». Проаналізовано різні підходи вчених що до дефініції даних термінів.

Розробці цих питань тією чи іншою мірою присвятили свої дослідження Ю.В. Абакумова, А.І. Анапольська, П.П. Андрушко, О.М. Бандурки, О.С. Доценко, В.С. Зеленецький, О.І. Козаченко, О.В. Лазаренко, О.М. Лемешко, М.Д. Казаков, М.В. Куркін, Д.Й. Никифорчука, П.С. Матишевський, Н.В. Пелипенко, А.В. Савченко, Г.П. Ситник, А.І. Суббот, М.М. Турецький та інших. Однак єдиної думки стосовно вирішенню цих питань науковці так і не дійшли.

У ст. 2 Закону України «Про організаційно-правові засади боротьби з організованою злочинністю» передбачено, що метою боротьби з організованою злочинністю є встановлення контролю над організованою злочинністю, її локалізація, нейтралізація та ліквідація. Одним із завдань цього закону є забезпечення гарантій прав громадян і юридичних осіб під час здійснення заходів боротьби з організованою злочинністю [2].

Завданням оперативно-розшукової діяльності згідно Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» є пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України [3]. Особа, яка залучається до виконання завдань оперативної розшукової діяльності, перебуває під захистом держави, незалежно від тривалості виконання завдання, форми і часу співробітництва, а також форми закріплення співробітництва. Захист держави гарантується і тим, що виконання особою спеціального завдання є державною таємницею, розголошення якої є тяжким злочином.

Для того щоб визначити поняття забезпечення безпеки особи, що виконує спеціальне завдання по викриттю організованої групи або злочинної організації з початку треба відмітити, що ця особа є учасником кримінального процесу, тому підпадає під дію Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві».

Необхідністю є з'ясування дефініції таких понять, як «безпека» та «забезпечення безпеки».

З етимологічної точки зору поняття «безпека» охоплює стан, коли кому-, чому-небудь ніщо не загрожує, безпечність, безпеченство, безпека

Проблеми забезпечення безпеки людини і громадянина розглядалися вже у філософських та правових вченнях античного мислителя Арістотеля. Пізніш такими філософами, як Б. Спіноза, Ж.-Ж. Руссо, Т. Гоббсом, Дж. Локком та ін. Всі вони вважали, що безпека – це забезпечення безпечних умов життя, розвитку і життєдіяльності людини.

Погоджуючись з цими поглядами Г.П. Ситник, зазначав, що безпека – це забезпечення всім громадянам держави безпечних умов життя, розвитку і життєдіяльності людини [15, с. 20].

Як зазначає О.В. Лазоренко у широкому розуміння безпеку можна визначити, як комплекс сформованих оптимально збалансованих зовнішньо- та внутрішньополітичних умов, які становлять основу комфортної життєдіяльності людей і гарантують позитивний результат будь-якої зміни, що відбувається в ній [5, с. 79]. Тобто мова йдеться про певну модель ідеальної безпеки, певні характеристики які, необхідні для досягнення високого рівня безпеки в державі.

В. Храмов відмічає, що безпека – це стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішньої та внутрішньої загрози [6, с. 207]. Думка А. Ситковського співпадає з думкою В. Храмова, тобто під безпекою, він розуміє стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства, держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, також це може бути здатність предмета, явища, або процесу зберігати свою сутність, основні ознаки, властивості за нищівного впливу з боку інших предметів, явищ або процесів [8, с. 41].

Тієї ж думки дотримується і М.Д. Казаков [16, с. 62], але він виступає занадто великим прихильником забезпечення безпеки людини й суспільства виключно через безпеку інститутів держави. Тобто термін «безпека» він розглядає в контексті національної безпеки.

Утім В. Ліпкан визначає безпеку, як гарантовану конституційними, законодавчими і практичними заходами захищеність і забезпеченість життєво важливих інтересів об'єкта від зовнішніх та внутрішніх загроз [6, с. 41-42]. Але ж дійсно, у ст. 3 Конституції України проголошено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [9].

В.С. Зеленецький вважав, що безпека означає відсутність у даний момент реальної загрози спричинення об'єктам, що охороняються, цінностям або особам такої конкретної шкоди, настання якої, раніш, опасалися [7, с. 24]. Думка В.М. Родачина схожа з думкою В.С. Зеленецького, він визначає «безпеку» як певні соціальні відносини, що характеризуються взаємною довірою, відсутністю у сторін агресивних і зловмисних проявів [14, с. 18].

Слід зазначити, що О.С. Доценко вважає, що безпеку особи, суспільства і держави необхідно розглядати з позиції пріоритету загальнолюдських цінностей [10, с. 148].

Н.В. Пелипенко, зазначає, що безпека – це своєчасне запобігання та нейтралізація реальних і потенційних загроз [11, с. 146].

Особа, що виконує спеціальне завдання розуміє той ступень ризиків, які виникають при виконанні цього завдання, тому і звертається до відповідного органу для мінімізації реальних і потенційних загроз. Підставою для вжиття заходів забезпечення безпеки осіб, є дані, що свідчать про наявність реальної загрози їх життю, здоров'ю, житлу і майну. Під цими даними слід розуміти заяву учасника процесу, або його близького родича, звернення керівника відповідного органу, а також оперативна інформація.

Термін «забезпечення» є похідним від слова забезпечувати, яке трактується словниками як задовольняти, гарантувати, захищати, охороняти.

У тлумачному словнику термін «охороняти» пояснюється, як оберігати від небезпеки кого-, що-небудь, забезпечувати від загрози нападу, замаху тощо. Стояти за недоторканість кого-, чого-небудь. Оберігати від руйнування, знищення, завдання шкоди тощо. Захищати від чого-небудь [13, с. 506].

У статті 1 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» зазначається, що забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, тобто у виявленні, попередженні, припиненні, розкритті або розслідуванні кримінальних правопорушень, а також у судовому розгляді кримінальних проваджень, - це здійснення правоохоронними органами правових, організаційно-технічних

та інших заходів, спрямованих на захист життя, житла, здоров'я та майна цих осіб від протиправних посягань, з метою створення необхідних умов для належного відправлення правосуддя [12].

Судячи з цього положення, забезпечення безпеки є можливим при здійсненні відповідних заходів: правових, тобто передбачених чинним законодавством залежно від його галузей; кримінально-правових, кримінально-процесуальних, цивільно-правових, адміністративно-правових тощо; організаційно-технічних (наприклад використання заздалегідь ідентифікованих (помічених) або несправжніх (імітаційних) засобів.); інших, які можуть бути не врегульовані чинним законодавством, але не суперечать йому та відповідають нормам моралі, етики (наприклад, тимчасове поміщення особи в безпечне місце).

При цьому дуже важливо звернути увагу на специфіку об'єкта захисту. Тобто мова йдеться не тільки про захист учасників кримінального судочинства, а ще й про захист його життя, здоров'я, житла, майна, а також членів його родини і навіть близьких родичів.

Сама дефініція «забезпечення» має декілька смислових значень. Так, як зазначав В.С. Зеленецький, якщо розглядати значення цього терміну з боку діяльності компетентних державних органів, то термін «забезпечувати» означає захистити кого-небудь від небезпечних або негативних для нього особисто, його сім'ї або близьких родичів впливів. Також він зазначав, що даний термін можливо також розглядати з точки зору тих наслідків, які настали у результаті діяльності компетентних органів держави по забезпеченню безпеки конкретної особи, тобто реального досягнення поставленої мети безпеки учасників кримінального процесу [7, с. 26].

Виходячи з цього М.В. Куркін зазначає, що під забезпеченням безпеки треба розуміти прийняття компетентними органами сукупності спеціальних заходів, реалізація яких призвела, тобто, забезпечила усунення (ліквідацію) існуючих погроз, тобто можливості спричинення шкоди об'єктам, які знаходяться під охороною, особам та іншим цінностям, здійснення яких раніш побоювались [7, с. 27].

Потреба учасника кримінального процесу, у тому числі і особи, що виконує спеціальне завдання з викриття організованої групи або злочинної організації, у стані безпеки задовольняється її забезпеченням. Цей термін тлумачний словник трактує так: 1. Надання чи створення матеріальних засобів. 2. Охорона кого-, чого-небудь від небезпеки. 3. Гарантування чогось [14, с. 684].

Н. Пелипенко зазначає, що забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві – це здійснення правоохоронними органами системи правових, організаційно-технічних та інших заходів, спрямованих на захист життя, житла, здоров'я та майна осіб, які беруть участь у виявленні, попередженні, припиненні, розкритті чи розслідуванні злочинів, а також у судовому розгляді кримінальних проваджень з метою створення необхідних умов для належного відправлення правосуддя [11, с. 149].

До змісту зазначеного поняття входить: власне захищеність об'єкта, стан його захищеності, здатність об'єкта бути захищеним, а також діяльність спеціально уповноважених органів щодо запобігання реалізації небезпеки об'єкта.

Важливо відмітити що за для забезпечення безпеки також важливо вміти правильно оцінювати обстановку, яка склалася і встановити наявність або відсутність небезпеки, реальність або мнимість небезпеки. Тобто визначити є реальна небезпека або вона є мнима, треба на достовірних знаннях тих фактів, наявність яких неспростовно свідчить про існування реальної погрози спричинення шкоди особі або цінностям, що їй належать.

Саме значення дефініції «забезпечення» цікавить автора з точки зору характеристики прав та обов'язків, з одного боку, особи, що виконує спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, а з іншого боку, тих орга-

нів, які згідно закону повинні забезпечити захист вищевказаної особи. Тобто з урахуванням інтересів особи, що виконує спеціальне завдання, як учасника кримінального судочинства, треба надати вказаній особі то, у чому для неї є потреба, без чого захист її буде неефективний або неможливий. А вищевказана особа має право витребувати від відповідних органів те, що необхідно для успішного вирішення завдань його захисту.

Проаналізувавши вищеперераховані терміни стає можливим дефінувати поняття «забезпечення безпеки особі, що виконує спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації» – це гарантовано конституційними та іншими нормативно-правовими актами комплекс дій правоохоронних органів щодо забезпечення безпеки, який можливо здійснити тільки при виконанні ними спеціальних заходів, з метою створення необхідних умов щодо належного виконання спеціального завдання.

Список використаних джерел:

1. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності: Резолюція 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_789
2. Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30.06.1993 р. № 3341-ХІІ. – [Електронний ресурс]. – <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3341-12>
3. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 р. № 2135-ХІІ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>
4. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. / укл. : В. Яременко, О. Сліпушко. – 2-е вид., виправ. – К. : Вид-во «Аконіт», 2007. – Т. 1 : А–К. – 926 с.
5. Лазоренко О.В., Барков В.Ю. Гуманізація ідеології безпеки – стратегічна умова сучасності // Стратегічна панорама. – 2000. – №. – С. 79-86.
6. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : Укр. енциклопедія, 1998. – Т. 1 : А–Г. – 672 с. ; іл.
7. Лазоренко О.В., Барков В.Ю. Гуманізація ідеології безпеки – стратегічна умова сучасності // Стратегічна панорама. – 2000. – №. – С. 79-86.
8. В.С. Зеленецький, Н.В. Куркин Обеспечение безопасности субъектов уголовного процесса / Зеленецький В.С., Куркин Н.В. – Х. : Издательство «КримАрт», 2000. – 404 с.
9. Міжнародна поліцейська енциклопедія : в 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2003. – Т. 1 : Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології. – 1232 с.
9. Конституція України. – К. : Просвіта, 1996. – 80 с.
10. Доценко О.С. Поняття і сутність громадської безпеки в суспільстві / О. С. Доценко // Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ України. – 2002. – № 2. – С. 148–153.
11. Пелипенко Н.В. Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства: сутність і поняття / Н.В. Пелипенко // Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ України. – 2010. – № 2(14). – С. 143–150.
12. Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 року // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – №11.
13. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. / укл. : В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : Вид-во «Аконіт», 2007. – Т. 2 : К–П. – 926 с.
14. Родачин В.М. Безопасность как социальное явление // Журнал „Право и безопасность». – 2004. – № 4 (13). – С. 17-21.
15. Ситник Г.П. Національна безпека України: теорія і практика : навч. посіб. / Г.П. Ситник, В.М. Олуйко, М.П. Вавринчук. – Хмельницький ; К. : Кондор, 2007. – с. 120.
16. Казаков Н.Д. Безопасность и синергетика (опыт философского осмысления). – М., 1999. – С.62-63.

УДК: 343.121

Лань Олексій Юрійович,

здобувач кафедри кримінального процесу Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка

УЧАСТЬ ЗАХИСНИКА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ДОКАЗУВАННІ: ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

На підставі аналізу положень чинного Кримінального процесуального кодексу України, а також наукової літератури, автором статті висвітлено проблемні питання участі захисника у кримінальному процесуальному доказуванні. Визначено засоби збирання доказів захисником та розкрито їх зміст.

Ключові слова: захисник; доказування; доказ; кримінальне провадження; сторона захисту.

На основі аналізу положень діючого Уголовно-процесуального кодексу України, а також наукової літератури, автором статті освітлено проблемні питання участі захисника в уголовном процесуальному доказуванні. Определены средства сбора доказательств защитником и раскрыто их содержание.

Ключевые слова: защитник; доказывания; доказательство; уголовное производство; сторона защиты.

On the basis of the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine and the scientific literature, the author of the article the problem areas a lawyer in criminal procedural proof. Defined means for gathering evidence and defense counsel disclosed the content.

Keywords: back; proof; proof; criminal proceedings; the defense.

З прийняттям Кримінального процесуального кодексу України 2012 року (далі – КПК України) [1] суттєво змінився порядок здійснення кримінального провадження, а відтак – зазнала концептуальних змін процесуальна форма діяльності всіх його суб'єктів. Не є винятком і діяльність захисника, який, здійснюючи функцію захисту, є активним учасником кримінального процесуального доказування, що забезпечує можливість вирішення ним поставлених завдань.

Зважаючи на актуальність зазначеної проблеми, окремі проблемні питання участі захисника в кримінальному процесуальному доказуванні займалися такі вчені-процесуалісти, як Ю.П.Аленін, А.Р.Белкін, Р.С.Белкін, В.Г.Гончаренко, Ю.М.Грошевий, А.Я.Дубинський, Є.В.Коваленко, В.А.Колесник, М.І.Костін, М.М. Михеєнко, Д.Й. Никифорчук, В.Т. Нор, Н.М. Обрізан, М.А. Погорецький, В.О. Попелюшко, Д.Б.Сергєєва, С.М.Стахівський, Л.Д.Удалова, М.Є.Шумило, О.Г. Яновська та інші. Проте, окремі проблемні питання щодо процесуального статусу захисника як суб'єкта доказування в кримінальному провадженні залишаються й до цього часу дискусійними, а в умовах реформування кримінального процесуального законодавства набувають ще більшої актуальності.

Метою цієї статті є дослідження проблем, пов'язаних з участю захисника в кримінальному процесуальному доказуванні.

Відповідно до ст. 22 КПК України кримінальне провадження здійснюється на основі змагальності, що передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами. При цьому, сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених КПК України.

Ст. 93 КПК України також закріплює положення, відповідно до якого сторона захисту здійснює збирання доказів, у порядку, передбаченому КПК України. Згідно з ч. 3 вказаної

статті сторона захисту, здійснює збирання доказів шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів.

Варто зазначити, що хоча й ст. 93 КПК України надає можливість захиснику збирати докази шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків ревізій, актів перевірок, проте, виходячи з результатів аналізу положень КПК України, можемо зробити висновок, що зазначений спосіб отримання доказів, не має чіткої процесуальної форми. Відповідно, отримані докази захисником, можуть бути визнані недопустимими, адже доказ визнається допустимим, якщо він отриманий у порядку, встановленому КПК України (ч. 1 ст. 86 КПК України). На думку, М.Є. Шумили, сторона захисту, використовуючи у такий спосіб, надані законом можливості, буде мати у своєму розпорядженні предмети, документи, а не докази [2, с. 25].

З цього приводу, слухними, на нашу думку, є пропозиції Д.Б. Сергєєвої, яка пропонує доповнити ч. 2 ст. 86 КПК України «Допустимість доказу» наступним змістом: «Якщо порядок отримання доказу цим Кодексом не встановлений, то такий доказ повинен бути підтверджений сукупністю інших допустимих доказів». Відповідно, ч. 2 ст. 86 КПК України у чинній редакції стає ч. 3 ст. 86 КПК України [3, с. 705].

Захисник, виступаючи зі сторони захисту, має право збирати докази в результаті ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій. Ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій стороною захисту здійснюється шляхом подання уповноваженій особі відповідного клопотання, які розглядаються у порядку, передбаченому ст. 220 КПК України. Постанова слідчого, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій може бути оскаржена слідчому судді. Слід ще раз наголосити, що відповідно до ч. 6 ст. 223 КПК України слідча (розшукова) дія, що здійснюється за клопотанням сторони захисту проводиться за участю особи, яка її ініціювала, та (або) її захисника чи представника, крім випадків, коли через специфіку слідчої (розшукової) дії це неможливо або така особа письмово відмовилася від участі в ній. Разом із тим, законодавець не роз'яснює, що слід розуміти під поняттям специфіка слідчої (розшукової) дії. У зв'язку з чим, за справедливим твердженням окремих правників, на практиці трапляються випадки, коли слідчі, прокурори, навмисно зловживаючи зазначеним положенням, відмовляють стороні захисту у проведенні відповідної слідчої (розшукової) дії, що у свою чергу, унеможливує, стороною захисту, отримати відповідні докази, які можуть спростовувати підозру чи обвинувачення, пом'якшувати покарання чи виключати кримінальну відповідальність підозрюваного, обвинуваченого або є підставою для закриття кримінального провадження [4, с. 64].

Захисник, здійснюючи доказування в кримінальному провадженні, може збирати докази, шляхом отримання висновка експерта. Відповідно до ч. 1 ст. 242 КПК експертиза проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Слід мати на увазі, що відповідно до ч. 1 ст. 242 КПК України проведення експертизи для з'ясування питань права не допускається.

Згідно з ч. 1 ст. 243 КПК України, сторона обвинувачення може залучити експерта за наявності підстав для проведення експертизи за клопотанням сторони захисту. В зазначеному випадку, проведення експертизи буде розглядатися як слідча (розшукова) дія. При цьому, гарантією дотримання прав захисника, у разі необґрунтованої відмови у задоволенні клопотання, є право сторони захисту оскаржити слідчому судді постанову слідчого, прокурора про залучення експерта (ч. 3 ст. 93; ч. 1 ст. 244 КПК України).

Слід звернути увагу на те, що захисник, виступаючи зі сторони захисту має право самостійно залучити експерта для проведення експертизи на договірних умовах (ч. 2 ст. 243 КПК України). У цьому разі проведення експертизи матиме статус саме процесуальної дії, а не слідчої (розшукової) дії.

Ст. 93 КПК України надає право захиснику отримувати доказу в результаті проведення й інших процесуальних дій, зокрема застосування окремих заходів кримінального забезпечення кримінального провадження.

Відповідно до ст. 160 КПК України захисник, виступаючи суб'єктом доказування, наділяється правом звертатися під час досудового розслідування до слідчого судді чи суду із клопотанням про застосування заходу забезпечення кримінального провадження – тимчасового доступу до речей і документів, що надає йому можливість ознайомитися з ними, зробити їх копії та, у разі прийняття відповідного рішення слідчим суддею, судом, вилучити їх (здійснити їх виїмку) (ст. 159 КПК України), тобто отримувати безпосередньо докази в ході досудового розслідування, які можна використати в суді.

Розглядаючи таке клопотання, для оцінки потреб досудового розслідування слідчий суддя зобов'язаний врахувати можливість отримати речі і документи, які можуть бути використані під час судового розгляду для встановлення обставин у кримінальному провадженні, без застосування заходу забезпечення кримінального провадження (ч. 4 ст. 132 КПК України). Тобто, захисник може звернутися до слідчого судді чи суду із відповідним клопотанням у разі, якщо: а) відомості, що містяться у речах і документах можуть бути використані як докази; б) якщо неможливо іншими способами довести обставини, які передбачається довести за допомогою цих речей і документів; в) існує реальна загроза зміни або знищення речей і документів та г) якщо вони не можуть бути отримані іншим шляхом (за адвокатським запитом або у інший спосіб).

При цьому, захисник у своєму клопотанні повинен довести наявність достатніх підстав вважати, що речі і документи:

1) перебувають або можуть перебувати у володінні відповідної фізичної або юридичної особи;

2) самі по собі або в сукупності з іншими речами і документами кримінального провадження, у зв'язку з яким подається клопотання, мають суттєве значення для встановлення важливих обставин у кримінальному провадженні;

3) не становлять собою або не включають речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю (ч. 5 ст. 163 КПК України).

Згідно зі ч. 7 ст. 163 КПК України слідчий суддя в ході досудового розслідування вправі надати можливість захиснику вилучати речі і документи у разі: 1) якщо захисник, доведе наявність достатніх підстав вважати, що без такого вилучення існує реальна загроза зміни або знищення речей чи документів, або 2) таке вилучення необхідне для досягнення мети отримання доступу до речей і документів.

Захиснику, як стороні кримінального провадження, в ході здійснення досудового розслідування може бути наданий слідчим суддею тимчасовий доступ до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю, у разі, якщо окрім вищезазначених обставин,

він доведе можливість використання як доказів відомостей, що містяться у цих речах і документах, та неможливість іншими способами довести обставини, які передбачається довести за допомогою цих речей і документів (ч. 6 ст. 163 КПК України).

Водночас слід звернути увагу на те, що у ч. 6 ст. 163 КПК України зазначається, що доступ особи до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю, здійснюється у порядку, визначеному законом. При цьому, доступ до речей і документів, що містять відомості, які становлять державну таємницю, не може надаватися особі, що не має до неї допуску відповідно до вимог закону.

Подібне положення закріплене і в п. 3 ч. 1 ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», відповідно до якого, адвокат під час здійснення адвокатської діяльності має право ознайомлюватися на підприємствах, установах і організаціях з необхідними для адвокатської діяльності документами та матеріалами, крім тих, що містять інформацію з обмеженим доступом [5].

За справедливим твердженням М.А. Погорецького, оформлення допуску до державної таємниці адвокату, який є захисником у кримінальному провадженні, є проблематичним, виходячи, навіть, із строків його оформлення. Вирішення цієї проблеми потребує удосконалення спрощеного порядку допуску захисника до державної таємниці, а також процесуальної форми тимчасового доступу його до речей і документів [6, с. 482].

Слід звернути увагу на те, що захисник на відміну від сторони обвинувачення та потерпілого (ч. 1 ст. 92 КПК України), не наділений обов'язком доказування обставин, передбачених ч. 1 ст. 91 КПК України. У цьому контексті, цілком обґрунтованою, на наш погляд, є позиція тих правників, які виходячи з засади змагальності сторін та свободи в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості в кримінальному провадженні, зазначають, що на захисника має покладатися обов'язок доказування обставин, які спростовують підозру чи обвинувачення, пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність підозрюваного, обвинуваченого або є підставою для закриття кримінального провадження. На підтвердження вищезазначеної тези, ст. 47 КПК України, визначає, що захисник зобов'язаний використовувати засоби захисту, передбачені КПК та іншими законами України, з метою забезпечення дотримання прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого та з'ясування обставин, які спростовують підозру чи обвинувачення, пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність підозрюваного, обвинуваченого [7, с. 314].

Підсумовуючи, викладене, можемо зробити висновок, що окремі положення чинного КПК України, що визначають повноваження захисника в кримінальному процесуальному доказуванні потребують, на нашу думку, певних уточнень та подальших наукових досліджень. Це, в свою чергу, сприятиме належному виконанню завдань кримінального провадження, передбачених ст. 2 КПК України.

Список використаних джерел:

1. *Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013 р. – № 9-10. – Ст. 474.*
2. *Шумило М.Є. Загальне поняття доказів у КПК України (наукова інтерпретація нормативної моделі) / М.Є. Шумило // Докази і доказування за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (до 75-річчя з дня народження доктора юридичних наук, професора Михайла Макаровича Михеєн-ка): матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 6-7 грудня 2012 р., м. Київ. – Х. : Видав-ець Строчков Д. В., 2013. – С. 23-28.*

3. Сергєєва Д.Б. Удосконалення процесуальної форми отримання доказів як один із чинників боротьби зі злочинністю / Д.Б. Сергєєва // *Правова доктрина – основа формування правової системи держави: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю Нац. акад. прав. наук України та обговоренню п'ятитомної монографії «Правова доктрина України», Харків, 20-21 листоп. 2013 р. – X. : Право, 2013. – С. 702-705.*

4. Старенький О.С. Проблемні аспекти здійснення стороною захисту доказування у кримінальному провадженні / О.С. Старенький // *Боротьба зі злочинністю: проблеми теорії та практики: Збірник наукових матеріалів круглого столу (19 лютого 2015 року) / За заг. ред. к.ю.н., доцента В.О. Іващенко, д.ю.н., с.н.д. М.Л. Грїбова, к.ю.н., доцента М.М. Пендюри. – К., ФПФСП НАВС, 2015. – С. 63-65.*

5. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI // *Відомості Верховної Ради. – 2013. – № 27. – Ст. 282.*

6. Погорецький М.А. Захисник – суб'єкт доказування на досудовому провадженні за чинним КПК України: проблемні питання / М.А. Погорецький // *Актуальні питання державотворення в Україні: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (23 травня 2014 року) / Редкол.: д.ю.н. І. С. Гриценко (голова), проф. П.С. Берзін (заст. голови), к.ю.н. І. С. Сахарук (відп. ред.) – К.: Принт-Сервіс, 2014. – С. 480-482.*

7. Старенький О.С. Участь сторін кримінального провадження у процесі доказування: проблемні питання нормативної регламентації / О.С. Старенький // *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія». – 2014. – № 3. – С. 305-316.*

УДК 351.74

Нестеров Денис Ігорович,

здобувач Донецького юридичного інституту МВС України

ПОНЯТТЯ РОЗШУКОВОЇ РОБОТИ ПІДРОЗДІЛІВ КРИМІНАЛЬНОЇ МІЛІЦІЇ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Стаття присвячена визначенню поняття розшукової роботи підрозділів кримінальної міліції Міністерства внутрішніх справ України. Проведено аналіз наукових праць вчених, які досліджували питання розшуку, пошуку, оперативно-розшукової діяльності та розшукової роботи органів внутрішніх справ.

Ключові слова: розшук, оперативно-розшукова діяльність, розшукова робота, пошук, підрозділи кримінальної міліції.

Статья посвящена определению понятия розыскной работы подразделений криминальной милиции Министерства внутренних дел Украины. Проведен анализ научных трудов ученых, исследовавших вопросы розыска, поиска, оперативно-розыскной деятельности и розыскной работы органов внутренних дел.

Ключевые слова: розыск, оперативно-розыскная деятельность, розыскная работа, поиск, подразделения криминальной милиции.

The article is sanctified to determination of concept of search work of subdivisions of criminal militia of Ministry of internal affairs of Ukraine. An analysis is conducted of scientific works of scientists, investigating the questions of search, search, operatively-search activity and search work of organs of internal affairs.

Keywords: search, operatively-search activity, search work, search, subdivisions of criminal militia.

Сьогодення України, її чітко визначений шлях до євроінтеграції повинен характеризуватися оптимізацією діяльності всіх гілок влади, політичних та громадських підприємств,

установ та організацій. В ситуації, що склалася, українська міліція як орган виконавчої влади, має забезпечувати особисту безпеку громадян, захист їх прав і свобод, законних інтересів.

На конституційному рівні обов'язок боротьби зі злочинністю покладено на Кабінет Міністрів України, як вищий орган в системі виконавчої влади. Це означає, що всім підрозділам силового відомства необхідно активізувати діяльність, спрямовану на попередження та розкриття злочинів, що вчинені і готуються [1, с. 89]. Не є винятком в проведенні такої діяльності підрозділи кримінальної міліції Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС) України.

З метою реалізації положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування органів внутрішніх справ», наказом МВС України від 14.04.2015 року №431 «Про заходи щодо реформування органів внутрішніх справ», затверджено новий суб'єктний склад підрозділів кримінальної міліції. Наразі він визначений таким чином:

- Департамент карного розшуку;
- Департамент протидії злочинності у сфері економіки;
- Департамент Кримінальної розвідки;
- Департамент оперативної служби;
- Департамент оперативно-технічних заходів;
- Департамент боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми;
- Управління боротьби з незаконним обігом наркотиків;
- Управління боротьби з кіберзлочинністю;
- Відділ організації кінологічної діяльності [2].

На нашу думку, одним із головних завдань підрозділів кримінальної міліції МВС України, є здійснення розшукової роботи.

Своєю чергою, визначення поняття «розшукова робота» в контексті діяльності підрозділів кримінальної міліції МВС України, має важливе значення для вчених та практиків. Для вчених чітко визначення розшукової роботи надасть можливість з'ясувати його суть, призначення та правову природу. В свою чергу, для практичних працівників підрозділів кримінальної міліції, наукова розробка вченими цього питання, в подальшому надасть можливість комплексно та своєчасно використовувати арсенал прийомів та методів розшукової роботи.

Проблемам розшукової роботи приділяли увагу такі науковці: К.В. Антонов, Б.І. Бараненко, О.І. Бастрікін, Р.С. Белкін, М.С. Вертузаєв, А.І. Вінберг, В.І. Громов, О.Ф. Долженков, Г.О. Душейко, А.А. Закатов, В.П. Захаров, О.О. Кисельов, І.П. Козаченко, О.Г. Колб, О.М. Колесніченко, Д.О. Компанієць, Я.Ю. Кондратьєв, Є.Ф. Коновалов, А.М. Кравченко, В.А. Лукашов, В.Я. Мацюк та ін.

Метою даної статті є надання авторського визначення поняття «розшукова робота» в контексті діяльності підрозділів кримінальної міліції з урахуванням наукових розробок вчених, які виявили науковий інтерес та працювали над питаннями розшукової роботи.

Вбачається, що визначення та зміст поняття «розшукова робота» необхідно розкривати аналізуючи поняття «оперативно-розшукова діяльність», «пошук» та «розшук».

В статті 2 чинного Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» (далі – ОРД) законодавець інтерпретує ОРД як систему гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів [3]. У вказаному законі відсутні визначення гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, на чому справедливо наголошують П.Д. Біленчук та В.В. Пашковський [4, с. 192].

Російські вчені Ю. Агафонов та Ю. Кваши вказують, що термін «оперативно-розшукова діяльність» означає швидко, гласно і негласно розшукати інформацію про осіб та факти, які мають оперативний інтерес, для вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності, яка характеризується пошуковою спрямованістю цієї діяльності [5, с. 39].

Наукове визначення ОРД в монографічному дослідженні О. М. Бандурки трактується таким чином: «... діяльність спеціально уповноважених державних органів законодавчої, виконавчої та судової влади та оперативних підрозділів у межах їхньої компетенції по виконанню покладених на них обов'язків та пошуку і фіксації фактичних даних про протиправну діяльність окремих осіб та груп, розвідувально-підкривну діяльність спеціальних служб іноземних держав та організацію з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, з метою отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави» [6, с. 129].

Таке визначення ОРД логічно надається автором, виходячи із завдань, що покладені на відповідні суб'єкти такої діяльності – «пошуку і фіксації фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України...» [3].

Погоджуємось із думкою Т. М. Альошкіної, яка на дисертаційному рівні досліджувала питання розшукової діяльності слідчого та дійшла висновку, що поняття «пошук» значно ширше поняття «розшук», а діяльність слідчого з розшуку є складовою частиною пошукової діяльності [7, с. 16].

В свою чергу, питанню визначення та змісту розшуку в юридичній та спеціальній літературі приділено значну увагу з боку вітчизняних та зарубіжних науковців.

Так, у словнику російської мови С.І. Ожегова, розшук розглядається як передуюче суду дізнання, збирання доказів. [8, с. 594].

Енциклопедичний словник визначає розшук як діяльність компетентних правоохоронних органів із встановлення місцезнаходження або перебування: обвинуваченого, підсудного, який ухиляється від явки до суду; засудженого, який ухиляється від виконання вироку суду або втік з місць позбавлення волі [9, с. 1146].

Великий енциклопедичний юридичний словник визначає розшук – як діяльність уповноважених органів чи посадових осіб, спрямованих на встановлення місцезнаходження певних осіб, предметів чи документів [10, с. 791].

У юридичному енциклопедичному словнику під розшуком розуміється діяльність слідчого, органу дізнання, адміністрації місць позбавлення волі і інших компетентних органів з встановлення місцезнаходження обвинувачених, що переховуються від слідства і суду; засуджених, що ухиляються від виконання вироку, або що втекли з виправно-трудових установ; осіб, зниклих безвісно [11, с. 412].

В довіднику юридичної термінології, розшук – це діяльність органів слідства чи дізнання, адміністрації місць позбавлення волі, інших компетентних органів, спрямована на розшук обвинувачених, які переховуються від слідства і суду, втекли з місця позбавлення волі або з-під варті, ухиляються від відбування покарання у вигляді позбавлення волі, та встановлення осіб, які безвісно зникли [12, с. 152].

Значно розширює коло об'єктів розшуку Р.С. Белкін, який в зміст розшукової діяльності включає виявлення злочинів, що мають задум, підготовлюваних та вже вчинених злочинів, встановлення і виявлення винних, об'єктів (осіб і предметів) – носіїв доказової інформації, предметів злочинного посягання і інших об'єктів, що мають значення для встановлення істини у справі. На його думку, до об'єктів, що підлягають розшуку, можуть бути віднесені:

- 1) люди - підозрювані; обвинувачені; засуджені, що втекли з місць позбавлення волі, або з предписаного місця мешкання; потерпілі; свідки;
- 2) трупи і їх частини;
- 3) тварини (як предмет злочинного замаху або знаряддя злочину) і їх трупи;
- 4) речові докази (зокрема знаряддя злочину) ;
- 5) транспортні засоби (як предмет злочинного посягання або знаряддя злочину);
- 6) майно і інші цінності;
- 7) особисті і інші документи, що не є речовими доказами» [13, с. 10-11].

Є. Ф. Коновалов згоден з таким переліком об'єктів розшуку, але не вважає його вичерпним, оскільки, на його думку, об'єктами розшуку можуть бути і інші об'єкти, якщо вони вже встановлені і мають значення для розслідування скоєного злочину [14, с. 7].

Т. М. Альошкіна, розроблюючи питання розшукової діяльності слідчого, пов'язує її із діяльністю спеціальних органів (посадових осіб) з встановлення вже визначених об'єктів. На думку автора, тільки такі об'єкти можуть бути об'єктами розшукової діяльності Крім того, обов'язковою умовою розшуку є встановлена індивідуальна визначеність об'єкта розшуку. Саме вона служить основним критерієм розмежування розшуку від пошуку (коли індивідуальність об'єкта та поки не встановлена), так як дає можливість

чітко виділити об'єкт, звузати межі проведення розшукової діяльності [9, с. 15, 25].

Аналіз існуючих визначень розшукової роботи органів внутрішніх справ провів російських вчених С. Гордєєв. За результатами проведеного дослідження автор надає власне визначення розшукової роботи органів внутрішніх справ. Він трактує розшукову роботу як таку, що базується на нормах міжнародного та національного права комплексну систему організаційних, профілактичних, процесуальних та інших спеціальних заходів, здійснюваних у рамках стадії оперативно-розшукового процесу в тісній взаємодії уповноважених на те суб'єктів і спрямованих на виявлення місцезнаходження зниклих злочинців, безвісти зниклих осіб та інших категорій розшукуваних і прийняття щодо них передбачених законом заходів, встановлення особи невідомих трупів та громадян, які не можуть повідомити про себе належні відомості, а також ефективне здійснення профілактики в цьому напрямку (перекладено нами) [15, с. 11].

Безперечно, проведена автором робота та надане визначення, найбільш повно розкриває сутність розшукової роботи органів внутрішніх справ.

Колектив російських вчених К. К. Горяїнов, В. С. Овчинський та Г.К. Сінілов в підручнику з оперативно-розшукової діяльності конкретизують об'єкти розшуку підрозділів кримінальної міліції. Автори називають такі категорії розшукуваних осіб:

- які переховуються від дізнання, слідства і суду (підозрювані, обвинувачені, підсудні);
- втекли з-під варті або з місць позбавлення волі;
- ухилились від виправних робіт;
- пропали безвісти;
- неповнолітніх, які пішли з дому, шкіл-інтернатів, дитячих будинків, втекли з приймальників-розподільників та спеціальних освітніх установ;
- психічно хворих, які пішли з дому або медичного закладу;
- осіб, які втратили зв'язків з близькими;
- осіб, які за станом здоров'я або віком не можуть повідомити про себе відомостей;
- загиблих (померлих) громадян по невідомих трупах (перекладено нами) [16, с. 506-507].

Таких підхід, безперечно, найбільш повно розкриває об'єкти розшуку підрозділів кримінальної міліції. Проте, на нашу думку, коло об'єктів розшукової роботи ширше, ніж розшук наведених вище категорій осіб. Оперативний інтерес для підрозділів кримінальної міліції МВС України, під час здійснення розшукових заходів, можуть становити речі, транспортні засоби, майно та ін.

З урахуванням думок науковців та проведеного нами дослідження, можна дійти до висновку, що наразі в юридичній та спеціальній літературі питання розшукової роботи органів внутрішніх справ є актуальним, проте питання такої роботи не висвітлені в повному обсязі. В контексті діяльності підрозділів кримінальної міліції МВС України, питання розшукової роботи потребує подальшого дослідження з метою визначення її суті, змісту та основних напрямків. За результатами дослідження, пропонуємо власне визначення поняття розшукової роботи підрозділів кримінальної міліції МВС України – *це комплексна система організаційних, профілактичних, процесуальних та інших заходів, що здійснюються визначеним колом суб'єктів на підставі діючого законодавства та нормативних актів, які спрямовані на виявлення і встановлення місцезнаходження категорій осіб, речей, транспорту, документів, майна та інших об'єктів, які представляють оперативний інтерес для суб'єктів проведення такої роботи, а також встановлення осіб невідомих трупів з ознаками насильницької смерті, з метою розкриття та попередження правопорушень в рамках боротьби зі злочинністю.*

Можливо, така інтерпретація розшукової роботи підрозділів кримінальної міліції МВС України не є досконалою. Проте, питання розшукової роботи підрозділів кримінальної міліції МВС України, буде розглядатися і розроблюватися нами в подальшому з метою проведення більш глибокого аналізу її суті та змісту.

Список використаних джерел:

1. Нестеров Д. І. *Правова основа розшуку підозрюваних та обвинувачених підрозділами карного розшуку МВС України* / Д. І. Нестеров // *Актуальні питання оперативно-розшукової протидії злочинам : матеріали наук.-практ. семінару, (м. Дніпропетровськ, 16 травня 2014 р.).* Дніпропетровськ, 2014. – С. 89-92.
2. *Про заходи щодо реформування органів внутрішніх справ : наказ МВС України від 14 квітня 2015 року №431.*
3. *Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1992. – №22. – Ст. 303).*
4. Біленчук П. Д. *Проблеми правового регулювання кримінально-процесуальної та оперативно-розшукової діяльності* / П. Д. Біленчук, В. В. Пашиковський // *Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. – Випуск 5. – Том 3. – С. 192-196.*
5. Агафонов Ю. А. *Основы оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел : [ученик]* / Ю. А. Агафонов, Ю. Ф. Кваши. – Краснодар : Краснодар. ун-т МВД России, 2007. – 305 с.
6. Бандурка О. М. *Теорія і практика оперативно-розшукової діяльності : [монографія]* / О. М. Бандурка. – Харків : Золота миля, 2012. – 620 с.
7. Алешкина Т. М. *Использование научно-технических средств и методов в розыскной деятельности следователя : дис. ... канд. юрид. наук : 12. 00. 09 / Алешкина Татьяна Николаевна. – М., РГБ, 2003. – 211 с.*
8. Ожегов С.И. *Словарь русского языка / под ред. чл.-корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой. – [18-е изд., старейтип.]. – М. : Рус. яз., 1987. – 797 с.*

9. Советский энциклопедический словарь / ред.-сост. А. Прохорова. – [2-е изд.] – М. : Сов. энциклопедия, 1982. – 1599 с.
10. Великий енциклопедичний юридичний словник / ред.-упоряд. акад. НАН України Ю. Шемиученко. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка»», 2007. – 992 с.
11. Юридический энциклопедический словарь / ред.-сост. А. Сухарев и др. – [2-е изд., доп.]. – М. : Сов. энциклопедия, 1987. – 528 с.
12. Головченко В. В. Юридична термінологія: [довідник] / В. В. Головченко, В. С. Ковальський. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 224 с.
13. Лукашов В.А. Организация и тактика розыскной работы органов внутренних дел / В.А. Лукашов // Оперативно-розыскная деятельность органов внутренних дел. – М. : Академия МВД СССР, 1980. – 315 с.
14. Коновалов Е.Ф. Розыскная деятельность следователя / Е.Ф. Коновалов. – М. : Юридическая литература, 1973. – 78 с.
15. Гордеев С. Н. О понятии розыскной работы органов внутренних дел / С. Н. Гордеев. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.akadmvd.uz/bibl/publication/2014-SNGordeyev-o_ponyatii_roz_rab_ovd.pdf.
16. Теория оперативно-розыскной деятельности : [ученик] / Под ред. К. К. Горяинова, В. С. Овчинского, Г.К. Сенилова. – М. : ИНФРА-М, 2006. – X, 832 с.

УДК 343.14

Старенький Александр Сергійович,

стажист управління процесуального контролю Головного слідчого управління МВС України

ДОКАЗУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ

На підставі проведеного аналізу наукових джерел та положень чинного Кримінального процесуального кодексу України, автором статті запропоновано авторське розуміння поняття доказування в кримінальному провадженні. Визначено сутнісні ознаки доказування в кримінальному провадженні.

Ключові слова: доказування; докази; кримінальне провадження; ознаки; етапи.

На основании проведенного анализа научных источников и положений действующего Уголовно-процессуального кодекса Украины, автором статьи предложено авторское понимание понятия доказывания в уголовном производстве. Определены существенные признаки доказывания в уголовном производстве.

Ключевые слова: доказывания; доказательства; уголовное производство; признаки; этапы.

Based on the analysis of scientific sources and the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine, the author of the article the author's understanding of the concept of proof in criminal proceedings. Defined essential features of proof in criminal proceedings.

Keywords: proof; evidence; criminal proceedings; signs; stages.

Правильне визначення поняття доказування в кримінальному провадженні має не тільки теоретичне, а й практичне значення. Це дає можливість, з одного боку, належним чином розкрити значення таких фундаментальних категорій теорії доказування, як мета, суб'єкти, предмет, межі, засоби кримінального процесуального доказування тощо, а з ін-

шого – забезпечити ефективність здійснення уповноваженими суб'єктами завдань кримінального провадження, визначених ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [1].

Проблемам дослідження кримінального процесуального доказування значну увагу в своїх працях приділили Ю. П. Аленін, В. Д. Берназ, В. Г. Гончаренко, Г. Ф. Горський, Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, Є. Г. Коваленко, Л. Д. Кокорев, Л. М. Лобойко, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, Ю. К. Орлов, М. А. Погорецький, В. О. Попелюшко, Р. Д. Рахунов, Д. Б. Сергєєва, Н. В. Сібільова, С. М. Стахівський, М. С. Строгович, Л. Д. Удалова, С. А. Шейфер, М. Є. Шумило, О. Г. Шило та інші науковці. Разом із тим, поняття доказування в кримінальному провадженні і на теперішній час залишається дискусійним в теорії кримінального процесуального доказування, що негативно відображається у науковій та практичній діяльності, а також – у навчальному процесі.

Отже, метою статті є авторське визначення поняття доказування в кримінальному провадженні.

У науковій літературі неодноразово наголошувалося, що доказування в кримінальному процесі слід розглядати як нерозривну єдність пізнавально-практичної та логічної діяльності [2, с. 16; 3, с. 177]. Зазначений підхід, на нашу думку, є цілком обґрунтований, водночас потребує певного уточнення.

Визначаючи доказування в кримінальному процесі як нерозривну єдність пізнавально-практичної та логічної діяльності, варто пам'ятати, що кримінальне процесуальне доказування зводиться не лише до логічних операцій, оскільки слідчий, прокурор, захисник, суд, слідчий суддя перевіряють та оцінюють докази за законами логіки, психології тощо. Логічна діяльність, як і психологічна, є складовими частинами розумової діяльності. Саме тому, доказування в кримінальному провадженні, на наш погляд, варто розглядати як нерозривну єдність пізнавально-практичної та розумової діяльності. Таких підхід, на нашу думку, найбільш точно відобразатиме гносеологічну та правову сутність доказування в кримінальному провадженні.

Доказування як пізнавально-практична діяльність спрямована на виявлення обставин вчиненого кримінального правопорушення, внесення відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань, проведенні слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій з метою отримання доказів, що мають значення для кримінального провадження або перевірку вже отриманих доказів.

Доказування як розумова діяльність – це розумовий процес, що здійснюється за законами логіки, психології та інших наук, метою якого є перевірка та оцінка отриманих фактичних даних та їх процесуальних джерел, визнання їх доказами, перевірка та оцінка окремих доказів та їх сукупності, оперування доказами, а також обґрунтування доказами своєї правової позиції.

Слід звернути увагу на те, що окремі правники не включають розумову діяльність до змісту кримінального процесуального доказування. Так, на думку С. Д. Курильова, під доказуванням варто розуміти лише процесуальні дії слідчих та судових органів зі збирання та закріплення доказів [4, с. 29-32]. Справедливо ставлячи під сумнів зазначену тезу, М. М. Михеєнко наголошував на тому, що без розумової діяльності, без оцінки зібраних доказів кримінально-процесуальне доказування як різновид пізнання неможливе [5, с. 11]. Зауважимо, що саме від оцінки доказів, тобто від розумової діяльності слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, які за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, залежить оцінка кожного доказу з точки зору належності, допустимості, дос-

товірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення (ч. 1 ст. 94 КПК України).

Як і будь-яка діяльність, кримінальне процесуальне доказування здійснюється уповноваженими на те суб'єктами кримінального провадження. Варто зазначити, що чинний КПК України не визначає поняття суб'єктів доказування в кримінальному провадженні, що, в свою чергу, призводить до численних дискусій серед вчених правників. Враховуючи те, що авторська позиція на вказане проблемне питання теорії доказування докладно вже нами була висвітлена в низці раніше опублікованих наукових праць [6; 7], не повторюючись, зазначимо, що суб'єктами доказування в кримінальному провадженні, на нашу думку, є уповноважені особи, які в передбаченому порядку КПК України, наділені обов'язками щодо здійснення процесу доказування в кримінальному провадженні (отримання доказів, перевірки й оцінки отриманих доказів та використання цих доказів для обґрунтування своєї правової позиції), або мають право на активну участь у процесі доказування, реалізуючи свої процесуальні інтереси.

Виходячи з вищезазначеного, на наш погляд, до суб'єктів доказування в кримінальному провадженні не слід відносити експерта, спеціаліста, заявника, понятих, перекладача, секретаря судового засідання, судового розпорядника тощо, хоча вони й беруть участь у проведенні слідчих (розшукових) або інших процесуальних діях, що є засобами кримінального процесуального доказування, безпосередньо подають об'єкти, що можуть бути визнані як докази в кримінальному провадженні. Таких суб'єктів кримінального процесу можна віднести до учасників кримінального провадження, що забезпечують здійснення процесу доказування, оскільки вони беруть участь у формуванні фактичних даних, що утворюють зміст доказів (наприклад, експерт, що робить висновок) або іншим чином приймають участь у доказуванні (посвідчують хід та результати проведення слідчих (розшукових) дій (поняті), подають на підтвердження своєї заяви про кримінальне правопорушення речі і документи, що в подальшому можуть мати значення доказів у кримінальному провадженні (заявник) тощо).

Зазначимо, що відповідно до ст. 22 КПК України, кримінальне провадження здійснюється на основі змагальності, що передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами, передбаченими КПК України (ч. 1). Сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених КПК України (ч. 2) [1]. Таким чином, виходячи зі змагальних засад кримінального судочинства та поняття суб'єктів доказування в кримінальному провадженні, на наш погляд, лише сторони кримінального провадження є суб'єктами доказування, які наділені процесуальними повноваженнями щодо отримання доказів, перевірки й оцінки отриманих доказів та використання цих доказів для обґрунтування своєї правової позиції в кримінальному провадженні.

На наше переконання, до суб'єктів доказування в кримінальному провадженні не слід відносити суд та слідчого суддю. Суд, виступаючи арбітром в змагальному кримінальному судочинстві, зберігаючи об'єктивність та неупередженість, повинен здійснювати функцію правосуддя (ч. 1 ст. 30 КПК України), створюючи необхідні умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків (ч. 6 ст. 22 КПК України). Слідчий суддя здійснює судовий контроль за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні (п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК України) під час здійснення досудового розслідування, що є складовою функції правосуддя.

Суб'єкти доказування, реалізуючи свої процесуальні повноваження, обов'язково повинні дотримуватися вимог КПК України під час отримання доказів у кримінальному провадженні, тобто дотримуватися процесуальної форми отримання доказів. Варто зазначити, що на важливості дотримання процесуальної форми неодноразово наголошується у низці статей КПК України. Так, відповідно до ч. 1 ст. 84 КПК України, доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому КПК України порядку. У ч. 1 ст. 93 КПК України також зазначено, що збирання доказів здійснюється сторонами кримінального провадження, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, у порядку, передбаченому КПК України. При цьому в ч. 1 ст. 86 КПК України наголошується, що доказ визнається допустимим, якщо він отриманий у порядку встановленому КПК України.

За справедливим твердженням Д.Б. Сергєєвої, процесуальна форма отримання процесуальних доказів є важливою гарантією їх вірогідності, являє собою встановлений порядок отримання фактичних даних й їх закріплення, що забезпечує можливість перевірки процесу їх отримання й робить їх належними і допустимими [8, с. 510].

Звертає на себе увагу й те, що чинний КПК України для окремих процесуальних дій, які спрямовані на отримання доказів у кримінальному провадженні або перевірки вже отриманих доказів, не встановлює чіткого процесуального порядку їх проведення. Так, наприклад, отримання доказів шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій, документів, відомостей; висновків ревізій, актів перевірок (ч. 2, 3 ст. 93 КПК України). Негласні слідчі (розшукові) дії, як засоби отримання доказів у кримінальному провадженні, також не мають чітко визначеної процесуальної форми, оскільки це суперечить їх сутності як заходів, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню (ч. 1 ст. 246 КПК України).

Варто зазначити, що окремі процесуалісти вбачають певний позитив у тому, що чинний КПК України не визначає чіткого порядку проведення таких процесуальних дій, як негласні слідчі (розшукові) дії [9, с. 44]. Зазначена позиція була піддана справедливій критиці з боку М. А. Погорецького, який, здійснюючи аналіз матеріалів практики, наголошує на тому, що лише до 10% результатів негласних слідчих (розшукових) дій використовуються у доказуванні. Однією з причин цього є саме відсутність досконалої процесуальної форми, яка б дозволяла перевірити сторонам кримінального провадження та суду достовірність їх результатів, тому суди за клопотанням сторони захисту чи за своєю власною ініціативою не рідко не визнають їх результати доказами [10, с. 17]. Підтримуючи вищезазначену позицію, зазначимо, що відсутність в чинному КПК України процесуальної форми проведення негласних слідчих (розшукових) дій унеможливує перевірку не лише достовірності їх результатів сторонами кримінального провадження та судом, а й – їх належності та допустимості. Саме тому в чинному КПК України потрібно передбачити ефективні механізми отримання доказів у кримінальному провадженні, як в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій, так і під час проведення інших процесуальних дій (витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій, документів, відомостей; висновків ревізій, актів перевірок тощо). У цьому контексті, цілком обґрунтованими, на нашу думку, є пропозиції Д. Б. Сергєєвої щодо внесення змін до глави 4 КПК України. Так, на думку вченої, необхідним є доповнення ст. 86 КПК України «Допустимість доказу» ч. 2 наступного змісту: «Якщо порядок отримання доказу цим Кодексом не встановлений, то такий доказ

повинен бути підтверджений сукупністю інших допустимих доказів». Відповідно, ч. 2 ст. 86 КПК України у чинній редакції стає ч. 3 ст. 86 КПК України [11, с. 705].

Таким чином, можемо зробити висновок, що однією з умов здійснення належного захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого досудового розслідування і судового розгляду кримінального провадження є дотримання процесуального порядку отримання доказів у кримінальному провадженні, тобто здійснення кримінального процесуального доказування в порядку, передбаченому КПК України.

Доказування як пізнавально-практична та розумова діяльність, що здійснюється уповноваженими суб'єктами, в порядку, передбаченому КПК України, складається з певних складових частин. Результати системного аналізу наукових джерел, присвячених теорії доказування, свідчать про те, що серед вчених немає єдиного уставленого підходу щодо розуміння складових частин кримінального процесуального доказування. Поширеною є думка, що кримінальне процесуальне доказування – це діяльність, пов'язана зі збиранням, перевіркою та оцінкою доказів [12, с. 302; 13, с. 28-29; 14, с. 612; 15, с. 8]. Такої ж позиції притримався і наш законодавець при розробці чинного КПК України, визначивши, що доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження (ч. 2 ст. 91 КПК України).

Варто зазначити, що вказані складові частини кримінального процесуального доказування (збирання, перевірка та оцінка) по-різному визначаються у процесуальній літературі. Одні вчені іменують їх етапами доказування [16, с. 28; 13, с. 41-42; 14, с. 612; 17, с. 12], інші – структурними елементами доказування [5, с. 13; 18, с. 93; 19, с. 28; 20, с. 136], треті взагалі вважають зазначені терміни тотожними [17, с. 74-75].

На нашу думку, визначаючи назву складових частин кримінального процесуального доказування, слушною є позиція М. А. Погорецького, який вважає, що у разі розгляду процесуального доказування в широкому розумінні як діяльності, спрямованої на отримання доказів і обґрунтування ними певних процесуальних рішень, доцільно говорити про етапи доказування. А в разі розгляду доказування як процесу отримання конкретного доказу слід говорити про його структурні взаємозалежні та взаємовпливові елементи [21, с. 500]. Таким чином, складові частини кримінального процесуального доказування (збирання, перевірка та оцінка) варто іменувати етапами кримінального процесуального доказування.

Слід звернути увагу на те, що у доктрині кримінального процесуального права неодноразово наголошувалося на тому, що схема доказування, яка складається лише з одних традиційних компонентів (збирання, перевірка, оцінка доказів), не має універсального характеру. З її допомогою добре ілюструється рух окремо взятого доказу, але при цьому не беруться до уваги суб'єкти доказування. У такому вигляді вона мало придатна для розмежування їхніх функцій. Процес доказування уявляється в ній як односуб'єктний, що не відповідає реальному доказуванню, в якому доказова діяльність будь-якого суб'єкта завжди адресована якомусь іншому суб'єкту чи суб'єктам [17, с. 13]. При цьому, на нашу думку, визначаючи під першим етапом кримінального процесуального доказування збирання доказів, вчені-правники, допускають певної гносеологічної та правової помилки, оскільки докази не існують об'єктивно в готовому вигляді. Здійснюючи огляд місця події, слідчий, прокурор виявляють та досліджують не докази, а дані про факти, що можуть мати значення для кримінального провадження (наприклад, відбитки пальців, знаряддя вчинення кримінального правопорушення тощо), тобто фактичні дані, які в подальшому необхідно належним чином процесуально закріпити, перевірити та оцінити з точки зору їх належності, допустимості та

достовірності. І лише тоді, коли уповноважена особа визнає фактичні дані та їх процесуальні джерела належними, допустимими та достовірними, вони можуть набути значення певного доказу в кримінальному провадженні. Звертає на себе увагу і те, що під час проведення такої слідчої (розшукової) дії, як допит (ст. 224 КПК України), слідчий, прокурор, не збирає докази, а отримує від підозрюваного, обвинуваченого, свідка, експерта чи потерпілого, відомості в усній або письмовій формі, зміст яких заноситься до протоколу допиту. Таким чином, термін «збирання доказів», на наш погляд, потрібно замінити на такий, який найбільш повно відображатиме сутність доказування в кримінальному провадженні.

У цьому контексті викликає заперечення пропозиція тих процесуалістів, які, погоджуючись з тим, що збирання доказів, як перший етап кримінального процесуального доказування є не зовсім вдалим, пропонують замість нього вживати термін «формування доказів» [5; 19]. Зауважимо, що в етимологічному розумінні, термін «формування» визначається як надання чому-небудь певної форми, завершеності, визначеності; складання цілого з частин, виникнення, створення, породження чого-небудь [22, с. 1329]. Виходячи з зазначеного, можемо зробити, на нашу думку, помилковий висновок, що докази в кримінальному провадженні створюються з нічого слідчим, прокурором, захисником, слідчим суддею чи судом.

На наше переконання, цілком обґрунтованою і такою, що заслуговує на підтримку, є позиція М.А. Погорецького, який пропонує розглядати доказування як єдиний нерозривний процес, що складається з двох етапів: 1) отримання доказів; 2) використання доказів для обґрунтування процесуальних рішень у кримінальному провадженні [21, с. 505; 23, с. 21].

Термін «отримання» для визначення початкового етапу кримінального процесуального доказування, на наш погляд, здається більш прийнятним, ніж терміни «збирання» чи «формування», оскільки він точніше відображає сутність цього етапу. З етимологічної точки зору термін «отримання» означає здобування чого-небудь певними зусиллями, якимись діями; взяття, прийняття того, що надається [22, с. 659]. Слід звернути увагу на те, що в окремих нормах чинного КПК України також говориться саме про «отримання доказів» (ч. 2 ст. 5, п. 2 ч. 2 ст. 87, ч. 1, 5 ст. 223, ч. 1 ст. 296 КПК України).

Варто зазначити, що отримання окремого процесуального доказу – це не одномоментний акт, не пасивна діяльність, а активна цілеспрямована пізнавально-практична й логічна діяльність суб'єктів доказування, яка складається з окремих взаємозалежних та взаємовпливових елементів: а) пошуку, виявлення (встановлення), а при необхідності, вилучення фактичних даних та їх джерел; б) перевірки, оцінки фактичних даних і їх джерел, їх процесуального оформлення (закріплення) й власне надання фактичним даним та їх джерелам значення певного доказу у кримінальному провадженні [10, с. 21].

Використання доказів для прийняття процесуальних рішень – це, з одного боку, практична процесуальна діяльність, а з іншого – розумова діяльність, що здійснюється за законами логіки, психології тощо. Ця діяльність полягає в оперуванні доказами, у встановленні на їх підставі фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження, в обґрунтуванні доказами своєї правової позиції сторонами кримінального провадження для прийняття законного, обґрунтованого та справедливого процесуального рішення.

Такий підхід щодо розуміння етапів кримінального процесуального доказування, на наш погляд, є найбільш обґрунтованим та таким, що відповідає його гносеологічній та правовій природі, проте він потребує певних уточнень.

Для всебічного встановлення та дослідження обставин, що мають значення для кримінального провадження, як окремих етапів кримінального процесуального доказування, на

нашу думку, варто виділяти також перевірку та оцінку отриманих доказів у кримінальному провадженні. Такий висновок можна зробити, виходячи з аналізу положень ч. 1 ст. 223 КПК України, відповідно до якої, слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. Перевірка отриманих доказів у кримінальному провадженні може здійснюватися як за допомогою гласних слідчих (розшукових) дій (гл. 20 КПК України), так і за допомогою негласних слідчих (розшукових) дій (гл. 21 КПК України), а також інших процесуальних дій. Здійснивши перевірку вже отриманих доказів, уповноважені суб'єкти кримінального провадження обов'язково повинні їх оцінити з точки зору належності, допустимості, достовірності, достатності та взаємозв'язку з метою подальшого їх використання для прийняття законного, обґрунтованого та справедливого процесуального рішення в кримінальному провадженні.

Таким чином, кримінальне процесуальне доказування, на нашу думку, як нерозривна єдність пізнавально-практичної та розумової діяльності складається з трьох взаємозалежних та взаємопов'язаних етапів: 1) отримання доказів (а) пошук, виявлення (встановлення), а при необхідності, вилучення фактичних даних та їх джерел; б) перевірка, оцінка фактичних даних і їх процесуальних джерел; в) надання фактичним даним та їх процесуальним джерелам значення певного доказу в кримінальному провадженні); 2) перевірка та оцінка отриманих доказів; 3) використання цих доказів для прийняття процесуальних рішень у кримінальному провадженні (оперування доказами, встановлення на їх підставі фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження, обґрунтування доказами своєї правової позиції сторонами кримінального провадження, прийняття уповноваженими суб'єктами кримінального провадження законного, обґрунтованого та справедливого процесуального рішення).

Підсумовуючи вищенаведене, зазначимо, що для правильного визначення поняття доказування в кримінальному провадженні, на нашу думку, потрібно виходити з того, що поняття, як форма мислення є таким способом відображення дійсності, коли предмет розкривається через сукупність його сутнісних ознак [24, с. 136]. Таким чином, вважаємо за доцільне виділити сутнісні ознаки доказування в кримінальному провадженні:

- 1) це пізнавально-практична та розумова діяльність;
- 2) здійснюється уповноваженими суб'єктами;
- 3) здійснюється в передбаченому КПК України порядку;
- 4) полягає в отриманні доказів, перевірці та оцінці отриманих доказів і використанні цих доказів для прийняття процесуальних рішень у кримінальному провадженні.

Отже, доказування в кримінальному провадженні являє собою нерозривну єдність пізнавально-практичної та розумової діяльності сторін кримінального провадження, що здійснюється в порядку, передбаченому КПК України та полягає в отриманні доказів (а) пошуку, виявленні (встановленні), а при необхідності, вилученні фактичних даних та їх джерел; б) перевірці, оцінці фактичних даних і їх процесуальних джерел; в) надання фактичним даним та їх процесуальним джерелам значення певного доказу в кримінальному провадженні), перевірці та оцінці отриманих доказів і використанні цих доказів для прийняття процесуальних рішень у кримінальному провадженні (оперуванні доказами, встановленні на їх підставі фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження, в обґрунтуванні доказами своєї правової позиції сторонами кримінального провадження для прийняття уповноваженими суб'єктами законного, обґрунтованого та справедливого процесуального рішення).

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9-10. – Ст. 474.
2. Берназ В. Д. Доказування у кримінальному процесі: поняття, зміст, структура / В. Д. Берназ // Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (27 листопада 2013 р., м. Одеса) / відпов. за випуск Ю. П. Аленін. – Одеса: Юридична література, 2013. – С. 17-21.
3. Берназ В. Доказування обставин вчинення кримінального правопорушення за чинним КПК України / В. Берназ // Право України. – 2013. – С. 173-179.
4. Курьлев С. Д. Основы теории доказательств в советском правосудии / С. Д. Курьлев. – Мн., 1969. – 202 с.
5. Михеенко М. М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве / М. М. Михеенко. – Киев, 1984. – 133 с.
6. Старенький О. С. Суб'єкти доказування в кримінальному провадженні: поняття та класифікація / О. С. Старенький // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права: зб. наук. пр. / гол. ред. Л.А. Янковська. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2014. – № 12. – С. 232-236.
7. Старенький О. С. Участь сторін кримінального провадження у процесі доказування: проблемні питання нормативної регламентації / О. С. Старенький // Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія». – 2014. – № 3. – С. 305-316.
8. Сергєєва Д. Б. Щодо питання процесуальної форми отримання доказів / Д. Б. Сергєєва // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики: матер. V Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. XX-річчю Нац. акад. прав. наук України (м. Одеса, 1 листопада 2013 р.). – Одеса: Фенікс 2013. – С. 510-512.
9. Шумило М. Є. Поняття «докази» у Кримінальному процесуальному кодексі України: спроба критичного переосмислення ідеології нормальної моделі / М. Є. Шумило // Вісник Верховного Суду України. – 2013. – № 2 (150). – С. 40-48.
10. Погорецький М. Теорія кримінального процесуального доказування: проблемні питання / М. Погорецький // Право України. – 2014. – № 10. – С. 12-25.
11. Сергєєва Д. Б. Удосконалення процесуальної форми отримання доказів як один із чинників боротьби зі злочинністю / Д. Б. Сергєєва // Правова доктрина – основа формування правової системи держави: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю Нац. акад. прав. наук України та обговоренню п'ятитомної монографії «Правова доктрина України», Харків, 20-21 листоп. 2013 р. – X. : Право, 2013. – С. 702-705.
12. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса / М. С. Строгович. – М., 1968. – Т. 1. – 470 с.
13. Арсеньев В. Д. Основы теории доказательств в советском уголовном процессе / В. Д. Арсеньев. – Иркутск, 1970. – 143 с.
14. Курс советского уголовного процесса. Общая часть / В. Б. Алексеев, Л. Б. Алексеева, В. П. Божьев и др.; под ред. А. Д. Бойкова, И. И. Карпеца. – М. : Юрид. лит., 1989. – 640 с.
15. Фаткуллин Ф. Н. Общие проблемы процессуального доказывания / Ф. Н. Фаткуллин. – Изд-во Казан. ун-та. – Казань. – 1976. – 206 с.
16. Белкин Р. С. Собираение, исследование и оценка доказательств. Сущность и методы / Р. С. Белкин. – М, 1966. – 295 с.
17. Орлов Ю. К. Основы теории доказательств в уголовном процессе: науч.-практ. пособие / Ю. К. Орлов. – М., 2000. – 144 с.
18. Коваленко Є. Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України: підручник / Є. Г. Коваленко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 632 с.
19. Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування: монографія / С. М. Стахівський. – К., 2005. – 272 с.

20. Капліна О. Лекція професора О. Капліної: «Кримінальне процесуальне доказування та його суб'єкти» / О. Капліна // Право України. – 2014. – № 10. – С. 136-147.

21. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: монографія / М. А. Погорецький. – Х.: Арсіс, ЛТД, 2007. – 576 с.

22. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Упоряд. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь, 2001. – 1440 с.

23. Погорецький М. А. Актуальні питання теорії доказів // М. А. Погорецький // Докази і доказування за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (до 75-річчя з дня народження доктора юридичних наук, професора Михайла Макаровича Михеєнка): матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 6-7 грудня 2012 р., м. Київ. – Х.: Видавець Строков Д. В., 2013. – С. 15-22.

24. Конверський А. Є. Логіка: підручник для студентів юридичних факультетів / А. Є. Конверський. – 4-те вид., перероб. та доп. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 336 с.

УДК 343.17

Шульга Андрій Олександрович,

доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз
Донецького юридичного інституту МВС України, к.ю.н., доцент

ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ У ДОКАЗУВАННІ ОБСТАВИН, ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА СТУПІНЬ ТЯЖКОСТІ ВЧИНЕНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ І ХАРАКТЕРИЗУЮТЬ ОСОБУ ОБВИНУВАЧЕНОГО, ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ: МОРАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто проблеми використання в доказуванні обставин, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення і характеризують особу обвинуваченого, та наводяться шляхи подолання цих проблем. Стверджується, що обставини, які характеризують особу обвинуваченого, можуть в процесі доказування використовуватись судом за власним розсудом а не за законом, що негативно впливає на моральну складову доказування. Теж саме, стосується і обставин, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення. Для усунення цих проблем пропонується використовувати тільки процесуальні джерела доказів.

Ключові слова: доказування, обставини, які підлягають доказуванню, особа обвинуваченого.

В статье рассмотрены проблемы использования в доказывании обстоятельств, которые влияют на степень тяжести совершенного уголовного правонарушения и обстоятельства, характеризующие личность обвиняемого. Указываются пути преодоления этих проблем. Предполагается, что обстоятельства, которые характеризуют личность обвиняемого, могут в процессе доказывания использоваться судом по собственному усмотрению, а не по закону, что негативно влияет на нравственную составляющую доказывания. Также самое, касается и обстоятельств, которые влияют на степень тяжести совершенного уголовного правонарушения. Для устранения этих проблем предлагается использовать только процессуальные источники доказательств.

Ключевые слова: доказывание, обстоятельства, которые подлежат доказыванию, личность обвиняемого

In the article the problems of the use are considered in proving of circumstances, that influence on the degree of weight of perfect criminal offence and circumstances, characterizing personality of defendant. The ways of overcoming of these problems are specified. It becomes firmly established that circumstances that characterize personality of defendant can in the process of proving be used by a court at discretion, but not by law, that negatively

© Шульга Андрій Олександрович, 2015

influences on the moral constituent of proving. Too touches circumstances that influence on the degree of weight of perfect criminal offence. For the removal of these problems it is suggested to use judicial sources only/

Key words: *Proving, circumstances that is subject to proving, personality of defendant*

Доказування обставин, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, іноді носить суб'єктивну складову, як з боку осіб, що ведуть кримінальне провадження, так і з боку інших його учасників, отак воно щільно пов'язане з моральністю. В даному випадку мається на увазі моральність кримінальних процесуальних відносин [1], та прийняття рішень учасниками кримінального провадження, які його здійснюють [2]. Аналіз вивчення механізму прийняття рішень прокурором, слідчим суддею та судом, відносно визначення обставин, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого є досить актуальним та необхідним не тільки з точки зору практики застосування норм кримінального процесуального закону в світлі верховенства права, але і моральності, адже права та свободи людини визнаються в Україні найвищими цінностями.

Проблему моральності доказування у кримінальному провадженні в своїх роботах розглядали такі науковці, як Баганець О.В., Безносок А. М., Вапнярчук В.В., Гончаренко В.Г., Малярва В. О., Мотлях О. І., Попелюшко В.О., Стахівський С. М., Ряшко О. В., Рибалко О. В., Ткачук О. С., та інші, що в галузі досліджень проблемних питань сучасного кримінального провадження тільки підкреслює важливість теми, яка нами розглядається.

Торкаючись дослідження, яке ми виносимо для обговорення у широке коло наукового товариства, нами була визначена наступна проблема. А саме, в ч.1 у п.4, ст.91 КПК України, про меж іншого, йдеться і щодо доказування обставин, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, та тих обставин, що характеризують особу обвинуваченого. Ці обставини, на відміну від інших елементів предмету доказування, які чітко визначаються об'єктивними факторами законодавчого, матеріального характеру, найбільш схильні к маніпуляціям з боку учасників кримінального провадження. Можливим це стає за вдяки того, що суб'єкт доказування приймає процесуальне рішення не в строго встановленій законом формі, а шляхом реалізації тільки свого внутрішнього переконання, адже обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та характеризують особу обвинуваченого встановлюються на підставі характеристик обвинуваченого (не процесуальний акт), певних особливостей вчинення кримінального правопорушення, його мотивів та цілей. З цього приводу, автори науково-практичного коментаря до КПК України справедливо зазначають, що обставини, які характеризують особу обвинуваченого входять до предмету доказування, отак повинні враховуватись при призначенні покарання. Але, вирішуючи питання про призначення покарання, суд повинен знаходити до кожної особи обвинуваченого індивідуальний підхід, враховуючи при цьому особу обвинуваченого та обставини справи, що пом'якшують і обтяжують покарання [3, с.258]. Із сказаного вище чітко вбачається, той факт, що під час призначення покарання (прийняття процесуального рішення), характеристика поряд з іншими обставинами, які підлягають доказуванню є досить важливим джерелом щодо прийняття рішення судом про призначення міри покарання обвинуваченому. Але ж, якщо всі інші обставини, які підлягають доказуванню (ст. 91 КПК України), добуваються судом із процесуальних джерел, то вказана обставина з непроцесуального. Так, наприклад, подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення), щільно пов'язана з об'єктивною реальністю, якщо вона була, то на її визначення впливають суто об'єктивні фактори, існування яких можна легко перевірити, адже вони зафіксовані у різних процесуа-

льних джерелах доказів, протоколах, електронних носіях, фото, відео записих чи у показаннях тощо. Винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета його вчинення, також встановлюються в ході розслідування, завдяки проведенню юридичної діяльності, у даному випадку, слідчих та інших процесуальних дій, які чітко викладені у 5-му розділі Кримінального кодексу України.

Вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат, визначаються судом на підставі цивільного позову і обґрунтовується матеріалами досудового провадження, які є тими ж процесуальними джерелами доказів.

Обставини, які обтяжують чи пом'якшують покарання зазначені у ст.ст.66,67 КК України, обставини які виключають кримінальну відповідальність зазначені у розділі 8 КК України, а ті, що є підставою для закриття кримінального провадження у ст. 284 КПК України. Обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання, прописані у розділі 9 КК України.

Обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення, також встановлюються шляхом проведення слідчих дій, та результатом суб'єктивного переконання слідчого бути не можуть. П.7,ч.1 ст.91 КПК України, стосується суто юридичних осіб, а рішення щодо застосування до них заходів кримінально-правового характеру, вирішується також на підставі наявності об'єктивних матеріалів досудового провадження.

Таким, чином виникає проблема, адже перші дві обставини, що вказані у п.4 ч.1 ст. 91 КПК, можуть формуватися на підставі матеріалів, що характеризують особу обвинуваченого (характеристик, довідок, інших джерел, які не є процесуальними джерелами доказів). Що звісно дає право суду застосовувати, згаданий вище індивідуальний підхід до визначення міри покарання обвинуваченому. Таке положення справи носить не врегульований нормами права порядок і виходить за межі об'єктивного обґрунтування або нормативного врегулювання законом, що може призвести до зловживань з боку суду, або привести до судової помилки, яке звісно не сприятиме справедливості прийняття рішення, отак і позитивній моральності кримінальних процесуальних відносин. Зазначена редакція п.4, ч.1 ст.91 КПК України в частині перших двох обставин, які підлягають доказуванню чітко не надає гарантій від неупередженого ставлення учасників, які здійснюють кримінальне провадження до обвинуваченого, адже створює умови до маніпуляцій у визначенні обставин, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення або створюють умови маніпулювати даними, які характеризують особу обвинуваченого. З цього приводу В.П. Гмирко, звертаючи увагу на моральний фактор кримінального процесуального доказування, справедливо зазначає, що хоча способи доказування не повинні обмежуватись лише процесуальними гарантіями, але вони повинні відповідати і нормам елементарної моральності. Вчений, під способами доказування пропонує розуміти відкриту систему функціонально спрямованих знань, пізнавальних процедур і технік, які повинні відповідати критеріям гуманізму, наукової апробації та верховенства права. За критерієм належності, вчений пропонує способи доказування класифікувати на юридичні та неюридичні. До перших, на його думку, слід віднести конституційно-правові, кримінально-правові, оперативно-розшукові, криміналістичні,

адміністративно-правові, цивільно-правові, кримінально-процесуальні, а саме, засади діяльності доказування (способи одержання процесуальних доказів). А до других – засоби юридичної етики і логіки, загальної та юридичної психології, теорії формування процесуальних рішень, судової риторики (с. 194-242, 305-306) [4, с. 194]. Тобто, до других способів В.П. Гмирко відносить компоненти, з яких складаються уяви про моральність. На нашу думку, матеріали, які характеризують особу обвинуваченого (характеристика), це також, акти не процесуальні, а ті, що відносяться до актів соціального інформування, отожд посилатися на них, як на такі, які можуть служити джерелом доказування відносно особи обвинуваченого є необґрунтованим и процесуально не вірним. Обумовлено це перш за все тим, що існує висока вірогідність використання судом цих матеріалів для так званого, індивідуального підходу до особи обвинуваченого, що може бути засобом негативної маніпуляції під час прийняття процесуальних рішень, все залежить від морально-етичного рівня особи судді або складу колегії суддів. І це не пусті слова, адже рівень корумпованості судової системи України вражає. За даними М. Міщенка, заступник директора соціальних програм Центру Разумкова, цифри корумпованості суддів в Україні звучать, як вирок. За останні кілька років жителі України практично повністю зневірилися в людях у мантиях. Судам довіряють лише 2-3% громадян. За даними досліджень, озвучених М. Міщенком, серед населення країни частка тих, хто повністю підтримує роботу судів, знизилася більш ніж утричі: з 9,4%, зафіксованих у травні 2010-го, до 2,9% за підсумками квітня 2012-го. До національного рекорду – 2,5%, відзначеного соціологами в кінці 2009 року, залишилося зовсім небагато. І, на думку експертів, падіння цього «досягнення» – справа часу. Адже частка українців, які взагалі не підтримують дії служителів Феміди, за період з 2010-го по 2012-й зросла з 43,4% до 61,5%. А 81% українців вважають, що їхня судова система корумпована. Наприклад, в Данії цей показник не перевищує 3%, в Норвегії 7%, в Фінляндії 10%, в Німеччині 15%, навіть в Італії 48% [5]. Але, це данні, які були озвучені до початку кардинальних змін в Україні, тобто до листопада 2013 року. На сьогодні відсоток громадян України, які вважають, що їхня судова система корумпована, десь знизивсь на 6% і за даними Світового дослідження цінностей (World Values Survey), складає вже 75% [6]. Тому, вважаємо проблему, яка розглядається слушною та такою, яка заслуговує на вивчення і пошук шляхів її вирішення. Для цього необхідно проаналізувати можливості вдосконалення п.4, ч.1 ст.91 КПК України, та здійснити пошук прийнятних заходів використання вищезазначених обставин у доказуванні. Такими на нашу є можливості суду присяжних.

Торкаючись питань використання судом для прийняття процесуальних рішень обставин, які підлягають доказуванню, і визначаючи ті, які можуть бути неприйнятними для використання професійним судом у прийнятті рішень, слід не забувати, про такий досить важливий судовий елемент, як суд присяжних. Адже для суду присяжних, можливість оперувати обставинами, які можуть впливати на ступінь тяжкості вчиненого обвинуваченим кримінального правопорушення або обставинами, які характеризують особу обвинуваченого, є досить прийнятним, тому що ці учасники кримінального провадження, як правило не є юристами, їх задача оцінювати діяння обвинуваченого з позицій моральності. Не випадково М.І. Карпенко та А. В. Бандурович зазначають, що присяжні судді більше схильні виносити рішення на підставі емоцій, а не закону. Це прослідковується в багатьох країнах, де існує даний інститут (наприклад: Російська Федерація, США) [7].

Окрім того, коло обставин, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення (п.4,ч.1 ст.91 КПК), законом чітко не визначено, отак, можна вважати, що ці обставини, також носять оціночний характер, наприклад, емоційний стан обвинуваче-

ного в ході вчинення злочину, характер його дій тощо. Що, дорече не стосується обставин, які обтяжують, чи пом'якшують покарання, вони чітко викладені у ст.ст.66,67 КК України.

У якості приклада, оціночного ставлення суду до цих обставин, можна навести практику Верховного Суду України, на яку у своїй роботі посилається Ю.В. Стеценко. Що до речі, підтверджує нашу точку зору, стосовно можливості маніпулювання вищезазначеними обставинами в ході судового розгляду судом. Зокрема, в ухвалі від 19 травня 2009 року можна прослідкувати позицію Верховного Суду України щодо важливості вивчення судом обставин, які могли б характеризувати особу обвинуваченого при звільненні його від покарання. У цій справі Верховний Суд України переглядав вирок щодо П., раніше судимої, визнаною винною у крадіжці майна і засудженої за ч. 1 ст. 185 КК України на один рік позбавлення волі зі звільненням від покарання на підставі ч. 4 ст. 74 КК України. Вказаний вирок було скасовано Верховним Судом України у зв'язку із неправильним застосуванням кримінального закону і невідповідністю призначеного покарання особі засудженого через його м'якість. Тоді, Верховний Суд України вказав, що висновок про можливість звільнення від покарання на підставі ч. 4 ст. 74 КК України ґрунтується на основі характеристики цієї особи. Тобто судом повинні бути встановлені факти бездоганної поведінки особи після вчинення нею злочину та з'ясовано її ставлення до праці. При цьому слід ураховувати, що сумлінне ставлення до праці насамперед передбачає, що особа займається суспільно корисною працею і обов'язково добросовісно виконує трудові обов'язки. Тільки з урахуванням цих чинників суд може визнати особу такою, що втратила суспільну небезпечність. Однак у цій справі Верховний Суд України визначив, що суд першої інстанції, приймаючи рішення про звільнення П. від покарання на підставі ч. 4 ст. 74 КК України, не дотримався таких вимог закону: в обґрунтування висновку про те, що П. не є суспільно небезпечною особою, суд послався на те, що вона вперше притягається до кримінальної відповідальності, а також те, що її поведінка є бездоганною. Проте будь-яких конкретних обставин, що свідчать про її бездоганну поведінку, суд у вирокі не навів і таке своє рішення нічим більше не мотивував. На думку Верховного Суду України, суд не з'ясовував обставини життя та поведінки П., її ставлення до праці. При цьому, призначаючи П. покарання, суд послався на такі дані про її особу, як задовільна характеристика та те, що вона не працює. Однак перевіркою матеріалів справи встановлено, що особа П. характеризується негативно, а не задовільно, як зазначив суд у постанові. Виходячи із цього Верховний Суд України визначив, що суд передчасно і безпідставно дійшов висновку про можливість звільнення П. від покарання, скасував вирок, справу направив на новий розгляд [8]. Безумовно, що подібна практика не переконує учасників кримінального провадження у справедливості прийнятого рішення, адже чітких критеріїв встановлення об'єктивності рішення суду в цьому випадку просто не існує, отак суд діє не за законом а за доцільністю, про що і свідчить вищенаведений приклад. В цьому випадку досить проблематично переконати сторони кримінального процесу у правильності прийнятого рішення, отож і у справедливості правосуддя. Але, така проблема, притаманна не лише судовій системі, проблеми існують і під час обвинувальних промов в суді у прокурорів. Так, О.В. Єні, зазначив, що оцінка обставин, які характеризують особу обвинуваченого, є обов'язковим елементом обвинувальної промови прокурора. На його думку, чинне кримінальне процесуальне законодавство не передбачає складові елементи промови у дебатах, стосовно обставин, які характеризують особу обвинуваченого, такий висновок слід з системного аналізу норм КПК України 1960 року та КПК 2012 України року, і підтверджується матеріалами існуючої практики. До того ж, О.В. Єні стверджує, що науковцями висловлюються різні точки зору щодо структури та елементів обвинувальної промови прокурора, але обов'язковість такого елементу як характеристика особи обвинуваченого (підсуд-

ного) зауважень чи нарікань не викликає ні в кого. Незважаючи на певну, на перший погляд, «легкість» оцінки відповідних обставин, вченими зауважується, що з морально-етичної точки зору даний елемент обвинувальної промови найскладніший. Аналіз сучасних обвинувальних промов свідчить, що прокурорам найменше вдаються саме особистісні характеристики. Недоліками таких обвинувальних промов є схематизм, однобічність, надмірне перебільшення тощо. Загалом складнощі в оцінці даних, які характеризують особу обвинуваченого, стали підставою для висловлення дослідниками різних пропозицій: щодо законодавчого закріплення критеріїв оцінки особи винного; необхідності проведення «серйозного» кримінологічного і психологічного дослідження особи обвинуваченого з метою вирішення низки складних питань про причини і мотиви, що сприяли вчиненню даною особою злочину, здійснення експертом-психологом дослідження, предметом якого є особливості та порушення структури і динаміки психічної діяльності, що мають юридичне значення, і особливі визначені правові наслідки; здійснення службою пробації на стадії досудового провадження збору інформації про правопорушника з метою надання допомоги суду у визначенні найбільш ефективного для даної особи виду покарання тощо [9]. Із думкою О.В. Єні не погодитися не можна, адже законодавчо не закріплено чітких критеріїв, які б декларували конкретні заходи щодо доказування обставин, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та характеризують особу обвинуваченого. Тому, завершуючи нашу статтю, слід внести певні пропозиції щодо виправлення на нашу думку недоліку, який закладений у п.4,ч.1 ст.91 КПК України. По-перше, редакцію цієї норми викласти наступним чином. Обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та характеризують особу обвинуваченого можуть бути підставою для прийняття процесуального рішення, тільки, якщо вони отримані із встановлених законом процесуальних джерел доказів, вказаних у ст.84 КПК України. Це означає, що ні яка характеристика сама по собі не може бути підставою для прийняття рішення судом, стосовно обвинуваченого. Для того, щоб обставини, які характеризують особу обвинуваченого, були підставою для прийняття судом процесуального рішення стосовно обвинуваченого, необхідно їх отримати із показань, речових доказів, документів, висновків експертів (процесуальних джерел доказів). Тоді, це унеможливить маніпулювання судом даними, що не є джерелами доказів, та зробить процес прийняття процесуальних рішень прозорим і неупередженим, тобто справедливим а значить і високоморальним. По-друге, для усунення будь яких темників у використанні судом не процесуальних джерел, та наближення судового процесу з використанням доказів до норм цивілізованого правосуддя слід ширше використовувати можливості суду присяжних, адже тільки він має право приймати не процесуальні рішення, а рішення по совісті, тобто, такі, які більше характеризують моральну сторону, ніж процесуальну. Тому, суд присяжних може рекомендувати суду професійному, прийняти те, чи інше рішення на підставі матеріалів, які не є джерелами доказів. Це на нашу думку буде справедливим, та з морального боку доцільним.

Список використаної літератури:

1. Шульга А.О. *Моральність кримінально-процесуальних відносин: монографія* / А.О. Шульга. – Донецьк: Вид-во «Ноулідж» (донецьке відділення), 2012. – 243с.
2. *Прийняття процесуальних рішень та проведення слідчих дій : Навч. посіб. / В.П. Горбачов, Л.І. Шаповалова, А.О. Шульга, [та ін.]; за ред. В.П. Горбачова. – Донецьк : ДЮІ ЛДУВС, 2012. – 364 с.*
3. Тацій В.Я., Пшонка В.П., Портнов А.В. (ред.) *Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар. У 2 т. Том 1* О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 768 с.

4. Гмирко В. П. Доказування в кримінальному процесі: діяльнісна парадигма. Теоретичний аналіз. Проблематизація. СМД-репрезентація: [монографія] /Текст/ Валерій Петрович Гмирко.- Дніпропетровськ: Академія митної служби України, 2010. – 314 с.

5. Фемідіно лихо. Україна прагне в європейські лідери по корумпованості судів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : vpartners.ua/...ukraina...ievropeiski...korumpovanosti...

6. Роланд Д., Городниченко Ю. Побороть корупцію в Україні? Легко! Рецепт вєдуєщих єкономистов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lesovod.org.ua/node/24005>

7. Карпенко М.І., Бандурович А. В. Суд присяжних в Україні. / М.І.Карпенко, А.В. Бандурович // Юридична наука – 2013. – № 6. – С. 58.

8. Стеценко Ю.В. Проблеми встановлення судом обставин, які характеризують особу обвинуваченого. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : advokat-stetsenko.com/problemi...sudom...yaki...osobi...

9. Єні О.В. Оцінка прокурором обставин, які характеризують особу обвинуваченого. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : pravoznavec.com.ua/period/article/7738/Є

УДК 343.131

Бабенко Ірина Юріївна,

ад'юнкт Донецького юридичного інституту МВС України

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ З ПРАВ ЛЮДИНИ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Стаття присвячена визначенню відповідності Кримінального процесуального кодексу України міжнародним стандартам з прав людини. Проаналізовані деякі нормами КПК на відповідність міжнародним стандартам з прав людини. Визначено рівні реалізації прав людини в Україні та особливості їх застосування.

Ключові слова: досудове розслідування, міжнародні стандарти з прав людини, Загальна Декларація прав людини, Європейська конвенція прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права.

Статья посвящена определению соответствия Уголовного процессуального кодекса Украины международным стандартам по правам человека. Проанализированы некоторые нормы УПК на соответствие международным стандартам по правам человека. Определены уровни реализации прав человека в Украине и особенности их применения.

Ключевые слова: досудебное расследование, международные стандарты по правам человека, принцип верховенства права, Всеобщая декларация прав человека, Европейская конвенция прав человека, Международный пакт о гражданских и политических правах.

The article is devoted to compliance of the Criminal Procedural Code of Ukraine with the international human rights standards. There were analyzed some of the rules of the CCP for compliance with the international human rights standard. There were determined the levels of implementation of human rights in Ukraine and features of their application.

Keywords: pre-trial investigation, the international standards on human rights, the Universal Declaration of Human Rights, the European Convention of Human Rights, the International Covenant on Civil and Political Rights.

З проголошенням Акту незалежності України, з побудовою демократичного суспільства перед державою виникла необхідність повного забезпечення прав і свобод людини. Держава розпочала послідовну та цілеспрямовану діяльність по розробці та прийняттю нової законодавчої бази, яка відповідала б сучасним світовим стандартам в цій галузі. [1; с. 156].

© Бабенко Ірина Юріївна, 2015

Метою даної роботи є аналіз Кримінального процесуального кодексу України на відповідність міжнародним стандартам з дотримання прав людини на стадії досудового розслідування. Для досягнення даної мети необхідно виконати наступні завдання: визначити рівні реалізації прав людини в Україні, визначити особливості застосування міжнародного рівня для захисту прав людини та проаналізувати відповідність Кримінального процесуального кодексу України міжнародним стандартам з прав людини.

Завдяки цьому сьогодні в Україні питання прав людини можуть розглядатися на трьох рівнях:

1. **Національний чи «домашній» рівень** – українська юридична система та спеціальні комісії, які покликані займатися проблемами прав людини;
2. **Регіональний рівень** – європейська юридична система, європейські правозахисні органи;
3. **Міжнародний рівень** – організації ООН, приєднані структури та інші міжнародні суди та комісії.

На національному рівні скарги щодо прав людини можна здійснювати трьома шляхами:

- а) місцеве законодавство можна використати для розгляду конкретних справ у судах та спеціальних установах, які розглядають індивідуальні чи групові скарги;
- б) міжнародне законодавство можна використовувати у місцевих судах – в Україні, як і в інших країнах, міжнародне законодавство втілюється через національні закони;
- в) міжнародні документи можуть допомогти у тлумаченні національного законодавства.

Для виходу на регіональний чи міжнародний рівні правозахисники повинні показати, що вони вжили достатніх заходів для вирішення проблеми на національному рівні. Це так звана «вимога виснаження».

В свою чергу для використання міжнародного рівня, як правило, країна повинна ратифікувати відповідні міжнародні конвенції, а інколи приєднатися до положень, які дають право міжнародним судам приймати скарги окремих громадян. Так відбувається у випадку приєднання до Міжнародного Пакту Громадянських та Політичних Прав. Україна, як засновниця ООН, а також як колишня республіка СРСР, підписала майже всі міжнародні конвенції. Отож, українські громадяни мають доступ до багатьох міжнародних структур та судів [2; с. 5].

У сучасному світі систему міжнародно-правових договорів в області прав людини й громадянина становлять більш ніж 1000 документів. Переважна більшість із них становлять міжнародно-правові документи ООН. [3; с. 3].

Відповідно до загальноприйнятої практики кожна держава, що ратифікувала міжнародно-правовий документ, зобов'язана включити його норми у своє національне законодавство. Ратифікувавши основні документи в області захисту прав людини, норми міжнародного права стали поетапно імплементуватися в національну правову систему України. У результаті чого були переглянуті ряд нормативних документів й переглядається блок законів і підзаконних актів на предмет приведення його до вимог загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права.

Так в першу чергу було переглянуто Основний Закон України. Сучасна Конституція України містить майже всі права і свободи людини і громадянина, що передбачені міжнародними документами в цій галузі (Загальною Декларацією прав людини, Європейською конвенцією прав людини, Міжнародними пактами про економічні, соціальні і культурні права, про громадські і політичні права та ін.). Крім того, Конституція нашої держави є значним поступом вперед в галузі утвердження прав і свобод людини, поліпшення механізму забезпечення прав і свобод людини. Вона закріпила ряд непорушних принципів, що забез-

печують правову державність – розподіл влад, пряму дію норм і принципів Конституції, презумпцію невинуватості, права людини як найвищу соціальну цінність, а також відповідно цим принципам систему державної влади. Крім того, Конституція України визнала головним обов'язком держави утвердження та забезпечення прав та свобод людини.

Кримінальний процесуальний кодекс України також не лишився без уваги та, з огляду на необхідність реформування, у 2012 році було прийнято новий кодекс. Цей документ отримав схвальні оцінки міжнародних експертів та вважається одним з найкращих в Європі на думку директора директорату з прав людини Генерального директорату прав людини та верховенства права Ради Європи Х. Джакумопулос [4].

В рамках цього дослідження розглянемо деякі міжнародні норми з прав людини та засади Кримінального процесуального кодексу України, через які вони реалізуються.

Ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України зазначає, що завданнями кримінального провадження є ... охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження [5, с. 3].

Розглядаючи кримінальне-процесуальне законодавство України через призму міжнародних договорів з прав людини, зазначимо, що глава 2 Кримінального процесуального кодексу України повністю присвячена засадам кримінального провадження та закріплює права учасників кримінального провадження. Саме виконанням міжнародних зобов'язань України зумовлено детальне розкриття загальних засад кримінального провадження у 22 статтях Глави 2 Кодексу [6].

Один з основних принципів, **принцип верховенства права**, у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.

В той же час сучасний розвиток правової системи України показує, що практична реалізація принципу верховенства права бажає кращого. Насамперед поширеним явищем є нерозуміння самого принципу верховенства права, його ототожнення з радянським принципом верховенства позитивного закону. Іноді застосовуються закони, які порушують природні права і свободі людини. Є випадки, коли вони не знайшли своє відображення у законодавчих чи підзаконних актах. А якщо такі права і передбачені у законодавстві, то відсутній механізм їх реалізації.

Утвердженню принципу верховенства права не сприяє і відсутність належних інституційних механізмів його забезпечення. На відміну від багатьох інших європейських країн, громадяни України не мають права безпосереднього звернення до Конституційного Суду зі скаргою на закони, які звужують їх конституційні права або суперечать Конституції. [7, с. 61].

На думку Олексія Баганця, принцип верховенства права було суттєво порушено під час прийняття нового КПК 2012, оскільки за нього проголосувало менше народних депутатів, ніж цього вимагає ст. 91 Основного Закону України [8].

Норми ст.ст. 1 та 2 Загальної декларації прав людини, а також ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права закріплені в ст. 10 КПК України, яка передбачає, що **не може бути привілеїв чи обмежень у процесуальних правах за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних чи інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, громадянства, освіти, роду занять, а також за мовними або іншими ознаками** [7, с. 63].

Ст. 5 Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини, ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та Звод **принципів захисту всіх осіб, що підлягають затриманню чи ув'язненню в будь-якій формі** знайшли своє втілення у Конституції України (ст. 29) та Кримінальному процесуальному кодексі, гарантуючи право на свободу та особисту недоторканність (ст. 12) [7, с. 65]. Проте ст. 177 нового КПК перед-

бачає, що метою застосування запобіжних заходів є забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків. Разом з тим законодавець значно розширив, у порівнянні з попереднім кодексом, вичерпний (до цього часу) перелік підстав для застосування запобіжних заходів, у тому числі тримання під вартою, доповнивши його «перешкоджанням кримінальному провадженню іншим чином». Зазначене положення є суттєвим звуженням прав людини та громадянина, що не тільки порушує вимоги ст. 22 Конституції, але й суперечить вимогам ст. 5 Конвенції, оскільки фактично висуває нову підставу, в тому числі й для позбавлення волі, не передбачене цим міжнародно-правовим документом, норми якого є не просто частиною національного законодавства, але й пріоритетними при прийнятті рішень [8].

Ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права знайшла своє втілення в ст. 31 Конституції України та в ст. 14 КПК України, **гарантуючи таємницю спілкування** [7, с. 67]

Засада **забезпечення права на захист** закріплена в ст. 20 КПК України та є відображенням права, що закріплене в кожному міжнародному нормативному акті, в якому йдеться про права людини [7, с. 73]. При цьому ст. 93 КПК України передбачає, що збирати докази, окрім сторони обвинувачення, може й сторона захисту, а саме: підозрюваний, обвинувачений, засуджений, виправданий, їх захисники. В той же час, особа, відносно якої розпочато кримінальне провадження та яка не отримала в такому провадженні статус підозрюваного або обвинувачуваного (а такий статус вона може не отримати досить тривалий час), за новим КПК України повністю позбавляється права займатися в межах такого кримінального провадження як особисто, так й за допомогою захисника. Свідомством цього є нові норми кримінального процесуального законодавства, а саме ст. 276 КПК, де вказано, що повідомлення про підозру здійснюється й у випадках наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення (тобто не тільки з моменту затримання або обрання запобіжного заходу), ст. 283 КПК, у відповідності до якої прокурор зобов'язаний у найкоротший строк після повідомлення особі про підозру звернутися до суду з обвинувальним актом або закрити кримінальне провадження. Тобто фактично особа впродовж усього досудового розслідування може бути навіть не допитана як підозрювана, отже не зможе захищатись від порушення його прав, оскільки після повідомлення про підозру прокурор зобов'язаний у найкоротший термін звернутися до суду з обвинувальним актом [8].

Ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод закріплено в ст. 21 КПК України, яка гарантує **доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень** [7, с. 75]. Проте новий КПК України не передбачає жодної гарантії для захисту своїх прав особою, відносно якої кримінальне провадження може бути розпочато безпідставно, бо відповідно до ст. 214 нового КПК слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування. При цьому досудове розслідування починається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Окрім цього новий КПК, не дивлячись на вимоги Конституції України, а також на відміну від попереднього кодексу, позбавляє особу, відносно якої розпочато досудове розслідування, права оскаржити таке рішення у суді, який встановив би обґрунтованість початку досудового розслідування або визнав його незаконним та, як наслідок, припинив би незаконне та безпідставне втручання в охоронювані права та свободи такої людини. При цьому законодавець не врахував навіть роз'яснень Конституційного суду № 3-рп/2003 від

30/01/2003 р., де чітко вказано, що «неможливість розгляду судом скарги на постанову про порушення кримінальної справи відносно певної людини на стадії попереднього розгляду кримінальної справи або на стадії розгляду її по суті, відстрочка судового контролю обмежує конституційне право людини на судовий захист, який є гарантією всіх прав і свобод людини і громадянина». Таким чином, мова іде не тільки про істотне звуження вже наданих прав національним законодавством, але й міжнародним [8].

Ст. 7 Загальної декларації прав людини, ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права були реалізовані в кримінальному процесі України через **засаду змагальності сторін та свободу в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості** (ст. 22)

Таких прикладів вдалої реалізації та окремих обмежень прав учасників кримінального процесу новим КПК можна навести ще багато, проте зробити це в межах однієї публікації неможливо. Однак можна зробити деякі висновки:

1. В Україні питання прав людини можуть розглядатися на трьох рівнях: національному чи «домашньому», регіональному та міжнародному.

2. Для захисту своїх прав та свобод на міжнародному рівні українські громадяни мають доступ до багатьох міжнародних структур та судів.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України орієнтований на міжнародні норми з прав людини, проте все ще існують білини та факти суттєвих обмежень прав людини.

Зазначені висновки є підставою для подальших наукових розвідок для приведення кримінального процесуального законодавства у відповідність до міжнародних норм, а також ставить перед нами задачу для проведення моніторингу на відповідність нового кодексу міжнародним стандартам з прав людини.

Список використаних джерел:

1. *Права людини в Україні (огляд законодавчої бази)* / М.М. Юрченко, В.Я. Конопельський // *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. – Одеса, 2000, № 4. – с. 156

2. *Мертус Джулія. Розуміння та використання механізму прав людини: посібник з жіночих людських прав* / Д. Мертус, М. Дат, Н. Флауерс. – Київ: СП «Інтертехнодрок», 1999. – 89 с.

3. *Международные стандарты в области личных прав и свобод человека и национальное законодательство Республики Узбекистан (проблемы взаимодействия и имплементации)* / Автореф. дис. доктора. юрид. наук: 12.00.10 / Б.И. Исмаилов / Университет мировой экономики и дипломатии Министерства иностранных дел Республики Узбекистан, Республиканский центр повышения квалификации юристов Министерства юстиции Республики Узбекистан. – Ташкент, 2006. – 40 с.

4. *Пойда А. Новый УПК: сложнее, чем кажется; гуманнее, чем говорят.* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://umtpl.info/index.php?id=1384153002>

5. *Уголовный процессуальный кодекс Украины*. – Х: *Одиссей*, 2013. – 336 с.

6. *Бринцев Василь Дмитрович - Конституційні засади і міжнародні стандарти кримінального судочинства та їх розвиток у новому КПК України.* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/9153/%C1>

7. *Кримінальний процес: підручник.* / за заг. ред. В.В. Коваленка, Л.Д. Удаलोвої, Д.П. Письменного. – К.: «Центр учбової літератури», 2013. – 544 с.

8. *Алексей Баганец. Новый Уголовный процессуальный кодекс Украины нарушает принцип верховенства права* // «Зеркало недели. Украина» – № 11, 2013.

УДК: 343.2.01: 351.74

Безруков Дмитро Вікторович,
оперуповноважений ВКР Донецького міського управління
ГУМВС України в Донецькій області

ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ ПІДРОЗДІЛАМИ КАРНОГО РОЗШУКУ У ПРОТИДІІ ЗЛОЧИНАМ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Розглядається в історичному плані формування системи технічного забезпечення підрозділів карного розшуку. Визначаються проблеми, які впливають на ефективність використання оперативно-технічних засобів щодо протидії злочинам.

Ключові слова: карний розшук, технічні засоби, оперативно-технічні заходи, спеціальні слідчі дії.

Рассматривается в историческом плане формирование системы технического обеспечения подразделений уголовного розыска. Определяются проблемы, которые влияют на эффективность использования оперативно-технических средств при противодействии преступлениям.

Ключевые слова: уголовный розыск, технические средства, оперативно-технические мероприятия, специальные следственные действия.

Formation of system of technical maintenance of divisions of criminal investigation department is considered historically. Problems which influence efficiency of use of operating-technical means at counteraction to crimes are defined.

Keywords: criminal investigation department, means, the operating-technical actions, special investigatory actions.

Проблема використання техніки та матеріалів, отриманих з її допомогою, для протидії злочинам – одна із найважливіших у діяльності підрозділів карного розшуку. Особливої актуальності ця проблема набуває в сучасних умовах демократизації, посилення охорони прав і законних інтересів громадян, гуманізації кримінального законодавства. Причому вона стосується не лише об'єктивізації оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування, але й інтенсифікації праці всіх суб'єктів ОРД та кримінального провадження, направленої на попередження та розслідування злочинів, що є винятково важливим у вирішенні головних завдань кримінального провадження.

Перед законодавцями і керівництвом правоохоронних органів виникає ряд важливих питань застосування у протидії злочинності оперативно-технічних засобів отримання негласної інформації; з використання оперативно-технічних заходів у протидії злочинності; завдання і функції оперативно-технічних підрозділів органів внутрішніх справ, організацію і тактику проведення оперативно-технічних заходів, легалізацію матеріалів, отриманих при проведенні оперативно-технічних заходів і їх використання в інтересах кримінального провадження тощо.

Здатність об'єктивно відобразити події, що відбуваються, запам'ятовувати їх із детальними подробицями, довгостроково зберігати і багаторазово відтворювати робить науково-технічні засоби найважливішим інструментом забезпечення об'єктивного проведення оперативно-розшукових заходів, негласних слідчих (розшукових) дій і фактором, що сприяє дотриманню прав і свобод громадян.

Дослідженням використання технічних засобів у протидії злочинам займалися П.П. Артеменко, Р.С. Белкін, В.В. Бірюков, О.Г. Волеводз, В.И. Гончаренко, Г. Гросс, Л.І. Громовенко, В.І. Декшне, О.Ф. Долженков, П.А. Єрмаков, Ю.Ф. Жаріков, І.О. Іерусалимов, Є.Д. Лук'янчиков, В.С. Овчинський, С.С. Овчинський, Ю.Ю. Орлов, В.Л. Ортинський, Ю.О. Пілюков, М.А. Погорецький, О.О. Пунда, М.В. Салтевський,

Е.Ф. Толмачов, І.Ф. Хараберюш, І.Р. Шинкаренко та багато інших учених. Але потребує окремого розгляду визначення необхідності використання наукового потенціалу суспільства у правоохоронній діяльності та становлення технічного забезпечення протидії злочинам підрозділами карного розшуку.

Стаття присвячена дослідженню становлення технічного забезпечення підрозділів карного розшуку шляхом формування спеціальних підрозділів в залежності від соціально-економічних умов суспільства. Визначені також окремі проблеми, які заважають їм ефективно використовувати науково-технічний потенціал ОВС.

Поява та впровадження у практику протидії злочинності технічних засобів для розкриття й розслідування злочинів пов'язані зі структурно-функціональною перебудовою правоохоронної системи Росії, яка відбулась у 1860 році. Основним завданням модернізації утвореної системи поліцейських і судових органів було розмежування слідства та дізнання. Розв'язання цього завдання відбувалося паралельно за двома напрямками: по-перше, це структурна перебудова правоохоронної системи; по-друге – впровадження в практику розкриття та розслідування злочинів спеціально розроблених сучасних науково обґрунтованих технічних засобів і методів (антропометрії, дактилоскопії, фотографії), які мали узагальнювальне визначення, – а саме практичної криміналістики [1, с. 16-21].

В Україні криміналістична техніка почала формуватися вже в перші роки ХХ ст., коли були створені перші у світі багатопрофільні судово-експертні установи у містах Києві та Одесі, які спочатку називалися Кабінети науково-судової експертизи (КНСЕ). В цих судово-експертних установах працювали досвідчені фахівці-юристи і вчені-природознавці, які почали застосовувати в практиці протидії злочинності переважно методи і засоби криміналістичної техніки того часу. Основним завданням зазначених Кабінетів було проведення досліджень з кримінальних та цивільних справ за допомогою переважно методів криміналістичної техніки – фотографії, дактилоскопії, балістики, мікроскопічного аналізу. До завдань КНСЕ було віднесено також надання в особливо важливих випадках допомоги фахівця слідчим під час проведення огляду місця події [2, с. 40].

Саме на межі ХІХ та ХХ століть розроблялись теоретичні засади використання спеціальної техніки в діяльності правоохоронних органів, які набули практичного застосування і в розшуковій роботі. Г.І. Лебедев писав, що успішну боротьбу із сучасними злочинцями може вести та поліція, яка має новішу техніку, прикладні знання та вміло ними користується [3, с. 103]. Саме здобутки та досягнення криміналістичної науки того періоду стали теоретичними засадами технічного забезпечення ОРД [4, с. 71-72].

Історичний досвід міліції переконує, що застосування в її діяльності науково-технічних засобів поступово набувало важливого практичного значення. Так, у 1918 році за окремим наказом кримінально-розшукову міліцію було оснащено засобами дактилоскопії та фотографії, що сприяло підвищенню ефективності протидії злочинності. 15 лютого 1919 року Колегія НКВС РРФСР прийняла рішення про організацію Кабінету судової експертизи, який почав діяти з 1 березня 1919 року. До його функцій входили: організація наукової експертизи на місцях; консультування працівників розшуку з найскладніших питань, які вимагають спеціальних знань; проведення експертиз; надання допомоги на місцях [5, с. 29].

У 1920 році при злитті кримінального розшуку і слідства було створено Центральне слідчо-розшукове управління, в якому, окрім інших, засновувалися відділи реєстраційно-дактилоскопічної та науково-судової експертизи. [6, с. 133]. Громадянська війна та інтервенція помітно загальмували розвиток науково-технічної служби міліції в Україні. Постанова Ради народних комісарів УРСР «Про організацію відділів кримінального розшуку» вийшла тільки 3 квітня 1920 року, а науково-технічна служба фактично почала створюватися лише з

1921 року. У складі управління судово-кримінального розшуку Головного управління міліції НКВС УРСР у грудні 1921 року функціонували дактилоскопічне, кримінально-статистичне, центральне реєстраційне відділення, відділення фотографії та криміналістичний музей. У губернських містах у відділах кримінального розшуку діяли реєстраційні та дактилоскопічні бюро й фотолабораторії [5, с. 29].

Враховуючи історичний аспект упровадження техніки в роботу органів внутрішніх справ, варто відзначити, що в березні 1922 року на Всеросійському з'їзді керівників губернських і обласних відділів та підвідділів карного розшуку було вказано, що одним із найважливіших методів їхньої роботи під час розслідування та попередження злочинів слід вважати її наукову організацію. Після з'їзду в травні цього ж року в центральному апараті був створений науково-технічний відділ Управління карного розшуку, який розв'язував завдання розроблення та організації застосування науково-технічних засобів [7, с. 11].

За оцінкою Р.С. Белкіна, кінець XIX і початок XX століть ознаменувалися проривом у формуванні дійсно наукових засобів і методів боротьби зі злочинністю, істотно зміненим до того часу і кількісно, і якісно [8, с. 8].

До Великої Вітчизняної війни науково-технічні апарати структурно входили до складу оперативних відділів НКВС СРСР і в основному обслуговували інтереси оперативно-розшукової діяльності. І хоча наприкінці 40-х – на початку 50-х років науково-технічні відділи відокремилися в самостійну службу, але в їх обов'язки входило технічне забезпечення оперативно-розшукової діяльності.

Так, у 1992 році з метою підвищення рівня техніко-криміналістичного забезпечення розкриття злочинів і розслідування кримінальних справ, а також ефективності роботи експертно-криміналістичних підрозділів органів внутрішніх справ наказом МВС України від 09 березня 1992 р. № 140 було затверджено Положення про діяльність експертно-криміналістичних підрозділів (ЕКП) органів внутрішніх справ України. Цим Положенням на ЕКП покладено такі основні завдання: *техніко-криміналістичне забезпечення слідчих дій і оперативно-розшукових заходів*; проведення криміналістичних досліджень з метою створення науково-обґрунтованої бази доказів при розслідуванні кримінальних справ; виявлення осіб, причетних до скоєння злочинів, за допомогою криміналістичних обліків [9, п. 1.2.1].

Далі, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 06 травня 1998 року № 617 «Про утворення Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ» [10] МВС України видано наказ від 30 серпня 1999 року № 682 «Про затвердження Настанови про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України». Даною Наставою на співробітників експертно-криміналістичної служби МВС України покладено такі основні завдання: *техніко-криміналістичне забезпечення слідчих дій* (п. 3); *техніко-криміналістичне забезпечення оперативно-розшукових заходів* (п. 4); проведення експертиз та досліджень (п. 5); ведення криміналістичних обліків (п. 6) [11].

Ми бачимо, що тільки у результаті становлення науки криміналістики стало можливим формування тактичних та методичних основ здійснення негласної роботи. Про це також свідчить аналіз наукових праць з криміналістики 20-х – 30-х років XX ст. де зазначено, що наукові основи ОРД – це положення криміналістики, що складають теоретичну основу як гласних, так і негласних дій органів дізнання та розшуку [12, с. 59].

О.С. Бабаєв підкреслює, що в останні роки інтенсивно розроблюються усі розділи теорії оперативно-розшукової діяльності, в тому числі і оперативна техніка. Закладений багатма вченими фундамент теорії ОРД та обґрунтована необхідність самостійного предмета

цієї теорії, який відрізняється від предмета криміналістики, хоча і тісно пов'язаний з останнім. Предметом теорії оперативно-розшукової діяльності є група специфічних об'єктивних закономірностей, які визначають зміст та шляхи здійснення цієї форми протидії злочинності, що розкривається як система пошукових заходів, які здійснюються переважно спеціальними засобами та методами з метою попередження та розкриття злочинів та розшуку злочинців, що переховуються. Надане загальне визначення предмету оперативно-розшукової діяльності виходить за рамки криміналістики, предметом якої є дослідження інших закономірностей об'єктивної дійсності. І це дає право визначати ОРД як самостійну галузь науки [13, с. 66].

Такої ж думки додержуються К.К. Горяінов, В.С. Овчинський, Г.К. Сінілов, О.Ю. Шумилов. Вони наголошують, що теорія ОРД склалася як самостійна галузь знань у результаті диференціації системи наук кримінального циклу. Отримавши свій розвиток у рамках криміналістики, теорія оперативно-розшукової діяльності почала формувати специфічну систему знань, а саме: вивчати таємні дії злочинців, типові ознаки латентних злочинів, найбільш ефективні (переважно негласні) сили, засоби (оперативна техніка, оперативно-технічні заходи) та методи, які застосовують оперативно-розшукові органи для своєчасного виявлення злочинів, їх попередження та розкриття, забезпечення невідворотності відповідальності винних за їх вчинення [14, с. 30].

Певним етапом в удосконаленні організації використання технічних засобів підрозділами карного розшуку в оперативно-розшуковій діяльності було введення в дію 18 лютого 1992 року Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», який надав право підрозділам, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, знімати інформацію з каналів зв'язку, застосовувати інші технічні засоби отримання інформації, контролювати шляхом відбору за окремими ознаками телеграфно-поштової відправлення та можливість використовувати отриманні результати в кримінальному процесі [15, ст.ст. 8, 10].

На час становлення незалежної держави Україна лише Служба безпеки України, як правонаступник Комітету державної безпеки СРСР, здійснювала заходи в сфері оперативно-технічного забезпечення оперативно-розшукової діяльності. Проте, враховуючи недостатню чисельність особового складу та зростання злочинності, ефективно протидіяти суспільно-небезпечним проявам вона в повній мірі не могла. Тому, з метою усунення такої невідповідності, важливим організаційним заходом стало створення 20 жовтня 1993 року в системі органів внутрішніх справ України оперативно-технічних підрозділів як ефективного засобу у протидії злочинності. Заснування цих підрозділів знайшло нормативне закріплення у відповідному наказі МВС України «Про створення оперативно-технічних підрозділів у системі МВС України», які увійшли до блоку кримінальної міліції. До системи оперативно-технічних підрозділів увійшли Оперативно-технічне управління МВС України та оперативно-технічні підрозділи ГУМВС України в Автономній Республіці Крим, УМВС України в областях та в м. Севастополі. Упровадження оперативно-технічних засобів у оперативно-розшукову діяльність підрозділів карного розшуку як ефективного механізму протидії злочинам при збереженні оптимальної рівноваги в дотриманні конституційних прав і свобод людини, відповідало потребам оперативно-службової діяльності ОВС.

На початку своєї діяльності, у відповідності до спільного наказу СБУ та МВС щодо взаємодії при проведенні оперативно-розшукових заходів, підписаного у січні 1994 року, усі оперативно-технічні заходи проводились фахівцями Служби безпеки України. Починаючи з липня 1997 року, після запровадження відомчої Інструкції з проведення оперативно-технічних заходів під час провадження оперативно-розшукової діяльності, підрозділи оперативно-технічних заходів МВС починають самостійне проведення окремих заходів.

Соціально-економічний стан в суспільстві на початку ХХІ ст. опосередковано чи прямо сприяв розповсюдженню різних видів та форм злочинної діяльності. Спостерігається масштабне розповсюдження кваліфікованих видів злочинів із використанням найсучасніших технічних засобів [16, с. 5]. З урахуванням оперативної обстановки в державі, масштабу розвитку кримінальних проявів, їх характеру, кримінальної активності, яка спостерігається в суспільстві, постійно вдосконалюється система оперативно-технічних підрозділів, зміцнюється їх кадровий потенціал. Як результат, 10 серпня 2002 року Оперативно-технічне управління МВС України набуває статусу Департаменту. Запроваджена нова структура оперативно-технічних підрозділів та підвищено їх статус і в регіонах. А 6 квітня 2007 року Департамент оперативно-технічних заходів (ДОТЗ) при МВС України реорганізовано в Департамент оперативно-технічних заходів центрального апарату МВС України.

Прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України стало значним кроком у оновленні системи кримінальної юстиції та новим етапом, який був зроблений законодавцем, в історії використання оперативної техніки та оперативно-технічних заходів підрозділами кримінальної міліції. Ці зміни в кримінальному процесуальному законодавстві проходять у відповідності до концепції реформування, визначеної рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів», затвердженим Указом Президента України від 8 квітня 2008 року № 311/2008.

Сама ідея процесуального використання у розслідуванні кримінальних справ оперативних засобів абсолютно не нова, незважаючи на те, що як для пересічних громадян, так і для багатьох фахівців-практиків прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України стало певною несподіванкою [17, с. 186]. Ця ідея на пострадянському просторі мала підґрунтям погіршення внутрішньої безпеки держав, чому сприяла, по-перше, відсутність необхідної й адекватно сформованої законодавчої бази щодо протидії злочинності й існуюча до останнього часу її невпорядкованість, так і, по-друге, неминуче в перехідний від тоталітаризму період різке зниження ефективності роботи правозахисних структур, насамперед, органів внутрішніх справ. Останнє було обумовлено дуже різким падінням професійної кваліфікації співробітників ОВС у зв'язку з переходом за різних причин багатьох фахівців, особливо оперативних працівників та слідчих, в інші сфери діяльності, насамперед, у комерційні структури, а також явною невідповідністю кримінальної ситуації матеріально-технічному забезпеченню правоохоронних органів [18, с. 71].

У цьому плані мова, перш за все, стосується процесуалізації так званих «спеціальних» або «особливих» слідчих дій (аудіоконтроль, відеоконтроль, стеження тощо), що за своєю сутністю є аналогами передбачених Законом «Про оперативно-розшукову діяльність» і здійснюваних на практиці оперативно-розшукових заходів (спостереження, прослуховування телефонних переговорів, зняття інформації з технічних каналів зв'язку). Вивчення досвіду закордонних країн дозволяє правильно оцінити можливості використання в законному порядку правоохоронними органами, насамперед України, «спеціальних» слідчих дій.

Так, за наявними офіційним даним, у ряді країн Європи (Великобританія, Німеччина, Франція, Нідерланди, Данія, Бельгія, Швейцарія, Греція й ін.) вже наприкінці 80-х - початку 90-х років ХХ сторіччя в кримінально-процесуальному законодавстві були передбачені нові, як їх назвали, «спеціальні» («особливі») слідчі дії. Відмінність даних слідчих дій від оперативно-розшукових заходів визначається тим, що всі вони здійснюються не за рішенням поліції, а за дорученням прокурора або слідчого судді. І саме головне – отримана в результаті й у встановленій формі (головним чином за допомогою оперативно-технічних засобів) зафіксована інформація офіційно визнається і широко використовується як доказова. Щодо

їх значимості і ефективності свідчать, наприклад, результати соціологічного опитування серед французьких суддів, які незалежно один від одного заявили, що не менш 30% доказів, на які вони посилаються у своїх вироках, добуті саме цими «спеціальними» слідчими діями [18, с. 72]. Отже, можна зробити висновок про те, що їхнє впровадження на 1/3 підвищило ефективність протидії злочинності.

Певні напрацювання у використанні спеціальних слідчих дій маються в Латвії. Латвійський сейм прийняв законопроект щодо доповнення КПК новою главою. Глава 11 «Слідчі дії, які здійснюються в особливому порядку» складається з 25 статей. Усього в розробленому доповненні кримінально-процесуального закону Латвії передбачено дванадцять слідчих дій, здійснюваних в особливому порядку. Згідно ч. 1 ст. 215 КПК Латвії, це – контроль усіх видів легальної кореспонденції; контроль усіх видів засобів зв'язку; контроль даних, що знаходяться в електронній інформаційній системі; контроль змісту трансльованих даних; аудіоконтроль місця або особи; відеоконтроль місця; спостереження і стеження за особою; спостереження за об'єктом; спеціальний слідчий експеримент; одержання зразків для порівняльного дослідження; контроль за злочинною діяльністю. Для проведення передбачених частиною першої ст. 215 КПК Латвії слідчих дій або розміщення необхідних для їхнього забезпечення технічних засобів, дозволяється таємне проникнення в публічно недоступні місця, якщо на це мається постанова слідчого судді [18, с. 72-73].

З наведеного ми бачимо певну аналогію між спеціальними слідчими діями та негласними слідчими (розшуковими) діями (НСРД), які визначені у главі 21 КПК України і проводяться у випадках, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб [19, гл. 21]. У цьому ж контексті звернемо увагу на те, що ці норми нового КПК України мають багато спільного зі змістом спеціальних слідчих методів та прийомів, визначених у підрозділі 3.7 Довідкового керівництва з кримінального судочинства, підготовленого у 2007 році відділом стратегічних питань з поліцейної діяльності Управління Генерального Секретаря Організації з Безпеки та Співробітництва у Європі (ОБСЄ) [20, с. 40]. У цій частині, ми бачимо, національне законодавство у певній мірі відповідає вимогам міжнародних стандартів щодо забезпечення верховенства права та законності у кримінальному провадженні.

Але потрібно звернути увагу на деякі невідповідності положень КПК України визначеним вище нормам кримінально-процесуального законодавства зарубіжних країн та принципам оперативно-розшукової діяльності, закріпленим в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Так, у відповідності до наданих повноважень, передбачених п. 2 ст. 40 Кримінального процесуального кодексу України слідчий проводить негласні слідчі (розшукові) дії у порядку визначеному роз. 3 гл. 21 (Негласні слідчі (розшукові) дії. Згідно п. 3 ч. 2 ст. 41 КПК України, «під час виконання доручень слідчого, прокурора співробітник оперативного підрозділу користується повноваженнями слідчого. Співробітники оперативних підрозділів не мають права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора».

Ми бачимо, що слідчий стає суб'єктом проведення негласних слідчих (розшукових) дій, які в основному проводяться оперативно-розшуковими засобами. Це, по-перше, не відповідає процесуальним нормам зарубіжних країн, в яких особа, яка проводить слідство, дає доручення спеціальним підрозділам на проведення спеціальних слідчих дій, але сама не є суб'єктом їх проведення. По-друге, сучасна слідча практика та опитування показали, що навантаження, підготовка та досвід слідчих не дають змоги проводити НСРД, або керувати процесом їх проведення. І тільки використання оперативної практики та напрацювань від-

повідних підрозділів дозволяє організувати проведення цих дій шляхом надання доручень оперативним підрозділам на їх проведення. Тому, ми вважаємо, що доцільним буде корегування ст. 40 КПК України щодо ролі слідчого у проведенні НСРД.

Звертаємо увагу також на те, що працівники оперативних підрозділів не мають права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора (ст. 41 КПК України). Враховуючи викладене законодавець фактично забороняє здійснювати працівникам підрозділів карного розшуку процесуальні дії у кримінальному провадженні. Але ч. 3 ст.8 нової редакції Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» «закріплює право оперативних підрозділів проводити на підставі ухвали слідчого судді, постановленої за клопотанням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника, погодженого з прокурором, негласні слідчі дії, серед яких: негласне обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, аудіо-, відеоконтроль особи, аудіо-, відеоконтроль місця, спостереження за особою, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, електронних інформаційних мереж, накладення арешту на кореспонденцію, здійснення її огляду та виїмки, установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу» [19, с. 323].

Ми погоджуємося, що таке положення потребує усунення шляхом нової редакції другого речення ч. 2 ст. 41 КПК України: «Співробітники оперативних підрозділів мають право здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою, а також звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора в окремих випадках, визначених законодавством України».

Основним аргументом цього є додержання та виконання основних спеціальних принципів оперативно-розшукової діяльності, якими є наступальність, поєднання гласних і негласних оперативно-розшукових заходів та конспіративність, ефективність використання яких була підтверджена практичною діяльністю. Усунувши можливість застосування цих принципів у повсякденній оперативній роботі підрозділами карного розшуку, ми ризикуємо знизити ефективність останньої. Щоб це не відбулося, необхідно дозволити оперативним підрозділам здійснювати негласні слідчі (розшукові) дії ініціативно, з можливістю поінформування про їх проведення обмеженого кола осіб, що може відбутися лише у разі проведення негласних слідчих (розшукових) дій на підставі ухвали слідчого судді, постановленої за клопотанням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника, погодженого з прокурором. Означене також дозволить оперативним підрозділам зберегти наступальність у своїх діях, що є дуже важливим у епоху технічного прогресу і інформатизації, чим все частіше користуються злочинці під час вчинення злочинів [21, с. 29]. Вимога щодо конспіративності не протирічить загальним міжнародним вимогам щодо додержання прав та свобод людини. Мета такого порядку – запобігти непотрібного для доказування розголошення «привасу» (таємниці приватного життя), яке зафіксовано під час стеження, аудіоконтролю і т.ін. [18, с. 72].

Потребує окремої уваги питання щодо концептуальних положень забезпечення прав людини та внутрішньої безпеки держави в умовах використання оперативно-технічних заходів та негласних слідчих (розшукових) дій підрозділами карного розшуку питання. Досвід останніх десятиліть свідчить про те, що такі інститути як права людини і суспільна безпека не тільки є двома самостійними пріоритетними напрямками діяльності держави, але і дуже тісно пов'язані один з одним. Наприклад, аксіоматичним є положення – незабезпечення безпеки суспільства неминуче приводить до порушення багатьох прав людини. Разом з тим існує і зворотний зв'язок: якщо якісь права людини надмірно розширені, то знижується ефек-

тивність правоохоронної діяльності, отже, знижується рівень безпеки суспільства. Це наочно продемонстрували події в США 11 вересня 2001 року.

Щоб докладніше розібратися в цьому питанні, знову повернемося до дискусії щодо використання спеціальних слідчих дій (НСРД) у кримінальному процесі. Головним аргументом супротивників внесення в КПК положень про спеціальні слідчі дії було і залишається твердження, що негласні спеціальні слідчі дії суперечать принципам кримінального процесу і порушують право людини на захист. Однак аналіз цього твердження і зіставлення з діючими нормами кримінального процесуального права показують його неспроможність, а тому приводять до висновку, що в ньому допущене невірне тлумачення поняття «права людини на захист». Таке право, згідно діючого законодавства, мають тільки підозрюваний, обвинувачуваний (ст. 42 КПК України) і виправданий, засуджений (ст. 43 КПК України). До того, як особа займе одне з цих двох названих процесуальних положень, закон ні для кого більше не передбачає права на захист (свідки, потерпілі – інша категорія осіб). І це цілком логічно – захищатися можна і потрібно, коли на підставі підозр у чомусь обмежили свободу або в чомусь обвинуватили. Поки ж здійснюється тільки розшук, збір і перевірка інформації щодо скоєного злочину певною особою, яка можливо його скоїла, прав на її захист не потрібно, тому що захищатися немає від чого. Тому воно і не передбачено законом.

Разом з тим, вивчений досвід названих вище держав, у яких спеціальні слідчі дії передбачені в законах і здійснюються вже понад 20 років, однозначно свідчить про те, що більш ніж у дев'яносто відсотків випадків ці дії провадяться до затримання (застосування інших запобіжних заходів) підозрюваного або пред'явлення обвинувачення, тобто до того, коли особі стає відомим, що вона потрапила в поле зору правоохоронних органів (поліції, міліції, прокуратури і т.ін.) [18, с. 73].

Таке положення є зрозумілим, виходячи з тієї позиції, що тільки в цей період особа може допустити які-небудь дії, що, зафіксованими належним чином, можна буде використовувати як докази його вини або невинуватості. Після пред'явлення обвинувачення або затримання, коли особа довідається, що проти нього ведеться слідство, очікувати від нього таких дій практично не можливо, а проведення для їхньої фіксації спеціальних слідчих дій – безглуздо. З усього сказаного можна зробити висновок про те, що згадані заперечення і протидія доповненню кримінально-процесуального законодавства положеннями щодо спеціальних слідчих дій були необґрунтованими, надуманими, заснованими на невірному тлумаченні закону про право людини на захист. Ми погоджуємося з тим, що існуючий в останній час у кримінальному процесі ухил убік захисту прав обвинувачуваного перевищує всі розумні межі.

І хоча в кримінальному процесуальному законі України введені негласні слідчі (розшукові) дії як впровадження інституту спеціальних слідчих дій, але все ж таки існують в ньому певні неузгодженості щодо надмірності права обвинувачуваного. Це можна розглянути на прикладі ст. 253 КПК України «Повідомлення осіб, щодо яких проводилися негласні слідчі (розшукові) дії». Так, у ч. 1 ст. 253 КПК України зазначено, що особи, конституційні права яких були тимчасово обмежені під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, а також підозрюваний, його захисник мають бути письмово повідомлені прокурором або за його дорученням слідчим про таке обмеження. В ч. 2 ст. 253 КПК України передбачає, що конкретний час повідомлення визначається із урахуванням наявності чи відсутності загроз для досягнення мети досудового розслідування, суспільної безпеки, життя або здоров'я осіб, які причетні до проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Відповідне повідомлення про факт і результати негласної слідчої (розшукової) дії повинне бути здійс-

нене протягом дванадцяти місяців з дня припинення таких дій, але не пізніше звернення до суду з обвинувальним актом [19, ст. 253].

Такий зміст ст. 253 КПК України має певні протиріччя та неузгодженості з іншими законодавчими актами. Насамперед, повідомлення осіб про застосування щодо них негласних слідчих (розшукових) дій буде сприяти обізнаності кримінального світу щодо форм і методів оперативної роботи, які відносяться до інформації з обмеженим доступом (гриф «таємно») [22, ст. 37; 23, ст.ст. 328, 387]. Цим також порушуються основні принципи негласної роботи, які закріплені в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність». Нарешті, з тексту ст. 253 КПК України незрозуміло, який вигляд повинно мати повідомлення щодо тимчасового обмеження конституційних прав особи і яку інформацію може містити. Доречі, останнє становить найбільший інтерес, оскільки від її об'єма залежить ефективність проведення конкретного розслідування та кримінального провадження в цілому.

Розгляд розвитку та становлення законодавства щодо використання оперативно-технічних засобів доводить, що в своїй роботі працівники карного розшуку повинні чітко усвідомлювати наступне:

- при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій необхідно керуватись нормами кримінально-процесуального права, яке об'єднує правові норми, що регулюють діяльність органів розслідування, прокуратури, суду в розслідуванні злочинів і розгляду кримінальних справ у суді, і джерелом якого є Кримінальний процесуальний кодекс;

- при проведенні оперативно-розшукових та оперативно-технічних заходів, необхідно виконувати вимоги основного законодавчого акту, що визначає сутність та зміст оперативно-розшукової діяльності – Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Але аналіз змісту ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та глави 21 КПК України показує, що немає ніякої різниці між оперативно-технічними заходами та негласними слідчими (розшуковими) діями – вони є тотожними. Відмінність полягає лише у суб'єктах – оперативний працівник або слідчий відповідно. В першому випадку суб'єктом ініціювання використання оперативно-технічних засобів, є начальник оперативного органу в рамках Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», в іншому випадку суб'єктом ініціювання використання оперативно-технічних засобів є слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд в рамках кримінального провадження. Тому, ми підтримуємо пропозицію науковців [24; 25; 26; 27; 28], що необхідно чітко розмежувати сфери оперативно-розшукової та кримінально-процесуальної діяльності.

На основі розгляду процесу становлення технічного забезпечення підрозділів карного розшуку, ми можемо зробити висновок, що сьогодні в Україні триває реформування всієї системи протидії злочинності, підґрунтям якого є зміна моделі правоохоронної діяльності відповідно до чинного Кримінального процесуального кодексу України. Це призвело до зміни окремих положень у чинному Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» та концепції використання оперативно-технічних засобів та оперативно-технічних заходів у протидії злочинам оперативними підрозділами правоохоронних органів і карного розшуку в тому числі і сприяло:

- зміні орієнтування використання оперативно-технічних засобів та оперативно-технічних заходів у протидії злочинам;

- визначенню процесуального статусу оперативних підрозділів та надання їм права проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні за дорученням слідчого, прокурора в порядку, передбаченому КПК України;

- зміні переліку прав щодо проведення оперативно-технічних заходів та порядку їх санкціонування;

- зміненню порядку взаємодії слідчого з оперативними працівниками карного розшуку тощо.

В той же час, практика використання оперативно-технічних засобів в умовах нового КПК України визначила низку існуючих проблем, які потребують свого вирішення:

На законодавчому рівні:

- визначення та законодавче розмежування оперативно-технічних заходів та негласних слідчих (розшукових) дій,

- визначення рівня санкціонування конкретних оперативно-технічних заходів та процедура їх використання;

- визначення формальних та матеріальних підстав та умов проведення різних видів ОТЗ.

На науковому рівні:

- розроблення системних категорій ОТЗ (поняття, завдання, співвідношення з НСРД);

- теоретичне обґрунтування змісту інституту обмеження конституційних прав і свобод людини, особливостей правових та інших гарантії захисту прав і свобод особи, щодо якої здійснюються оперативно-технічні заходи, шляхи та напрями удосконалення чинного законодавства;

- теоретичне розроблення прикладних проблеми використання законів розповсюдження інформації в соціальних системах щодо виявлення осіб та фактів, які становлять оперативний інтерес, під час ОТЗ;

У практичній діяльності:

- розроблення організаційно-тактичної моделі проведення новітніх оперативно-технічних заходів та негласних слідчих (розшукових) дій;

- визначення ступені участі слідчих у негласних слідчих (розшукових) діях;

- визначення порядку і тактики проведення оперативно-технічних заходів та негласних слідчих (розшукових) дій;

- створення гнучкої системи внутрішньої та зовнішньої взаємодії під час провадження ОТЗ-НСРД.

Список використаних джерел:

1. Колдаев В.М. Из истории практической криминалистики в России: применение научных методов работы в розыске и расследовании преступлений: факты, документы, комментарии / В.М. Колдаев. – М. : ЛекЭст, 2005. – 376 с.

2. Комаха В.О. До питання про початок формування криміналістичної техніки в Україні / В.О. Комаха // Спеціальна техніка у правоохоронній діяльності: матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26-27 листопада 2009 року). – К.: Київський нац. ун-т внутр. справ, 2009. – С. 40-42.

3. Вольнский В.А. Криминалистическая техника: наука-техника-общество-человек / В.А. Вольнский. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 311 с.

4. Сидоренко Н.И. Оперативно-розыскная деятельность органов внутренних дел: учебная дисциплина, самостоятельная юридическая наука / Н.И. Сидоренко. – К.: НИ и РИО КВШМ МВД СССР., 1984. – 126 с.

5. Лисиченко В. Становлення радянської криміналістики і судової експертизи / В.Лисиченко, І.Сабуров // Радянське право. – 1987. – № 9. – С. 27-31.

6. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия / Р.С.Белкин. – М. : Издательство БЕК, 1997. – 342 с.

7. Специальная техника и ее применение: учебное пособие / [П.П. Артеменко, Б.П. Воронин, В.И. Декине и др.]; под ред. Г.С. Никитина, Е.Ф. Толмачева. – М. : Типогр. Академии МВД СССР, 1982. – 348 с.

8. Белкин Р.С. *История отечественной криминалистики* / Р.С.Белкин. – М. : Изд. НОРМА, 1999. – 486 с.
9. *Про затвердження Настанови про діяльність експертно-криміналістичних підрозділів органів внутрішніх справ: наказ МВС України від 09 березня 1992 року № 140.*
10. *Про утворення Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ: Постанова Кабінету Міністрів України від 06 травня 1998 року № 617 (Із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 1296 (1296-98-п від 17 серпня 1998 року // Офіційний Вісник України. – 1998. – № 33. – Ст. 1238.*
11. *Про затвердження Настанови про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України: наказ МВС України від 30 серпня 1999 року № 682.*
12. Дубоносов Е.С. *Основы оперативно-розыскной деятельности: учебное пособие* / Е.С.Дубоносов; под ред. проф. Г.К.Синилова. – М. : Высшее образование, Юрайт-Издат, 2009. – 350 с.
13. Бабаев О.С. *Концептуальные основы и тенденции развития криминалистической науки: дис. кандидата юрид. наук: 12.00.09 / Бабаев Октай Самбирович. – М., 2003. – 150 с.*
14. *Оперативно-розыскная деятельность: учебник* / Под ред. К.К. Горяинова, В.С. Овчинского, Г.К. Синилова, А.Ю. Шуилова. – М. : ИНФРА-М, 2004. – 150 с.
15. *Про оперативно-розшукову діяльність: закон України від 18 лютого 1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – N 32. – Ст.314.*
16. Хараберюш І.Ф. *Протидія злочинності засобами спеціальної техніки: концептуальний підхід: монографія* / І.Ф. Хараберюш. – Донецьк: Вид-во „Ноулідж», 2011. – 362 с.
17. Скулиш Є.Д. *Кримінального процесуального кодексу України 2012 року – імпульс оновлення оперативно-розшукової діяльності / Є.Д.Скулиш // Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 21 вересня 2012 року). – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2012. – С. 186-189.*
18. Мешков В.М. *Некоторые аспекты опыта деятельности правоохранительных органов зарубежных стран по эффективному обеспечению внутренней безопасности государства / В.М.Мешков, А.Н.Соколов // Спеціальна техніка у правоохоронній діяльності: матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26-27 листопада 2009 року). – К.: Київський нац. ун-т внутр. справ, 2009 – С. 71-74.*
19. *Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям КПК України» станом на 02 липня 2012 року: (Відповідає офіц. текстіві). – К.: Алерта, 2012. – 304 с.*
20. Варава В.В. *Концепт інституту негласних слідчих дій у контексті нового Кримінального процесуального кодексу України / В.В.Варава // Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 21 вересня 2012 року). – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2012. – С. 39-42.*
21. Бойко О.П. *Деякі аспекти застосування негласних слідчих (розшукових) дій підрозділами карного розшуку при попередженні злочинів проти особи / О.П.Бойко // Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 27 вересня 2013 року). – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. – С. 27-31.*
22. *Про інформацію: закон України від 2 жовтня 1992 року, № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.*
23. *Кримінальний кодекс України (прийнятий сьомою сесією Верховної Ради України 5 квітня 2001 р.) // Офіційний вісник України. – К., 2001. – 160 с.*
24. Глушков В.О. *Актуалізація проблеми вдосконалення законодавства України про оперативно-розшукову діяльність* В.О. Глушков // «Вісник Вищої ради юстиції». – 2011. – № 2 (6). – С. 42-50.
25. Скулиш Є. *Негласні слідчі (розшукові) дії за кримінально-процесуальним законодавством України / Євген Скулиш // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2012. – № 2. – С. 15–23.*

26. Черков В.О. До питання про співвідношення оперативно-розшукової діяльності й негласних слідчих (розшукових) дій за проектом нового КПК України / В.О. Черков, О.М. Чистолінов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.corp.lduvd.lg.ua/d120106.html>

27. Мовчан А.В. Співвідношення термінів „оперативно-розшукові заходи» та „негласні слідчі (розшукові) дії» / А.В. Мовчан/ Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 21 вересня 2012 року). – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2012. – С. 142-146.

28. Водько М. П. Гармонізація кримінально-процесуальних і оперативно-розшукових правових норм у проекті нового КПК України / М. П. Водько // Південноукраїнський правничий часопис. – 2012. – № 1. – С. 197–201.

УДК 343.985

Білецька Дарина Юріївна,
юрист ПАТ «Украгрохімхолдинг»

СЛІДОВА КАРТИНА ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІВ ЩОДО ЗАЙНЯТТЯ ГРАЛЬНИМ БІЗНЕСОМ

Автором статті визначено та розкрито зміст слідової картини як елемента криміналістичної характеристики злочинів щодо зайняття гральним бізнесом. Проаналізовано наукові підходи щодо розуміння поняття «слідової картини злочину».

Ключові слова: слідова картина; злочин; гральний бізнес; розслідування; слідчий.

Автором статті определено и раскрыто содержание следовой картины как элемента криминалистической характеристики преступлений по занятие игорным бизнесом. Проанализированы научные подходы к пониманию понятия "следовой картины преступления".

Ключевые слова: следовая картина; преступление; игорный бизнес; расследования; следователь.

The author of the article defines the content and trace element pattern as criminological characteristics of crimes against occupation gambling. Analyzed scientific approaches to understanding the concept of "trace of crimes".

Keywords: trace pattern; crime; gambling; investigation; the investigators.

Важливе значення для швидкого, повного та неупередженого здійснення досудового розслідування злочинів щодо зайняття гральним бізнесом відіграє їх слідова картина. Від всебічності її дослідження, безумовно, залежить не лише сам хід досудового розслідування зазначених злочинів, а й встановлення знаряддя вчинення злочину, отримання відомостей про спосіб вчинення злочину та особу, яка його вчинила.

Зважаючи на актуальність зазначеної проблеми, питаннями слідової картини як елемента криміналістичної характеристики злочинів, в тому числі й щодо зайняття гральним бізнесом займалися такі вчені-правники, як В.П. Бахін, В.К. Весельський, В. І. Галаган, А.В. Іщенко, В.О. Коновалова, Н.І. Клименко, В.В. Лисенко, Є.Д. Лук'янчиков, М.А. Погорецький, М.В. Салтевський, Д.Б. Сергєєва, З.М. Топорецька, В.Ю. Шепітько, С.С. Чернявський, Ю.М. Черноус та інші фахівці.

Метою статті є визначення та розкриття змісту слідової картини як елемента криміналістичної характеристики злочинів щодо зайняття гральним бізнесом.

Досліджуючи слідову картину як елемент криміналістичної характеристики злочинів щодо зайняття гральним бізнесом, насамперед, зазначимо, що злочин як подія матеріального світу завжди викликає сукупність пов'язаних з ним змін, що відбуваються в органічній та неорганічній природі [1, с. 2]. Такими змінами в органічній та неорганічній природі являються сліди, а їх дослідженням займається трасологія – галузь криміналістичної техніки, яка вивчає матеріально-фіксовані сліди, закономірності їх утворення і розробляє прийоми, методи та науково-технічні засоби їх виявлення, фіксації, вилучення і дослідження [2, с. 87]. Матеріально-фіксовані сліди поділяються на матеріальні (виникають як результат взаємодії різних об'єктів), та ідеальні (суб'єктивні образи об'єктивної дійсності, відображені в пам'яті людини) [3, с. 36]. Варто зазначити, що саме матеріальні та ідеальні сліди залишаються під час вчинення злочинного посягання і які по своїй сутності є відповідним джерелом інформації вчиненого злочину.

В криміналістичній літературі поруч із терміном «сліди злочину» вживається термін «слідова картина» злочину. Слід звернути увагу на те, що серед науковців немає однозначного розуміння терміну «слідова картина» злочину. Так, на думку М.В. Салтевського, «слідова картина» є елементом криміналістичної характеристики і визначає як збірне поняття, що включає опис матеріальних та ідеальних відображень ознак злочину на момент його вчинення [4, с. 269].

В. О. Коновалова зазначає, що слідова картина злочину є новим елементом криміналістичної характеристики і становить собою комплекс слідів, які відображають картину події злочину та поведінку суб'єкта на місці злочину, дозволяє висунути найбільш обґрунтовані версії щодо його вчинення. На її думку, поведінка особи завжди відображається в навколишньому середовищі у вигляді особистого сліду, який не менш цікавий для вивчення, ніж слід пальця руки. Але, на відміну від сліду пальця руки, слід поведінки завжди є на місці події та несе набагато більший обсяг криміналістично значущої інформації про особу злочинця [5, с. 25].

Звертає на себе увагу й те, що окремі правники, досліджуючи питання криміналістичної характеристики злочинів, наголошують на необхідності вживання замість терміну «слідова картина» терміну «слідова обстановка», аргументуючи це тим, що останній включає в себе об'єднує в собі час, місце, обставини, обстановку вчинення злочину [6, с. 249-250]. На нашу думку, такий підхід є необґрунтованим та таким, що не відповідає потребам практики, оскільки, розслідуючи злочин, слідчого, прокурора цікавить не термінологічне значення досліджуваних об'єктів, а їх змістове наповнення, яке повинно відображати сукупність слідів (матеріальних та ідеальних), що були залишені під час вчинення злочинного посягання. Термін «слідова картина», на наш погляд, є більш прийнятним та таким, що відповідає потребам практики.

Визначаючи, слідову картину злочинів щодо зайняття гральним бізнесом, зазначимо, що джерелами інформації про такий злочин можуть бути як матеріальні сліди, так й ідеальні – образ злочинця, інформація, яку запам'ятали, свідки і потерпіли.

На сьогоднішній день, науковцями пропонуються різні підходи до класифікації слідової картини злочину. Слушною, на нашу думку, є позиція З.М. Топорецької, яка класифікує слідової картини злочинів щодо зайняття гральним бізнесом в залежності від способу вчинення злочину, на слідову картину створення та діяльності власне гральних закладів (залів гральних автоматів, казино) та слідову картину створення та діяльності гральних закладів, які замасковані під законну господарську діяльність (Інтернет-клуби, спортивні бари, рекламні акції, надання платних послуг за допомогою телекомунікаційного зв'язку, проведення конкурсів) [7, с. 106].

Визначаючи слідову картину створення та діяльності власне гральних закладів (залів гральних автоматів, казино), то в такій слідовій картині слідами, що її становлять будуть являтися характерні для грального бізнесу матеріальні сліди. В залежності від видів азартних ігор, які організуються чи проводяться такими матеріальними слідами будуть: гральні столи, гральні фішки, карти, допоміжне гральне обладнання, спеціальний форменний одяг працівників, т.д. [8, с. 51].

Слідова картина діяльності грального закладу, замаскованого під законну діяльність буде містити у більшості випадках насамперед ідеальні сліди вчинення злочину. Ідеальні сліди будуть у вигляді образу злочинця, адреси грального закладу, особливостей його приховування чи маскуванню, вони залишаються у пам'яті свідків та потерпілих, які відвідують гральні заклади чи живуть поблизу, а також працівників гральних закладів. Отож, джерелами таких слідів будуть свідки, гравці, працівники нелегального закладу. Щодо матеріальних слідів, то такі теж будуть наявні і представлені речами і документами, які створюють враження законної діяльності: комп'ютерна техніка, підключення до мережі Інтернет, документи, які регулюють діяльність закладу тощо. При цьому, на комп'ютерних засобах зазвичай міститься програмне забезпечення, яке дозволяє проводити азартні ігри або надавати доступ до них (зв'язок з віддаленим сервером чи сервером за кордоном), при цьому доступ до такого програмного забезпечення як правило захищений паролями [8, с. 51].

Пошук слідів доцільно проводити безпосередньо на місці вчинення злочину, тобто у виявленому гральному закладі, а також неподалік від нього. Щодо матеріальних слідів, то такі сліди будуть виявлені безпосередньо у гральному закладі під час проведення огляду місця події слідчим. Такі сліди будуть представлені наявним у закладі гральним та комп'ютерним обладнанням. Щодо комп'ютерного обладнання, то на ньому зберігається значна кількість документів, які фіксують процес гри, кількість зроблених ставок, кількість та суми виплачених вигравів. Безпосередньо така інформація зберігається на вінчестерах комп'ютерів, які знаходяться в системних блоках, на яких зберігаються спеціальні програми. Важливим речовим доказом є документація знайдена на місці вчинення злочину: різні записки, бухгалтерська документація, а також неофіційна бухгалтерія. Найважливішою є бухгалтерська документація при дослідженні якої розкривається модель організації грального бізнесу, інформація про прибутки, а також співучасників злочину. Практично в кожному закладі є кабінет його власника, де можуть знаходитися особисті документи, фотографії, особисті речі, записники, телефонні книжки, тощо. Якщо за цими речами особу організатора встановити неможливо, окрему інформацію можуть дати відбитки пальців, залишені в кабінеті, біля сейфу, каси грального закладу, тощо. Основним речовим доказом буде гральне обладнання – гральні автомати, гральні столи, комп'ютери зі спеціальним програмним забезпеченням, фішки, які одночасно є засобами вчинення злочину, які вилучають при проведенні перевірок гральних закладів. Як правило гральне обладнання, яке є знаряддям вчинення злочину, конфіскується за рішенням суду [9, с. 33].

Пошук ідеальних слідів, а точніше носіїв інформації, якою і являються ідеальні сліди, варто проводити безпосередньо біля грального закладу, оскільки носіями інформації можуть бути особи, які постійно проживають поблизу грального закладу, а отже можуть надати інформацію про режим його роботи, особливі прикмети злочинців, осіб, які найчастіше його відвідують, характеристику транспортних засобів, які належать організатору грального бізнесу, а також модель та номер транспортного засобу, за якими можна буде знайти його власника та відповідно і організатора грального бізнесу. Первинну інформацію про злочин у вигляді ідеальних слідів, як правило, отримують працівники органів внутрішніх справ при проведенні оперативно-розшукової діяльності. Вказана інформація може бути отримана при проведенні перевірки поданих заяв про злочин – зайняття гральним бізнесом, коли відби-

раються пояснення заявника, або ж проводиться опитування осіб. Важливу інформацію про гральний заклад, кількість працюючих, наявність охорони, кількість грального обладнання, наявність сейфу, прихованих кімнат, моделі побудови роботи (хто приймає ставки і хто видає виграші) та інші особливі характеристики грального закладу можуть надати безпосередні відвідувачі грального закладу або гравці в азартні ігри. Інформацію про організацію грального бізнесу з середини, про його організаторів та партнерів можуть надати також працівники гральних закладів, вони безпосередньо спілкуються з власником цього закладу та можуть надати слідчому його опис [10, с. 61].

Отже, загальними елементами слідової картини злочинів щодо зайняття гральним бізнесом будуть виступати як матеріальні, так і ідеальні сліди у різному вигляді, які можуть при правильному їх дослідженні значно допомогти при розслідуванні даного виду злочинів. Доцільно, також, класифікувати ці сліди, в залежності від способу вчинення злочину, на слідову картину створення та діяльності власне гральних закладів (залів гральних автоматів, казино) та слідову картину створення та діяльності гральних закладів, які замасковані під законну господарську діяльність (Інтернет-клуби, спортивні бари, рекламні акції, надання платних послуг за допомогою телекомунікаційного зв'язку, проведення конкурсів).

Говорячи про матеріальні сліди ми маємо на увазі, всі ті речові докази, які були знайдені безпосередньо на місці злочину: гральне обладнання, комп'ютери, бухгалтерська документація, форменний одяг співробітників, особисті речі власника, працівників, тощо. У цьому контексті, слушною, на нашу думку, є підхід З.М. Топорецької, яка пропонує поділ речей (речових доказів), які є джерелом криміналістичної інформації, на такі групи:

1. Предмети обстановки місця події — матеріальне середовище (стілець, стіл, будова, рухома та нерухома обстановка і т.п.).
2. Предмети злочинного посягання: речі, грошові кошти, техніка та ін.
3. Засоби вчинення злочину: знаряддя праці, предмети, зброя, комп'ютери, фішки, гральне обладнання.
4. Предмети, залишені організатором на місці події (капелюх, недопалок, сірник і т.п.).
5. Речі, які випадково потрапили або були навмисно залишені на місці події після вчинення злочину. Вони є слідами-джерелами приховування злочину і інформації про діяльність осіб після події злочину [10, с. 65].

Щодо ідеальних слідів, то такими слідами являються показання осіб таких як відвідувачі грального закладу, особи, які проживають неподалік від грального закладу, працівники грального закладу, власники, тощо. Отже, можемо зробити висновок, що ідеальні сліди фіксуються особистісними джерелами, зокрема це люди, що ідеально відбивають реальну дійсність. У кримінальному процесі люди є джерелами криміналістичної інформації це обвинувачений, підозрюваний, потерпілий, свідок, спеціаліст, експерт, цивільний позивач, цивільний відповідач. Вони зберігають у пам'яті інформацію про подію злочину у вигляді уявних образів — слідів пам'яті.

Підсумовуючи вищезазначене, можемо зробити висновок, що слідова картина є важливим елементом криміналістичної характеристики злочинів щодо злочинів щодо зайняття гральним бізнесом відіграє їх слідова картина. Від всебічності її дослідження, безумовно, залежить не лише сам хід досудового розслідування зазначених злочинів, а й встановлення знаряддя вчинення злочину, отримання відомостей про спосіб вчинення злочину та особу, яка його вчинила.

Список використаних джерел:

1. Возгрин И.А. О соотношении следственных ситуаций и алгоритмов расследования преступлений / И.А. Возгрин // Вопросы профилактики преступлений. – Л., 1977. – С.60–67.

2. Криміналістика: підручник / В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін.; за ред. В.Ю. Шепітька. – 5-е вид., перероб. і доп. – Х.: Право, 2011. – 464 с.
3. Салтевський М.В. Навчально-довідковий посібник з криміналістики / М.В. Салтевський, В.Г. Лукашевич, В.М. Глібко. – К.: ВІПОЛ, 1994. – 180 с.
4. Салтевський М.В. Криміналістика. Підручник: у 2-х ч. – Х.: КонСУМ, Основа, 1999. – Ч.1. – 416 с.
5. Коновалова В.О. Вбивство: мистецтво розслідування: монографія / В.О. Коновалова. – К.: Факт, 2001. – 311 с.
6. Скригонюк М.І. Криміналістика: підручник / М. І. Скригонюк. – К.: Атіка, 2005. – 496 с.
7. Топорецька З.М. Слідова картина, як джерело первинної інформації про вчинення злочинів у сфері грального бізнесу / З.М. Топорецька // Реформування національного та міжнародного права: перспективи та сьогодення: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м.Одеса, Україна, 29–30 вересня 2011р.). – Одеса: у 2-х частинах. – Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2011. – Ч. 2. – С. 105–108.
8. Погорецький М.А. Розслідування зайняття гральним бізнесом: процесуальні й криміналістичні засади: монографія / М.А. Погорецький, З. М. Топорецька. – К.: Алерта, 2015. – 226 с.
9. Розслідування зайняття гральним бізнесом: навч. посібник / За ред. проф. М.А. Погорецького. – К.: Алерта, 2015. – 176 с.
10. Топорецька З.М. Особливості розслідування зайняття гральним бізнесом: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / З.М. Топорецька; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2012. – 225 с.

УДК 343.139

Шелухин Николай Леонидович,

Заведуючий кафедри гражданского и хозяйственного права Донецкого юридического института МВД Украины, д.ю.н., профессор

О ПУТЯХ РАЗВИТИЯ ВЕДОМСТВЕННОГО ЮРИДИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В КОНТЕКСТЕ РЕФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ МВД УКРАИНЫ

У статті розкрито особливості реформування органів внутрішніх справ і створення національної поліції України. Проаналізовано основні підходи до поліпшення якості юридичної освіти співробітників поліції. Запропоновано алгоритм викладання курсу «Оперативн-розшукова діяльність».

Ключові слова: реформування, органи внутрішніх справ, юридична освіта, оперативно-розшукова діяльність, національна поліція, оперуповноважений.

В статье раскрыты особенности реформирования органов внутренних дел и создания национальной полиции Украины. Проанализированы основные подходы к улучшению качества юридического образования сотрудников полиции. Предложен алгоритм преподавания курса «Оперативн-розыскная деятельность».

Ключевые слова: реформирование, органы внутренних дел, юридическое образование, оперативно-розыскная деятельность, национальная полиция, оперуполномоченный.

The article reveals peculiarities of police reform and the creation of the National Police of Ukraine. Main approaches for improving the quality of legal education of police officers are analyzed. The algorithm of teaching the course "criminal investigation" is performed.

Keywords: reform, police, legal education, criminal investigation, the national police, the detective.

Об актуальности реформирования системы органов внутренних за время обретения Украиной независимости написано достаточно много и подробно, а так же много сломано копий в полемике и спорах какой же быть этой новой милиции (полиции).

Предложенное Правительством законодательство по реформированию системы МВД является попыткой изменения философии реформ украинской милиции. По словам премьер-министра Украины Арсения Яценюка «необходимо изменить систему, а не просто менять фамилии». МВД разработан и представлен на рассмотрение Верховной Рады пакет законопроектів, на основе которых будет проходить реформа – «Об органах внутренних дел», «О национальной полиции», «Об особенностях оплаты труда отдельным категориям сотрудников органов внутренних дел», «О сервисных услугах и сервисных центрах Министерства внутренних дел Украины», а также «О внесении изменений в некоторые законы о совершенствовании отношений в сфере обеспечения безопасности дорожного движения» [2].

В соответствии с предложенным законодательством, в систему органов внутренних дел входят:

- Министерство внутренних дел,
- Национальная полиция,
- орган, который реализует госполитику в сфере защиты госграницы,
- орган по вопросам миграции,

- Госслужба по вопросам чрезвычайных ситуаций,
- Национальная гвардия Украины.

При этом полиция является единой системой органов, которая входит в структуру Министерства внутренних дел Украины и состоит из подразделений:

- уголовной полиции;
- полиции общественной безопасности;
- транспортной полиции;
- дорожной полиции;
- полиции охраны;
- судебной полиции.

Контроль за деятельностью органов внутренних дел и их подотчетность осуществляется в порядке, определенном Конституцией, Законом Украины «О демократическом гражданском контроле над военной организацией и правоохранительными органами», другими законами. Контроль за деятельностью Национальной полиции осуществляют Президент Украины, Кабинет Министров Украины, Верховная Рада Украины, Министр внутренних дел Украины и в пределах своей компетенции местные советы. Причем местные советы, осуществляя контроль за работой Национальной полиции, не вмешиваются в ее оперативно-розыскную, уголовно-процессуальную и административную деятельность [1].

Необходимо отметить особенности текущей реформы МВД и ее основные отличия от прошлых попыток реформирования:

- полная закрытость разработки нормативной базы реформирования системы МВД как для действующих сотрудников милиции так и для гражданского общества в целом:

- оправдание недостаточности правовой проработки реформы ссылками на несуществующие европейские стандарты. Правовые нормы Европейского Совета, до принятия этих норм государствами-членами ЕС в качестве национальных, носят модельный (рекомендательный) характер,

- из-за боязни потерять источники дополнительного финансирования и рычаги силового давления на гражданское общество - сохранение в системе МВД, достаточно серьезно корумпированой, коммерческой деятельности:

- 1) содержание в составе полиции подразделений, которые предоставляют услуги по охране физических лиц, объектов частной и коммунальной собственности на договорных условиях;

- 2) организация ведомственных сервисных центров – с перечнем 47 видов платных услуг (причем часть которых носит надуманный характер - перевод на иностранный язык документа, составленного на украинском языке; определение рыночной стоимости оружия, транспортных средств; изготовление по требованию заинтересованного лица копии документа, выданного иным уполномоченным лицом и т.д.). Со стыдливой ссылкой – «Кабинету Министров Украины подготовить и подать до 1 января 2018 года на рассмотрение Верховной Рады Украины проект закона о передаче функций по оказанию сервисных услуг органам местного самоуправления», учитывая наличие в Украине действующих сервисных центров по предоставлению административных услуг [9];

- милитаризация органов внутренних дел, путем создания Национальной гвардии с увеличением ее войскового потенциала до сопоставимого с потенциалом вооруженных сил Министерства обороны - при общеевропейской тенденции на демократизацию силовых структур,

- отсутствие четкого понимания места и роли патрульной службы в системе полиции, попытка наделить эту службу полномочиями по осмотру места происшествия. На наш же

взгляд патрульная служба должна заниматься административной деятельностью, а относительно уголовно-процессуальной деятельности – только обеспечивать охрану места происшествия;

- непонимание вопроса о том, что создание негативного имиджа милиции в глазах населения, постоянный скепсис в ее состоятельности борьбы с правонарушениями, непрерывная отрицательная информация о деятельности сотрудников ОВД в газетах, гаджетах и по телевизионным каналам - в основном перейдет на негативное отношение к сотрудникам вновь созданной полиции;

- нарушение духа и буквы Закона Украины «О демократическом гражданском контроле над Военной организацией и правоохранительными органами государства», подмена общественного контроля поощряемой вседозволенностью вмешательства в действия сотрудников милиции со стороны средств массовой информации, малоизвестных и созданных в пропагандистских целях общественных и международных организаций, отдельных граждан и депутатов всех уровней, преследующих личные, корпоративные или политические интересы.

Вместе с тем, на этапе вступления процесса реформирования системы МВД в практическую плоскость, при анализе публикаций в средствах массовой информации возникает ряд вопросов, которые требуют более четких формулировок и пояснений. Один из таких вопросов – вопрос о системе ведомственного образования.

На наш взгляд рассмотрение вопроса об образовании в системе Министерства внутренних дел (далее – МВД) только выиграет, если рассмотреть его ретроспективно.

К середине 90-х годов, после перехода к рыночной экономике, при снижении финансирования государственных ВУЗов им было разрешено предоставлять платные услуги на контрактной основе, что вызвало значительное повышение набора на наиболее популярные специальности. Желание государственных ВУЗов заработать денежные средства спровоцировало резкое увеличение количества студентов-контрактников. Одновременно ВУЗы оказались не готовы к значительному увеличению числа обучающихся: нехватка квалифицированного профессорско-преподавательского состава, аудиторий, учебно-методического обеспечения и т.д. привели к снижению качества подготовки специалистов, снижению их востребованности работодателем.

Примерно в это же время произошло снижение требований со стороны государства к образовательной системе в целом. В частности снизились требования к условиям открытия новых ВУЗов и факультетов, а также снизился уровень контроля за соблюдением лицензионных условий по представлению образовательных услуг [5].

В связи с системными кризисными явлениями в экономике в конце прошлого века произошло массовое закрытие и банкротство предприятий промышленного и аграрного комплекса, что привело к сокращению рабочих мест, снижению престижности технических профессий, развалу сети профессионально-технических училищ. Изменилось отношение граждан к труду - упала престижность рабочих профессий, снизилась привлекательность технического образования. У значительной части населения возникли иллюзии о том, что после получения высшего образования (в основном экономического и юридического профиля) можно сразу претендовать на высокооплачиваемую, «беловоротничковую» работу.

Начался бум образовательного бизнеса. К этому времени в Украине относится (как практически и во всех странах бывшего СССР) массовое открытие юридических и экономических факультетов при непрофильных ВУЗах: аграрных, технических, педагогических и т.д. Как бизнес-проекты, во всех регионах массово открываются частные ВУЗы в виде инс-

титутів і університетів, зазвичай не мають ні власної навчальної бази, ні «остепенного» викладацького складу.

Не залишився в стороні від цих негативних процесів і власник державних навчальних закладів України – Міністерство внутрішніх справ. Була розрушена старий система підготовки кадрів для підрозділів органів внутрішніх справ (далі – ОВД), базою якою були середні школи міліції і готували спеціалістів з середньо-спеціальним освітнім рівнем. В системі МВС склалося враження, що кожен правоохоронець в офіцерських погонах повинен бути юристом з вищою освітою.

Виходячи з таких міркувань на базі середніх шкіл і училищ первинної підготовки працівників ОВД, шляхом декількох реорганізацій, були створені інститути і університети системи МВС. Причому ні один з державних ВНЗ не мав чіткої спеціалізації за міліцейськими професіями, а оголошення деяких ВНЗ базовими за лініями підготовки співробітників певних служб міліції: ГС БЗП, ОУР, МОБ, транспортна міліція і т.д. – носило більше декларативний характер. Цей підхід не сприяв професіоналізації навчання, а також виникненню і розвитку наукових шкіл в області правоохоронної діяльності. Керівництво освіти і науки МВС втратило свою координувальну роль в забезпеченні навчального процесу підведомственими ВНЗами. Об цьому свідчить той факт, що за час функціонування не розроблено ні один єдиний навчальний план за такими профільними предметами навчання, як: оперативно-розшукова діяльність, адміністративне право і процес, кримінальне право і процес, спеціальна техніка і т.д. Виникало постійне шарахань з навчальними предметами, то швидко вводили і скасовували державні іспити за українською і іноземною мовою, то в пожежному порядку починали вивчати курси: «Риторика», «Болонський процес», «Захист прав людини» і т.д. [6].

ВНЗ стали регіональними центрами підготовки кадрів для ОВД областей за місцем їх дислокації, однак потреби практичних органів за кількістю і професійністю підготовки майбутніх працівників міліції враховувалися дуже відносно.

Дуже негативно на якість підбору кадрів для навчання в вищих навчальних закладах і подальшій роботі в системі МВС сказалося дозволення на набір ВНЗами курсантів одразу після закінчення школи. В міліцейські навчальні заклади прийшла значительна частина курсантів, без достатньо твердої професійної орієнтації. Головними мотивами до вступу в державні ВНЗ МВС були не тільки позитивні причини, пов'язані з бажанням стояти на захисті громадського порядку за дуже скромною оплатою, але й негативні, такі як: отримання вищої юридичної освіти при мінімальних матеріальних витратах, ухилення від проходження дійсно військової служби, забезпечення в майбутньому роботи високого рівня життя за рахунок корупційної складової, раннього пенсійного віку, а для жінок можливість будувати особисте життя, пов'язану з народженням і вихованням дітей, перебуваючи на службі в ОВД і одночасно в відпустці за доглядом за дітьми і претендуючи на пенсію за досягненням сумарної 20-річної служби.

З часу здобуття Україною незалежності неодноразово в виступах посадовців МВС неодноразово звучали заяви про необхідність реформування системи державної освіти. Причому, пропонувалися різноманітні підходи і концепції реформування, які канули в нічність [3].

Разом з тим ясно, що система підготовки майбутніх офіцерів міліції буде суттєво перебудована в напрямку підвищення їх правоохоронної спеціалізації, оволодіння комплексом навичок, необхідних для щоденного виконання своїх про-

фессиональных обязанностей при образовательном уровне «бакалавр» («младший бакалавр») и специальности «правоохранительная деятельность».

В ноябре 2014 года на официальном сайте МВД Украины были «выложены» для ознакомления и обсуждения проекты документов, касающихся реформирования органов внутренних дел Украины. В том числе проект «Концепції першочергових заходів реформування системи Міністерства внутрішніх справ» та проект «Стратегії розвитку органів внутрішніх справ України»^{*}. Именно два вышеназванных документа содержат основные новеллы о реформировании системы профессиональной подготовки.

Одной из первоочередных целей реализации Концепции, направленной на достижение ее цели, являются: введение европейской модели подготовки и повышения квалификации кадров органов внутренних дел, применения единых унифицированных стандартов правоприменительной подготовки, направленной на повышение эффективности взаимодействия между органами внутренних дел различных государств-участниц Европейского Союза. Реформирование системы МВД должно осуществляться с соблюдением принципа профессиональной подготовки персонала, путем внедрения современной европейской модели образования, многоступенчатой подготовки специалистов и оптимизации сети учебных заведений с соблюдением принципа регионального и пропорционального размещения.

В Стратегия развития органов внутренних дел Украины определено, что за национальной полицией как за основным исполнителем, будет закреплена функция превенции и охраны общественного порядка, поэтому основными будут службы участковых инспекторов и патрульной полиции (до 70% персонала Службы). 30% будет составлять персонал дежурных частей, службы детективов по раскрытию общеуголовных преступлений, служб информационного и логистического обеспечения [1,2].

Система образования МВД предполагается быть построенной по ступенчатому принципу и направленной в основном на предоставление первоначального уровня знаний с ориентацией на обретение профессионально важных умений и навыков действий в конкретных ситуациях. Учреждения образования МВД пройдут поэтапное реформирование: большинство высших учебных заведений МВД третьего и четвертого уровней аккредитации (институты, университеты) будут преобразованы в колледжи (высшие учебные заведения второго уровня аккредитации). Колледжи МВД будут предоставлять образовательные услуги по получению первоначальной подготовки и повышения квалификации, а также для получения образовательного уровня «бакалавр» (для руководителей среднего звена). Для подготовки руководителей высшего звена Академия МВД будет осуществлять подготовку представителей всех служб, входящих в состав МВД.

На наш взгляд отход от «тотальной» подготовки юристов, и взятый курс на, наверное, трехгодичную подготовку специалистов-правоохранителей в колледжах существенно повысит мотивацию молодых людей, сознательно желающих служить в ОВД на поступление в специализированные учебные заведения МВД Украины.

Учитывая специфику службы в различных подразделениях полиции, в идеале, хотелось, чтобы первые два года будущие работники всех служб (детективов, участковых инспекторов, информационного и логистического обеспечения, кадров) полиции обучались по одной программе, а специализированные предметы по направлению будущей служебной деятельности изучали на третьем курсе.

^{*} Сразу же хочется отметить отсутствие проекта документа по финансовому обеспечению реформирования системы МВД, без которого реформирование невозможно в принципе.

Говоря об изучении предметов специализации, хотелось бы высказать некоторые соображения по изучению специального учебного курса одного из основополагающих «полицейских» предметов – «Оперативно-розыскная деятельность» (далее ОРД) [3].

Эта деятельность, в которой возникают специфические оперативно-розыскные правоотношения и которая фрагментарно представлена в комплексе некоторых видов как государственной, так и иной юридической деятельности (контрразведывательной, уголовно-процессуальной, уголовно-исполнительной, административной и де-факто частной охранной деятельности), требующая изучения с единых правовых позиций и называется оперативно-розыскной. Курс ОРД можно условно разделить на две части:

- открытую (основы оперативно-розыскной деятельности),
- секретную (оперативно-розыскная деятельность полиции).

Для работы в качестве детективов, т.е. сотрудников которые будут заниматься в полном объеме агентурно-оперативной работой, в колледжах системы МВД будет готовиться, на наш взгляд, не более четверти выпускников. Далеко не всем будущим офицерам полиции по долгу своей службы необходимы подробные знания о секретной деятельности ОВД. Поэтому, изучая закрытую часть оперативно-розыскной деятельности, посвященную работе с негласными сотрудниками, съемом информации с каналов связи, ведением оперативно-розыскных дел и т.д. с курсантами всех направлений подготовки офицеров полиции - мы необоснованно расширяем круг граждан, допущенных к секретной информации. В связи со сказанным, очевидно, что в полицейских ВУЗах необходимо изучение курсантами только первой, несекретной части курса - «Основы оперативно-розыскной деятельности» [4].

Показательно, что на международной конференции, которая проходила в мае 2011 года в Донецком юридическом институте, один из выступающих гостей - руководящий сотрудник школы подготовки полиции министерства внутренних дел Баварии был смущен заданным из зала вопросом о порядке подготовки работников полиции, занимающихся оперативно-розыскной деятельностью. Он долго и уклончиво пытался объяснить, что об этом вообще не принято в полицейской среде Германии даже говорить; что оперативно-розыскная подготовка не входит в курс обучения офицеров полиции; что практические знания об оперативно-розыскной деятельности получают только избранные сотрудники, которые имеют опыт работы в полиции и проявили способности к этому виду правоохранительной деятельности. Знания о секретной деятельности полиции эти специально отобранные, опытные сотрудники получают на специальных курсах при полицейских ВУЗах.

Констатируя недопустимость изучения секретной части оперативно-розыскной деятельности в полицейских ВУЗах при подготовке офицеров МВД (уровня «бакалавр»), мы приходим к выводу о необходимости коренного изменения подготовки офицеров-оперативников (детективов).

Оперативно-розыскная составляющая как система гласных и негласных поисковых разведывательных и контрразведывательных мероприятий в работе оперативных подразделений не является результатом их деятельности, а одним (хотя и важнейшим) средством в достижении законодательно определенной цели по поиску и фиксации фактических данных о противоправных деяниях отдельных лиц и групп, ответственность за которые предусмотрена Уголовным кодексом. Таким образом, повседневная работа оперуполномоченного состоит из гласной и негласной (секретной и несекретной) деятельности. Проанализировав затраты рабочего времени оперуполномоченных можно сделать вывод, что, только около трети рабочего времени оперсотрудника připадает на добывание информации, представляющей оперативный интерес и работу по оперативно-розыскным делам, а остальное рабочее время уходит на сбор материалов по проверке полученной информации, подготовку подт-

вердившихся материалов для передачи в следствие (дознание), участие в различных служебно-организационных мероприятиях. Кроме этого молодым офицерам полиции (в основном в возрасте 21 года) достаточно сложно с первого дня работы заниматься в практических подразделениях оперативно-розыскной деятельностью в полном объеме из-за: сложности установления психологического контакта с людьми в силу своего относительно небольшого возраста, недостатка жизненного опыта и социальной зрелости.

Таким образом, в структуре оперативно-розыскных подразделений имеется возможность выделить две группы сотрудников:

- оперативных уполномоченных (детективов) - более опытных (и соответственно высокооплачиваемых), к основному роду деятельности которых относится проведение негласных поисковых мероприятий по получению информации, представляющий оперативный интерес; ведение оперативно-розыскных дел;

- инспекторов - начинающих сотрудников, работающих до трех лет, оказывающих помощь оперуполномоченному, занимающихся проверкой и закреплением полученной оперуполномоченным информации, осуществляющих гласные поисковые мероприятия [8].

Обязательными условиями для перехода инспектора на должность оперуполномоченного (детектива) должны быть:

- проявление способностей к оперативной работе;
- стаж работы в оперативном подразделении не менее трех лет;
- прохождение специальной (продолжительностью не менее трех месяцев) подготовки при ВУЗе системы МВД, в соответствии с линией работы своего подразделения;
- успешная сдача квалификационного экзамена по курсу «Оперативно-розыскная деятельность органов внутренних дел».

Размышляя о соотношении оперуполномоченных (детективов) и инспекторов в оперативных подразделениях, как видится на наш взгляд любое оперативное подразделение должно состоять из групп в составе оперуполномоченного (детектива) и 2-3 инспекторов. Данные группы могут самостоятельно выполнять большую часть тактических оперативно-розыскных и оперативно-поисковых мероприятий.

Принимая во внимание вышеизложенное, система подготовки оперативных сотрудников ОВД должна выглядеть примерно так:

- подготовка инспекторов для оперативных подразделений. Изучение в ВУЗе базового курса «Основы оперативно-розыскной деятельности»;
- подготовка оперуполномоченных (детективов). Изучение в ВУЗах специального курса «Оперативно-розыскная деятельность органов внутренних дел»;
- переподготовка оперуполномоченных (детективов) при изменении линии работы. Изучение в ВУЗах спецкурсов «Особенности оперативно-розыскной деятельности» по отраслевым направлениям;
- повышение квалификации оперуполномоченных (детективов). Изучение в ВУЗах спецкурса «Инновационные технологии в оперативно-розыскной деятельности», проведение семинарских занятий по обмену опытом в практической деятельности;
- повышение квалификации оперуполномоченных и инспекторов в школах повышения оперативного мастерства (ШПОМ) по месту прохождения службы [7].

Подводя итоги исследования об улучшении качества подготовки специалистов для ОВД и эффективности деятельности сотрудников оперативно-розыскных подразделений необходимо сделать ряд выводов.

1. Каждый будущий офицер органов внутренних дел должен пройти воинскую подготовку в рядах Вооруженных сил Украины или Национальной гвардии.

2. Подготовка будущих офицеров-правоохранителей в ВУЗах системы МВД должна проходить по единым для всех ВУЗов программам.

3. Разделение сотрудников оперативно-розыскных подразделений на инспекторов и оперуполномоченных (детективов) даст возможность отбора более достойных для занятия оперативно-розыскной деятельностью, и как следствие, повысит эффективность раскрытия преступлений.

4. Поэтапная подготовка специалистов в области оперативно-розыскной деятельности должна проходить только в ВУЗах системы МВД, что даст возможность предупредить раскредитование форм и методов негласной деятельности органов внутренних дел.

5. Предлагаемая система поэтапной ВУЗовской подготовки сотрудников оперативно-розыскных (детективных) подразделений, укрепит связь ВУЗов с практикой, усилит их ответственность за качество подготовки практических работников, даст возможность проведения научных исследований по конкретным практическим темам и совместно с практиками, что существенно поднимет научный статус ведомственной высшей школы.

Список использованных источников:

1. Офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України. Нормативна база МВС // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/category/46024>

2. Законопроекти про реформування МВС дозволяють змінити систему / Урядовий портал. – 04.04.2015 | 11:02 // Електронний ресурс. Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=248070068

3. Пчелкин В. Теоретико-правовые проблемы оперативно-розыскной деятельности в Украине / В.Пчелкин // Право Украины. 2012. – № 10

4. Минченко С. Правовая культура как условие обеспечения прав человека в оперативно-розыскной деятельности / С.Минченко // Право Украины. – 2012. -№ 2

5. Бородин И. Милиция или полиция? / И. Бородин // Право Украины. - 2013. – № 2

6. Шелухин Н. Реформирование милицейского образования в Украине: опыт и перспективы / Н. Шелухин // Актуальные проблемы юридического образования. Изд-во академии МВД Республики Беларусь, 2011. – С.137-139.

7. Шелухін М.Л. Якість підготовки оперативних співробітників ОВС як визначальний фактор підвищення ефективності протидії господарським правопорушенням/ М.Л.Шелухін // Право та управління. Електронне наукове фахове видання.- 2011. – № 3. – С. 251-257. Електронне наукове фахове видання. Режим доступу http://www.nbuv.gov.ua/e_journals/prtup/2011_4/zmist.html

8. Шелухин Н. О современном подходе к подготовке оперативных сотрудников органов внутренних дел в ВУЗах системы МВД / Н.Шелухин // Роль науки в повышении эффективности деятельности правоохранительных органов: сб. матер. междунар науч.-практ. конф. – Издательство Алматинской академии МВД Республики Казахстан, 2011. – С. 113-118.

9. Проект Закону про сервісні послуги та сервісні центри Міністерства внутрішніх справ України / Верховна Рада України. Офіційний веб-портал // Електронний ресурс. Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54676

НАШІ АВТОРИ:

Зозуля Євген Вікторович, професор кафедри загально правових дисциплін Донецького юридичного інституту МВС України, д.ю.н., доцент

Гончаров Андрій Вікторович доцент кафедри загально-правових дисциплін Донецького юридичного інституту МВС України, к.ю.н.

Мердова Ольга Миколаївна доцент кафедри спеціальних дисциплін та адміністративної діяльності Донецького юридичного інституту МВС України, к.ю.н.

Михайлов Руслан Іванович начальник кафедри спеціальних дисциплін та адміністративної діяльності Донецького юридичного інституту МВС України, к.ю.н.

Сахно Артем Петрович старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем діяльності підрозділів ОВС Донецького юридичного інституту МВС України, к.ю.н.

Гуріна Дарія Петрівна начальник науково-дослідної лабораторії з проблем діяльності підрозділів ОВС Донецького юридичного інституту МВС України, к.ю.н.

Монастирський Валерій Миколайович доцент кафедри спеціальних дисциплін та адміністративної діяльності Донецького юридичного інституту МВС України, к.п.н, доцент

Кузьменко Сергій Георгійович професор кафедри цивільного та господарського права Донецького юридичного інституту МВС України, д.н. з держ. упр., доцент

Пефтієв Олег Володимирович, доцент кафедри цивільного та господарського права Донецького юридичного інституту МВС України, к.ю.н., доцент.

Хайлова Тетяна Володимирівна доцент кафедри цивільного та господарського права Донецького юридичного інституту МВС України, к.н. з держ. упр., доцент.

Кадала Віталій Віталійович доцент кафедри цивільного та господарського права Донецького юридичного інституту МВС України, к.ю.н.

Суюсанова Олена Лутівна, старший викладач кафедри цивільного та господарського права Донецького юридичного інституту МВС України, к.е.н.

Буга Володимир Васильович, доцент кафедри цивільного та господарського права Донецького юридичного інституту МВС України, к.ю.н.

Шульженко Ігор Владиславович, завідувач кафедри гуманітарних і правових дисциплін Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського, к.ю.н., доцент

Шурупова Катерина Володимирівна, доцент кафедри філософії і соціальних наук Криворізького Національного Університету, к.ю.н., доцент

Назимко Єгор Сергійович, вчений секретар секретаріату Вченої ради Донецького юридичного інституту МВС України, к.ю.н., старший науковий співробітник

- Пилипенко Євгенія Олексіївна, науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем діяльності підрозділів ОВС Донецького юридичного інституту МВС України, к.ю.н.
- Закревська Тамара Олексіївна, головний спеціаліст, Національна школа суддів України
- Машлякевич Дмитро Станіславович, здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ
- Лобойко Леонід Миколайович, в. о. завідувача відділом дослідження проблем слідчої, прокурорської та судової діяльності НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України, д.ю.н., професор
- Лоскутов Тимур Олександрович, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз Донецького юридичного інституту МВС України, к.ю.н., доцент
- Горбачов Василь Павлович, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз Донецького юридичного інституту МВС України, к.ю.н., доцент
- Хараберюш Олександр Іванович, начальник відділу Управління СБ України в Донецькій області, к.ю.н.
- Котова Вікторія Валеріївна, ад'юнкт Донецького юридичного інституту МВС України
- Лань Олексій Юрійович, здобувач кафедри кримінального процесу Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка
- Нестеров Денис Ігорович, здобувач Донецького юридичного інституту МВС України
- Старенький Олександр Сергійович, стажист управління процесуального контролю Головного слідчого управління МВС України
- Шульга Андрій Олександрович, доцент кафедри кримінально-правових-дисциплін та судових експертиз Донецького юридичного інституту МВС України, к.ю.н., доцент
- Бабенко Ірина Юріївна, ад'юнкт Донецького юридичного інституту МВС України
- Безруков Дмитро Вікторович, оперуповноважений ВКР Донецького міського управління ГУМВС України в Донецькій області
- Білецька Дарина Юріївна, юрист ПАТ «Укragрохімхолдинг»
- Шелухин Николай Леонидович, Заведуючий кафедри громадянського и хозяйственного права Донецкого юридического института МВД Украины, д.ю.н., профессор

ПОРЯДОК
подання матеріалів для публікації у збірнику наукових праць
«ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗНАВСТВА
ТА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ»

1. ОФОРМЛЕННЯ. Матеріали слід подавати у друкованому та електронному варіантах (на CD-диску або USB Flash-накопичувачі). Весь текст має бути набраний у текстових редакторах «MS Word-97–2007» із використанням стандартного шрифту Times New Roman 12-го кегля з міжрядковим інтервалом 1,5. Графіки, рисунки та діаграми виконуються за допомогою стандартного програмного забезпечення. Відступ зверху, знизу, ліворуч та праворуч має становити 20 мм. При такому форматі обсяг матеріалу має бути 6–12 сторінок, включаючи основний текст, анотації, список використаних джерел та інші елементи, що підлягають опублікуванню. Стаття має супроводжуватися шифром УДК.

2. СТРУКТУРА ТЕКСТУ. Стаття повинна містити такі елементи: *постановка проблеми* в загальному вигляді та її *зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями*; *аналіз останніх досліджень і публікацій*, у яких започатковано вирішення даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; *формулювання цілей статті* (постановка завдання); *виклад основного матеріалу* дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; *висновки* з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

2. СУПРОВІДНІ МАТЕРІАЛИ. До тексту **обов'язково** додаються:

– рецензія (до якої прирівнюється рекомендація до опублікування, надана головним редактором збірника або його заступником). Матеріали, що надходять, підлягають внутрішньому рецензуванню, яке здійснюють члени редакційної колегії – фахівці відповідної галузі, крім поданих докторами наук і професорами, які працюють в Університеті;

– витяг із протоколу засідання кафедри або іншого навчального чи наукового підрозділу про рекомендацію статті до друку;

– авторська довідка (прізвище, ім'я, по батькові повністю, відомості про місце роботи, посаду, науковий ступінь, за їх відсутності – статус здобувача, ад'юнкта тощо навчального закладу (*указані відомості підлягають опублікуванню*), а також поштову та електронну адреси і номер телефону);

– анотації (українською, російською та англійською мовами), що відповідають вказаним нижче вимогам.

3. АНОТАЦІЇ. Анотація включає характеристику основної теми, проблеми об'єкта, мети роботи та її результати. В анотації вказують, що нового містить у собі дане дослідження порівняно з іншими, спорідненими за тематикою і цільовим призначенням.

Залежно від мови публікації різними мовами подаються звичайні та розширена анотації. При цьому розширена анотація повинна бути розгорнутою інформацією про зміст і результати дослідження, а звичайні – інформацією про основні ідеї та висновки дослідження.

Мова. Анотації подають українською, російською та англійською мовою, одна з яких (українська) є мовою публікації.

Звичайні анотації подають українською та російською мовами, розширену – англійською.

Обсяг. Рекомендований обсяг звичайної анотації – 500 друкованих знаків, розширеної – 1800–2000 друкованих знаків, без урахування перекладу прізвища, ім'я, по батькові автора, назви дослідження та ключових слів.

Анотації друкують відповідно до вимог, встановлених до оформлення основного тексту дослідження.

Структура. Анотація в загальному вигляді повинна мати таку структуру: прізвище, ім'я, по батькові автора, назва дослідження, текст анотації, ключові слова.

Текст анотації повинен містити такі структурні елементи:

- 1) предмет, тему, мету роботи;
- 2) метод чи методологію дослідження, відомості, що свідчать про актуальність та наукову новизну роботи;
- 3) основні результати дослідження;
- 4) галузь застосування, практичне значення роботи;
- 5) висновки.

Викладення матеріалу в анотації повинно бути: стислим і точним; інформативним; змістовним; структурованим.

У тексті анотації слід уживати синтаксичні конструкції, притаманні мові наукових і технічних документів, уникати складних граматичних конструкцій; застосовувати стандартизовану термінологію. Необхідно дотримуватися єдності термінології в межах анотації.

Скорочення та умовні позначення, крім загальноновживаних у наукових і технічних текстах, застосовують у виняткових випадках або дають їх визначення при першому вживанні.

Наприкінці кожної анотації наводяться *ключові слова* відповідною мовою. Ключовим словом називається слово або стійке словосполучення із тексту анотації, яке з точки зору інформаційного пошуку несе смислове навантаження. Сукупність ключових слів повинна відображати поза контекстом основний зміст наукової праці. *Кількість* ключових слів становить від п'яти до десяти. Ключові слова подають у називному відмінку, друкують у рядок, через кому.

Якість анотацій. Відповідальність за якість підготовки анотацій (крім літературного редагування, який здійснюють фахівці редакції, і перекладу, який здійснюють чи погоджують уповноважені на це фахівці, вказані нижче) покладається одноосібно на авторів.

У випадку, коли анотації підготовлено із грубими порушеннями встановлених вимог, публікацію результатів дослідження може бути затримано редколегією до їх усунення автором, про що йому повідомляється в письмовій чи усній формі негайно після їх виявлення.

Порядок подання до редакції розширених анотацій англійською мовою. Розширена анотація англійською мовою повинна бути або завірена печаткою бюро перекладів, або погоджена за підписом керівника кафедри іноземних мов чи відділу міжнародних зв'язків Харківського національного університету внутрішніх справ. До вказаних погоджень можуть бути прирівняні відповідні погодження керівників аналогічних підрозділів інших закладів,

установ та організацій, підписи яких належним чином завірені печаткою цих закладів, установ чи організацій.

4. ОФОРМЛЕННЯ СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ. При написанні статті обов'язковим є посилання на авторів і джерела використаних або цитованих матеріалів. Список посилань оформлюється за допомогою прикінцевих зносок відповідно до вимог ДСТУ ГОСТ 7.1:2006.

Відповідальність за достовірність поданої інформації, використаних цитат, оформлення списку використаних джерел покладається на авторів.

Редколегія залишає за собою право повертати матеріали авторам для виправлення виявлених помилок і доопрацювання, скорочувати та редагувати надані тексти.

Автори попереджаються про те, що електронна копія збірника безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України», а також на веб-сторінці видання.

сторінці видання. В.І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України», а також на веб-сторінці видання.

**ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗНАВСТВА
ТА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**
Збірник наукових праць
№ 1 (52)
2015

(Статті друкуються українською та російською мовами)

Редактор *Г.М. Горелікова*
Коректор *К.А. Кузінкова*
Комп'ютерний набір *С.І. Яковчук*
Дизайн *В.О. Пяцько*
Друк *Н.В. Кавиришиної*

Видавець

Донецький юридичний інститут МВС України
Дніпропетровська обл., м. Кривий Ріг, вул. 7-й Зарічний мікрорайон, 24. Тел.: (056) 495 09 69
<http://mail.donbass.com/postmaster@dli.donetsk.ua>
*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 3573 від 03.09.2009.*

Підп. до друку 25.02.2015. Формат 60x84^{1/8}. Друк офсет.
Папір офсет. Ум. друк. арк. 22,5. Обл.-вид. арк. 16,8.
Наклад 100 прим. Зам. №15\15
Виготовлювач –
ТД «Золота миля», просп. Московський, 135-а, м. Харків
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3223 від 24.06.2008.